

No Fondo dos Espellos

2011-2014

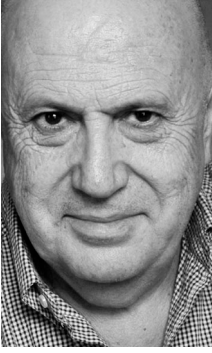

X. L. Méndez Ferrín

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

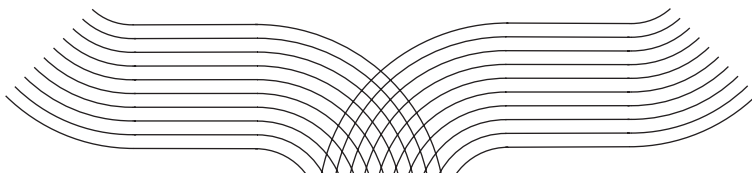
Xosé Luís Méndez Ferrín

X. L. Méndez Ferrín (1938), doutor en Filoloxía, é un exemplo intelectual, político e literario da Galicia contemporánea. As súas innumerábeis achegas percorren unha infrecuente variedade de dominios, dende unha obra literaria unanimemente recoñecida ata traballos de índole política e xornalística. Érguese coma un referente histórico da esquerda republicana marxista de práctica independentista. Foi presidente da Real Academia Galega e é doutor Honoris Causa pola Universidade de Vigo. Candidato ao Premio Nobel de Literatura a proposta da diversas asociacións culturais e literarias. Dirixe a revista de pensamento crítico *A Trabe de Ouro*. A súa obra xornalística está moi ligada ao *Faro de Vigo* dende hai máis de 40 anos.

Servizo de Publicacións

Universidade de Vigo

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

Edición

Área de Normalización Lingüística
Servizo de Publicacións
Universidade de Vigo
Rúa de Leonardo da Vinci, s/n
36310 Vigo

Deseño gráfico

Área de Imaxe
Vicerreitoría de Comunicacións e Relacións Institucionais

Imaxe da portada

Adobe Stock

Maquetación e impresión

Tórculo Comunicación Gráfica, S. A.

ISBN

978-84-8158-913-9

Depósito legal

VG 295-2022

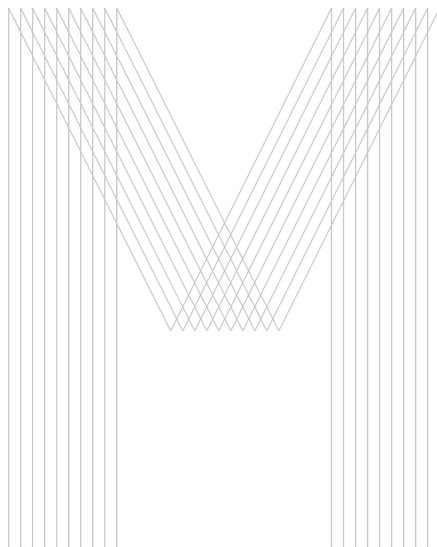
© Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2022
© X. L. Méndez Ferrín

Sen o permiso escrito do Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, quedan prohibidas a reprodución ou a transmisión total e parcial deste libro a través de ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluídos a fotocopia, a gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación.

Ao ser esta editorial membro da **une**, garántense a difusión e a comercialización das súas publicacións no ámbito nacional e internacional.

Servizo de Publicacións

Universidade de Vigo

No Fondo dos Espellos

2011-2014

Autor

X. L. Méndez Ferrín

01

Limiar 13

ARTIGOS: 2011 15

. Ourense en prosa (Fin)	15
. Río Barja na lembranza	17
. Enterro do bon e xeneroso	18
. Regreso a Pintos	20
. Máis Pintos	22
. O analista	24
. Novoneyra en política	26
. Funeral polo xeógrafo	28
. Historia de Pla	29
. Pla en El Dueso	31
. «...enmudeced, campanas»	33
. O tesouriño da familia Kuper	35
. Vida e traballos de Lydia Kuper	37
. Os dentistas odiados	38
. Os nobres vestixios: Manuel Antonio	40
. Os discursos de abril: Cunqueiro como tarefa	42
. Pereiro na raigame	43
. Na cidade libre de Monforte	45
. <i>Quatre-vingt treize</i>	47
. Revolta contra a Única: Fernando Joanes na memoria	49
. <i>Ulcis, Crespón Azul</i>	51
. Castelao con Paz Andrade	53
. Deán e patriota	55
. Hai cento cincuenta anos	57
. Gimferrer e Cunqueiro	59
. Os nomes do franquismo	60
. Anglicismos náuticos	62
. Convocar o altísimo poeta	63
. Querido Cabanillas	65
. Lorca galeguiza	67
. «...la boca o'bre per gran desir que n'ai»	68
. Vaqueiras denegado	70

. Querido curmao	72
. Sobre as orixes familiares de Ramón Cabanillas	73
. Cabanillas no corazón	75
. Cabanillas en estampa	77
. Virxilio ao lonxe	78
. Sen Limés	80
. «Bretemada»	81
. Viva el-Rei D. João o IV!	83
. Camarada Rufo	84
. Se a Excelente Señora en Compostela entrase...	86
. Homenaxe a «El Primero»	88
. Outra vez Rosalía	89
. Mentalidade Armesto	91

02

ARTIGOS: 2012

. «Noites en branco como sabas húmidas»	93
. Segundas sombras e novos mitos	94
. De mitoloxía contemporánea	96
. Medo á muller orgásmica	98
. Mito e realidade do clorhidrato de iohimbina	100
. Bromuro e gloria	102
. «La Codorniz» imaxinaria	103
. Adeus á neomitoloxía	105
. Beatriz ou Camelias	107
. Ponte do Capitán Nemo	108
. Mar de Nemo, mar de Vigo	110
. O ouro do Capitán Nemo	111
. Nemo en Vigo	113
. Urbano Lugrís en viaxe submarina	114
. Evolución do concepto Paz Andrade	116
. Leal conselleiro	118
. A nosa bandeira	120
. Arredor da bandeira azul e branca	122
. As armas falantes do Rei de Galicia	124
. Catolicismo e armas de Galicia	125
. O Himno e o silencio	127
. Sucinta historia do Himno que temos	129

. Explicacións do himno (1)	131
. Explicacións do himno (2 e fin)	133
. María Francisca de Isla	134
. Ilustración e Letras Galegas	136
. Historia de Cutty Sark	138
. Así naceu Nós	140
. O <i>gentleman</i> nacionalista	142
. Eu, Posición Soto	144
. De cine español e de saudades	145
. Con Bernardino Graña	147
. Camilo Castelo Branco canda nós	149
. Camilo en Vigo	151
. Fronteira sul da lamprea	153
. Lampreas na Baiuca de Leça	154
. Zamarrallada de lamprea	156
. Alberto Casal e redes luguesas nun Vigo defunto	158
. «Hacia un mapa de colores»	160
. Os peiraos misteriosos	162
. «Fundote Teucro valiente...»	164
. Con Paz Andrade	166
. Despois do congreso Paz Andrade	168
. Óscar Niemeyer	170

03

ARTIGOS: 2013

173

. Repite: os carballos	173
. Del Riego	175
. Del Riego en política	177
. A <i>Hispanidade</i> sen España	178
. Meniños de Stalingrado	180
. «Como en Alxeria»	182
. «Ocaso de la Hispanidad»	184
. Sempre con Chávez	185
. <i>Teoría da caudillaxe</i>	187
. A CIA e Galicia	189
. O contacto ignaciano (I)	191
. O contacto ignaciano (II)	192
. O contacto ignaciano (III)	194
. O contacto ignaciano (e IV)	196

. Presenza e valoración sociocultural do sable	198
. RVB: radical e ben querido	199
. Ollos abertos de nenos mortos cravados nas salas do pazo	201
. Sobre o antigo sistema monetario ourensao	202
. Peixe-sapo contra <i>Alphaville</i>	204
. Verbas que se esvaen: «fonda»	206
. Duelo de Penélopes	207
. Da Gallaecia orixinal	209
. Galicia perenne	210
. Homenaxe a Margot Sponer	212
. No Espolón do Sar	213
. <i>Tu es Petrus</i>	215
. Fusilado en Boisaca	216
. Os árabes gaiteiros de Glubb Pachá	218
. Albariñas uvas	219
. Dona Branca e misterio	221
. Estirpe e ósos: na memoria de Heaney	222
. Papas pros desposuídos: Heaney	224
. Lumumba ou a África frustrada	225
. Valle e a lingua vella	227
. Pobre e xeneroso	228
. Valle en Vigo	230
. Na Coruña do mozo Torneiro	232
. Guerra civil en Euskadi	233
. Criminalidade sacrílega	235
. Miguelanxo Prado	236
. A torqueira galega de Farruco Sesto	238
. A carón de cas Proust	240
. Non existen os anxos	242
. Casarès, Camus conosco	244
. Rúa da Paz 21, Ourense	245
. Noticias da lingua chesa	247
. A lingua das migreiras e das xinxas	249

04

ARTIGOS: 2014

253

11

. Viaxe ao Val do Ellas	253
. Salutación da pintura submaríña de Urbano Lugrís	255
. De Jules Verne e de Pondal	257
. Ponte do Capitán Nemo	259
. O ouro non é certo	261
. Querido profesor París	263
. «Evez al Manach»: das orixes celtas do nome do almanaque	265
. Merlin e familia	267
. Con Escocia	269
. Historia dun sabre	270
. O Vigo literario de Alberto Casal	272
. «Decía la señorita Kent...?»	274
. Do naufraxio dos ideais adolescentes	276
. Proletarias e canéforas	277
. A Transición explicada a un rapaz de Ribeira	279
. Castelao e a esquerda española	281
. Cunqueiro e a intelixencia laica	283
. Noam Chomsky e a miseria do criticismo absoluto	284
. Derradeiras verbas sobre Díaz Castro	286
. Navia: so o signo dunha deusa de antano	288
. Bóveda poético	289
. Ceibes no monte	291
. Regreso a Santiago	293
. Castelao é noso (I)	295
. Castelao é noso (II)	296
. Castelao é noso (III)	298
. Castelao é noso (IV)	300
. Castelao é noso (V)	301
. Castelao é noso (VI)	303
. Castelao é noso (e VII)	305
. Gallaecia no esquenzo	308
. Galicia nos autores clásicos	310
. O Medulio e a Gloria	312
. Confin dos verdes castros	314
. Sobre a lingua dos Galaicos	316

. Feixóo en bronce	318
. Feixóo en familia	319
. Feixóo, no centro da polémica	321
. Feixóo e a manipulación publicitaria	324
. Polo regreso de Concepción Arenal	325
. Polo regreso do Padre Feixóo	328
. Ceibes en Sálvora	330
. Onomástica persoal do Padre Feixóo	332
. Nomenclátor fantástico de Vigo	334
. Viaxe ao Vigo Outro	336
. O burgo e as termas	338
. Ourense sobre o volcán	340
. Centenario de Said Armesto	342
. Romanticismo e novela galega	344

Índice onomástico remisivo e misceláneo

Limiar

No Fondo dos Espellos conforma unha obra ensaística imprescindible para afondar no coñecemento ao redor de multitude de temáticas que viron á luz nas páxinas do *Faro de Vigo* desde o ano 2007 ata 2021. Este terceiro volume, que agora editamos, recolle os textos publicados, sábado tras sábado, entre 2011 e 2014 e pecha o ciclo dos tres volumes nos que a Universidade de Vigo aglutinou todo o que X.L. Méndez Ferrín produciu para esa sección do citado xornal.

A oportunidade desta publicación, alén, obviamente, da xenerosidade do autor, está en débeda co *Faro de Vigo*, particularmente co departamento da hemeroteca, que, moi amabelmente, nos axudou a resolver canta dúbida tivemos no acceso aos documentos orixinais.

Agradecemos a Joaquín García Domínguez, Julieta Insagaray Artigas e a Remedios Fernández Montalt, bolseiro e bolseiras da ANL, pola súa intensa axuda na revisión formal dos textos que conforman este volume. Bo traballo!

Agardamos que esta iniciativa contribúa a fortalecer unha necesaria lectura reflexiva e epistémica da obra de Méndez Ferrín, e, asemade, sigamos profundando en cada un dos espazos que a súa sabedoría abre para nós.

Fernando Ramallo

Director da Área de Normalización Lingüística

Capítulo 01

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2011

15

Ourense en prosa (Fin) 08.01.2011

Ourense é a cidade galega que aparece con maior frecuencia na literatura narrativa –defendía eu hai uns vinte e cinco anos na revista *Planos*, precisamente ourensá. A observación tivo éxito e críticos e comentaristas fixérona súa. En efecto, se Bos Aires, Londres, París ou San Petersburgo chegan a resultarlles espazos familiares aos lectores de novela arxentina, inglesa, francesa ou rusa, para un lector de prosa galega será Ourense a capital narrativa do País.

Ourense, como topografía literaria comunal, parte da narrativa breve que no século XIX producen Valentín Lamas Carvajal, Heraclio Pérez Placer e Francisco Álvarez de Nóvoa. Sobre todo, este derradeiro brilla como escritor de excelente estilo na descrición de caracteres e interiores burgueses e refinados. Os tres autores citados coinciden en presentar tamén tipos marxinais propios da cidade de Ourense do seu tempo: os que eles chaman *graxos* ou *graxos da Burga*. Otero Pedrayo habería de contribuír, no xornalismo cultural que practicou na posguerra civil, á descrición dos costumes desta poboación urbana e específica de Ourense. Hoxe lense con gusto as estampas e as historias ourensás do século XIX que escribiron Lamas en *Gallegada* (1887), Pérez Placer nas súas recolleitas de contos (1891-1895-1901) e Álvarez de Nóvoa en *Pé das Burgas* (1899). Nace aí Ourense como espazo narrativo usado por diversos autores. No Ourense real da revista *Nós* opérase nos anos vinte do século pasado o grande anovamento da prosa galega, como xa temos visto no *Fondo dos Espellos*. É Vicente Risco quen, moi próximo a James Joyce no tratamento da burla e da linguaxe, nos presenta con vigor o Ourense burgués e comercial (para el filisteo) de principios do que el chamou «La Centuria». O seu doutor Alveiros é ourensán e parece selo a parella que, na noveliña *A Coutada*, fala de mercar tal latifundio (existe

realmente en Mourillós– Celanova co mesmo nome) e en deixar a cidade polo campo. Pero será na novela *O porco de pé* (1928), ourensá en profundidade, onde Risco arrisque (permítaseme o chiste parvo) no dominio narrativo ao máximo. Vicente Risco fixo moi ben en non esgotar a vea satírica d'*O Porco de pé*, co cal este romance contra a vulgaridade filisteia e a intelectualidade pavera, nacido de quen se consideraba un ser pneumático e superior, permanece como obra rara e senlleira.

É na obra novelística de Eduardo Blanco Amor onde a cidade literaria de Ourense se inmortaliza: *La catedral y el niño* (1948), *A Esmorga* (1959), *Os biosbardos* (1962) e *Xente ao lonxe* (1972). Nestas novelas e contos de Blanco Amor adquiren de novo relevancia os *graxos* (xa non chamados así), os marxinais, os traballadores, as clases medias alta e baixa («señoritos de caldo á merenda»). A propia cidade chega a ser, alén dun marco, un protagonista vivo. Eduardo Blanco Amor é un grande da literatura galega de todos os tempos que resultaría inconcibíbel sen a cidade de Ourense, ao lonxe e soñada en Bos Aires. Na proximidade topográfica das obras citadas debemos situar a novela *Los miedos* (1963).

O Ourense literario seguiu a medrar. En *Cambio en tres* (1969), *Ilustrísima* (1980) ou outros libros de Carlos Casares, en *Un ano e un día* (1980) de Martínez Oca, en *Vísperas de Claudia* (1988) de Manuel Guede, en *O bosque das Antas* (1988) de Fernández Naval. Xaime Quesada situou en Ourense as súas ficcións en castelán. Seguramente, e por andar a sacar cousas do *Fondo dos Espellos* coa soa axuda da memoria infiel, queden fóra da nosa nómina valiosas obras narrativas encadradas en Ourense.

É que Ourense é aquel que os escritores, en dous séculos, extraen do *Fondo dos seus Espellos* particulares para converter a cidade en dominio comunal de todos os lectores galegos?

Orixinalmente, o Ourense comercial, fabril (ramo dos curtumes) e mesmo bancario que se constitúe, despois da secularización eclesiástica, na segunda metade do século XIX a partir da inauguración da estrada Villacastín a Vigo (rúa do Progreso ao seu paso pola cidade) e da chegada da primeira locomotora á estación construída no concello veciño de Canedo, freguesía de Santiago das Caldas. Ese Ourense é un núcleo dinámico e vivo, no que agroman as sociedades obreiras, que lle fai fronte ao poder episcopal nun conflito que o proceso de Curros fai visíbel para a posteridade. Logo vén o Ourense triste da morte e da violencia, o da asfixiante posguerra que non para de remexerse no *Fondo dos nosos Espellos*. Metade do século XIX e a totalidade do XX é a época na que entran a mergullo os narradores galegos que elixen Ourense como teatro (xeralmente realista) da súa ficción e que, con frecuencia, nomean con algún topónimo escasamente ocultativo: Oria, Auria, Ourantes.

Os novelistas e contistas de Ourense cingúense á mostración da súa contemporaneidade. A cidade medieval non existe para eles, nin tampouco a dos séculos escuros do dominio español, señorial e eclesiástico de Galicia. Non hai *Nôtre Dame de*

Paris ambientada en Ourense na novelística contemporánea. En todo caso, a novela histórica podería moi ben achegarse un día ao Ourense altomedieval do reino suevo e das letras de Martiño de Dume ou á sociedade xudía que floreceu alí na baixa Idade Medida – por pór dous casos. Xa se irá vendo.

17

Polo momento, e como dicía a novelística medieval galega, o conto deixa a falar de Ourense en Prosa. Non sen tempo, abofé.

Río Barja na lembranza (15.01.2011)

Debrúzome sobre *os Espellos* e vexo aló no *Fondo*, de mozote, un eu extinguido. Era quizais o curso 1955-56 e Otero Pedrayo facía emprego máxico, e prodixioso, da lección maxistral na aula 1 de Filosofía e Letras (Compostela). A materia titulábase Xeografía, pero o Mestre levábanos a todos os territorios da cultura universal e galega, incluíndo a física da luz. Levábanos a onde el nos quería levar.

Ás tres en punto da tarde don Ramón saía do Hotel España, de Floro Morán, e entraba no Café Español despois de xantar e de escribir unhas páxinas da súa xeografía, sempre de España, para o Instituto Gallach. Toda unha circunstancia españolista que axiña Otero Pedrayo contradiría na tertulia. Rodeado de rapaces, moitos coma min alumnos seus de primeiro curso, Maître Obscur pronunciaba a súa segunda lección do día. Todos calabamos mentres os camareiros –Varela, Agulla, Manolo– ían e viñan ollando con admiración a cerimonia socrática.

Naquel entón Otero Pedrayo case nunca faltaba á clase. Fíxoo un día, coído que por mor do coloquio suevo-bizantino que se celebraba en Braga. Daquela subiu ao estrado o seu axudante, Francisco Xavier Río Barja, para o substituír. Nun xesto perfecto, Río Barja non ocupou a cadeira e falou de pé. O xove estudante estivo á altura do Mestre. Carecía da potencia evocativa e poética de don Ramón, pero o seu discurso centrouse na xeografía física con precisión engaiolante. Falaba Río Barja con tonalidades variadas e suasorias e acompañábase dun accionar amábel que non eludía a autoridade e o imperativo profesoral. Magnífico no porte e nos contidos.

É o caso que Río Barja acudía habitualmente á tertulia do Café Español que Otero Pedrayo usaba como segunda cátedra. Faltando o Mestre, aquela tarde todos lle prestamos atención especial ao xove xeógrafo. El non monopolizou a conversa pero instruíunos sobre a temperatura, sumamente benigna, das augas do golfo de Biscaia, ou de Gascaña, que contrastaba coa frixidez das da ría de Vigo. Contou como, sendo máis novo e solteiro, bañábase espido cun grupo de amigos e amigas de Suecia nas augas de Viveiro e en noites de luar. Desde logo, Río Barja volveu substituír con dignidade Otero Pedrayo no uso da palabra en circunstancia para académica. No Español.

Daquela había xuntanzas no bar Viño, praza de Mazarelos. Facíase o ritual da queimada, inventado polas tropas galaico-franquistas do coronel Barja de Quiroga, quen nada tiña que ver con Río Barja. Entoaba, coas luces apagadas, un esterrecente *Dies Irae* Manuel Vidán Torreira mentres a lapa azul da augardente aletexaba. Alí estábamos os máis mozos con outros maiores e xa licenciados ou mesmo profesores. Con Río Barja, no curso de 1955-56, bebían e cantaban Porto, Mella, Rubal, Moas, Lugrís. Os máis novos escoitabamos porque precisamente se falaba de política en tempos misteriosos (Heidegger, alí, estaba presente).

Logo estou a ver Río Barja, sempre no «Español», a preparar con Ramón Lugrís os ciclos de conferencias cos que queríamos activar a lingua nacional en todos os foros públicos aos que tivésemos acceso. Apoiábanos, entusiasmado, o mesmo Otero Pedrayo. Alén dun ciclo memorábel no Mercantil de Compostela, houbo charlas nos casinos de Betanzos e Vilagarcía así como na Santa Cecilia de Marín. Os policías Da Cunha e Soneira informaron desfavorabelmente algunha das charlas desta derradeira localidade e os gobernos civís coutaron a iniciativa. Fomos reducidos ao silencio. Río Barja, humorista, acusábame a min de ser o culpábel da represión antigalega. Ao parecer propasárame na miña intervención en Marín sobre a *Crónica Troiana* de Fernán Martiz (século XIV).

A obra xeográfica de Francisco Xavier Río Barja non parou, desde aquela, de crecer. Constante, lúcido, ameno, o científico acumulou páxinas e dirixiu proxectos colectivos e académicos. Foi mestre na cadeira, nas tribunas e no exercicio do que antano se chamou «extensión universitaria» no ronsel da «Institución Libre de Enseñanza», con aquela oratoria instrutiva e suxerinte que nos agradara tanto na nosa primeira mocidade.

Acaba de morrer Río Barja nunha das Illas Canarias. Antes de que o seu corazón se detivese, el estivera a facer uns longos na piscina do hotel. Grande nadador, camiñante, observador da paisaxe e amigo da vida. Querido amigo Francisco Xavier Río Barja!

Enterro do bon e xeneroso (22.01.2011)

N' *O libro dos amigos* Otero Pedrayo escribe sobre os seus mortos queridos e respectados. Varios dos que fai aparecer neste libro conmovedor foran vítimas da vesania fascista iniciada en xullo de 1936. Isto último fai d' *O libro dos amigos* un brillante panfleto que clama pola dereito humano e pola dignidade de Galicia, entendida polo autor como «grande república ou democracia campesiña». *O libro dos amigos* é unha obra de singular orixinalidade estilística que se acompaña de valiosa intuición analítica e de perspicacia na percepción da mudanza incesante que a Historia é.

O falecemento de Manuel Peña Rey na primavera de 1957 debeu de representar para Otero Pedrayo unha chamada á memorización dos sucesos que os nacionalistas galegos protagonizaron e viviron durante as décadas (dos vinte e dos trinta do século pasado) e que a o golpe militar de 1936 deixou reducidos ao estado de borralla.

Os galeguistas superviventes acompañan o cadaleito de Peña Rey deica á súa cova, na necrópole popular que o liberalismo fundara en Ourense ocupando as hortas e xardíns da orde franciscana. Por cima, os penedos do Montealegre, onde houbera castelo no medievo, deixan caer a pico unha encosta que só findará nos profundos da Barbaña. Otero Pedrayo e os galeguistas superviventes lembran que nos muros e campos de instrución militar de San Francisco foron moitos amigos fusilados. Alguís acharon derradeiro acubillo n'*O libro dos amigos*.

Logo de lle dar sepultura ao amigo e *irmán*, como dicían na orde dos patrianos, os galeguistas, sen o procuraren e por instinto, xúntanse os uns cos outros. E van descendo da cidade dos mortos ao Ourense dos vivos, polas Mercedes ou ben pola rúa da Lúa e a Praza do Corrixidor. Falan pouco e rosmán reciprocidades, se cadra algunha ocorrencia entre as falas rápidas e aqueloutradas de palabrotas inocentes de Floro Cuevillas. Leuter, rostro impenetrábel e senlleiro. Non o din, pero teñen nas mentes o rapaz Vicente Hermida, *gudari* na fronte de Bilbao, fusilado en Camposancos baixo nome suposto vasco. Monxardín. Os das Mocedades: Celso Emilio vai alí con Remixio González Gándara sempre a carón. Así evoca o evento don Ramón. Así o evoca nestes escritos de 1957.

E como Otero Pedrayo quer ser resistente e como quer que no futuro leamos o seu texto oculto sobre Peña Rey, escribe da disolución e perda do seu Partido Galeguista, con dor. E cóntanos o ambiente fraternal que se alentaba durante a República no Centro Galeguista da rúa de Alba de Ourense, do que Peña Rey era presidente. Horas de debate e aprendizaxe, ilusións mil. Alí acudían os máis altos talentos literarios e artísticos, sobre os que destacaba Castelao (homenaxe ao exiliado que se auto-inmolou) cando pasaba por Ourense e recibía o pálpito entusiasta dos correligionarios. Alí, na rúa de Alba, estaban os mozos arredistas, dos que Otero cita ao xa amentado aquí Remixio. Entre os galeguistas republicanos daquela non existía «vaidade literaria», insiste Otero Pedrayo cunha veada alusión a Álvaro das Casas, aquela excepción á regra. Logo están os artesáns, os obreiros galeguistas que el non quer deixar fóra da súa crónica maxistral porque aquelas xíneas proletarias ourensás eran os Bóveda, os Blanco, os Hermida, os Amor, os Suárez sen os que sería imposíbel comprender a Galicia máis dinámica e progresista do século XX.

O Manuel Peña Rey que deseña Otero Pedrayo nos seus dous escritos mortuorios é discreto, de poucas falas, xinecólogo brillante e atento ás mulleres pobres e ás necesidades dos desfavorecidos, patriota e constante no humanismo, varón honrado curioso das artes e das letras. Únese Peña Rey, sempre en Otero, aos membros da

sociedade Nós e aos galeguistas que non claudicaron, sendo os máis e os mellores, perante o dominio cruel do franquismo.

20 No intre da morte de Peña Rey, Otero Pedrayo promoveu, con outros galeguistas do círculo máis íntimo, un recordatorio no que se imprimiu o retrato do defunto feito por Prego de Oliver e mais un poema no que don Ramón se produce ao modo do Psalmista.

Chegou aquela fin de curso de 1957 Otero Pedrayo ao café Español de Compostela e entregounos aos asistentes exemplares do recordatorio.

Regreso a Pintos (29.01.2011)

Por orde da cámara municipal de Pontevedra, este 2011 será considerado oficialmente *Ano Pintos*. Xa que Xoán Manuel Pintos estivo moi vinculado a Vigo (mesmo en Vigo morreu), non estaría mal que a cidade na que resido e na que agora ando a remexer no *Fondo dos Espellos* se incorporase aos actos do *Ano Pintos*. E tamén A Coruña, pois o noso poeta formouse de meniño no colexio dos dominicos daquela cidade; aquel que tamén lle deu as primeiras luces ao simpático revolucionario Pardo de Andrade. E por que non incorporar Compostela ás festas do *Ano Pintos* se este autor en estado cachorro, frecuentou as aulas da súa Universidade e mesmo fixo memoria minuciosa dos escolares ilustres nunha nómina que nos fai acordantes do *catálogo das naus* con que nos apouviga Homero na *Ilíada*? E postos a mobilizar concellerías de cultura e alcaldes ben podería Cambados lembrar que Xoán Manuel Pintos foi xuíz naquela vila, de seu tan literaria, que nunca podemos evocar sen que Cabanillas e mesmo Valle-Inclán configuren os seus nobilísimos rostros no *Fondo dos Espellos*.

Para nós hai catro esteos principais sobre os que se asenta o edificio da literatura galega do século XIX. Eles son Francisco Añón, Xosé García Mosquera, Antonio Fernández Morales e Xoán M. Pintos, todos os cales naceron na década de 1810 a 1820. Antes que os chamados Precusores que elevan as nosas letras á excelsitude (Rosalía, Pondal), estiveron os antes nomeados, e outros que os seguiron, abrindo o camiño real que desemboca na configuración dunha literatura nacional e na consideración de Galicia como nación.

Francisco Añón, máis ca un poeta foi un mito, nos seus días de patriarca dos escritores xoves e nunha posteridade que aprendeu a veneralo n'*O Divino Sainete* de Curros. García Mosquera pasou á historia como tradutor do *Beatus Ille* de Horacio e por ser respectado por Saco e Arce até o extremo de propoñer os seus versos na *Gramática Gallega* como modelo de lingua culta e correcta. O brigadier Fernández Morales tivo a má fortuna de que os seus *Ensaíos poéticos en dialecto berciano*, valiosísimos, non

foran ben recibidos na Galicia administrativa. Pero o caso de Xoán Manuel Pintos Villar é moi outro.

Pintos está xeralmente recoñecido como pai fundador da literatura galega contemporánea tanto polos seus contemporáneos coma no noso tempo. Se Murguía non o incluíu en *Los Precursores* foi porque naquel libro de semblanzas só pretendeu facer propaganda dos amigos e compañeiros de xeración, nados todos nos anos trinta do século XIX. Na actualidade gozamos dunha boa edición da súa obra *A gaita gallega*, da que é responsábel Carme Hermida (Xerais). Por outra banda, M. C. Ríos Panisse editou con pulcritude e erudición máximas os textos dispersos de Pintos (Consello de Cultura Galega). De modo e maneira que temos á man en todas as librarías e bibliotecas públicas de Galicia a obra de Xoán Manuel Pintos. Ela está á espera dos que queiran entregarse á súa lectura. 21

Atopámonos nun momento no que se fai preciso reconsiderar o esquema da Historia da Literatura Galega que fomos construíndo durante o século pasado. O asunto de cando e como a lingua galega superou a subalternización, e accedeu á condición de idioma superior e respectado, debe ser sometido a debate.

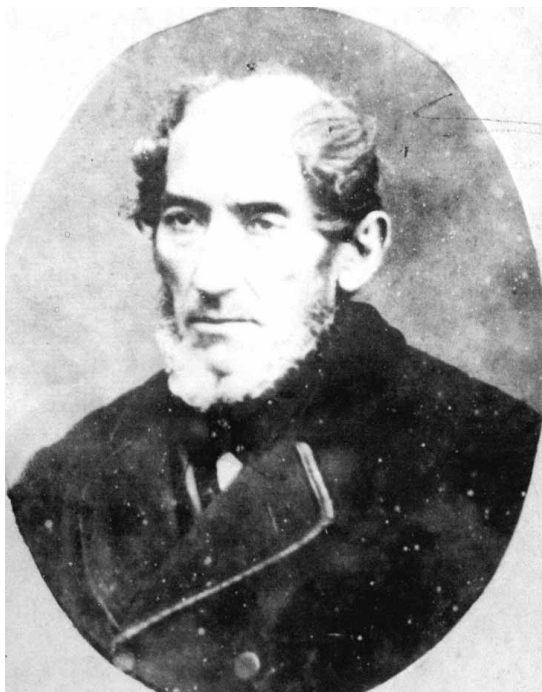
Que foi o Rexurdimento é algo que, desde o século XXI, ha de ser pensado con criterios diferentes a aqueles que viñan rexendo no sistema académico.

É aquí onde se encontra Martín Sarmiento (*Sarmento*, corrixiu o poeta de que nos ocupamos), como moi ben está a ver X. L. Axeitos. Eu estou certo de que a literatura galega renace no século XVIII e non no XIX. O Romantismo non é o motor que actuou para que os galegos máis cultos se reconciasen coa súa condición nacional e restaurasen a súa lingua. Tal cousa ocorreu moito antes e foi un espírito curioso da Ilustración, Martín Sarmiento, o responsábel principal do acontecemento. Mesmo podemos pór data de nacemento da literatura galega contemporánea: en 1745 debeu de culminar Sarmento a primeira obra literaria moderna en galego; a que, en abreviatura, chamamos *Coloquio de Rústicos*. De maneira que nin o Romantismo nin o século XIX restauran o uso culto do idioma. Fano a Ilustración e o XVIII.

E ben. Xoán Manuel Pintos é un fillo da Ilustración que vive a época e a moda do Romantismo. Liberal, non acepta da Revolución Francesa o centralismo. O cal non o leva ao tradicionalismo ou carlismo, senón ao modo político galego de 1846, como X. R. Barreiro lembrou esoutro día en Pontevedra. Pintos é un patriota galego que só recada a pluma para, sobre os pregos, defender Galicia e refundar a súa lingua desde a alta cultura. Pintos é un seguidor, pois logo, de Sarmiento. A reconstrución nacional de Galicia é inaugurada por Sarmiento. Pintos colle o relevo, resulta apoiado por varios e valiosos elementos da súa xeración e asenta os alicerces sobre os cales se erguerá o ramo de remate glorioso que erguen contra o ceo Murguía, Rosalía, Pondal. Outros virán, e así até os nosos tempos: a Nación literaria e popular. Como escribiu Cabanillas: Pintos é a pedra angular.

Máis Pintos (05.02.2011)

22

Xoán Manuel Pintos Vilar naceu en Pontevedra hai douscentos anos, en 1811. Nas dúas primeiras décadas do século XIX as grandes individualidades intelectuais e políticas como eran os casos de Eduardo Chao, pai do republicanismo de noso; Pascual López Cortén, impulsor do círculo krausista; Juana de Vega, centro romántico da conspiración progresista; Francisco X. Rodríguez, matemático; Antolín Faraldo e Romero Ortiz, adiantados do nacionalismo; Concepción Arenal, audaz pensadora social nada sensíbel á peculiaridade galega. Outros, como Ramón de la Sagra ou Domingos Fontán apareceron antes ca eles en escena. Xunto a estas luminarias, un elenco de escritores en lingua galega abríanlle paso ao Rexurdimento: Francisco Añón, García Mosquera, Fernández Morales, Xosé B. Amado, Marcial Valladares, os irmáns De la Iglesia e Camino. Nesta floración temperá da literatura, da ideoloxía, do pensamento, da acción revolucionaria, destaca como vulto principal Xoán Manuel Pintos, que tiña memoria paterna da Francesada, asistiu ás revolucións do 46, do 54 e do 68, e situouse en sitios antípodas da reacción carlista. Pintos viviu, como xurista, a colosal transformación da Galicia agraria que desencadearon as desamortizacións e a conseguinte posta das riquezas das comunidades relixiosas no libre mercado.

O meniño Xoán andou interno no colexio coruñés dos Dominicos, no que antes estivera o poeta e liberal Pardo de Andrade. Pero cursou Dereito nunha Universidade de Compostela que avantaba cara a plena secularización e na que bulían os ideais de liberdade da mocidade europea contemporánea, abríndose paso mesmo o radicalismo socialista utópico e o incipiente nacionalismo. Non coñeceu o aborrecemento triste e caciquil da Restauración borbónica xa que finou en 1876. Home de leis, Pintos compaxinou a súa profesión civil co cultivos das letras e coa defensa e ilustración do idioma propio.

Na iconografía, Pintos amosa un rostro no que resaltan a fenda da boca, os pómulos marcados e unha ollada nobre. Na súa derradeira fotografía, tirada por Zagala, o ollo esquerdo parece claudicar se cadra por efectos da maculite senil. Nesta foto, Pintos gasta sotobarba abrancazada que lle confire certa semellanza co máis famoso patrón da confraría pontevedresa do Corpo Santo, e fainos acordantes do protagonista de *Moby Dick*.

Porén, Pintos non foi un autor naval senón atraído pola Galicia interior. O apelido Pintos procede da aldea dispersa do mesmo nome que pertence á freguesía de Marcón, concello de Pontevedra. Hai alí casas e canastros de boa pedra (véxase o canto contra a usura de Ezra Pound) que denotan que aquilo é terra de pedreiros coma Xeve, Tomeza e Mourente. Se visitamos Pintos, poderemos subir pola aba da Fracha, a montaña máxica de Pontevedra. Aquela é xa Terra de Montes, ao meu xeito de ver.

Chegados ao Outeiro do Navío, sempre en Pintos, na Fracha, veremos un chan ao pé dun interesante monolito natural, onde a comisión de montes de Marcón ordenou recentemente un campo de merendas. Iso é o Chan da Parafita no que o Padre Sarmiento escenifica a seu *Coloquio de Rústicos*. Ou sexa, que nos montes do Pintos xeográfico quixo o Padre Sarmiento (Xoán Manuel escribía Sarmento) botar a andar a literatura galega contemporánea. Deixándonos levar pola imaxinación poderíamos soñar que o home Pintos estaba predestinado polo seu apelido a ser continuador do precursor de precursor de precursores: Martín Sarmento.

Debido ou non ás emanacións máxicas da Chan da Parafita e da aldea de Pintos, o caso é que Xoán Manuel Pintos converteuse nun seguidor de Sarmento, xunto con Xosé Bieito Amado, o seu cuñado, e outros contemporáneos no que se refire ao idioma.

O rexurdimento do galego como lingua de cultura, abofé, non se produciu no século XIX senón antes, no XVIII. O motor espiritual de tal Rexurdimento non foi o Romanticismo, senón a Ilustración. A pedra angular sobre a que se edifica o Rexurdimento literario é o *Coloquio de Rústicos* do Padre Sarmento, cuxa redacción foi situada arredor de 1745. Circulou esta obra en forma de manuscrito unha e outra vez copiado. Os temas da literatura galega contemporánea, os tipos humanos, folclore, mesmo a gastronomía (o marisco, digamos), todas as tópicos de Galicia están na obra. O

Coloquio é a amosega deliberada dun idioma que non quer ser nin portugués nin castelán. Mesmamente as bases da ortografía galega vixente áchanse propostas no *Coloquio de Rústicos* de Sarmento. Palabras clave do noso imaxinario poético, como saudade, aló as están. Como fachucos para nos alumear no camiño.

E ben, Xoán Manuel Pintos, seguramente de forma moi consciente, decidiu proseguir o programa literario e pedagóxico de Sarmento. Amado edita o *Coloquio*, co cal esta obra fundacional e precursora pasa do estado de manuscrito múltiple ao de literatura impresa. Pintos ponse mans á obra e, aquí e acolá, vai difundindo a seu discurso literario e nacional. Finalmente aparece o libro, *A gaita gallega* (1853) que abrirá paso ao Rexurdimento do século XXI. Pintos, de formación ilustrada, vive a época romántica da revolución burguesa e popular e insire nela a vindicación do idioma dos galegos. Enseguida virán, no Bierzo, os versos en galego de Fernández e Morales (1861). E así naceu Galicia como nación literaria.

Pontevedra iniciou xa as celebración do Ano Pintos. No *Fondo dos Espellos* facemos votos porque, ao fío de Pintos, as persoas preocupadas revisen a Historia da Literatura Galega e coloquen a Sarmento e a Pintos no lugar que lles corresponde.

O analista (12.02.2011)

Ao findarmos os estudos, a Bernardino Graña e mais a min ofrecéusenos a posibilidade de ser contratados pola Universidade de Austin (Texas). Emilio González López, profesor alí, quería reclamar os nosos servizos. Por un intre, gorentoume a idea de acudir ao chamamento, mormente por frecuentar reservas de apaches e montar a cabalo naquelas chairas. Ao final, nin Bernardino nin eu optamos polo autoexilio pois o tributo que había que pagar era o de consagrarmos a vida académica digamos que a Lope de Vega e converternos en funcionarios do hispanismo norteamericano. Puaf!, saíunos aos dous desde o máis íntimo.

Nos anos cincuenta e sesenta do século XX moitos mozos ben preparados de Galicia aos que lles doía a vida negra que o franquismo impuña optaron pola emigración. Foron parar algún, coma Camilo G. Suárez-Llanos (tamén Gonsar), a universidades norteamericanas. En canto a José Ángel Valente, Xoán Anllo, Ramón Luguís ou Fernando Pérez-Barreiro, eles (coma Julio Cortázar) abrazaron o oficio de tradutores en organismos internacionais. Algúns dos evadidos da dura cotiandade do fascismo español perdéronse para Galicia e non se fixeron presentes no combate exterior pola democracia. No caso de Pérez-Barreiro, a súa posición antifranquista e nacionalista cobrou dureza de aceiro na fragua do afastamento. Coido que o único que regresou para se reincorporar á triste Patria fisicamente foi Camilo Gonsar. Acórdome moito del.

Estou a falar dun verdadeiro exilio político que, até agora, non coñeceu cronista adecuado nin foi obxecto de estudos, que nos saibamos no *Fondo dos Espellos*.

Morreu eses meses atrás Fernando Pérez-Barreiro Nolla (nacera en Ferrol no ano 1931). Pouco antes do pasamento, a Facultade de Filoloxía compostelá publicou un seu ensaio sobre a personalidade política e cultural de Ramón Piñeiro. Situándose no epicentro da polémica, Pérez-Barreiro disecaba con fino escalpelo a obra, o pensamento e o modo político e apolítico de Ramón Piñeiro, e lograba destituír definitivamente a tediosa mitificación que esta personalidade contemporánea viña sufrindo. Despois das páxinas a el consagradas por Pérez-Barreiro, Ramón Piñeiro xa non volverá nunca ser aquilo que os seus epígonos fantasiosos pretendían que fose.

Pérez-Barreiro era así: claro, duro, preciso, informado, cordial, lúcido, xeneroso, analítico.

Lembro un Pérez-Barreiro xove, polas rúas de Compostela, cando aquilo era precisamente o ventre do silencio. Falamos pouco. El expresábase nun galego óptimo e nas súas frases fulxía a intelixencia e o humor. Concorría Pérez-Barreiro connosco ás Festas Minervais e participaba, a distancia, do círculo de Piñeiro, García-Sabell e Otero Pedrayo. Máis tarde, e antes de 1960, estou a ver Pérez Barreiro coa paipa na man e chaqueta Cheviot acompañando a Teresa Barro no bar inesquecível de Filosofía e Letras, Madrid. Pouco tratei a Pérez Barreiro na miña vida. Recordo con nostalgia a presentación, con Luís Mariño, dunhas traducións do chinés ao galego feitas por Fernando.

Sempre, na miña vida, tiven presente a Pérez-Barreiro e non poucas veces me preguntei cal sería a súa opinión sobre isto ou aquilo. El era o políglota, o pensador ceibe, o investigador incansábel da verdade contemporánea. Produciu con Teresa Barro uns deliciosos panfletos en Londres que nos axudaron a nos manter á capa con decencia durante o temporal confusionista que uns chaman Transición e nosoutros dicimos Reforma Política do Franquismo. Fernando é moi celebrado, madialeva, polos tradutores de linguas estrañas á galega, pois algunhas das súas versións son memorábeis. Tamén o Igadi e as persoas preocupadas pola información en materia de política internacional valoran a súa contribución nesta orde de pensamento analítico. Con todo, resta un Pérez-Barreiro pendente de ser descuberto.

Isto é: el foi un autor secreto que agora deberá converterse en público. Poeta, entre as súas ambicións xuvenís figuraba a escritura dunha tanda plural de novelas longas. Non sei que sería feito da súa lírica e da súa novelística; pero, ao mellor, agora esta produción poderá saír da clandestinidade para se encontrar cun continxente de lectores que, sen o saber, está á súa espera. Os ensaios e prosas de reflexión de Pérez-Barreiro deberán ser recompilados e dados á estampa de igual maneira.

Quizais a grande entrada, após-morte, de Pérez-Barreiro no mundo das letras se produza coa edición, que prepara Xerais, dunhas súas memorias. Xénero pouco usado en lingua galega, o memorialismo é capaz de que sexa a canle máis axeitada, como dicían os galeguistas, aos talentos de Pérez-Barreiro. Veremos a ver.

Fernando procedía de Ferrol. E pertencía a aquela xinea ferrolá na que se encastaron personalidades tan peculiares, atractivas, nalgún caso sorprendentes ou espectaculares, como foron as de Vicetto, Montero Díaz, Carballo Calero (só foi «Carvalho» pouco antes de morrer) Torrente Ballester, Xohana Torres. O contributo destes e doutros fascinantes, e nalgún caso xeniais, fillos de Ferrol, á cultura humanística é xurdio, aínda que desigual. A obra literaria de Pérez-Barreiro, cando sexa publicada, sen dúbida fará impacto e modificará o sistema literario galego. Ao tempo.

Novoneyra en política (19.02.2011)

Ficara así, Novoneyra conceptualizado e fixado para sempre? Abofé que non. Pero, a partir deste Congreso, as ideas sobre a poesía de Novoneyra agora vixentes poderán ser valoradas, discutidas, revisadas polas xeracións futuras e elas resultarán destituídas, moduladas de novo ou mesmo afortaladas. E así se vai facendo o discurso sobre a literatura galega. Literatura na que reside principalmente o poder simbólico que mantén a integridade do noso pobo fronte á carencia de poder político e económico real.

Novoneyra iniciouse nas letras galegas e entrou literariamente no idioma so a influencia do ensaio «Siñificado metafísico da Saudade», dun Ramón Piñeiro que prologa entusiasmado *Os Eidos*. A vivencia da «soedade ontolóxica» como propia das almas nórdicas e dos pobos galego e portugués especificamente, que Piñeiro predicaba desde *Grial*, debeu de afectar o mozo Novoneyra. E así leo eu un feixe de poemas intimistas titulados «Ondas da Saudade».

Pero Novoneyra, sen renunciar xamais ao Courel e a fidelidade á lingua e ao pobo galego, racha en silencio co piñeirismo hipertecnista e apráctico. Na correspondencia de Piñeiro con Basilio Losada aparece documentada esta distancia. O Courel de Novoneyra mal lido ideoloxicamente por algú, supuña un trasunto da Grande Complexo Agrario e unha amábel supervivencia de vello paisaxismo. E non era así, porque no Courel d' *Os Eidos* non hai vacas, nin hórreos, nin cruceiros, nin romarías nin carriños do País. Hai natureza (os animais salvaxes, as corgas, os cotos ditos tesos e cumes!) e conciencia humana. Implícita ou explícita, velar a presenza de Galicia e do seu pobo subalternado e humillado. Tampouco haberá máis Saudade en Novoneyra, poeta materialista sempre e máis despois.

No seu programa inicial, Novoneyra prevía escribir un só libro, *Os Eidos*, indefinidamente ampliado e revisado, tal como Guillén fixera co seu *Cántico*. Non cumpriu o poeta, e felizmente, o seu proxecto, e a poesía elexíaca ocupou un lugar preponderante no seu labor ao tempo que se implicaba nas labores de resistencia real ao franquismo. Esta resistencia resulta evidente e estoupa, cando a súa vez o fai, nas

«Letanías de Galicia» e no «Viet-Nam Canto», dúas granadas rompedoras que, por fragmentación emocional, atinxiron o corazón dos galegos radicalizados na arela de Liberdade.

Ollo para tras e vexo Novoneyra en Madrid, con Reimundo Patiño, se cadra tamén con Manuel Coia, a discutir o tema político principal que nos preocupaba antes de 1963. El era a fundación dun partido que mobiliza as masas de Galicia no camiño da súa liberación nacional. O piñeirismo retraérase duramente sobre si mesmo. A escisión estaba formalizada despois da crebado Consello da Mocidade. Novoneyra estivo alí e do mesmo lado que estabamos nosoutros. Pouco máis adiante, e sen a presenza de Novoneyra, en Madrid, no Madrid querido e noso das *Elexías*, formouse a primeira UPG. 27

Téñenme preguntado, mormente ao longo do pasado ano, se Novoneyra fora militante dalgunha organización antifranquista. Piñeiro e o seu grupo estaban seguros da adscrición de Novoneyra ao PCE, logo PCG. Cando Piñeiro nas súas cartas escribe «oriental» e «orientalismo» debe entenderse *comunista e partido comunista*. Na correspondencia publicada de Piñeiro, Novoneyra aparece nos anos sesenta situado en tal orientalismo. Penso que Novoneyra nunca militou no PCE/PCG nin no PCE (m-l) onde tiña excelentes amigos, un dos cales, Daniel Pino, aparece nun poema escrito en ocasión da súa detención, tortura extrema e prisión duradoira. Tampouco Novoneyra entrou a formar parte da nosa UPG, cousa que terminou por facer Manuel María. A pesar diso, o poeta decidiu incluír no «Viet-Nam Canto» a mención das primeiras detencións de membros da UPG ocorridas en Nadal de 1967.

Carente de calquera sectarismo, o Novoneyra suxeito político estivo próximo a toda forma de resistencia galega ao fascismo aínda que non procurou a disciplina partidaria.

O seu pensamento era nacional-popular, maoísta, quixérao el ou non. Escribe Mao:

A caso os comunistas, que son internacionalistas, poderán ser ao mesmo tempo patriotas? Nós pensamos que non somentes poden senón que tamén deben selo. As condicións históricas son as que determinan o contido concreto do patriotismo.

Para Novoneyra, e para moitos de nós, as condicións históricas daqueles tempos esixían o internacionalismo, e o nacionalismo para camiñar con firmeza algún día por terras libradas da opresión feixista.

Novoneyra, xa dentro do actual réxime monárquico e autonómico, mantivo as posicións. Continuou a súa vida de poeta e de dicidor. Entregouse con responsabilidade a AELG (Asociación de Escritores en Lingua Galega) e produciu unha serie de discursos (Luís Cochón fíxoos chegar ao *Fondo dos Espellos*) memorábeis que nos iluminaron. Dese Novoneyra derradeiro iremos tratando.

Funeral polo xeógrafo (26.02.2011)

28 Finou recentemente Francisco Ríó Barja, o xeógrafo, e o Consello da Cultura Galega, ao que pertencía, rendeuille homenaxe cívica. Aló estiven porque fun amigo, alumno e admirador da obra científica de Ríó Barja.

Lembrei, na ocasión, que a Universidade, no ecuador dos anos cincuenta, tiña algo de estantío e malsán en Compostela. Imponse, en homenaxe ao xeógrafo, a imaxe xeográfica: un pantano de mediocridade. Así e todo, florecían nel illas de verdade e de excepción. A represión fascista, vinte anos atrás, fixera retroceder a ciencia e retraerse o intelecto, *manu militari* realmente. Sobre a miseria xeral, ben administrada desde Reitorado e Decanatos, destacaban esas illas excepcionais. Contados e senlleiros, en todas as facultades, vellos e novos profesores daban conta, aqueles dun pasado científico que fora malversado e, estes, dunhas novas xeracións de mestres que agoiraban un futuro de esperanza.

Alí estabamos nós, rapaces críticos, entusiasmados con tales insuas de coñecementos. Na nosa Facultade de Filosofía e Letras ensinaba un mozo Carlos París capaz de pór o nome de Karl Marx no encerado a carón do dos grandes filósofos, o cal encheu de vapores de estupor a Aula Un na que, por milagre, un mural seguía amosando versos patrióticos de Ramón Cabanillas. Na mesma aula, Otero Pedrayo, recién admitido á docencia universitaria en oposicións memorábeis, debía explicar xeografía de España pero ofrecíanos o universo completo da cultura de Europa na que el enxertaba Galicia sen dar lugar a equívocos.

As raras veces que don Ramón faltaba á clase ocupaba a tarima, nunca a cadeira, Francisco Ríó Barja, axudante da materia de xeografía e numerario da Escola Normal. El era un home novo, esguío, elocuente, próximo e, por suposto, sabio. As súas leccións soportaban con dignidade a comparanza coas do catedrático. Na realidade, os mundos de Otero Pedrayo e Ríó Barja eran diferentes, pero o derradeiro non era sentido polos alumnos como inferior a respecto do xenio mencionado en primeiro lugar. Otero Pedrayo era un magma múltiple, e, Ríó Baja, a orde e o sistema mesmos. Don Ramón facíanos viaxar pola arte, a literatura, a historia, mesmo pola física da luz, en canto Paco cinguíase á ciencia xeográfica estrita, naturalmente acompañada das necesarias xeoloxía, climatoloxía, economía e concomitantes. Otero puña en práctica oral a súa teoría progresista da paisaxe, e Ríó brillaba na descrición das paisaxes particulares.

Unha idea defendeu Ríó Barja durante toda a súa vida, e eu téñolle sentido moitas veces glosala de palabra e por escrito. «A realidade de Galicia é a dunha grande rexión xeográfica; e o certo é que esta unidade correspóndese co hábitat dun pobo peculiar tamén no mundo», pensaba Ríó Barja.

Orador persuasivo, claro, preciso nos matices, a clase, a conferencia, a comunicación congresual de Río Barja sempre nos parecían curtas, e el dispensaba confort e paz aos auditorios. Por escrito, a súa prosa científica era funcional, pero a beleza da Terra, á que el se entregaba con gozo, transportábase ás modulacións dun estilo económico e por veces tamén tocado pola poesía.

Pertencendo á xeración máis nova das que viviran a guerra civil e a primeira posguerra en toda a súa crueza, Río Barja atravesou a segunda metade do século XX e unha mínima porción do XXI instruíndo os seus alumnos e os galegos en xeral no coñecemento da faciana da Patria. Así, o número dos seus discípulos extra-académicos resulta incalculábel. Río Barja incitou os contemporáneos a nos sentirmos orgullosos do sitio que ocupamos no Mundo.

Palabras semellantes a estas, cargadas de subxectividade, proferín eu na homenaxe funeral a Río Barja. Non podía ser doutro xeito. Quixen e respectei a Río Barja e decátome de que el contribuíu á miña formación como persoa e como profesor de Instituto que fun. Agora fecho os ollos e vexo Río Barja na noite compostelá, no bar Viño, Mazarelos, 1955. Están alí Porto Mella, Rubal Moas, Vidán Torreira, Ramón Lugrís, e eu mesmo entre os menores. Discútese, cántase e practícase a farsa da queimada con fondo de *Dies Irae* e as luces apagadas. Á marxe da Academia, velaí o Río Barja, xove e brillante profesor, nos ritos da comensalidade, no simposio socrático e deliberante sen deixar de ser festivo. Todo o que agora evoco, alí, está xa no máis fondo da cova do tempo: «la fosse comune du temps», que dicía Brassens. Nunca esquencerei aquel modelo de xuntanza na que as intelixencias competían en graza e agudeza crítica. Sempre en lingua galega.

Historia de Pla (05.03.2011)

Tratábase de Teresa ou Teresiano ou Florencio Pla Meseguer, membro primeiro da Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA) e logo disidente armado nas serras do Maestrat ou Maestrazgo da provincia de Castellón. Coñecín a Pla en 1970, estando os dous presos no Penal de El Dueso (Santoña, Santander). Levabámonos moi ben. Un episodio da súa vida de guerrilleiro inspiroume o conto citado, e dediqueillo. Teño entendido que o último premio Nadal Ile foi concedido a Alicia Giménez Barlett por unha novela sobre a vida de Pla Meseguer. Outros libros e artigos ocupáranse, de por parte, da súa figura. En especial resulta interesante a obra histórico-biográfica *La Pastora, del monte al mito* de José Calvo Segarra (Antinea, Vinarós, 2009). A lectura desta última trouxo á miña memoria moitas conversas que mantiven con Pla en El Dueso e aclaroume algunhas zonas escuras para min da vida do militante comunista.

A persoa que evocamos naceu varón en 1917, en Vallibona (Castelló), de familia de labregos pobres, cunha malformación dos xenitais que ocasionou que a considerasen nena e a rexistrasen como Teresa. Criouse e vestiuse como nena e logo como moza e muller, aínda que o seu aspecto era nidiamente masculino.

Actuou Teresa como enlace e informador das guerrillas da AGLI, controladas polo PCE estritamente. Os seus coñecementos do país do Maestrat e dos seus escondedoiros seralles moi valioso os maquis. En 1949 únese como combatente ao XXIII Sector da AGLI, que mandaba o comandante Jesús Caselles Aimerich. Recibiu Teresa instrución política do xefe de batallón e cadro ideolóxico Francisco Serrano Iranzo, a quen sempre seguirá e respectará Teresa. A Garda Civil puxéralle a Pla o alcume de *La Pastora*, en canto que os seus compañeiros dicíanlle humoristicamente, *Durruti*. Axiña o mito da muller maroutallo e montesa fomentárase naquelas terras bravías.

A partir da evidencia de que o PCE ía disolver a guerrilla, Teresa e o seu instrutor ideolóxico Francisco desertan da AGLA e crean un comando autónomo para continuar a Resistencia. En Galicia faría o propio, Piloto. De xeito que, continuando a loita armada, en 1952 Pla e Francisco convértense nos derradeiros maquis do Leste da Península.

Dado o alto nivel intelectual de Francisco Serrano, é de supoñer que a súa disidencia e a de Pla respecto do PCE e da liña de liquidación da loita armada tivese un carácter ideolóxico e político moi marcado.

En 1954 morre Francisco Serrano Iranzo no curso dun asalto. Pla permanecerá durante dous anos só e inactivo no seu refuxio de La Espadella, sobrevivindo con froita e vexetais roubados nas hortas. En 1956 Pla cruza a depresión do Ebro e trasládase a Andorra. Non procura ao PCE pois temía represalias debido a súa posición rebelde e continuista a respecto da loita armada. En 1960 é achado sospeitoso polos Episcopais de Andorra e entregado á Garda Civil. Deseguida o identifican como Teresa Pla Meseguer e o someten a interrogatorios brutais.

Tras diversos recoñecementos, os médicos clasifican o seu sexo como masculino. Dáselle o nome de Teresiano, que despois mudará polo de Florencio. Ingresna na prisión de homes de Valencia e é sometido a consellos de guerra (coido que dous). Foi condenado a unha ou varias penas de morte, que lle resultaron conmutadas por cadea perpetua. Na prisión de Valencia fixo amizade co funcionario Marino Vinuesa Hoyos, quen se converterá no seu protector.

Coido que en 1968 Pla vai destinado ao penal de El Dueso. Alí coincide comigo e facémonos bos amigos. Nun castelán correcto e impregnado de fonética catalá oriental, Pla cóntame cousas da súa vida e falamos de política.

No ano 1977 Teresiano, ou xa Florencio, Pla Meseguer é posto en liberdade. Ten algúns aforros dos salarios gañados nos talleres penitenciarios de El Dueso. Séntese

perdido na cidade, el que nunca se perdera nas serras. Mariano Vinuesa Hoyos, o funcionario de prisións de Valencia, ofrécelle teito e ocupación. En Olocau, Valencia, recibe unha bonita barraca no xardín do chalé do seu benfeitor. El ocupárase, e con moito gusto, de coidar a vexetación e de cultivar un guicho de horta. A familia de Vinuesa Hoyos trátao moi ben. Alí morre Pla o 1 de xaneiro do ano 2004. Hoxe os seus restos xacen, cos doutros resistentes antifascistas, na pirámide do Xardín da Memoria dun cemiterio valenciano.

Houbo un relato novelado da vida de Pla (Manuel Villar Raso, *El maquis hermafrodita*, Bilbao, 1978) moi sensacionalista. Verdadeiras mentiras aparecen na obra de Aguado Sánchez titulada *El maquis en España*, 1975. O libro, citado ao principio, de José Calvo Segarra é honesto, documentado e veraz no que se refire a Pla, ao AGLI e á crise deste. En canto á novela, premio Nadal, de A. Giménez Bartlett xa lles contarei cando a lea.

Pla en El Dueso (12.03.2011)

Situado sobre o mar de Gasconha, o penal de El Dueso era un lugar cargado de lendas de horror cando alí este cronista foi en 1970 para cumprir condena polo delito de «propaganda ilegal».

El Dueso era unha enorme extensión de terra murallada, pé dun tómbolo, onda a praia santanderina de Berria. Cada pouco, nas garitas, debuxábase o garabato dun sentinela da Garda Civil que vixiaba con atención a masa dos presos uniformados de marrón que, en número de máis de mil, evolucionaban polo día ao ar libre. Había pequenas hortas que os penados alugaban, nun mercado interno permitido pola administración penitenciaria. As gavotas e o vento mareiro traíanlle aos presos arelas da liberdade de que carecían. O cabo Ajo, ao lonxe e xeralmente entre brétemas, indicaba ao camiño ao Norte de Ith e de Mil e dos Gaels todos. Á tardiña, a corneta ordenaba formación e a masa de marrón recollíase ás celas onde a xente era aferrollada deica o amencer. Na noite, as alertas dos sentinelas rolabo de boca en boca por todo o circuíto da muralla e, antes do toque de silencio, os xitanos acostumaban atacar cantes duros que se esfarrapaban de dor entre os ferros das grades.

Eramos seis presos políticos en El Dueso, perdidos naquela inmensidade de homes condenados polos máis diversos delitos, algúns perdoábeis e horrorosos e repugnantos outros.

Ao eu chegar, asignáronme unha cela veciña á que ocupara o xeneral Sanjurjo, esta moi adornada de bandeiras españolas e placas conmemorativas. Non tardou moito en petar na porta e en se me presentar, como «guerrillero de Levante», Teresa Pla Meseguer. Fíxémonos amigos e frecuentámonos nos meses seguintes até eu saír

en liberdade e el quedar en cadea aínda moito tempo máis. Pla tiña algunhas penas de morte no lombo e alí o estaba, en El Dueso, porque lle foran conmutadas pola de prisión máxima.

- 32 Tratabamos o sábado pasado da figura histórica de Teresa (logo Teresiano e Florencio) Pla Meseguer. Como queira que a última novela que resultou premiada no Nadal estea inspirada en Pla, recibimos no *Fondo dos Espellos* diversas consultas a el referidas. Alguén pide que eu revele se Pla entrou ou non na miña propia literatura e como.

En efecto, estando eu en El Dueso escribín a maior parte duns relatos que en 1974 serían editados co título de *Elipsis e outras sombras*. Un deses contos, «Explosión», está dedicado a T. Pla Massaguer. Como verán, o segundo apelido do guerrilleiro aparece grafado de xeito que se pretendía próximo á normativa catalá e non como o usaba o seu propietario. Dediqueille a Pla o relato porque, sen el o saber nin pretender, inducírame a escribilo.

En canto paseabamos entre as hortas de El Dueso, un día de outono borrallento, Pla atreveuse a falarme da súa disidencia a respecto do Partido (PCE, naturalmente) e da deriva liquidacionista que este lle imprimía á AGLA (Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón) por volta de 1950. Fíxoo en medias palabras nun discurso cortado por silencios que eu non daba interpretado ben. Deseguida pasou a concretarse nun suceso.

A dirección restrinxira ao máximo a acción armada e revocara a orde de voar a masía dun delator que lles fixera moito dano. Pla e o seu amigo e mentor político Francisco Serrano rebeláronse contra o órgano superior e decidiron crebar a disciplina. Encheron un garrafón con dinamita picada que atacaron con mel. Metéronlle un fulminante e sacaron, pola rolla, a mecha. O plan era subir ao tellado da masía pola noite. Baixarían o garrafón (*damajuana* –dixera Pla en castelán) cunha corda pola troneira ou chaminé coa mecha prendida e esperarían lonxe a explosión. Pro tal cousa nunca ocorreu. Pla e Francisco deixaron agachada a bomba entre o monte baixo. Coa calor extrema deflagrouse un lume no monte, a mecha prendeu e a bomba fixo explosión ben lonxe da casa do delator.

Este testemuño interesoume moito e decidín darlle un tratamento literario. No conto «Explosión» tamén hai unha bomba, chamada agora *With Love*, e un guerrilleiro que se indisciplina e decide castigar un delator. O guerrilleiro da ficción é Nelson Cristoforetti; o delator leva o nome de Alves Kudera. Por cima, no conto entran elementos do tópico, moi frecuentado na ciencia–ficción, dos mundos paralelos; non sei se ben ou mal tratado por min.

Na miña acordanza móvese agora Pla. Camiña lentamente cunha sachiña ao lombo. Anda dun canto a outro da súa horta penitenciaria. Coida das fabas, dos tomates,

das leitugas. Mesmo coida dunhas plantas espiñentes que en castelán el chama *borrajas*. É Pla un home de máis de cincuenta anos, forte e calmo. Sempre sorrí e no seu rostro destaca un duro corte cicatrizado no labio superior. Cando vexo No *Fondo dos Espellos* o vestido de estameña marrón dos penados de España sempre Pla me vén ás mentes. Pla en El Dueso.

**«...enmudeced, campanas»
(19.03.2011)**

Leo na prensa que na freguesía das Goás, do concello de Abadín que foi patria de Aquilino Iglesia Alvariño, alguén roubou as campás. Elas foran fabricadas no século XVIII, posibelmente polos artesáns dos Arcos da Condesa que aínda hoxe conservan o oficio aló na chan ou veiga que se estende ao sul de Caldas de Reis. Do *Fondo dos Espellos* pula por saír á tona un dato, sen éxito. En que obra literaria importante de Galicia aparece nomeado fugazmente un «exclaustrado das Goás»? En Valle-Inclán? En Otero Pedrayo? En Álvaro Cunqueiro? O certo é que aí está a figura do *Exclaustrado* ou sexa do monxe ou frade expulso do seu convento polas leis desamortizadas de Mendizábal e que apousentou por esas aldeas comido polo resentimento e a acirrar de modo permanente o odio ao liberalismo. Tamén houbo exclaustrados de ánimo nobre e positivo, como foi o famoso Rosendo Salvado, dedicado até a morte a ruda tarefa de adecuar os soños dos indíxenas australianos de Nova Nursia aos conceptos rigorosos de Ceo, Inferno dos Condenados, Purgatorio, Limbo dos Meniños e Idem dos Xustos ou Seo de Abraham. A alma contraditoria do Exclaustrado de Diabelle, líder da independencia do Couto Mixto, só pode explicarse desde a amargue experiencia sufrida por un frade desposuído de poder polos axentes do Mundo Contemporáneo.

Os exclaustrados difundiron, por propaganda, a idea de que os liberais «baixaban as campás» das torres dos mosteiros, parroquias e santuarios. Iso realmente ocorrera en Francia moitos anos antes, e a queixa e laio de Chateaubriand polos sinos perdidos conmoveu ó Otero Pedrayo meniño, como ben explica Xosé Manuel Salgado na súa magna obra oteriana aínda inédita. Seguro que algúns conventos galegos perderan as campás (Celanova coido que non) pero ficaron no seu sitio, despois da Desamortización, as parroquiais e catedralicias, incluída a do reloxo de Compostela, moi mal substituída ou reparada recentemente.

En realidade, na Galicia decimonónica o símbolo visíbel da desaparición do poder conventual foi a apropiación e traslado das fontes abaciais dos claustros ás prazas públicas das vilas e cidades. Otero Pedrayo medrou co latricar da auga nos tornos e pilón da fonte de Oseira situada polo liberalismo na Praza do Ferro de Ourense, onde segue. Non obstante, Otero insiste (xa verán cando lean a obra de Salgado) unha e outra vez na lenda da «baixada das campás».

A palabra latina *signum*, -i que decer «marca distintiva». Cicerón di que *signum* é aquilo ao que lle acae un sentido e que *significa*, dun xeito un chisco tautolóxico: «quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat». A Cruz será o signo dos signos para os cristiáns e Gregorio de Tours comezou a designar coa a palabra *signum* o que en galego corrente dicimos campá. Por iso é que no galego histórico, e no portugués usual hoxe, a palabra *sino* sexa sinónimo de campá.

Na aldea galega o sino ou campá era o *signo* que distinguía a comunidade dos veciños. Alén dos seus usos relixiosos, as campás chamaban o pobo e avisaban dos acontecementos. Da morte, por suposto. Pero tamén das treboadas, dos incendios. E convocaban a concello. «Unha vella que soio ten un dente e chama pola xente», eis a campá na adiviña. Na campá grande de Vilanova dos Infantes, que tantas veces tanxeu este cronista, hai un letreiro que di: «Esta campana, tiene una medalla que cuando toca a trueno esparce la tronada». Non hai memoria de que caese un lóstrego ningún en Vilanova. Os veciños máis volteríans sosteñen que é a causa de a torre do Castelo actuar como amparrairos.

É moi importante, agora, facernos acordantes de que nos documentos medievais galegos onda a expresión latina que traducimos «so ou baixo o sino de...» quer decer «na parroquia xeográfica de...». O son do sino cobre o espazo dos moradores da comunidade. Algo tan identitario coma os sinos ou campás das aldeas galegas non habería de ser suprimido con facilidade. Puideron «baixar as campás» dos mosteiros; dificilmente serían baixadas as das freguesías. En Francia si, porque alí houbo a Revolución baixo cuxo signo a Humanidade coñeceu un novo horizonte de emancipación.

Foron prohibidas as manifestacións relixiosas de carácter público pola II República, nas que se incluía o tanxer das campás. Esta lexislación laicista pareceulle excesiva a algúns republicanos católicos, coma Otero Pedrayo. A outros nacionalistas e amigos do meu mestre, semelloulles moi ben a medida. Foi o caso de Arturo Noguero Buxán, secretario do concello de Serantes (hoxe en Ferrol) a quen fusilaron os fascistas por el lle ter prohibido ao crego facer uso das campás parroquiais.

«Chámate Rosalía: non vaias. Nin camelias nin campás», dicía Luís Pimentel nuns versos insignes (adxectivo que tamén provén de *signum*). Aquí eu vexo un chamamento contra a apraxia estupefaciente que produce o culto da Saudade. Ora ben, Antonio Machado mandou chorar así a morte do Giner de los Ríos laicista: «Yunque, sonad; enmudeced, campanas». Machado proclama a superioridade do traballo e separarse da dimensión alienante do catolicismo.

Estamos certos de que hoxe non haberá ningún Exclaustrado das Goás que acuse os liberais de baixar os sinos da igrexa daquela parroquia de Abadín, diocese mindoniense. Pero seguro que algún malicioso lle botará a culpa aos xitanos, antano chamados en Castela «gente del bronce». Todos os Rom de Europa, e non só, foron

en tempos expertos ferreiros, caldeireiros (Kalderasch), armeiros. Hoxe, degradados, moitos xitanos seguen fieis ao seu *dharma* étnico e sobreviven no ferrovello ou sexa na chatarra. Eu sería cauto na acusación. Igual que ocorría na posguerra española, o tráfico ilegal de metais está en auxe. Todo os días saen a luz novas de roubo de cobre, coma na miña nenez. Seguramente vender bronce roubado resulte neste tempo algo lucrativo. Esperemos que os sinos das Goás, ben anteriores en idade ás desamortizacións de Mendizábal e de Madoz, volvan axiña á humilde espadana da que penduraban.

O tesouriño da familia Kuper (26.03.2011)

Non hai moitos días que morreu en Madrid, con cen anos, a importante filóloga e tradutora Lydia Kuper, que podemos considerar viguesa aínda que nacera en Lodz (daquela, unha cidade polonesa; hoxe, rusa). O escritor e xornalista Germán Sánchez, tamén vigués e residente na capital de España, ten a amabilidade de aportarnos datos biográficos e fotografías de Lydia Kuper que iremos utilizando no *Fondo dos Espellos*. Moitas grazas a Germán Sánchez pola súa xenerosidade.

En intres diferentes dos anos dez do século XX viñeron desde Rusia para se establecer como médicos odontólogos en Galicia varias persoas coas súas familias. Estas eran de orixe xudía askenazi pro non relixiosos e de cultura política de esquerda. Así ocorreu coa familia Kuper que se estableceu en Vigo (rúa do Príncipe) cunha póla en Ferrol; coa familia Zbarski, que o fixo en Pontevedra e os Dainoff, que foron parar a Ourense. Con eles viñeron nenos pequenos e outros máis novos naceron en Galicia. Os Kuper e os Zbarski, emparentados entre eles, militaban durante a II República en partidos de esquerda e, en 1936, foron perseguidos, expropiados, dispersados ou fusilados polo procedemento do paseo ou do esperpento a modo de Consello de Guerra. A familia de Vladimiro Dainoff, tamén foi duramente perseguida e fuxiu inicialmente, para máis tarde regresar a Ourense, establecéndose como médico xeral o máis novo da familia.

Pastor Rodríguez foi un vigués que se librou da morte en 1936 e que viviu longos anos como referencia principal, e por moito tempo única, do PSOE na súa cidade e bisbarra. Sobre o ano 1984 Pastor, amigo da familia Kuper, púxose en contacto con Virginio Fuentes, gobernador civil da provincia de Pontevedra, e con Luís Ferreiro Loredó, ao tempo xefe de gabinete deste. Pastor fíxolle á autoridade provincial unha revelación sorprendente.

En 1936, os franquistas incautáronse dos bens dos Kuper. Estes, coma as familias Zbarski e Dainoff, resultábanlles particularmente odiosas aos franquistas. Non eran relixiosos e si rusos e, para maior mal, de procedencia xudía. Reprimiron, pois, con

dureza aos Kuper e entre os bens que lles expropiaron achábase unha bolsa na que gardaban (previsión ancestral xudía) unha presa de moedas de ouro para utilizar nunha emerxencia.

- 36 Ao amigo Pastor constáballe que tal tesouriño fora depositado no Banco de España e que alí podía seguir esquentado.

Virginio Fuentes, sempre coa colaboración de Luís Ferreiro, removeu nos arquivos do Banco de España en Madrid e terminou por atopar o depósito. En efecto: unha bolsa de papel forte que contiña moedas de ouro carimbadas por diferentes estados europeos (algúns desaparecidos) e americanos. Coido que o tesouriño foi taxado en dous ou tres millóns de pesetas de 1984.

Daquela, Pastor Rodríguez fixo vir a Pontevedra aos superviventes da familia Kuper. Que eran Lydia, residente en Madrid, e o seu curmán Elias Kuper, redactor deportivo de *Novedades de Moscú* que residía desde a II Guerra Mundial na capital soviética.

Convocouse o acto de restitución do tesouriño nun salón do Goberno Civil de Pontevedra. O secretario xeral, Ecieta, leu a acta e o gobernador fixo a entrega. Lydia e Elias contaron as moedas con mans tremencidas e cortóuselle a voz ao daren as grazas no nome da familia e ao faceren memoria dorida de todas as vítimas do franquismo. Tamén conmovidos asinamos a acta como testemuñas Luís Ferreiro e mais eu.

Finalizado o acto, fomos á rúa Nova de Pontevedra a beber uns viños (Elias lanzouse ao Ribeiro) e gustar uns callos. Conversouse confusa e apacibelmente. Lydia estaba moi ilusionada pola evolución antidogmática da *Perestroika*, pero Elias amosábase cauto e olfacteaba no vento da Praza Vermella perfumes insidiosos de traizón. Lydia preguntoume por Teresa Díez, catedrática de Inglés no Instituto San Tomé de Freixeiro, que fora compañeira súa de facultade e da Residencia Femenina de Estudiantes de Madrid que dirixía María de Maeztu. O Kuper moscovita resultou ser un celtista moi descontento dos maus resultados obtidos, como é hábito, polo equipo vigués. «Fálase máis do Celta en *Novedades de Moscú* ca de calquera outra escuadra galega grazas a min»– confesounos Elias. A medida que progresaba a conversa, o acento galego saía do *Fondo dos Espellos* e invadía o sistema vocálico dos cosmopolitas sen terra. A respecto da política española, os dous curmáns Kuper interrogáronnos a Luís Ferreiro e a min moi delicadamente sobre a opinión que nos merecían as posicións de Ignacio Gallego e de Carrillo. Non deixaron translucir as súas preferencias.

E por que viñera a familia a Vigo e a Galicia? Conta a lenda familiar que o maior dos Kuper coñeceu, nun balneario suízo e antes da Grande Guerra, ao marqués de Leis. Este explicoulle ao ruso a deficiencia profesional dos dentistas de aquí e animouno a establecerse en Vigo, cidade, segundo o galego, destinada a medrar en riqueza e en poboación. O primeiro Kuper fíxolle caso ao marqués e abriu a súa clínica dental na rúa do Príncipe, por fronte do actual Marco, logo virían os Zbarski e os Dainoff.

Vida e traballos de Lydia Kuper (02.04.2011)

No ano 1917 varios membros da familia trasládanse a Galicia para exercer a profesión de dentista. Elisa abrirá clínica en López de Neira, 2 – Vigo. Nesta cidade xa residía o seu irmán, Simeón Kuper, dedicado aos mesmos mesteres. Sonia Kuper e o seu marido Abraham Zbarski asentaron en Pontevedra, para traballar, el tamén, na odontoloxía. Vladimir Dainoff, amigo de todos eles e como eles dentista, ruso e xudeu non relixioso, estaba radicado en Ourense cos seus. 37

E Lydia comezou a pór un til no u do seu apelido ao se asentaren en Vigo. Cursou bacharelato por libre no Colexio Mezquita e ía facer os exames ao Instituto de Pontevedra. Dos felices días vigueses, Lydia habería de lembrar sempre dúas amigas: Sofía Novoa e Marina Romero, esta última poeta. Tamén frecuentou a amizade de Feliciano Rolán, poeta da Guarda que lle dedicou a Lydia algún versos.

No Vigo dos primeiros anos vinte brillaba na alta sociedade de cultura non moi alta Jaime Solá, propietario e director da revista *Vida Gallega*. O fillo deste admirado xornalista, Jaimito, coñecido no universo cursi como «Niño de Bronce», foi o primeiro noivo ou acompañante que Lydia Kuper tivo. Ela, ao tempo que estudaba piano, profundaba en varias linguas modernas, perfeccionou o ruso, que era a lingua doméstica despois de os antepasados de Lydia abandonaren o yiddish ou jiddisch.

Terminado o bacharelato, Lydia Kuper foi enviada a Madrid para cursar os estudos de Filosofía e Letras. Durante toda a carreira viviu na Residencia de Estudiantes para señoritas que dirixía María de Maeztu (calle Fortuny). Alí coincidiu con outra viguesa, Teresa Díez, que por moitos anos foi catedrática de inglés no Instituto Feminino, logo Santomé de Freixeiro, por suposto de Vigo. Durante os seus anos estudantís Lydia militou na Federación Universitaria y Escolar (FUE), e foi asidua do Ateneo da calle del Prado, especialmente durante as presidencias de Azaña e Valle-Inclán. Asistía ás famosas conferencias e actividades culturais da *verdadeira* Residencia de Estudiantes, que era a masculina, xa que a ILE non se atrevía a pór en práctica o seu programa. Participou no cine club da FUE fundado por Carlos Velo. Ao tempo, achegouse ao marxismo, parece que tratou a Hildegart e implicouse na política comunista.

En 1928, con 18 anos, Lydia casa cun intelectual, políglota coma ela e dirixente do PCE: Gabriel León Trilla. Lydia e Trilla viaxan en 1932 a Moscú para tratar na Komintern ou Internacional Comunista da situación en que se achaba o partido español. Como era obrigado, fixeron unha estancia previa en Berlín e na casa de Felipe Fernández Armesto, «Augusto Assía», que daquela era axente na Komintern e, segundo pensaba Lister, simultaneamente de varios servizos capitalistas occidentais. En Moscú participan nas discusións e Trilla é definitivamente separado da dirección do seu partido. Cando Trilla e Lydia regresan da URSS, José Díaz e Dolores Ibarruri fican consolidados como dirixentes indiscutidos do PCE. Anos despois, en 1945, León Trilla morrería en Madrid, asasinado en circunstancias non explicadas.

O 1º de maio de 1936 Lydia viaxa a Vigo para estar coa súa nai e abrazar os familiares e os amigos. Participa na marcha do 1º de maio da que se conservan documentos fotográficos. Lydia só volverá unha vez máis a Galicia: en 1984 e para recuperar, co seu curmán Elías, o tesourinho que lles fora expropiado polo franquismo e que o gobernador civil Virgínio Fuentes lles devolveu en Pontevedra.

Durante a Guerra Civil Lydia traballou como intérprete e tradutora de ruso. Moi especialmente ás ordes do coronel Malinovski, «Malino», que logo de se converter en heroe da Unión Soviética na Grande Guerra Patria, chegou a mariscal e ministro de Khrushchev. Malinovski e Lydia se tiveron mutuamente en alta estima.

En 1939, Lydia estableceuse na URSS, co segundo esposo, o aviador republicano Leoncio Velasco, e os seus fillos. Traballou nas edicións de Linguas Estranxeiras de Moscú como tradutora. Fixou a súa residencia en Madrid no ano 1957, non sen ter que pasar polos duros interrogatorios da Brigada Político-Social franquista asesorada por axentes da CIA. A partir de entón, Lydia Kuper chegaría a ser unha tradutora de ruso sumamente respectada no mundo editorial español e hispanoamericano.

En efecto, a ela débense as mellores versións casteláns de Gógol, Eherenburg, Chekhov, Dostoevski, Pasternak, Bunin. No derradeiro treito do seu traballado vivir, Lydia Kuper regalounos unha maxistral e definitiva tradución castelá de *Guerra e Paz*.

Acaba de morrer en Madrid con cen anos a intelectual viguesa Lydia Kuper. Para confeccionar este esquema biográfico servímonos no *Fondo dos Espellos* de valiosas notas proporcionadas polo escritor, tamén vigués, Germán Sánchez e de saudosos relatos que Pastor Rodríguez nos fixera. Tamén o autor recibiu información da propia Lydia, nunha conversa en Pontevedra que xamais esquecerá.

Os dentistas odiados (09.04.2011)

Familias vindas de Rusia enraizaron en Galicia a primeiros do século XX para exercer a profesión de dentista algún dos seus compoñentes. Estas persoas eran de estirpe xudía pero a-relixiosas. En Galicia fóronlles nado fillos que cursaron estudos universitarios. Simpatizaban cos partidos republicanos e de esquerda. O clero católico e as dereitas odiaban estas xentes nas que se concentraban para eles as esencias do mal: xudeus, comunistas, ateos, rusos. En xullo de 1936 os franquistas expropiaron, prenderon, dispersaron, impeleron ao exilio a aqueles individuos destas familias que non foron fusilados. Eran os Dainoff de Ourense, os Zbarski de Pontevedra, os Kuper de Vigo.

Coido que foi Wladimiro Dainoff o primeiro dentista ruso en se asentarse en Galicia, concretamente en Ourense. Un dos seus fillos militou nas Mocidades Galeguistas, como me contaba Celso Emilio Ferreiro. Este Dainoff novo emigrou a Israel e serviu

no seu corpo diplomático. Celso Emilio reencontrouse con el nos anos sesenta en Caracas e ambos evocaron, saudosos, os días de loita xuvenil. Parece que este Dainoff traducirá o seu apelido ao hebreo. El sería o único dos xudeus galegos que abrazou o sionismo. No 36, o conxunto dos Dainoff fuxiu a Francia para regresar durante a Guerra Mundial legalmente. Un Dainoff tivo consulta de medicina xeral en Ourense na segunda metade do século pasado. El, por ser o pequeno da casa, era coñecido na miña cidade natal como «O Bebé», e así lle chamou a xente até que foi maior e morreu. Os paveros de Auría referíanse a el como «Doutor Bebé», facendo referencia a unha marca de bálsamo e pos de talco para os nenos. Non sei se o alcume figura entre os recolleitos en Ourense polo Ben Cho Shey.

En canto a Simeón Kuper, teño entendido que el estudou en Suíza e que alí se fixo amigo do marqués de Leis, quen o convenceu para vir a Galicia. Fíxoo e abriu a clínica dental na rúa do Príncipe de Vigo. Simeón Kuper era latinista e home de vasta cultura. A súa irmá Elisa (nunca usou o apelido do defunto marido) tamén abriu oficina de dentista en Vigo, no 1917; ela na rúa López de Neira. Elisa era a nai da Lydia Kuper da que xa falamos no *Fondo dos Espellos*.

E, logo, os fillos de Simeón Kuper foron Elías, redactor deportivo de *Novidades de Moscú* durante moitos anos e celtista fiel, e mais Alejandro. Este serviu na NKVD como axente e interveu no asunto da morte de Trotski en México. Era médico e disque moi galeguista. Militara na FUE de Compostela con Seoane, Del Riego e Carballo Calero. Durante moitos anos, Alejandro Kuper traballou nas edicións de Linguas Estranxeiras da URSS. Dise que a el se deben as traducións últimas e definitivas de Lenin ao castelán.

En Pontevedra instaláronse nos anos 10 do século XX Abraham Zbarski e a súa dona Sonia Kuper. El, naturalmente, puxo clínica de odontoloxía. Abraham era irmán do doutor soviético Boris Zbarski, que adquiriu popularidade por dirixir os traballos de embalsamamento do corpo de Lenin. Abraham era querido e respectado en Pontevedra. Militou no PSOE. En xullo de 1936 os fascistas detivérono e puxérono preso na illa de San Simón. Despois de ser sabedor do fusilamento do seu fillo Jacobo, Abraham Zbarski foi sacado da illa e morto en Domaio sen formación de causa. Expropriadonlle o instrumental clínico, a biblioteca, o mobiliario e todos os bens.

O fillo de Abraham era Jacobo Zbarski. Fixo a carreira de Medicina e militar, el tamén, na FUE. Durante a República acadou o grao de tenente de complemento. O 20 de xullo de 1936, e no intre do golpe militar, vestiu o uniforme e presentouse no Goberno Civil de Pontevedra para se integrar no comité do Frente Popular que intentou manter a legalidade. Alí coincidiu con Guiances (socialista) e con Bóveda (galeguista). Unhas fontes sitúan a Jacobo no PSOE e outras no PCE. Como lle ocorreu a Bóveda, Jacobo Zbarski resultou preso, xulgado en consello de guerra e fusilado na Caeira. Isto último ocorría o 6 de agosto de 1936, segundo nos informa Germán Sánchez.

Teño ouvido falar dun Elías Kuper, establecido en Ferrol, e chegaron a min vagas noticias de dentistas rusos que traballaron en Vilagarcía e noutros lugares de Galicia e que terminaron duramente perseguidos polo franquismo. É posible que se trate destes mesmos Dainoff, Kuper e Zbarski que se trasladaban, ás veces en días de feira ou de mercado, a localidades menores do País para consultar e intervir profesionalmente.

O que acabo de escribir é apenas un apuntamento. Dos Dentistas Odiados e dos seus padecementos en Galicia tamén outras persoas teñen escrito. Con todo, faise, para min, necesaria unha monografía sobre esta infortunada comunidade de galegos vindos de lonxe. Tales familias merecen a nosa recordación agarimosa. Desde logo, a vila de Pontevedra debe ter especialmente presente a Jacobo Zbarski polo seu heroísmo na defensa da legalidade republicana en xullo de 1936. E Vigo ben podería rotular unha rúa co nome da brillante intelectual Lydia Kuper que sempre levou a cidade da súa nenez e adolescencia no corazón.

NOTA. Segundo Lydia, a razón de que abundasen dentistas rusos das características dos nosos era porque no tzarismo a odontoloxía constituía a única especialidade médica na que os xudeus non estaban sometidos a unha cota de limitación. A Revolución acabou con esta inxustiza discriminatória.

Os nobres vestixios: Manuel Antonio (16.04.2011)

Manuel Antonio foi un lóstrego que cortou a noite da Galicia morriñada dos tempos de Primo de Rivera e cegou de luz total os escasísimos que lían e escribían galego na perspectiva dunha Galicia Ceibe. Nacido no século XX en Rianxo, este poeta que hoxe facemos saír do *Fondo dos Espellos* terminou os seus días derrotado pola tise con trinta anos de idade. Dende aquela, de tempo en tempo aparecen xeracións que escollen Manuel Antonio como divisa literaria de fidelidade a lingua e á nación, todo unido e unha práctica literaria autónoma e radical. Mourullo ergueu a bandeira de Manuel Antonio para marcar diferencias con Ramón Piñeiro e o ruralismo (palabra clave na diatriba manuelantoniana) dun Ánxel Fole francamente retardatario. Anos máis tarde Rompente pedía que o sistema quitase as súas «suxas mans de Manuel Antonio» (na realidade, o «sistema» desconfiaba moito de Manuel Antonio). Hoxe esta figura é de xeito predominante un facho político: o radical independentista. Mesmamente, a consigna *República Galega* que Manuel Antonio lanzara ten máis eco agora do que tivera no seu tempo. Pero tamén el segue a ser aquel que lle esixe ás letras galegas que vaian sempre *Máis Alá*.

Mais Alá é o manifesto político-literario que en 1922 redacta e difunde como panfleto Manuel Antonio co concurso do seu amigo Álvaro Cebreiro. Entre outras cousas, *Mais Alá* ridiculiza a Valle-Inclán (o de 1922, por suposto) e os xoves modernistas que o veneraban. Combate a literatura galega por vellouqueira e ruralista até o extre-

mo de por en cuestión as imaxes sagradas de Rosalía, Pondal e Curros. De xeito moi significativo, condena a literatura de marca política nacionalista ou social (o Cabanillas de *Da Terra Asoballada*), ao tempo que proclama a necesidade de liberar Galicia do asoballamento con acción revolucionarias:

É vergoñoso falar da escravitude da Terra mentres non se teña feito todo o que cómpre para anulala. O pranto e a elexía fixeron coidar ós alleos que somos un pobo de mulleres. Como bos cidadáns da futura República Galega, gardemos os nosos cantos patrióticos para o día en que deamos ó vento a súa bandeira e non poidan ser testigos da covardía e da mansedume.

No pensamento socioliterario de Antón Figuroa figura xa Manuel Antonio como o norte magnético de toda corrente anovadora posíbel, no pasado e no futuro, na literatura galega. Lendo *Máis Alá* explícase un por que canto máis comprometido parece ser un autor na mostración dos males da Terra menos el aspira á súa independencia republicana e socialista (hai casos variados).

Manuel Antonio, antes de morrer, lanzou ao mundo o libro de poemas *De Catro a Catro. Follas sen data dun diario de bordo*. Logo da súa morte, e ben anos mais tarde, García-Sabell publicou parte dos poemas e cartas inéditos. Está en marcha, e por man de X. L. Axeitos, a edición da obra verdadeiramente completa de Manuel Antonio.

Entrementres, o concello de Rianxo, co mesmo Axeitos á fronte da empresa, acaba de abrir as portas da casa natal de Manuel Antonio, que velozmente se está a converter nun lugar de visita obrigada para os que entenden a literatura e a política de forma semellante a como as entendeu Manuel Antonio. O deseño e execución da casa-museo é brillante e débese a Pepe Barro, Xosé Salgado e Lía Santana (grupo Revisión, da Coruña). Parabéns entusiastas.

A casa-museo Manuel Antonio de Rianxo consegue que o visitante evoque con emoción a figura do poeta. Alí están os vestixios materiais da vida familiar e persoal del; por exemplo as que el chamou (como en Vigo) *paipas* ou *sexa pipas* ou *cachimbas*. Alí están as súas anotacións de agregado e oficial da mariña mercante, tomadas nas navegacións. Alí, os manuscritos (mesmo algún de poemas aínda inéditos); o orixinal de *Máis Alá*; moitas testemuñas fotográficas, debuxos e caricaturas feitas por Cebreiro e outros. Dado que sen Manuel Antonio non se pode concibir a vangarda poética disterada da vangarda política, alí as están as probas desta segunda e tamén vixente radicalidade. En forma de cartas orgánicas, recibos das Xuventudes Nazionalistas, o Decálogo do Nacionalismo, o arredismo, ou *sexa independentismo*, éntralle ao visitante da casa polos ollos e ábrese paso até o centro da conciencia histórica.

A casa de Manuel Antonio é de boa pedra e nela acouga toda a «homilde beleza» da Rúa de Baixo (Curros nacera na De Riba ou Callarriba, de Celanova). Digo que é de «boa pedra» por eu meter agora Ezra Pound en sito que lle é adecuado. A instalación, escollo, presentación dos obxectos de memoria e disposición dos espazos e das

luces fainos sentir parte dunha tradición. Da tradición que en 1922 Manuel Antonio fundou contra a Tradición e pola República Galega.

42 **Os discursos de abril: Cunqueiro como tarefa
(30.04.2011)**

Hai corenta e oito anos, no vinte e un de abril, mes que o poeta adoitaba escoller, Álvaro Cunqueiro entraba na Academia Galega disertando sobre tesouros. A sesión celebrouse en Mondoñedo e foi o amigo novo e vello, tamén tesouro para Álvaro, Francisco Fernández del Riego quen lle deu a resposta regulamentar. Este acontecemento acaba de ser lembrado.

O pasado 21 a Academia volveu a Mondoñedo para lle render homenaxe a Cunqueiro no ano no que el, de ser vivo, cumpriría cen. Faláron Margarita Ledo, Darío Xohán Cabana, Vitor Freixanes, Euloxio E. Ruibal e Francisco Fernández Rei, respectivamente sobre o xornalismo, a poesía, a narrativa, o teatro e a lingua de Álvaro Cunqueiro. Foron profundos, expresáronse con brillantez, estiveron acertados. Máis ou menos, todos estes oradores fan parte dunha xeración que medrou coa obra de Cunqueiro xa terminada. Mentres os escoitaba, eu sentía enriba a asa preta da saudade porque a miña xeración asistiu ao nacemento e expansión da mellor porción da obra de Cunqueiro e nunca notou este coma un antepasado.

Quero eu decer que a crítica cunqueirá quedou concluída e que do mindoniense xa non cabe expresar cousa nova? En absoluto: obra tan considerábel nunca deixará de suscitar, en cada tempo futuro, e mesmo no presente, non agardadas interpretacións. Un Congreso Álvaro Cunqueiro está en marcha e nel tomará a palabra quen teña que aportar algo sobre o autor e aos discursos de Abril sumaranse outros discursos que arrequestrarán a memoria cunqueirá para ben da nosa cultura.

Ben está que se teorice a propósito da obra de Cunqueiro ou que se escriba literatura sobre a literatura del, mormente se tal se fai con talento. Mais, para min, as tarefas urxentes que agora están á espera de intelectuais, filólogos e xentes de teatro laboriosos e intelixentes son as seguintes, a saber: o establecemento dunhas *Obras Completas* constituídas sobre a crítica textual, a reunión das súas traducións poéticas (de xeito igualmente crítico) cos orixinais estranxeiros en paralelo, a posta en escena de toda a produción dramática do autor e a publicación dunha súa biografía.

Opera omnia

En ocasión do congreso dedicado a Álvaro Cunqueiro en 1991 ao lle ser adicado o Día das Letras Galegas, Isidoro Millán González-Pardo foi terminante. Expresou a idea de que a obra oceánica de Cunqueiro está á espera do filólogo que se aplique á tarefa da súa edición crítica. Texto ningún de Álvaro Cunqueiro é menor e o seu xenio brilla alí onde estivo a man del empunhando a caneta ou pulsando as teclas

da máquina de escribir. É preciso, pois, pórse ao traballo de recadar *todo* Cunqueiro depurándoo en forma de Obras Completas, nas que se inclúa mesmo os pés de foto de xornal, os programas de festas gastronómicas e os discursos de circunstancia conservados, así en galego como en castelán. E a súa literatura fascista, tan necia.

43

Traducións poéticas

É necesario chegar a reunir a totalidade dos poemas estranxeiros traducidos por Cunqueiro ao galego, editándoos acompañados dos textos orixinais. A inmensidade da obra poética de autores de fóra que Cunqueiro quixo *anosar* con intención tamén pedagóxica esixe moita dedicación e coñecemento ao colector. Algo se ten andado neste sentido, pero o corpus do Cunqueiro tradutor de poesía para nada está completo nin terminado de axuntar.

Representación escénica

Resulta máis normal asistir en Galicia a representacións teatrais de obras estranxeiras traducidas ca de obras orixinalmente escritas en galego. Así estamos hoxe desexosos de asistir á estrea *d'A opera dos tres reás* de Brecht pero aínda non está fixado o día no que a ópera *O Mariscal*, coa pompa e a riqueza que ela esixe, sexa escenificada en Galicia. Grande cantidade de teatro galego excelente áchase aletargado nos arquivos ou nas bibliotecas sen que as nosas compañías demostren interese en lles dar vida escénica. Cunqueiro é escasamente representado. Esixamos a presenza de todo o teatro cunqueirán activo nos escenarios de Galicia.

Biografía

Vida tan interesante como a de Álvaro Cunqueiro, que xa ten sido explorada literaria e historicamente en forma de biografía, debería ser revisitada con ollos do século XXI. Determinados rexoubes, medias verdades, mesmo malicias que sobre a vida de don Álvaro circulan oralmente, acadarían efectos de verdade e de xustiza se a pluma desprexuízada dun bo biógrafo considerase hoxe de novo o noso autor centenario.

Pereiro na raigame (7.05.2011)

A propósito de *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, de Goethe foise elucubrando sobre as *novelas de formación* e resultaba que o *Lazarillo* xa o era. En materia biográfica, e sobre todo a partir da revolución freudiana, o tempo infantil no que se forma a armazón da nosa personalidade cobrou unha relevancia que antes non tiña. Penso eu agora nos anos de aprendizaxe de Lois Pereiro, o poeta que está a ser examinado, lido e convivido masivamente en razón de lle dedicarmos o Día das Letras Galegas.

O neno Lois, monfortino con aldea no Incio, aparece noviño, cuase adolescente, en Madrid. Desde as investigacións de Ana Acuña somos conscientes da relevancia que a capital de España tivo na conformación da literatura nacional nosa: Sarmiento, Rosalía/Murguía, Grupo Castelao, Brais Pinto, Grupo Bilbao. Sospeitamos que a emoción galega que sempre fixo vibrar o peito de Lois Pereiro abrollou en Madrid, coma a de Ramón Otero Pedrayo e a do protagonista de *Arredor de sí*. Eu non coñezo poemas en castelán de Lois Pereiro e os máis antigos semellan escritos en Madrid. O que nos leva aos camaradas.

Lois está, desde os días xuvenís até o da morte, inserido nun grupo, que nunca se esfarela. Luíndose un aos outros coma os coios no coiñal, interferíndose, pasándose ideas e noticias, están Lois Pereiro, Xosé M. Pereiro, Antón Patiño, Manuel Rivas en estado cachorro todos. Evolúen xuntos: a arte e a poesía «social» tal como o Madrid literario, e parte da Galicia do mesmo, as entendían, non lles resultaban satisfactorias. A pulsión sentimental era antifascista e patriótica aínda que se cadra, a eles lles non gorentasen os adxectivos que acaban de gurgullar procedentes do máis *Fondo dos Espellos*. Antón Patiño, Xosé Manuel, Rivas: aí os están estes días a animar o vasto movemento cordial e intelectual que fai memoria de Lois Pereiro, o camarada morto cando non lles pertencía. Se poñemos agora de pé a Xosé Manuel, Manolo, Antón, para lles tirar unha foto seguro que aparece por tras o ectoplasma de Lois Pereiro. Sospeito que Piedad Cabo non andaría lonxe do grupo.

E aqueles mozos de Madrid 1975 recibían o agarimo intelectual, político, artístico, vital, dun dos fachos da miña xeración que souberon iluminar o camiño dos máis novos; *un camino na noite*, como canta *Veneceremos Nós* con letras de Franco Grande. Recibiu Pereiro luces de Reimundo Patiño, estando este en funcións de Mestre. Co cal, veleiquí que Pereiro e o grupo empatan, sabéndoo ou non, co anteriormente vivo en Madrid ou sexa con Brais Pinto. Quero pensar que determinados estados de desacougo e ráfegas de esperanza pasaron en alustre de Brais Pinto a Lois Pereiro.

Madrid era daquela terra baldía cuxos froitos de cultura non satisfacían o gusto e a curiosidade de Pereiro, quen entrou de bucio ao inglés, ao francés e ao alemán para espiollar os miolos de ler poesía de fóra ou sexa letras que non pasaran pola alfándega da tradución ao castelán. Sabía daquela Pereiro que el estaba a se incluír nunha tradición na que participaran Pondal, Otero Pedrayo, Manuel Antonio, Cunqueiro, a Nova Narrativa e o tan citado Brais Pinto? Afastarse da españolidade dando bordadas pola *Mitteleuropa*, polas letras francesas, polos ingleses que as páxinas literarias dos xornais de Madrid non prescribían! Os autores galegos divídense en dous: aqueles que escriben a súa obra coma unha declinación dialectal da literatura castelá e os que a escriben sentindo Galicia non como parte de España senón como espazo literariamente soberano. Hai grandes escritores nos dous bandos, pero Pereiro militaba no segundo. Manuel Antonio titulou un poema independentista «Lied ohne Worte». Eis a liña que sutura Pereiro a Manuel Antonio; os labios dunha ferida.

E a revista tiña que producirse. Un artigo de Julius Petersen, tan citado como pouco lido, refírese ás xeracións literarias e sinala a importancia do feito xeracional, que no caso de Pereiro e dos seus colegas é unha revista. Titulábase *Loia*, palabra que seguramente procede ou ten relación coa latina *alauda* e que significa «laberca». Só antes Ramón Lorenzo e Aquilino Iglesia Alvariño usaran a verba loia en poesía, segundo penso. Loia imprímese, naturalmente, en Madrid sobre 1975; vive pouco. O método de reprodución é o ciclostilo ou multicopista. «O neno», chamáballe a UPG clandestina á multicopista dos panfletos. Penso que a Loia de Pereiro e dos seus era distribuída en man. Esquecín quen me pasou os números de Loia e tampouco non conservo os exemplares pero na miña mente está gravada a súa factura, a plástica que adoptaba, o sentido dos seus textos de forma nebulosa aínda que indelével. Alí lin eu os primeiros poemas de Lois Pereiro. Ano 1975: moitos asasinados nosos!

Neses días de Madrid, nos textos que logo se editarían en libro como *Poemas para unha loia* (1997), queda o autor Lois Pereiro caracterizado para sempre. Aberto aos catro horizontes do mundo e en perpetuo estado de interrogación existencial, Lois Pereiro amósase leal á raizame: *Que é Galicia? (guión televisivo)*. Lean iso.

Na cidade libre de Monforte (21.05.2011)

Monforte, capital do territorio agrario de Lemos, entrou nunha nova vida en 1885, cando o enlace do camiño de ferro de Palencia e o MZOV engancharon alí. Axiña se convertería no que se chamou *nó ferroviario*. Talleres activísimos, os ferroviarios de Monforte, e almacéns de mercadorías de todo tipo fixeron medrar a vella vila e transformarse aceleradamente en cidade mercantil e industrial. Xentes vindas de toda Galicia e de fóra afincaron en Monforte, que se converteu así en lugar no que floreceu o libre pensamento, o socialismo, o proto-nacionalismo e outras disidencias. A proximidade de Ourense acelerou o avance de novas mentalidades progresistas.

Do ambiente monfortino de finais do século XIX fala moi claro o seguinte feito. A primeira noticia que temos dunha muller masona en Galicia é a que Valín nos proporciona sobre Xohana Díaz Ferrer, activa e con cargos na masonaría de Monforte en 1891, ou sexa cinco anos antes de ser fundada en París a primeira loxa mixta coñecida.

Dado que as liñas dos camiños de ferro procedentes do Norte, do Leste e do Oeste confluían todas en Monforte, a nova e activa cidade converteuse en sitio de acollida de congresos e de encontros de ámbito galego. Así, na historia dos movementos políticos vemos que Monforte albergou a I Asemblea das Irmandade da Fala que, en 1918, proclamou a idea de Galicia como Nación e outros principios e obxectivos que aínda hoxe defende o nacionalismo noso. Tamén en Monforte, a IV Asemblea das ditas Irmandades sufriu unha escisión: a da Irmandade Nazionalista Galega (ING) inspirada por Vicente Risco, o que ocorría no ano 1922. Tamén os socialistas de todos

os currunchos de Galicia concurrían a Monforte para celebrar os seus congresos. No 1933 (cito de memoria: pido perdón a Héitor Picallo polo posíbel erro), Xoán Xesús González e os seguidores del, ao non conseguiren que as súas propostas tivesen eco, abandonaron o PSOE e fundaron a USG (Unión Socialista Galega).

Ao ser inaugurado o derradeiro tramo do ferrocarril Zamora/Coruña pasando por Ourense, Monforte deixou de ser nó e a súa estación converteuse en simplemente local. Isto foi causa dun rápido declive da cidade. Leváronse de Monforte a outros sitios servizos e talleres, de xeito que os dous mil traballadores de RENFE se converteron en cincocentos e logo en menos. Industrias como a Chacinera e outras fixeron crack e desapareceron. Monforte minguou e entrou nunha dura época de crise local, da que está xustamente a saír nos nosos días aínda que a crise xeral non favoreza o rexurdimento da cidade.

Un acontecemento de ámbito galego e de grande importancia histórica ao noso xuízo foi a presentación pública da ANPG (Asemblea Nacional-Popular Galega) en 1975 en Monforte.

A ANPG foi unha organización que se foi constituíndo nos derradeiros anos do franquismo so os principios básicos de autodeterminación, autogoberno, anticolonialismo, democracia. Reunía, de forma asemblearia, sindicatos de traballadores e organizacións diversas sempre so a dirección da Unión do Pobo Galego (UPG). A ANPG presentouse oficialmente en Viana do Castelo en 1975. Pero a súa verdadeira e contundente aparición pública ocorreu pouco despois, en Monforte.

Naquela ocasión acudiron á cidade do Cabe persoas procedentes de toda Galicia, (neste caso a maioría delas non se serviu do tren senón de coches privados). Formouse unha manifestación diante da igrexa da Compañía que, tras dunha potente pancarta que sostiñan, entre outros, Manuel María e Arias Curto, atravesou Monforte proclamando consignas antifascistas e nacionalistas. En cada cruce de rúas, a marcha detíñase para escoitar as arengas que Bautista Álvarez profería servíndose dun tareco de megafonía. A marcha disolveuse sen que os corpos represivos interviran. Reuniu un milleiro de persoas e foi a primeira manifestación que en Galicia puido facerse sen que a policía e ou a Garda Civil actuasen contra dela.

Destas e doutras cousas lembrábame eu o pasado día 17 de maio en Monforte. Xentes vindas de toda Galicia, pero sobre todo veciños de Monforte, acudiron a recibir á Academia Galega que se desprazaba a Monforte (non en tren, certamente) para a celebración do Día das Letras Galegas. O meu amigo Pavón, organizador principal da concentración e marcha da ANPG, foi un dos poucos que lembraron esta no Día das Letras Galegas. Hoxe el é concelleiro do BNG en Monforte e poida que o único do seu partido que estea interesado en conservar a memoria do acontecemento. En todo caso, Monforte coñeceu outro intre estelar da súa historia cívica e política ao lle render a súa homenaxe, de xeito público e multitudinario, a Lois Pereiro.

Quatre-vingt treize
(28.05.2011)

47

Saben os bons e vellos vigueses os límites das parroquias históricas. O río Sárdoma, Fragoso ou Lagares fai a fronteira de Castrelos con Freixeiro, entre outras marcas. Nunha ribeira do río asentan as torres de Lavandeira, hoxe Museo Quiñones de León; na outra, Pontillón por medio, está o belísimo pazo da Pastora, aínda habitado polos seus amos hereditarios.

Paso dito río polo tamén mentado Pontillón. Rubo cara Vigo e trepo nun piche que é derradeira capa superposta ao camiño real que vén de Tui. Deixo á dereita a igrexa de San Tomé de Freixeiro, coa súa inscrición en memoria de José Antonio Primo de Rivera: presente. Hai noticias da igrexa desde o cumio da Idade Meoga.

Chego a un cruzamento no que en tempos debeu de estar ergueito un cruceiro. O camiño estréitase premido pola muralla e lateral do pazo da Pastora, á miña dereita, e unhas casas de pedra pola esquerda. Despacha alí viños e comidas o hoxe chamado Mesón Arbo, ao que regresaremos. O camiño continuaba en dirección a Vigo por Pousafoles. Aínda ando máis un pouco para mirar o que queda do edificio da Sociedade de Agricultores, roubado polos franquistas en 1936 e hoxe convertido en propiedade privada despois de ter sido obxecto de transacción coído que varias veces.

Volvo sobre os meus propios pasos. Plántome fronte á porta do Arbo. Sobre a súa lumieira, campa a seguinte inscrición: ANO DE MIL 793. E mais un belo petroglifo que lembra a rúbrica dun ilustrado de fins do século XVIII.

Fago conxecturas e chego á conclusión de que moi posibelmente naquela casa estea a traballar unha venda ou mesón desde hai douscentos dezaoitos anos. O cal fai de casa Arbo a taberna máis antiga de Vigo. A venda tería moito traballo cando o camiño de Tui estaba activo e alí refrescasen as gorxas os arrieiros, labregos, trinquillóns e tratantes varios antes de entraren para dentro das murallas de Vigo pola porta do Pracer onde é o Banco dos Pesos. Por tal tramo de camiño este cronista aínda lembra a subida dos derradeiros carros do país cos eixos achadados rexo para que cantasen ben, nos anos cincuenta. No pazo da Pastora vivía don Xavier Ozores, o Fidalgo ancián propietario dun dos primeiros magnetófonos que chegaron a Vigo. O señor da Pastora gravaba o canto dos carros porque sabía que axiña desaparecería o seu uso. Por aquel tempo vivía, como hóspede permanente da Pastora, o Padre Carrera, un crego que coñecera a Curros Enríquez e que atesourou, nunha ala do predio, unha valiosa biblioteca privada. Pasaba de vez en cando polo Instituto Santa Irene para dar clases de Relixión.

O ano que proclama a casa Arbo, 1793, foi memorábel. Como di Otero Pedrayo, val máis ler os seus algarismos en francés: *quatre-vingt-treize*. O ano de Robespierre, o chamado Terror. Victor Hugo inmortalizou a tolemia, o idealismo, o frenesí, a disputa política interminábel, o fogo revolucionario daquel ano en París nun romance formigueante de vida múltiple no que inventa a novela contemporánea de protagonista colectivo: *Quatre-vingt-treize*. O ler 1793 fronte por fronte do pazo opulento e requintado desata a imaxinación. Pensaban, nos interiores da taberna, os populares de finais do século XVIII na Revolución Francesa? Ou que diga, pensaban os seareiros do que hoxe é Mesón Arbo en cruzar o camiño de Tui, entrar pola porta grande da Pastora, pillar as riquezas da casa, matar os seus moradores e incendiar todo despois á maneira dos franceses?

Resulta cómodo pensar que naquela arcaica Galicia non había apetencias revolucionarias e que as novas ideas non chegaran aquí. Pero o confort é o peor inimigo da análise histórica. Murguía, nun artigo publicado o 27 de outubro de 1910 no *Diario de Pontevedra*, estuda o vasto movemento agrario que revolucionou o campo galego a finais do século XVIII. Os historiadores, a tras de Murguía, non se teñen ocupado con interese de tal revolución agraria, cousa que lle chama moito a atención a Darío Xohán Cabana (del agardamos unha documentada novela ambientada naqueles que o Patriarca cualifica de gravísimos *tumultos*). O caso é que durante a Revolución Francesa, e simultánea a ela, houbo en Galicia unha *jacquerie*, unha revolta campesiña, que trataremos de sacar fóra do Fondo dos nosos Espellos nas próximas semanas. Por haber, houbo até mesmo «tomas de Bastilla», co asalto popular ás cadeas para liberar os presos. Parece que a Galicia campesiña, en estado de «opulencia» debido á fartura fornecida pola introdución e difusión do millo, quixo dar saltos avante e liberarse de cargas feudais; ou cousa así.

Non é, pois, desvarío pensar en que un círculo de conspiradores indignados pensase en atravesar o camiño que separa a taberna hoxe dita Arbo do pazo da Pastora para

instaurar desde alí un novo Dereito. En todo caso a data de 1793 figura na lumieira da taberna e a uns metros en dirección a Vigo están as paredes da casa que os da Sociedade de Agricultores de Freixeiro ergueron a principios do século XX para desde ela loitar pola mellora a súa condición. O pazo, naturalmente, segue en pé. A Historia continúa.

Infórmanme amabelmente uns veciños de Freixeiro de que antes de se chamar Mesón Arbo o negocio foi coñecido, até 1960, como a Tenda de Saúl. Dos seus nomes anteriores non temos noticia no *Fondo dos Espellos*.

Revolta contra a Única: Fernando Joanes na memoria (4.06.2011)

Pasamos pola taberna de Freixeiro, Vigo: ANO DE MIL 793, reza na lumieira da porta. Ou sexa *quatre-vingt-treize*, como titulóu Victor Hugo o seu romance sobre o París tumultuoso do Terror. Nos tempos en que esta venda ou mesón abriu as súas portas en Freixeiro, non só xiraba o mundo en Francia. Tamén aquí, en Galicia, os labregos erguíanse nun xesto extremo que chamaremos *Revolta contra a Única*.

En agosto do ano 1790 alzáronse os agrarios da Ulloa, que é a bisbarra nemorosa na que gurgulla un Ulla agasalleiro. Podemos soñar que a célula nai se constituíse no pórtico de acordos da igrexa de Novelúa, ben interpretada por Darío Xohán Cabana: Desde a Ulloa, a revolta estendeuse radialmente a todo o País. Os labregos negáronse a pagar o novo imposto ou contribución chamada *Única*. Desfacían as feiras. As masas forzaron as portas e ocuparon as cidades de Lugo, Santiago, Mondoñedo, Betanzos, Ourense. Berraban: «Viva o Rei!», «Morte á Única!».

Coñécese con certo detalle o ocorrido en Ourense cando ocupou a cidade unha masa de campesiños en cólera o 22 de novembro. Pecharon tendas e vivendas. Os soldados, os oficiais, o xefe militar, as autoridades civís, acolléronse aos cuarteis e ao bispado. Os amotinados requisan víveres e diñeiro. Ábrenlle as portas aos presos e incendian a cadea. Os alcabaleiros e contratistas están desaparecidos. A Xustiza suspende o cobro da *Única*. A cidade encóllese sobre si aterrorizada durante tres días. Ármanse os frades, os seminaristas e o Cabido. Finalmente, o bispo Quevedo y Quintano convence o líder dos labregos, de nome Fernando Joanes, para el e os principais dirixentes se entregaren. Ao final fano, e o bispo parece que lles arranxou indultos.

Segundo din os escasísimos que a estudaron, a revolta partiu da negativa dos labregos a pagaren a contribución dita *Única* que, sobre os datos do recién finalizado catastro de Ensenada, o goberno intentou pór en vigor, con carácter experimental e só en Galicia. Daquela, os galegos sentíronse humillados e maltratados. E logo por que os labregos se negan a pasar dun sistema impositivo complexo, feudal e arbitrario a outro moderno e máis equitativo? Ignóroo. Foron as ordes relixiosas, mitras

e nobreza tamén contrarias á innovación? Sábeo o Demo. Serviu a Única como fulminante que fixo estoupar o descontento nuns estamentos agrarios profundamente incómodos por outras causas? Cabe a posibilidade.

- 50 En todo caso, en 1790 encontrámonos nunha Galicia na que se ía consolidando un tecido de casas labregas ricas, ben abastadas e alimentadas debido a difusión do cultivo do millo americano. Se acaso, estes labregos privilexiados aspiraban a chegar máis lonxe, e ventos de fronde sopraban desde Francia. A corrente dos tempos levaríaos ao goce da terra en réxime de libre mercado despois das desamortizacións, á liquidación dos foros e ao pleno dominio do seu. Foron estes labregos acomodados e ambiciosos os que alentaron e promoveron a Revolta contra a Única ou fixeron tal as masas de caseiros, criados, cabaneiros e xornaleiros sen terras ao se viren indirectamente afectados polo novo imposto que ameazaba os seus anos? O caso é que a Revolta contra a Única comoveu Galicia de Norte a Sul. Os historiadores non se detiveron no seu estudo, a excepción de Juan Manuel Bedoya (1770-1850) e de Manuel Murguía (1833-1923).

Bedoya, Deán do Cabido Catedral de Ourense e crego de difícil lealdade liberal que estudaron Otero Pedrayo e Barreiro Fernández, fixo panexírico do bispo-cardeal de Ourense Pedro de Quevedo y Quintano (1736-1818), famoso absolutista, en dúas obras: *Retrato del E. E. e I. S. D. Pedro de Quevedo...* (1839) e *Sermón de la dedicación del panteón...* (1849). En ambas, Bedoya dá noticias da Revolta contra a Única aínda que, naturalmente, se deteña máis nos efectos producidos por ela na cidade de Ourense e nas circunstancias na que o seu señor bispo se viu implicado.

En canto a Murguía, este, publicou un artigo titulado «Tumultos campesinos en Galicia a últimos del siglo XVIII» (*El Diario de Pontevedra*, 27.10.1910). Ocúpase alí da Revolta contra a Única. Na súa lúcida ancianidade progresista, o Patriarca xustifica os «tumultos» e ponos en relación coas ideas contemporáneas da Revolución Francesa e co movemento agrarista solidario que medraba por toda a Galicia nos anos dez do século XX: En canto aos datos, Murguía non parece coñecer outros que os fornecidos polo Deán Bedoya.

O demarre do artigo de Murguía e este:

Cuanto ven hoy como una cosa inusitada que en varias comarcas de Galicia se forman sociedades solidarias para su defensa, ignoran seguramente cuál es el distintivo del alma del trabajador de la tierra en nuestro País. Porque en cuanto los que conocen su vida, sus costumbres, su carácter y las tiranías a que viven sujetos, si no les sorprenden las actuales reivindicaciones, las hallan tan lógicas que les hace temer, para un mañana no muy lejano, un movimiento popular agresivo a que no podrá ponerse freno.

Hoxe asistimos ao fin da agricultura en Galicia. Nun sonado panfleto da UPG, dirixido en 1964 ao clero galego, faise memoria (Arjona e C. F. Ferreiro, redactores) das desordes camponesas de Refoxos e Paizás ocorridas no século XVIII. Tiveron elas que

ver coa Revolta contra a Única? Cantos levantamentos labregos houbo na Galicia do século XVIII e como debemos interpretalos?

Ulcis, Crespón Azul **(11.06.2011)**

51

Beizón a Patricia Amil e Xulia Santiso por resucitaren Brais Pinto nunha saudosa convocatoria de sombras e memoria. Non menor gratitude a Ana Acuña, que fixo circular Brais Pinto polas portas xiratorias dun Madrid xa defunto.

Este Ferreiro é autor que non gosta de amosar a faciana, mesmo que o seu xeito de se producir en sociedade sexa dandi e o seu furor secreto de orixe proletaria, como é o caso de Gamoneda. Desque Ferreiro publicara a primeira obra, en 1952, decidiu non se deixar ver moito en persoa. Don Florentino Cuevillas oficiou como mentor e prologuista de X. Fernández Ferreiro e a lenda ourensá conta que tamén lle tirou unha multa de Facenda por contrabando de pedras de isqueiro. Cuevillas, tan tapado pola sona de prehistoriador, non deixa trasporecer moito a súa condición de excelente prosista de arte e degustador de novidades literarias. Foi Florentino L. A. Cuevillas quen, sempre na Rúa da Paz, Ourense, descubriu para os galegos o talento de X. Fernández Ferreiro.

Pasa Fernández Ferreiro pola miña acordanza. Ao propio tempo, ponse a burbullar no *Fondo dos Espellos* como cando as papas trigas producen as preguizosas, lentas burbullas. Coma se no fondo do pote das papas respirase un sapo monstruoso. Isto digo pensando no tempo no que inda en Galicia se facían papas. Dunha vincha de papas de lembranza, que estoupa, saltan figuras e estas móvense imprevistas.

Velaí Ourense, 1950 a 1952. Víctor Campio e Fernández Ferreiro en Ourense. No día de hoxe teñen os dous oitenta anos vivaces coma oitenta estralos estrepitosos de foguetes con campás ao voo no maldito Corpus de Ourense. Pro en 1950 eran uns rapaces patriotas e desexosos de recuperar aquilo que nos fora roubado en agosto do 36. Con eles está César Arias «Louxadela», de San Clodio, que para na fonda da rúa de Reza que hai por riba da zapataría do Castor, logo Bar Pepinillo. Sospeito a presenza, naquel conciliábulo do Ourense feo, de Serafín Gómez Pato. Disque José Ángel Valente escribe no albor de 1950 en galego e participa na onda; non lles sei. Os rapaces queren facer un círculo, unha célula, unha cousa viva e nacional galega. Unha revista, en fin. Póñenlle ao grupo a revista nome: *Xente Nova*. Presentan os textos á censura franquista.

Xente Nova é rexeitada e os promotores resultan humillados. Floro Cuevillas sabe do ocorrido e agarima neles. Ponlle un prólogo don Floro a *Ribeirana do Sil* de X. Fernández Ferreiro, que sae impresa en 1952 na Industrial do Paco e do Caamaño, con taller por tras da prisión de Ourense onde hai maquis á espera da pena de morte. Os

de *Xente Nova* sempre se xuntan a cear no Pingallo, Rúa de San Miguel, non lonxe das casas de Cuevillas, do Xocas, de Otero Pedrayo.

52 Pasa, pois, pola miña acordanza agora X. Fernández Ferreiro, o mentirán que inventou Brais Pinto e aínda está a rir do achádego. O afiador de Nogueira de Ramuín que deu a volta ao mundo e foi morrer nas rodas dun bus por onda a Praza de Antón Martín, Madrid. Está enterrado no cemiterio civil da Almudena e sempre hai quen lle pon na campa un crespón azul na primavera. O cal me leva agora a me ocupar dun caso.

O Fernández Ferreiro é un grande escritor contemporáneo en proceso de actividade creadora. Igual ca Allain Robbe-Grillet, está a deixar para as derradeiras fornadas o mellor da produción propia. Mais eu falo dun fío vermello, coma os dos cabos da armada británica (vexan E. T. A. Hoffmann), que vai sempre na alma da mellor narrativa de Ferreiro. El é o do soño cruel, doído, radical. Secomasí, ladeado co surrealismo se é que así convimos en lle chamar ao uso dos símbolos do subconsciente en alta literatura. Hai moitos Ferreiros, mesmo que el sexa un só; un metálico. Leva dentro un fío vermello.

Vaian a *Vieiros*. E antes de iren, fáganse acordantes de que *Vieiros* é a grande revista cultural do século XX galego en clave de política nacional democrática e de erupción de novas formas de pensamento non asimiladas a Occidente na Guerra Fría (Fernando Pérez-Barreiro, na memoria). Alí Fernández Ferreiro publica, da man de Lois Soto (camarada en todo) os textos da súa serie «Ulcis» en forma de primicia: as obsesións, as quimeras oníricas, as transgresións do inconsciente literaturizado de Ferreiro. A perversión que ostenta xeitos de beleza sombría (estúrdiga materia, por Tosar) con todas as percepcións transmutadas coma se fose so os efectos do ácido lisérxico, dosifícanse nos textos «Ulcis» que Ferreiro deixou escoar en *Vieiros*, cando os anos cincuenta estarricaban a pata, coma unha amosega cruelmente tasada.

É certo: fixo explosión na súa mellor novela, *O Minotauro* (1989) esta dimensión abominábel e inquietante. Cando Ferreiro se pon «Ulcis» coído que el mesmo ten medo de Ferreiro. Confía el en que lle perdoemos a brutalidade, supoño. Non só facemos iso senón que desexamos máis. A liña «Ulcis» que domina *O Minotauro*, é central na obra poética e novelística de Ferreiro. Todo o realismo verista, a crueza, a lucidía eficacia narrativa, a precisión lírica na mellor liña Hemingway, de Ferreiro conmove cando lle deflagra, imprevisto, un alustre «Ulcis». Prodúcese cando, nun intre calquera do relato, «Ulcis» chouta e descontrola impensadamente o sistema. *Agosto do 36*, obra mestra, é visitada, na raíz do horror, por «Ulcis».

Apareceron crónicas de Brais Pinto en *La Noche* de Borobó, anos derradeiros da década dos cincuenta do século XX. Elas eran escritas por Fernández Ferreiro e asinadas por «Crespón Azul». Vexo un Crespón Azul que cobre a obra toda de Fernández Ferreiro, igual que lle serve de ornato fúnebre á cova do afiador Brais Pinto cada primavera no cemiterio da Almudena. Nunca saberei o que significa tal Crespón Azul nin tampouco darei resolto os enigmas de «Ulcis».

Castelao con Paz Andrade (18.06.2011)

É primavera nos derradeiros bocexos da ditadura damasista. Véntase a República e multiplícanse os contubernios. Valentín Paz Andrade pensa e prepárase para a acción urxente. Deixa o seu despacho de Vigo, instalado riba da consignataria Escalera, cunha bola do mundo de cristal na cúpula. Corre Valentín a Pontevedra para encontrar aló a Castelao. Con el xantará a soas, ou ben na fonda da Estación ou ben no Hotel Madrid. Logo, o paseo demorado polas Corvaceiras. Seguramente había canilongas de esas abertas ao sol, nas esqueiras da canle de pedra do Lérez. Os felices vinte estarrican a pata nos prostíbulos da Moureira.

53

Castelao acaba de participar con Bóveda, con Filgueira, con Osorio-Tafall en diversas empresas prácticas impulsadas na Deputación Provincial polo presidente primorri-verista Daniel de la Sota. Parece que Castelao lle pillara un certo gusto á práctica da política real. Por aí se vai centrando a conversa entre Paz Andrade e Castelao.

Valentín fala xa de xeito directo. A República está as portas. Pero veleiqué que o nacionalismo se atopa dividido en agrupacións locais desagregadas. A ORGA corre o perigo de ser arrastrada polo republicanismo españolista de Casares Quiroga, coa complicidade das loxas masónicas da Coruña nas que andan Vilar Ponte, Lugo e outros. Hai que ir decontado a un partido nacionalista forte, que pule pola idea de República Federal. Así falou Paz Andrade. Para terminar ponse Valentín coa vista fixa en Castelao.

- E ti, coa túa inmensa polaridade e simpatía universalmente aceite estás chamado a ser o xefe dese partido.

Parece que Castelao se resistiu un algo pero que terminou aceptando o compromiso histórico que Paz Andrade lle propuxo nas Corvaceiras. A concordia produciuse onda a de Pepa Rache, taberneira famosa da estirpe de Benito Soto (dixome Valentín).

Por suposto, houbo, en Nadal de 1931, Partido Galeguista e este superou, en parte, a desunión dos nacionalistas que a Ditadura propiciara. E Castelao converteuse na imaxe pública de tal formación. Seguiu sendo líder Castelao na gloriosa campaña do Estatuto e nas eleccións frentepopulistas. E prolongou o seu mandato durante toda a Guerra Civil, como punto de referencia da Galicia leal. No exilio, vello e cego, Castelao non abandonou o combate e morreu republicano e nacionalista avisando de que Franco quería pór como rei ao fillo de Don Juan. Poden ler o que lles digo na colección d'*A Nosa Terra* do exilio.

Como dirixente político, Castelao era humilde e asimilaba con facilidade as ideas dos máis novos. De Alexandre Bóveda deglutiu os principios de anovamento en materia tributaria e a metódica de partido, entre outras cousas. Plácido Castro e Tobío pro-

porcionaríanlle unha visión ampla de política internacional. En canto a Valentín Paz Andrade, podemos decer que foi quen dotou a Castelao dun pensamento económico cuxos elementos esenciais defendeu até os intres derradeiros da súa vida. Terríbeis intres, e sombríos, pola traizón.

Nesta nebulosa de ideas que voan de Paz Andrade a Castelao, ocupa Vigo un lugar de privilexio. Vigo, a grande urbe atlántica, inseparábel do que antano dicían *hinterland*. Urbe chamada a ser capital económica e política de Galicia. Pero Vigo, co seu porto de posibilidades infinitas, ao pe de Portugal, encóntrase bloqueado ou sexa estrangulado a respecto de España por unas estradas e camiños de ferro insuficientes. Vigo, con todo, sofre unha carencia. Ela é a falla de entidades de capital financeiro propio á altura do seu poder industrial. Sempre soñou Valentín coa fundación dunha banca nacional galega que nos fixese autosuficientes. A denuncia que fai Paz Andrade da apropiación do aforro dos galegos por parte da banca española e allea a nós é constante. Outras ideas de Valentín foron acollidas na doutrina común do galeguismo en xeral e de Castelao en particular. Entre elas, a que proclama a primacía estratéxica das industrias pesqueiras no programa económico nacional.

Castelao morreu no exilio en 1950 e Valentín Paz Andrade imprimiu na ilegalidade un recordatorio do Guieiro no cal estampou a fotografía de Pacheco e un poema (precisamente laico) de Ramón Cabanillas. Valentín destapou as súas potencias poéticas, que eran robustas, pondalianas e épicas e desatou un *Pranto Matricial* que se constituíu en elexía maior pola morte de Castelao. A fidelidade a Castelao e ao que este significou na nosa conciencia de nación é unha constante no Valentín Paz Andrade que atesouraba no peito, entre outras moitas virtudes, a da lealdade en grao sumo. Aínda Valentín escribiu libros, artigos, textos varios sobre a figura de Castelao que contribuíron a que a nosa historia republicana e nacionalista nunca chegase a se trivializar ou, mesmamente, deturpar con carácter de gravidade. Hoxe, todo aquel que o queira saber, coñece o feito de que o traslado do corpo de Castelao a Bonaval constituíu un acto de apropiación indebida, por usar as verbas de Celso Emilio Ferreiro.

De moitas destas cuestións apenas agora alumiñadas falarase no ano que vén, no que Valentín Paz Andrade será o protagonista do Día das Letras Galegas que fundara Del Riego. Ao tempo!

Deán e patriota (25.06.2011)

Tratabamos semanas atrás de don Juan Manuel Bedoya Díez (1770-1850), cóengo cardeal do cabido de Ourense durante una chea de anos. Foi home que se complicou na política liberal e produciu atilados escritos e oracións moi lembradas. Otero Pedrayo, nun fagonazo impresionista, suxírenos que a figura deste eclesiástico ilustrado representa o chouto cultural do rococó ao romantismo. 55

Para min, meniño, Bedoya era apenas o nome do camiño (hoxe rúa) que sobe do Parque de San Lázaro cara as alturas que fechan Ourense polo Leste. Logo asocieí Bedoya coa poesía, pois por alí eran a casa familiar de José Ángel Valente e o fogar da brillante autora Matilde G. de Lloria. Non tardou o citado Otero Pedrayo en me instruír sobre aquela persoa do vello Ourense no libro Juan Manuel Bedoya, Santander 1950. Con posterioridade (2006), X. R. Barreiro publicou un artigo sobrio de forma e ben fundamentado no que trata de Bedoya e da súa posición política no trienio liberal.

No máis *Fondo dos Espellos* o figurín do xove cóengo petimetre e «jansenista» da colexiata de La Granja (casaco preto, babeiro branco á galicana, tricornio) rabeaba por emerxer á luz da miña consideración actual. Saltou, coma una troita inagardada, do pego negro e sen fondo das figuras secundarias e borrosas. Recentemente, e grazas a un texto de Murguía exhumado por Darío Xohán Cabana, emerxeu do *Fondo dos Espellos* un don Juan Manuel xa fardado de sotana remontada de galón púrpura e cuberta a cabeza coa tella romana conciliar, coronilla rasurada e fibelas de prata no zapato de tafilete. Murguía fixo que o Deán Bedoya se materializase pois un seu escrito era (e é) a única fonte histórica que nos fala da revolta campesiña galega de 1790.

A pesares de admirar e obedecer ao bispo absolutista Pedro de Quevedo y Quintano, Bedoya, membro do cabido catedral de Ourense desde 1815 (tivera un pasado com-pracente con Xosé Bonaparte), confesou publicamente a súa lealdade á Constitución e defendeu no púlpito de xeito inequívoco os principios liberais no período revolucionario que se abre en 1820 e fecha en 1823. O liberalismo que profesa Bedoya é patriótico e historicista, igual que o de moitos contemporáneos: o rei absoluto é contrario á tradición española e hai que procurar na Idade Media (San Fernando, digamos) exemplos políticos nos que o poder real é moderado polas Cortes. Bedoya foi perseguido e castigado polo bispo Dalmacio Iglesias Lago, aínda que terminou recuperando a prebenda catedralicia. E mesmo ascendeu á categoría capitular máxima.

Dá a sensación de que o proceso de Desamortización, e algún acontecemento sangunario como foi a mortalidade de cregos e frades de 1834, corrixiu o inicial ardor liberal de Juan Manuel Bedoya. Supoñémolo crítico con Espartero aínda que demostrou entusiasmo polo convenio de Vergara. Detestou o carlismo, o que convertería a Bedoya nun perfecto isabelino e nun liberal moi ben acomodado desde 1843 ao réxime moderantista.

É este o Bedoya que meto nun meu conto («Xeque-mate») horrorizado por certo beixo romántico que agora non é do caso.

56 A prosa de Bedoya é fina, ben escandida, por veces aderezada cun gran salino ou incendiada con algún improprio fugazmente violento. A cita bíblica en latín suxeita constantemente o razoamento á tradición fundamental. O seu verso depende en exceso do precepto de *domine* Hermosilla e nada brilla alí que anuncie a nova sensibilidade sentimental, como é o caso do II Cura de Fruíme.

E ben, a min resúltame a lectura de certos textos de Bedoya algo moi instrutivo. Aquí e acolá, o deán informa de sucesos que ignorabamos. Xa falei da sucinta noticia, pero valiosísima, que dá da revolta agrarista de 1790, da que só había de se facer eco. Igualmente, Bedoya infórmanos como a raíz «del volcán de la Revolución», centos de cregos franceses non xuramentados viñeron refuxiarse a Ourense, onde os tivo ben mantidos e furiosos o bispo Quevedo. Dános datos precisos sobre a violencia dos guerrilleiros galegos contra os soldados franceses feridos ou doentes, cousa que el desaproba. Describe de pasada pero claramente una fame de 1812 da cal eu non sei nada, e ponos diante dos ollos as bandas de portugueses e casteláns esmorecidos que andan a correr os nosos camiños solicitando esmola por caridade. Esmola e caridade que non lles negaría, como era de agardar, a bondade e a largueza do bispo Quevedo y Quintano.

Anxo Angueira faille chegar ao *Fondo dos Espellos* un folleto raro que ben merece ser atendido pola crítica contemporánea: *Nacimiento y crianza de San Fernando en Galicia. Discurso inédito del Rmo. P. Mro. Fr. Martín García Sarmiento, monje benedictino de S. Martín de Madrid. Lo publica con notas y un apéndice el Deán de la Catedral de Orense D. Juan Manuel Bedoya*, Orense, mayo de 1849, Imprenta de D. Pedro Lozano.

A edición de tal discurso coa intención tácita de dar prestixio ao Seminario ourensán de San Fernando, resulta ao final un panfleto protonacionalista galego. A dúas voces, Sarmiento e o seu propagandista Bedoya defenden a existencia dunha lingua galega que, despois de San Fernando, Afonso o Sabio cultiva literariamente. Para Sarmiento, a crianza galega de Afonso IX (ou VIII), de Fernando o Santo e de Afonso o Sabio explican que este último

supiese la lengua gallega de modo que pudiese escribir un tomo de poesías en esa lengua que hoy desprecian cuatro ingratos semidoctos que la han mamado. Contra esos en derechura. Contra los castellanos zampatortas que se ríen cuando oyen hablar gallego. Y contra Duarte Núñez de León, portugués, y sus secuaces que tantas necesidades dicen de los gallegos y de su lengua purísima por no tener voces bárbaras como la portuguesa.

Pola súa banda, Juan Manuel Bedoya insiste, cousa inaudita no seu tempo, en lle chamar ao galego *idioma*.

É posíbel que o deán siga a se remexer no *Fondo dos Espellos* e que trate algún outro día de se facer ver no adro da praza do Trigo o unha costa de San Roque de Ourense,

que son sitios nos que Otero Pedrayo adoitaba convocar a pantasma amiga deste patriota galego que chegou dos vales altos do que antano chamaban La Montaña.

Hai cento cincuenta anos (02.07.2011)

57

Era xa pasado o pulo revolucionario de 1846, e tamén o era o ardor de 1856, cando o Banquete de Conxo propiciara emerxencia proletaria (e protonacionalista) que Marx, ao tempo, ía analizando nos seus artigos do *New York Daily Tribune*. Con todo, Eduardo Pondal, poeta incendiario en Conxo, está nos Xogos Florais traballando escuramente como axudante do Consistorio.

A escenificación foi do gusto unionista e o fervor monárquico (ou o finximento de fervor monárquico) reflectíase na decoración e nos contidos dos poemas que competían. A un revolucionario e poeta máximo, Francisco Añón, négaselle o primeiro premio e recibe a ofensa do accésit. Hoxe chamámoslle a todo iso posibilismo, ou sexa acatamento táctico da orde imposta. Pro non se engane ninguén: os organizadores dos Xogos Florais deseñaron con detalle o marco ideolóxico. Apuntábase, como albo principal, a cravar todas as frechas no sentimento e no concepto nacional de Galicia. O lema *Patria, Fides, Amor* parece facer énfase en Patria, e esta, nas composicións poéticas que se presentaron e nas seleccionadas para o «mosaico» antolóxico, non é nunca España e si é sempre Galicia.

Inda máis: os organizadores propoñen dous temas obrigados para os concursantes en prosa. Un, a necesidade de construír unha Historia «filosófica» de Galicia. Dous, o estudo e localización do Monte Medulio. Velaí a intención política en evidencia: as raíces históricas dun pobo e o acontecemento central e heroico da súa independencia nacional perdida.

Hoxe, cento cincuenta anos máis tarde, vemos tres individualidades aliándose para que os Xogos Florais conmovesen a conciencia dos galegos, tal e como aconteceu. Elas foron Antonio de la Iglesia, Pascual López Cortón e Juana de Vega.

Todo parece indicar que Antonio de la Iglesia foi o autor da idea dos Xogos e da publicación do *Álbum de la Caridad*, co seu valiosísimo «mosaico». López Cortón, home rico e xeneroso, alén da figura do librepensamento, foi o piar fundamental do financiamento dos actos e da edición do *Álbum*. Finalmente, Juana de Vega: a viúva de Espoz y Mina que amparara no seu salón mítico todas as revolucións que se lle cruzaron na vida e que tiveran epicentro na Coruña, incluída a de 1846. Gozaba ela dunha certa impunidade por razóns que non son do caso, pero a guía central da súa conduta cívica era a tripartita, a das Tres Luces: Liberdade, Igualdade e Fraternidade. Entusiasta da poesía, en 1861 Juana de Vega consagrábase mormente á Beneficencia. Procuraba que os nenos e nenas do orfanato, aquela terríbel Arca ou Arquíña

onde ían parar daquela milleiros de infortunados expósitos, medrasen limpos e nutridos, fosen educados e adquirisen un oficio que os arredase da delincuencia e da prostitución. Juana de Vega, aínda negándose a que figurase en letra impresa o seu nome, deu protección simbólica aos Xogos Florais e orientounos a un fin social: a axuda á infancia desvalida.

O «mosaico» que se inclúe no *Álbum de la Caridad* entende Galicia como unidade de cultura na que o idioma galego se encontra no mesmo nivel de aprecio e distinción ca o castelán. Antonio de la Iglesia, o colector, contempla a nosa como unha literatura nacional, e así produce a primeira antoloxía ou escolma de poesía galega. Dalgúns poetas colixidos non sabemos nin res ou sabemos moi pouco, e eles pasan pálidos e perdidos na penumbra que media entre o esquecemento neto e a memoria escasa: Ramón Coiradas, Emilio Saco Brey, Santiago Somoza... Está Rosalía con vinte e catro anos, presente, e tamén, esvaecidas, mulleres escritoras rodeadas de escuridade, perdidas tamén no carreiro de mirtos que levan á desaparición: Amadora Tapia, Elvira Luna, Ramona Simán. Por suposto, Don Antonio pon alí uns versos resoltos e críticos dunha autora grande que Galicia venerou sempre: Concepción Arenal. Hai versos brillantes, que no *Álbum* se fixeron famosos, como é o caso dos irmáns Camino. Dado que o *Álbum* é obra fundacional, procura no que entón xa era pretérito, poetas que deron gloria ao idioma ou a Galicia, como os curas (tan diferentes entre eles) de Fruíme. Por razón que non certo a comprender, De la Iglesia deixou fóra do «Mosaico» a poesía galega de Sarmiento. Non así a dos propagandistas de Sarmiento: Pintos e Amado.

Por fin, digamos que as poesías incluídas no *Álbum* entoan en coro, que as veces semella confuso, cantos académicos de dazaoitostos que se combinan con apaixonados gritos da alma propios do Romantismo. A choqueirada humorística aparece aquí e acolá interferida co diálogo de rústicos que inventara o Sarmiento antes dito. Anos máis tarde, con máis vagar e sabedoría, Antonio de la Iglesia publicaría a súa magna obra *El idioma gallego* do cal o «Mosaico» do *Álbum de la Caridad* constitúe unha sorte de ensaio xeral.

Os Xogos Florais da Coruña (1861) e o subseguinte *Álbum de la Caridad* (1862) non significan a primeira manifestación do Rexurdimento, como se ten dito, pro axudaron sen dúbida a que fraguase con decisión a idea de Galicia como pobo. Dotado se idioma propio e asentado nunha historia que non é a de España. De xeito moi significativo están presentes, nos Xogos e no *Álbum*, Rosalía, Pondal e Murguía, os mozos que, chamados polo último «precursores» sen selo exactamente, habían de lle dar á Causa pulo tan enérxico que afecta aos nosos días e agora mesmo está a condicionar a redacción de este artigo.

Gimferrer e Cunqueiro (9.07.2011)

No seu salón de plenos, a Academia Española convocou unha endeita de invitados para ouviren a Pere Gimferrer disertar sobre Álvaro Cunqueiro o pasado 30 de xuño. A Ceferino de Blas gorentoulle un mundo a noticia porque o escritor catalán mencionou no acto ao *Faro de Vigo* ao se ocupar de quen fora o seu director máis literato. 59

Gimferrer é un poeta magnífico que revolucionou as letras peninsulares no seu día, aínda que moitos dos seus imitadores foron penalizados pola contemporaneidade debido a que o modelo é inimitábel. Así mesmo poderíamos decer de Álvaro Cunqueiro que é escritor singular que condena automaticamente a morte os seus epígonos e seguidores. Gimferrer cualificou a Cunqueiro de excepcional, no sentido etimolóxico e orixinal do adxectivo. El mesmo, Gimferrer, é igualmente egrexio, que diría Ortega no seu peculiar vocabulario anti-filisteo, e diferente. A conferencia, pois, constituíu un importante encontro entre dous escritores de excepción. As palabras de Pere Gimferrer foron seguidas coa máxima atención polos narradores Luis Goytisolo, Javier Marías, Pérez Reverte, José María Merino e Soledad Puértolas, cada un deles desde a súa cadeira académica. En todo caso, Gimferrer referiuse na súa lección a un Cunqueiro escritor en lingua galega de forma preponderante. E non tremeron os alicerces da Real Academia Española ao sentir que a Patria se fendía aos cachos.

Pere Gimferrer, alén de poeta en castelán, inicialmente, e en catalán, é suxeito de prodixiosa cultura literaria. As súas meditacións sobre os máis variados textos (véxanse os *Dietaris*) expresan en bela prosa xuízos xeralmente orixinais e inagardados. As súas intervencións públicas sempre me fan acordante das de Otero Pedrayo, aínda sendo un e outro moito diferentes entre eles. Gimferrer nin le as conferencias nin sequera se axuda dun guión mínimo. Produce, sen pudor, un acto de creación pura perante os circunstantes. Así fixo Gimferrer na súa conferencia sobre Cunqueiro.

Partiu Gimferrer daquela idea de rareza: «Cunqueiro es un escritor aislado y excepcional, no sólo en lo referente a su calidad sino como excepción a la literatura hispánica, iberoamericana, y no sólo gallega y no sólo española». Implicitamente, Gimferrer recoñecía a propia excepcionalidade del cando lembraba que a única persoa que saudou con coñecemento a aparición do seu primeiro libro, *Mensaje del Tretarca*, foi Álvaro Cunqueiro en *Faro de Vigo*, nos primeiros anos sesenta. Sostén Gimferrer que aquela notiña de Álvaro Cunqueiro (nin sequera asinada co seu nome abertamente) foi o estímulo que o alentou a máis altas esperanzas literarias que culminarían en *Arde el Mar*.

Axiña, o conferenciante tirou de lupa e púxose a observar con frialdade de entomólogo a morfoloxía, interna e externa, dos escritores contemporáneos que o vulgo crítico adoita relacionar con Cunqueiro. Para el, nada en Borges ten que ver con Cunqueiro. Tamén non o subBorges que asinaba banalidades (digo eu) como Bioy Casares. Gim-

ferrer, que sabe de literatura, pronunciou na Academia Española nomes de autores que poucas veces se terían alí ouvido e polos que o catalán sente, sen dúbida, máximo respecto: Julien Gracq e Dino Buzzati para asegurar que Cunqueiro é outra cousa. Seguramente quixo tamén mencionar a Claude Simon, pero esquenceulle xa que, como dixemos, el non gasta guión nin menos leva escritas as conferencias. Tampouco Múgica Laínez é para Gimferrer par de don Álvaro, aínda que Joan Perucho lle ande ás vegadas polas rondas externas e polos arrabaldes do sentido.

É agora o intre no que Pere pon riba da mesa a carta que é un triunfo, e faino evocando o discurso de ingreso da Elena Quiroga na RAE, precisamente sobre Álvaro Cunqueiro. Nel, dona Elena propón unha semellanza que Gimferrer acepta. Existe un parentesco moi próximo entre a narrativa de Cunqueiro e o *Pedro Páramo* de Juan Rulfo. Mortos e vivos, voces que se cruzan e ecoan nos lonxes. Lese en *Pedro Páramo*: «¿por qué se ve esto tan triste? –Son los tiempos, señor». Nestas palabras escritas por Juan Rulfo ve Gimferrer un acento cunqueirán. Con seguranza, el certa. En procura das afinidades, tamén certa Pere Gimferrer, medialewa, cando pon en contacto Cunqueiro con Valle-Inclán. Non sei que diría se el soubese que ambos escritores eran parentes lonxanos por unha estirpe Montenegro.

Os lectores galegos de Cunqueiro debémoslle estar moi agradecidos á Academia Española e ao seu director José Manuel Blecua e a Pere Gimferrer pola agarimosa velada ou fiandón galego que en Madrid souberon tan ben poñer en escena.

Os nomes do franquismo (23.07.2011)

Andamos a rememorar os setenta e cinco anos da sublevación militar fascista en España, que en Galicia non se produciu o 18 senón o 20 de xullo de 1936. E desde hai algún tempo os comentaristas democráticos andan espantados e coas mans na cabeza porque o *Diccionario biográfico* da Real Academia de la Historia explica ao vulgo que o franquismo foi apenas un episodio de autoritarismo ou cousa así.

Como definiríamos o réxime de poder que se abre en xullo de 1936 e que, tras a fin da Guerra de España, se prolonga até a morte de Franco en 1975? Calquera súbdito español da miña idade pode falar, desde a súa experiencia e de forma autorizada, sobre aquel estado de cousas. Están vivos (ou estamos) moitos e moitas que foron detidos, maltratados, procesados en xuízos ignominiosos, presos, multados, sometidos a expedientes administrativos e académicos, constringidos ao exilio, en razón de teren profesado ideas democráticas e de teren exercido en resistencia os dereitos da asociación, reunión ou difusión do propio pensamento en contra o ordenamento legal franquista. Moitos, certamente, podemos contar como foi o franquismo aínda que outros resultaron vítimas mortais do réxime e as súas bocas calaron para

sempre. Os mozos vigueses Sánchez-Bravo, Baena e Reboiras foron mortos pola barbarie franquista en 1975, cando o Caudillo estaba nas últimas da súa vida unida sempre á violencia.

O caso é que o réxime oprobioso de Franco é considerado por moitos españois como un simple *autoritarismo*. Todo o Partido Popular considérao así, polo que moitos consideramos neofranquista este partido. Para haber política no País Vasco esíxelle aos nacionalistas que condenen publicamente a ETA. Pero nunca Fraga Iribarne, nin Aznar, nin Feijóo, nin Rajoy, nin moito menos o Rei, condenaron nunca o réxime franquista. 61

Algúns maniféstanse demócratas e, á hora de definir o réxime de Franco, conténtanse con lle chamar ditadura. Certo que foi unha ditadura baseada no poder do exército vencedor en 1939. Pero ao decer ditadura a secas quedámonos curtos e non somos en absoluto precisos, ao meu xeito de ver. Para sérmolo deberíamos referirnos ao franquismo como *ditadura franquista*, tal como acababa de aconsellarnos Vicenç Navarro moi oportunamente.

Naturalmente o fascismo foi inicialmente un réxime político moi concreto que se reduciu a Italia. Pero o consenso internacional democrático ampliou a categoría a todos os outros réximes que se foron producindo, con características comúns, en Alemaña, Portugal, España, Francia, Bélxica, e en numerosos países do Centro e Leste de Europa nos anos trinta e corenta do século XX.

Características comúns a todos os fascismos foron o totalitarismo do partido único, o nacionalismo e o proteccionismo que o Estado dispensaba ao grande capital industrial e financeiro. En realidade, o motor principal dos fascismos foi o anticomunismo. O fascismo nace sempre para coutar o ascenso ao poder das masas obreiras comunistas e socialistas. Desaparecen no fascismo todos os dereitos do Home e do Cidadán proclamados da Revolución Francesa. Domina o irracionalismo.

Desde logo, non todos os fascismos estiveron cortados polo mesmo patrón cultural, aínda que o nacionalismo, a protección ao grande capital e a ausencia de liberdades foron elementos compartidos por todos eles. Mentres o fascismo italiano e o nacionalsocialismo alemán produciron estados laicos, en España, en Eslovaquia, e, en certa medida, na Francia de Petain e no Portugal de Salazar protexeuse de forma desmedida a Igrexa Católica. Na realidade, na España de Franco a Igrexa Católica, e non o partido único (Falange Española T. y de las JONS, logo Movemento Nacional), actuou como control universal do pensamento e das ideas do réxime de Franco. Por iso falamos de *nacionalcatolicismo*. Por iso, Rouco Varela nin os bispos españois condenan nunca solemnemente a sublevación de 1936 e o réxime fascista de que formaron parte principal. Eles predicaron a «Cruzada de Liberación». A imaxe que mellor pode visualizar o fascismo español é a de Franco entrando baixo palia nalgunha catedral e vestindo a farde de capitán xeneral, cos bispos arredor gardando á romana.

Alguns historidadores consideran que o franquismo non constituíu un fascismo. Incluso pensan así algúns intelectuais de orixe marxista (carrillista, para sermos exactos). Ao meu xuízo, e de acordo cunha tradición á que me honro en pertencer, o franquismo foi unha *ditadura fascista de carácter nacionalcatólico*. E como tal tiveron que soportala os primeiros corenta anos da miña vida.

Anglicismos náuticos (30.07.2011)

Falabamos eiquí das palabras de orixe inglés que adoptou o galego dos mariñeiros nosos. Algunhas delas non andan nos dicionarios, mais si, en maior ou menor medida, poden ser detectadas na literatura e nas falas vivas dos molles, docas e tripulacións. Elas están no «chant de l'équipage», por lle pedir emprestado a Pierre Mac Orlan o título dun seu libro. Trataremos agora dalgunhas delas.

1. BICHICOMA.- Significa individuo marxinal que ronda polas praias onde varan lanchas e polas instalacións portuarias para apañar pequenos obxectos de valor escaso. Palavra moi viva na ría de Marín. Converteuse en insulto e en desprezativo, e así o usa algún autor. O *bichicoma*, como figura popular, recibe no Berbés o nome de *caco da Ribeira*. Especializado en roubar pescadas con gancho. O caco da Ribeira foi inmortalizado por Bao nos frescos que poden ser admirados na «Gazpara» da Praza da Princesa, Vigo. A arte de roubar peixe nos peiraos foi celebrada nunha cántiga de homenaxe ao bichicoma que comeza: «Catro rapaces da Puebla/ roubaron un rodaballo». Se teño algún lector ou lectora, seguro que este ou esta a coñecen e a saben cantar. A palabra *bichicoma* vén en liña directa e sen intermediarios do inglés *beachcomber*, que significa o mesmo. Agora hai bichicomas que andan con detector de metais rexistrando as praias dos bañistas en procura de obxectos perdidos na area; xa hai anos vin eu estes bichicomas tecnificados en Irlanda. Ora si, o bichicoma recibe nas docas do Parrote e do Muro da Coruña o nome de raquero, co sufixo castelán, *Raquero* vén do inglés *racker*, que propende no seu significado a idea de delincuencia.

2. CHOIO.- Coido que a palabra naceu nas carpintarías de ribeira e nos asteleiros de Vigo, para estenderse a todo o mundo obreiro do *hinterland* desta cidade. Significa «traballo». Logo pasou a Madrid e alí pillou o matiz de «emprego moi vantaxoso para o empregado». Algún marulo xa usa entre nós a acepción española. Por suposto, choio procede do inglés *job*, de idéntico significado. Os etimoloxistas británicos descoñecen a procedencia de *job*.

3.- BRUS.- Nos nosos barcos e na sociedade mariñeira *brus* significa «plancha de madeira con pugas ou serdas usada para limpar superficies». Ou sexa, o castelán, moi difundido entre nós, «cepillo». A palabra pasou ao galego desde o inglés *brush*,

que, á súa vez, parece ter orixe no antigo francés *broisse*. O francés moderno dispón, naturalmente, de *brosse*. Hai quen me suxire que a culpa deste anglicismo é da Mariña de Guerra Española, como ocorreu coa «Virxe del Carmen», patroa dos mariñeiros galegos por Real Decreto xa entrado o século XX.

4.- DOCA.- En galego das Rías Baixas é moi usada a palabra. Representa a idea de «obra de enxeñería litoral destinada ao atraque e desatraque de embarcacións»: peirao, molle, e así. Vén do inglés *dock*, cuxo significado é tal cal. O inglés tomaría a palabra do neerlandés medio *docke*. A aportación do neerlandés ao vocabulario naval inglés e europeo é grande. Algúns pensan que o *docke* neerlandés sexa un latinismo: viría do verbo *duco* «levar, conducir».

5.- NORAI.- En xeral, o poste onde se amarran os cabos, sexa abordo ou nas docas, recibe o nome galego de *bita*. Esta palabra non veu do inglés senón do francés *bitte*, verba remotamente escandinava. Pero as grandes bitas dos molles importantes, esas que son de ferro e voluminosas, chámanse, no idioma galego realmente existente nas nosas rías, *norais*. Cada vez que eu vía un norai no porto de Vigo, sendo meniño, imaxinaba a Popeye sentado nel en canto fumaba a súa paipa, o que nos levará á voz seguinte. Segundo Afonso Álvarez Cáccamo, cuxos xuízos en materia lingüística son moi asisados sempre, *norai* procede do nome inglés de Noruega: *Norway*. Posibelmente o modelo fora concebido orixinalmente no país nórdico. Se é así a palabra non pode ser antiga, pois Noruega non foi un estado independente até os primeiros anos do século XX. Antes constituía unha simple rexión de Dinamarca.

6.- PAIPA.- No Vigo da miña adolescencia é así como o pobo designaba as cachimbas. Manuel Antonio usou no seu único libro publicado en vida a forma *pipa*. Pero recapacitou e, seguramente ben instruído pola xente mariñeira co que compartillaba a vida, adoptou *paipa* con posterioridade. A nosa *paipa* reproduce a pronuncia do inglés *pipe*, cuxa nube de acepcións inclúe desde as *paipas* de fumar ás gaitas de tocar, algunhas das nosas chamadas *grileiras*. Seguramente é por iso que hai etimoloxistas que relacionan o inglés *pipe* co verbo latino *pipeo* «piar, chirlar da paxarada».

Convocar o altísimo poeta (6.08.2011)

OPEN Galicia, a cuxa fronte está Luís G. Tosar, chamou á celebración do quincuaxésimo aniversario da morte de Aquilino Iglesia Alvariño. Morreu, pois, o vate ilustre hai cincuenta anos e cando tiña cincuenta de idade. O seu antecesor Crecente Vega e o seu sucesor Díaz Castro, con Aquilino representan as tres coroas mindonienses, os tres ramos de loureiro eterno, as tres columnas de mármore cinsento de Sasdónigas que lle outorgan á poesía galega do século XX soberanía de lingua intemporalidade clasicista e nobreza no xesto enunciativo.

A memoria dos vellos funciona así: de don Aquilino relembro a cabeza branca e maila voz. O que me leva ao meu exame de reválida no Instituto de Pontevedra no que el era docente. Escribiu don Aquilino no encerado o texto grego que tiñamos que traducir. Respiramos de alivio: tratábase daquel inicio da *Anábasis* de Xenofonte que todos sabiamos mesmo decorado. Logo, o catedrático que xa reverenciábase como poeta galego leu o que escribira con voz potente e modulada «Dareiou kai Parisátidos gígnontai paides dúo, presbúteros men Artaxérxes, neópteros de Kuros epeí de esthénei Dareios kai...». Ou sexa, que todos os rapaces bachareles de letras do meu tempo que sobreviven hoxe saben e sabían de memoria estas palabras gregas que din que Darío e Parisátide tiveron dous fillos, dos cales o maior foi Artaxerxes e o cativo Ciro... Aquela prosa gris de Xenofonte collía forza e nervio ao ser entoada na gorxa do poeta que tamén era decidor.

Xorde agora do *Fondo dos Espellos* Padrón en 1957, no acto nacional de masa que organizaron alí Camilo Agrasar e os galeguistas. Celebrouse co gallo de se inaugurar no Espoló o monumento a Rosalía de Castro. Se cadra, trabúcome e o que se remexe na lembranza imprecisa é a concentración, no ano seguinte e no mesmo lugar, de homenaxe a Ramón Cabanillas.

O caso é que estou agora a ver no podio a figura ergueita de Aquilino Iglesia Alvariño. A cara redonda, os lentes que lle escorren narices abaixo, a crencha branca que lle remuíña sobre a fronte, compoñen os volumes dun busto senatorial. Logo, veleiquí que a boca ceiba as verbas escondidas e pronunciadas con deleitación na harmonía xeral dos fonemas que el conducía con música segreda. Recitaba Aquilino (en honor de Rosalía, en honor de Cabanillas?) un seu longo, sonoro, evocativo poema que ía en contradición co gosto místico-saudoso que algúns preferían naquela época na que Heidegger era tido moi en conta en Galicia. O discurso inesquencíbel pronunciado a seguir por Otero Pedrayo perante o pobo e a ceo aberto iniciouse cunha fulguración de toponimia poética: «Iria» representa a prehistoria celta que axiña é arroupada polo gracioso peplo romano que «Flavia» suxire. Eu quixen percibir na imaxe feliz de don Ramón unha salutación ao sentido profundo de certa poesía de Iglesia Alvariño.

Por aqueles anos cincuenta a figura de Aquilino era familiar nas rúas céntricas de Compostela na tardiña. Gostaba el de acompañarse de Antonio Rodríguez-Cadarso, de Maximino Castiñeiras, de Borobó. Facían os seus paseos e atracaban nesta ou naquela taberna popular para gulapearen con moderación das cuncas brancas de Ribeiro hórrido. Véxoos no *Fouciño* de Antealtares, tasca con memoria agraria e galeguista. Logo represéntaseme o grupo na *Beadense*, en Entremurallas, onde agarda Antucho Losada Espinosa, quen acaba de chegar de Vigo. En todo caso, é a voz de Aquilino Iglesia Alvariño a que impón a dirección e ritmo da conversa. Ao lonxe, afastado eu do convivio, escoito ben unha disertación do poeta sobre *La Catira* de Camilo J. Cela, que era novidade ao tempo nos escaparates e que estaba a suscitar un escándalo na Venezuela de Pérez Jiménez. Don Aquilino produciu unha frase sen-

tenciosa na Beadense. Algo así como que «en *La Catira* Camilo réndelle homenaxe ao Valle-Inclán de *Tirano Banderas*». Unha lección de Mestre.

Viviou pouco Aquilino Iglesia Alvariño, pero a súa obra é grande. Espero que estas conmemoracións que veñen sirvan para que os seus vellos lectores lle releen a obra e para que os novos encontren nela arquipélagos e mesmo continentes cuxa existencia se cadra non sospeitaban. 65

Querido Cabanillas (13.08.2011)

É verdade que dispuñamos xa dunha biografía moi traballada de Cabanillas, da autoría de Luís Rei. As páxinas coleccionadas e o texto de Luís Cochón (tamén a limiar de F. Rei) lévannos a un Cabanillas interior e benquerido.

Desde o intre do seu nacemento e primeira infancia, Ramón estivo rodeado de cariño e xenerosidade. Nesta urdime afectiva dos inicios da súa vida figuran de modo principal, por suposto, a nai solteira e a familia Fraga. Logo están os Padín, (ou Paradín) emparentados con esta. Un complexo tecido pequeno burgués e aínda fidalgo acompaña en Cambados os anos de formación do vate; os González-Pardo, os Gil Armada, os Caamaño, que logo incorporan torgueiras de Pontevedra, coma Millán, ou de Lalín, cal é o caso de Vidal. Neste aspecto, Cochón fainos acordantes de romance. Os *Buddenbrooks* de T. Mann e da idea, que Filgueira sostíña dunha Pontevedra (ai, pequenoburguesa) constituída como «familia de familias». Estes avogados, políticos, funcionarios, historiadores, eruditos, boticarios, dun e doutro xeito actuaron como protectores de Cabanillas durante toda a vida del e transmitiron de pais a fillos a responsabilidade de velar polo Poeta querido.

Caso a parte é o da familia Cabanillas, á que o poeta se vinculaba de xeito especial. Fillo natural, o seu pai recoñeceuno despois de a nai rexeitar o matrimonio. Isto puxo o rapaz baixo a protección da familia Fraga da que a nai era serventa moi prezada e considerada. Dado que o pai de Cabanillas parece que era á súa vez fillo natural de José Pardo Bazán, de orixes cambadesas, un folletín doméstico, moitas veces contado no seo das xentes antes mencionadas e nunca escrito, facía o poeta Ramón Cabanillas ser sobriño da novelista Emilia Pardo Bazán.

Nos anos dez e vinte do século tamén XX, Cabanillas convértese no Poeta do nacionalismo e do agrarismo; recibe honores e recoñecemento. Ingresa na nosa Academia, e tamén na Española en representación das letras galegas. Amplía o círculo dos admiradores que o queren e protexen. Enrique Peinador Lines lévao a vivir fastosamente no Grande Hotel de Mondariz. Naqueles días, Cabanillas é o centro de gravidade da literatura galega; tanto, que nin Manuel Antonio ousa aporlle un alcuño

iconoclasta como fixera con Rosalía, Pondal, Curros e Valle-Inclán. Os de Nós acatan a súa preeminencia.

66 A Guerra Civil estoupa con Cabanillas en zona leal. Foi en Valencia (Bar Vodka ou Acuarium) onde Lister, Soto e os comunistas galegos lle amosaban a Cabanillas o seu agarimo, ao que el correspondía con colaboracións en *Nueva Galicia*, publicación do 5º Rexemento. Castelao tamén está alí. Pero será o socialista e antinacionalista Longueira, curiosamente admirador de Cabanillas, quen lle prepare os papeis para el saír de España. Cousa que ocorre en 1937. Ao entrar en territorio fascista, xa Cabanillas ten o falanxista Eugenio Montes á súa espera na estación de Irún. Montes conseguiu que o noso poeta non tivese que pasar pola deshonra dun acto de adhesión ao Réxime, pero non poido evitar que perdese a súa condición funcional de secretario de concello e que ficase sen traballo.

Reprégase Cabanillas a Madrid, e entra en contacto nos cincuenta, xa viúvo, e moi afectuosamente frontado o que lle reste de vida. O que non impide que un inagardado admirador, Mauro Pérez Varela, abade mitrado de Samos, o chame ao convento para nel vivir en paz e culminar a súa obra. Cabanillas accede pero nunca abandonará Madrid completamente. No hoteliño Veracruz e en diversas e humildes casas de hóspedes, como ben se documenta no libro de Cochón, o poeta reside en Madrid nunha época na que os emolumentos de asistencia ás sesións da RAE eran a súa única fonte de ingresos.

O amor por Cabanillas era de masa, e isto demostrouse na homenaxe multitudinaria que recibiu en Padrón no 1958. Xa non erra o círculo amistoso e familiar de Cambados, tamén non a sociedade nacionalista e literaria de Galicia quen lle demostraba afecto ao autor de *Vento Mareiro*. Agora eran as moitedumes que, acirradas nobremente polo verbo ou treboada cordial de Otero Pedrayo, aclamaban o altísimo poeta. E este modo popular e público de celebración de Cabanillas continuou en Cambados en ocasión do seu enterro. Foi portado o cadaleito por varios mozos da nova xeración galeguista na que o poeta, como consta nas cartas a Isidoro Millán, tiña fiúza.

Lendo a correspondencia do Poeta da Raza con Isidoro Millán e moitos restantes documentos exhumados e ordenados por Luís Cochón, véñenme vivos desexos de escribir un libriño que se titulase algo así como «Estampas da vida dura de Ramón Cabanillas». Entre todos os protectores do poeta eu escollería, para a glosa especial, dúas mulleres de ferro: a súa nai Joaquina Enríquez e a súa esposa Eudisia Álvarez.

Lorca galeguiza (20.08.2011)

Federico García Lorca visitou algunha vez Galicia e tivo amigos e amigas de orixe galega. Dado que o corazón ten razóns que a razón non coñece, el escribiu un mollo de versos en galego, que constituirían un opúsculo titulado con obviedade así: *Seis poemas galegos*. Dámaso Alonso sostiña, en evidente hipérbole de natureza sentimental, que estes textos de Lorca eran o cumio da poesía galega contemporánea. *Seis poemas galegos* é un libro batuxado con sangue. O fascismo asasinou o seu autor e o seu editor, Ánxel Casal.

67

Cóntanme que o Instituto Rosalía de Castro organizou unha mostra sobre *Seis poemas galegos*. Que ben me parece!

No *Fondo* destes meus *Espellos*, coma velaíñas, ou paxarelas pálidas, arreoan as voces de amigos de meu que trataron a Lorca (eles dicían sempre Federico) e del fálanme aquilo que quixeron falar. Estes confidentes foron Carlos Martínez Barbeito, Fermín Bouza Brey e Eduardo Blanco Amor. O primeiro non me conferiu memorias relativamente á escrita galega de Lorca, de modo e de maneira que pasamos a Bouza.

No Español, rúa Nova, tres e media da tarde: Don Fermín (así aseñorabamos a Bouza Brey) fuma Chester e evoca para nós a figura de Lorca en Compostela. Pasean con Lorca polas rúas; desemboca o grupo nunha Quintana (mellor Quintá) aluarada. Son días vagamente situados no tempo de Bienio Negro, con Castelao e Bóveda desterrados. Dicimos luar: os seus lectores saben da presenza dunha lúa fatídica e personalizada no mellor Lorca popularista e onírico. Aí está a lúa. Caeron as doce badaladas sobre a Quintá. Unha probe de pedir achegouse aos concorrentes. Lorca vestía un terno de verán claro que contrastaba coa cor aceitona da faciana súa arredondada. Ao estender a man, a mulleriña valleinclanesa incluíu na cantilena petitoria gabanzas nas que navegaban as verbas «galán» e «branco». Sempre os «mortos», so o pavé da Quintá. Así naceu o poema: «Fita aquel branco galán!/ Olla o seu transido corpo!/ É a lúa que baila/ na Quintana dos Mortos».

Contoume Blanco Amor que un día do verán (do 35?) fixeran unha viaxe en auto de Madrid á Coruña uns cantos amigos. Entre eles, Lorca, o propio Eduardo e Ernesto Pérez Guerra, un mocíño que, andando o tempo, sería coñecido en medios académicos lusitanistas como Ernesto Guerra da Cal. Ordenaron de se bañar na praia de San Amaro, a mesma que lle roubara a vida a Aurelio Aguirre. Pérez Guerra saíuse moito de cala e a resaca fíxolle difícil o regreso á area. Temeron os excursionistas pola vida do xove amigo. Segundo Blanco Amor, aquel episodio había de inspirar o poema de Lorca titulado *Noíturno do adolescente morto*. Pero hai outra información que contradí a anécdota.

Ramón González-Alegre, no interesante, mais desprezado libro *Poesía Gallega Contemporánea* (Huguín, Pontevedra, 1954), cóntanos que, dunha vez, Lorca estivo na

Ponte de Domingo Flórez coa barraca teatral de «Misiones Pedagógicas». Ao termo dunha representación moi concorrida, alguén dixo que aparecera un rapaz afogado no Sil. «El cadáver flotaba apenas perceptible entre las sombras y los riscos del río». Todos foron ollar con pena o corpo do infeliz.

González-Alegre non foi testemuña do ocorrido; o relato que transcribe é o que lle fixo Rogelio Baltar Ramírez «que en el año 1933 tenía su destino como maestro nacional en uno de los pueblos que circundan la periferia entre O Barco de Valdeorras e A Ponte de Domingo Flórez». E o mociño, morto onde o Sil conflúe co río da Cabreira na realidade, entrou, da man de García Lorca, na inmortalidade poética:

Imos silandeiros orela do vado/ para ver o adoescente afogado./ Imos silandeiros veiriña do ar antes de que o río o leve para o mar./ Súa ialma choraba ferida e pequena/ embaixo os arumes de pinos e de herbas./ Ágoa despenada baixaba da lúa/ cobrindo de lirios a montaña núa...

Desexamos vivamente que a exposición do vello San Clemente de Compostela sirva para espreguizar a memoria, un chisco aletargada, dos *Seis poemas galegos*. Tamén sería bon que a crítica solvente puxese mans á obra para determinar a influencia (coido eu que inmensa) da obra poética de García Lorca na poesía galega chamada imaxinista, neorrománica, hilozoíste e non sei se doutros xeitos. Eu penso que a forza das personalizacións de elementos naturais ou cósmicos tal como se aparece en Lorca ten pasado erroneamente como innovación a Amado Carballo só debida.

«...la boca o'bre per gran desir que n'ai» (27.08.2011)

Versa o libro sobre a poesía que cultivaron os trobadores e as trobadoras de Occitania (Sul da Francia de hoxe) nos séculos XII e XIII (laica e erótica preponderantemente) e que resultou aniquilada polas forzas conxugadas da Igrexa Católica e do imperialismo feudal francés na Cruzada contra os Albixenses.

Darío Xohán Cabana abre *Os trobadores de Occitania* cun «Discurso Preliminar» soberbio no que ilumina os problemas que o tema ten suscitado con novos fochos e reflectores de luz crítica. Logo, o autor convoca uns oitenta trobadores e escolle da produción deles as trobas que a el máis lle gorentan, con criterios de gusto persoal cos que, por veces, un pode estar en desacordo (madia leva!). Cada poema aparece na lingua orixinal occitana nunha lectura crítica que ten en conta as precedentes. Para isto, Darío crea unha nova e útil grafía occitana unificada con fundamento académico. Á esquerda de cada composición fai imprimir unha tradución literal ao galego e á dereita outra en verso tamén galego no que o rigor do tradutor e filólogo é compatíbel coa versión apuradísima do poeta, tal como Cabana fixera co Dante e coa Petrarca. Por fin, Cabana fíncalle o dente á historia, á biografía e á interpretación dos poemas. En todos os casos, o autor non adopta un estilo togado senón que, amenamente, nos fai enviar a améndoa amargue da erudición mediante os meles da

mellor prosa galega. Usa Darío dunha lingua prócer na que brillan aduvíos irónicos ocasionais que fan feliz o lector.

Limitémonos agora a un só dos poemas que Darío incluíu en *Os trovadores de Occitania*. Reproducimos o texto crítico de Giuseppe Tavani retocado por Darío Xohán Cabana. Eís o poema: 69

I. Altas undas que venètz sus la mar,/ que fai lo vent çai e lai demenar,/ de mun amic sabètz nòvas contar/ qui lai passèt? No lo vei retornar!/ Et oi Dèu, d'amor/ad ora.m dona jòi/ et ad ora dolor!

II. Auras dulças qui venètz devèrs lai/ un mun amic dòrm e sejourna e jai,/ del dolç alenh un beure m'aportai:/ la boca óbre per gran desir que n'ai./ Et oi Dèu,d'amor/ ad ora.m dona jòi/ et ad ora dolor!

III. Mal amarfai vassal d'estran país,/ car en plor tórnan e sos jocs e sos ris:/ Ja nun cudei mun amic me traís,/ qu'eu li doméi ço que d'amor me quis!/ Et oi Dèu,d'amor/ ad ora.m dona jòi/ et ad ora dolor!

Este poema, co título «Cántiga de amigo», fica así na versión poética de Darío Xohán Cabana:

I. Altas ondas que vides polo mar,/ que o vento fai aquí e alá abalar,/ do meu amigo habédesme contar/ que alén pasou? Non o vexo tornar! Ai meu Deus, de amor/ dáme ledicia/ e ora dáme dolor!

II. Aires doces que vides de acolá/ d'u meu amigo dorme e xace e está,/ de doce alento daime un grollo xa,/ porque abro a boca de ansia que me dá./ Ai meu Deus, de amor/ ora dáme ledicia/ e ora dáme dolor!

III. Home de lonxe mal amar de deu,/ que agora é pranto e riso e xogo seu./ Non crin sufrir traizón do amigo meu,/ pois de amor deille canto deveceu./ Ai meu Deus, de amor/ ora dáme ledicia/ e ora dáme dolor!

A voz lírica feminina (moza namorada co seu amigo lonxe) apostrofa ás forzas da natureza (como Pero Meogo *ás cervas do monte* ou don Denis *ás flores do verde pino*). Neste caso pregúntalle ás *altas ondas* exactamente nos mesmos termos nos que Martín Codax interrogaba as *ondas do mar de Vigo*. A composición e paralelística e cada estrofa vai seguida do refrán. Case só en virtude da lingua en que o poema está composto podemos decer que se trate de literatura provenzal ou occitana. Nas fórmulas tópicas, nos contidos, na estratexia enunciativa, o poema é unha cantiga de amigo galega que se formula en lingua occitana. E máis: esta é unha cantiga de amigo que semella render homenaxe a Martín Codax.

Con certeza, non se trata de pastiche ningún. O poema discorre vivo e convincente. Nuns determinados intres amosa unha complexión lírica que non existe en Codax. Como tal, cando un verso espléndido expresa toda a saudade e o desexo da namorada: «abro a boca polo grande desexo que del (o amigo ausente) teño». En todo caso, a cantiga comeza co verso que nos leva a Martín Codax automaticamente é unha composición única e extravagante (foi así analizada por Giuseppe Tavani), alén de excelente, no universo da poesía trovadoresca de Occitania.

E quen foi o autor da cántiga que sorprendentemente liga a cultura poética occitana coa galega medieval? Segundo o cancionero catalán do século XIV coñecido por Sg (único que recolle «Altas undas...») a composición é obra do ilustre trovador provenzal Raimbaut de Vaqueira (Darío insiste en Vaqueiras). Con todo, tense posto en dúbida tal autoría. Disto trataremos, se termos forza e saúde, o próximo sábado no *Fondo dos Espellos*.

Vaqueiras denegado (3.9.2011)

Tal composición occitana incrementa o seu galeguismo ao adoptar o motivo daquela apóstrofe aos elementos naturais mediante a cal a meniña tópica pregunta retoricamente a estes polo amigo ausente en lonxas terras. Algúns dos mestres da cántiga de amigo fan que as súas voces femininas interroguen as cervas («Ai cervas de monte, vivvos preguntar/ foise o meu amigo...»: Pero Meogo) ou unhas estrañas *flores do pino* («Ai fores, ai flores do verde pino/, se sabedes novas do meu amigo?»: Don Denis). O autor da cántiga de amigo occitana interpela, dentro do mesmo tópico, as ondas do mar:

«Altas undas que venètz sus la mar.../ de mun amic sabètz nòvas contar». Ou sexa: «Altas ondas que vindes sobre o mar.../ do meu amigo sabeí no-vas contar». O cal coincide de maneira moi precisa coa cántiga de Martín Codax que comeza: «Ondas do mar de Vigo, se vistes meu amigo?».

Nun cancionero (Sg) occitano reunido en Cataluña no século XIV, o poema «Altas undas...» figura inequivocamente atribuído a Raimbaut de Vaqueiras, trovador provenzal. En ningún outro cancionero occitano está tal poema, nin de forma anónima nin apostado a calquera outro trovador ou trovadora. Raimbaut de Vaqueiras, xenio orixinalista e de vocación experimental, aínda que sempre andou moi lonxe de Galicia resulta que sabía o galego e coñecía a nosa poesía. Isto faise evidente nun poema políglota (un *descort*) da súa autoría universalmente aceite no que se expresa en occitano, en italiano, en francés, en gascón, e en galego. M. Pidal, sempre patriótico carpetovetónico, asegura que a estrofa galega do *descort* non é tal senón... aragonesa!

Obviamente, Raimbaut de Vaqueiras é o autor de «Altas undas...». Pero acontece que teñan sido varios os provenzalistas que puxeron en dúbida e aínda negaron tal autoría. Certos destes negacionistas recórdanme moito Menéndez Pidal cando el se empeñaba en que o *Poema del Cid* fora escrito en 1140 e era obra de dous xograres anónimos aínda que o manuscrito sitúa a redacción da xesta no século XIII e sinala Per Abbat como autor. Menéndez Pidal forzaba, até os límites do desvarío españolista, a interpretación do documento porque o que lía nel non lle interesaba unha figa desde o punto de vista ideolóxico: el estaba necesitado, a todo custo, dun monumen-

to literario castelán que fose anterior aos Cancioneiros galegos. Os negacionistas da autoría rimbaldá de «Altas undas...» son movidos por outro xénero de motivacións: iso entendo.

«Altas undas...» é unha anomalía (dio moi ben Guiseppe Tavani), unha rareza, unha extravagancia. Ao lle retirarmos a Raimbaut a súa paternidade non eliminamos a singularidade da peza. Inda máis, Raimbaut, xeral e topicamente reputado coma o máis versátil e habelencioso dos trobadores clásicos de Occitania, seguramente puido un día dedicarse ao xogo cortés de imitar na súa lingua unha cántiga de natureza exótica ou sexa galega. Mais tan anómala será «Altas undas...» so o rubro de Raimbaut de Vaqueiras como outorgada polos eruditos a calquera outro trobeiro (ou ben considerada anónima). «Altas undas...» é cousa allea ao sistema literario occitano, así ao clásico coma ao epigonal. Logo, haberemos de voltar á solución máis sinxela, sempre aconsellada pola filoloxía: Raimbaut de Vaqueiras é o autor de «Altas undas...» por moi peculiar que esta composición sexa ou deixe de ser, tal e como sanciona Sg. Este poema e mais o *descort* plurilingüe, ambos obra de Vaqueiras, constitúen unha homenaxe autorial á lírica nacional galega, aos trobadores galegos apostrofantes e, se cadra de modo moi especial, a Martín Codax de Vigo. 71

Mais, como di Roy Díaz de Vivar nun paso do seu *Cantar*: «larancuna mayor non la puedo olvidar». O máis grave do asunto é que Raimbaut troba no século XII e a nosa lírica, segundo comunamente se pensa, é do XIII con amosegas escasas e temperás como semellan ser os poemas de Johan Soarez de Pávia e de Sancho «O Vello» (este tamén afectado polo andazo do negacionismo). Por tanto, Raimbaut de Vaqueiras mal podería imitar un xénero literario que aínda non madurará nin render homenaxe a un galego que aínda non se estatuíra no prestixio de lingua internacional. A solución para a dificultade era, pois, a de proceder á descatalogación de «Altas undas...» do repertorio reimbaldado ao tempo que se lle atribuíse o poema a outro (ou era confinado este no limbo do anonimato). É aquí cando Giuseppe Tavani se inclina por lle outorgar «Altas undas...» a Cerverí de Girona (s. XIII), con moi bons argumentos que eu non considero suficientes. Aínda concedéndolle a Tavani a razón, como esquecer que Raimbaut de Vaqueiras escribiu en galego no seu *descort* o cal supuña que, para el, a nosa lingua estaba situada no mesmo rango de prestixio que a francesa e a provenzal no século XII?

Sempre formularemos esta hipótese: antes da poesía galega que foi recolleita nos Cancioneiros e nas Cántigas de Santa María existiu outra. Unha literatura non pode nacer *ex nihilo* e nun estado de perfección como o que amosa a nosa do século XIII. Alén diso, moitos dos poetas trobadorescos galegos non documentados que os historiadores sitúan na fosa común do século XIII poden ser, en realidade, anteriores. Dos poetas galegos que chamamos *apostrofantes*, só o das *flores do verde pino* é susceptíbel de ser con certeza situado na segunda metade do século XIII: a cántiga de Don Denis é unha pirueta, coma outras súas manierista e preciosa. Non así as de

Pero Meogo e Martín Codax, que arrecenden a primordialidade, se se me permite a licenza impresionística. En todo caso, vemos en «Altas undas...» de Vaqueiras unha referencia á cántiga galega e, moi concretamente, ao poeta das ondas do mar de Vigo (ou a un precursor deste). «El camino de Santiago era de ida y vuelta»: Eugenio Asensio.

Necesariamente, os investigadores do futuro traerannos novas dos trobadores e trobas anteriores ao corpus que recollen os Cancioneiros e a cronoloxía que hoxe rexe será revisada. Se non, ao tempo.

Querido curmao (10.9.2011)

Agora que o corazón de Xesús César Silva Méndez deixou de latexar para sempre conómese a memoria. E vexo no máis fondo desta aquel a quen chamabamos Suso en Ourense. En Vilanova dos Infantes tamén.

A cidade de Ourense, centrada nas festas do Corpus, traguía sempre o Gran Circo Feijóo á Alameda. Suso, os seus irmaos e mais eu, aínda ao tempo todos nenos, por efectos de sermos familia da empresa entrabamos ao circo sen pagar e gozabamos diariamente de tan maravilloso privilexio. Nos recordos do Suso estiveron sempre a moverse as figuras daquel circo da nenez: O pirata do aire, as estatuas, Dajatarto, o conde de Aguilar, a *troupe* dos pallasos de pista (tamén chamados Silva), os *hermanos* Cape. A aparición transgresora de Ramper na minibicicleta e a irrupción novidosa dos Tonetti. Finalmente, e como quen deixa atrás un xersei vello e moi querido, aparece a transformación do Feijóo en Circo Americano, embandeirado de barras e estrelas. Nos íntimos substratos da educación social do Suso, sempre está o auténtico circo e o seu agre e doce veneno sentimental. O circo que fundara no século XIX un tío avó seu e que Suso renacería nunha dimensión diferente.

Logo, nas turbulencias da miña memoria, aparece un Suso que decide ser pintor. Foi aquela unha vocación entusiasta e apaixonada. A ela entregouse un Suso de pantalón curto, que experimentaba sen descanso perante o cabaleta. Naturalmente, el foi crecendo nunha certa liña expresionista que recibía influencia beneficiosa de Prieto Coussent. Recén iniciada a década dos cincuenta, Suso colgou unha exposición de pintura na sala branca do Liceo de Ourense, á que se podía acceder desde os Jardiniños. Coido que foi moi ben acollida, polo que tiña de arriscada, valente e afastada das conviccións plásticas máis correntes na época. Eu atrevínme a facerlle un comentario literario que veu a luz, infectado de erratas (non estaría en galego), no diario local. En 1957 Suso aínda lle deseñou as ilustracións a un libro de versos titulado *Voce na néboa*. Por aquel tempo as súas ansias eran outras, e víñanlle en enxurrada, co cal o pintor foise esvaendo, para desgraza dos que admirabamos os seus dotes.

A voce que chamaba por Suso era agora moi poderosa, e el seguiu os seus mandatos. Sentiu a necesidade de se entregar ao sacerdocio católico e cursou os estudos na Universidade Pontificia de Comillas, de onde non saíu para cóengo, nin para teólogo (acumulaba, con todo, unha excelente formación na «teoría de Deus») nin para cura párroco nin para misioneiro en terras exóticas. Centrado sempre na nosa cidade de Ourense, Suso entregouse a unha obra de fundación propia na que gastou a vida: *Bemposta*, antes chamada (ecos da película famosa) *Ciudad de los muchachos*. A esta empresa Suso aportou luces do seu pasado de creador artístico e da súa inmersión sobre todo no circo da nenez. Por isto último, o Circo de Los Muchachos e a súa escola, existiron.

Foi aí onde vin que Suso diverxía. E íase convertendo no Padre Silva e eu xa non estaba ao seu carón. Así e todo, escribímonos cartas, con este ou aquel motivo, que eu e el sempre encabezábamnos co vocativo «querido curmao».

Suso é para min, e sobre todo, lembranza na que Vilanova dos Infantes ocupa un lugar de privilexio. Cando eramos nenos pasabamos alí veraos. Suso, coa súa familia nunha bela casa construída sobre a muralla medieval. Tiñan un eido con cerdeiras e figueiras e, desde un amplo corredor, enxergábase o val do Sorga e adiviñábase no lonxe o do Arnoia. Agora, entre as néboas da memoria, represéntaseme a imaxe querida da nai do Suso. O pai a tocar, na sala de Vilanova, a *Serenata* de Toselli no seu violín. O can Noli, sentado, parecía escoitar atentamente. Eran os días felices!

Agora o Suso é morto e sei que o levarei sempre no máis *No Fondo dos Espellos* da miña memoria. Aperta de curmao a Pocholo, a Mariclaro e a Marisol Silva Méndez.

Sobre as orixes familiares de Ramón Cabanillas (24.9.2011)

Algunha vez temos recibido consultas *No Fondo dos Espellos* sobre o apelido Cabanillas, que só ou case só usaron en Galicia o poeta Ramón Cabanillas e os seus familiares. Parece que a súa orixe está en Estremadura; trátase da castelanización dun Canabelas galego do Val do Ellas ou portugués de Olivença ou de outros dos lugares que falan de antigo (ou falaban) a lingua do Alentejo en territorio español.

Luís Cochón acaba de publicar nos *Cadernos Ramón Piñeiro* o libro *Cartas de Ramón Cabanillas a Isidoro Millán en modo de antifona*. Da lectura desta obra sae luz que ilumina ben puntos escuros da vida do noso poeta. Un dos aspectos que resultan clarificados coa compilación de Cochón é o da orixe da liña paterna, Cabanillas, do poeta.

Parece que por Pontevedra andou, nun período dubidoso do século XIX, un contrastista de obras estremeño chamado José Cabanillas, que casaría cunha señora de

apelido Rodríguez. Tiveron unha filla, ao parecer en Sanxenxo, de nome Geneveva. Esta Geneveva Cabanillas Rodríguez mantivo relacións libres con José Pardo Bazán Mosquera (pai de Emilia Pardo Bazán). De tal relación naceron Amelia, que profesou a carreira de mestra nacional, e José Cabanillas Rodríguez, funcionario (coido que licenciado en Dereito).

Está suficientemente divulgado que este José Cabanillas, nos anos setenta do XIX, estaba colocado como pasante no despacho do avogado cambadés Eugenio Fraga Mascató, casado con Encarnación Paadín, de caste fidalga pura do Salnés. A casa era atendida por unha moza moi ben educada e querida pola familia, de nome Joaquina Enríquez. José e Joaquina tiveron amores e naceulles o meniño Ramón, que a Familia Fraga tomaría baixo a súa protección durante toda a vida. O caso é que a parella non casou pero si José recoñeceu o meniño, que pasou a chamarse Ramón Cabanillas Enríquez.

Os fillos de Geneveva Cabanillas non foron recoñecidos por José Pardo Bazán, tal vez polo feito de el estar xa casado ou por outra razón.

En todo caso parece certo, segundo os documentos publicados por Cochón e polo que eu lle teño ouvido decer a Isidoro Millán (fillo) e a Juan Vidal Fraga (fillo), Ramón Cabanillas era sabedor de que seu avó sanguíneo era José Pardo Bazán e Emilia Pardo Bazán a súa tía.

Non temos probas de que Ramón coñecese a existencia do seu bisavó Miguel Pardo Bazán de Mendoza e Pardo de Cela, nin que este nacera en Cambados no ano 1784. Gustaríalle ao autor da traxedia *O Mariscal* saber que tal antepasado se chufaba de descendente de Pero Pardo de Cela, o noso heroe nacional.

Eu estou seguro de que Ramón Cabanillas estaría contento de sentir que tan ilustre devanceiro foi home da revolución liberal máis temperá.

De Miguel Pardo Bazán gárdanse dous retratos no museo dedicado a Emilia na rúa das Tabernas, 11 da Coruña. Xulia Santiso chama a atención: do Museo Pardo Bazán, no cadro, Miguel está a escribir unha carta. A directora do Museo Pardo Bazán interpreta nas enigmáticas palabras escritas unha mensaxe política cifrada. Coido que saber isto lle houbera feito graza a Ramón Cabanillas, home que gozaba de sentido do humor de xínea liberal.

Que Emilia Pardo Bazán e Ramón Cabanillas fosen (bioloxicamente, como se estila a decer) tía e sobriño é unha curiosidade sen especial importancia para o estudo da historia en xeral e da historia literaria en particular.

Con todo, nas páxinas do libro de Luís Cochón aparecen testemuñas de como reaccionou Emilia Pardo Bazán cando Enrique Peinador e Ramona Paadín (ou Padín) lle deron a ler, respectivamente, *No desterro* e *Vento mareiro*. Ao parecer ela mostrou

mágoa porque un talento literario coma o de Cabanillas se contaminase de sustancia revolucionaria. Se isto é certo, e parece que o é, Emilia Pardo Bazán aplicaríalle a Cabanillas o mesmo método crítico ideolóxico que xa ensaiara con Curros.

Vexamos, por fin, unha suposición, sen dúbida fantástica, que tamén parte das informacións reunidas por Cochón. O xeneral Cavalcanti e Ramón Cabanillas paseaban moitos xuntos por Mondariz, e atuábanse. Certamente, José Cavalcanti de Albuquerque estivo casado con Blanca Pardo Bazán, filla de Emilia. Esta Blanca foi quen vendeu, ou se viu obrigada a vender, as Torres de Meirás para o dominio serlle regalado a Franco. Blanca levou os cadros, móbeis, libros e obxectos máis valiosos que a familia Pardo Bazán gardaba en Meirás e no piso de Madrid á casa solar da Rúa das Tabernas. Logo, morto xa Cavalcanti, Blanca doou todo este tesouro (casa, libros, móbeis, obxectos de arte) á Real Academia Galega, institución que custodia o patrimonio e que ten a súa sede na casa dos Pardo Bazán.

Pensaba Blanca Pardo Bazán no seu curmao natural Ramón Cabanillas e nos paseos gratísimos por Mondariz cando lle entregou á Academia Galega a memoria da súa vida e das vidas pasadas da súa familia.

Cabanillas no corazón (01.10.2011)

Estabamos en que Blanca (ou María de las Nieves, ou mesmo Blanca Nieves) Quiroga e Pardo Bazán, filla de Emilia, dooulle á Academia Galega boa parte do seu patrimonio familiar móbel e inmóbel. Segundo un *Familiaroman* ben acreditado, Blanca sería curmá de sangue de Ramón Cabanillas. Ela estaba casada co bizarro húsar José Cavalcanti de Albuquerque y Padierna de Villapadierna, xeneral laureado e marqués (alfonsí) de Cavalcanti; moi da camarilla do penúltimo rei Borbón de España. Ese era o Cavalcanti que sae no libro de Cochón departindo afábel con Cabanillas, ambos entre aqueles parterres de Mondariz; disque se atuaban. De espadóns espectaculares do tipo Cavalcanti están inzadas as tres novelas do *Ruedo Ibérico* de Valle-Inclán.

Estou co libro de Luís Cochón *Cartas de Ramón Cabanillas a Isidoro Millán en modo de antífona*, Cuadernos Ramón Piñeiro (Compostela), 2011. En pouco tempo avanzouse moito no coñecemento da vida de Cabanillas e mesmo dispomos dun extenso libro biográfico: Luís Rei, *Crónica de destellos e saudades*, Galaxia (Vigo), 2009. Así e todo a aportación de Cochón abre vías novas de ingreso ao interior do Poeta da Raza e tamén ao máis oculto dos círculos exteriores nos que el se movía. Xa que *No Fondo dos Espellos* apareceu Valle-Inclán, acheguémonos a el a propósito de Cabanillas.

Sábese que a familia de Eugenio Fraga Mascató (culto e moi de Montero Ríos) velou por Cabanillas desde antes do seu nacemento. É, pois, o intre do lector reparar en que tamén os Fraga foron benfeitores de Valle-Inclán, ao lle ceder o piso alto da súa

casa sen lle cobrar renda ningunha. De oito que en Cambados viviu Valle-Inclán un tempo (historiouno Caamaño Bournancell, das redes cambadesas) e alí matóuselle un filliño ao mestre das *Comedias Bárbaras*. Supoño que as cinsas deste seguen en Santa Mariña.

Entre Valle e Cabanillas circulaban ondas de mutuo afecto e admiración. Relata Cabanillas o día no que ingresou na Academia Española en representación da lingua e literatura galega, por decreto primorriverista. Por aquel tempo a RAE desprezaba a Valle-Inclán e acusábao de maltratar o idioma castelán, cousa que sen dúbida facía un mundo ben aqueloutro fillo excepcional do Salnés. A RAE fecháballe as portas a Valle-Inclán e abríallas a Ramón Cabanillas! Sentiuse o de Vilanova de Arousa resentido por iso? Ca, agora somos sabedores de que Valle festexou o acontecemento e felicitou sentidamente a Cabanillas pola súa entrada na Academia Española. Tamén o libro de Cochón nos axuda a saber do xorne humano de Valle-Inclán.

Xa no libro de Luís Rei, e noutros lugares, fora tratado o episodio do paso de Cabanillas da zona republicana á franquista en 1937. Eu sempre sentira decer que foran o falanxista Euxenio Montes, o socialista Longueira e a Generalitat de Catalunya os axentes da aventura. Todo isto aparece confirmado por Millán, quen engade un apunte memorialístico que Cochón soubo resgatar con acerto:

Na nosa casa de Pontevedra xantou con nós; viña moi fraco e cunha resección quirúrxica na fazula esquerda –coidábase que era por causa dun tumor maligno– que nela presentaba unha gran concavidade. Eu tiña asento, no comedor de Oliva 24, á súa esquerda. Ramón presidía a mesa e o meu pai sentouse á súa dereita. «Memoria de Isidoro».

Foi a raíz das primeiras investigacións de Luís Rei e de diversos depoimentos nas Xornadas de Cambados (1999), cando se foi constituíndo un bon depósito de datos e historias de vida verbo de Cabanillas. A compilación de textos privados de Cabanillas e Millán feita por Cochón serve para nos facer unha idea completa do noso poeta, das súas orixes, dos tempos (varios) en que viviu e malviviou, soñou, escribiu e fixo política sempre progresista, democrática e nacionalista.

Vexo en Cabanillas un home superdotado para as letras, en especial para o verso. Soubo dar pasos avante na consecución dunha lingua culta abundancial, lábil e universalmente comprensiva, na liña de ouro chamada Pondal. Posuidor tamén do don de xentes, puido tecer unha rede fecheira de relacións na que sempre aparecían os protectores. Cabanillas foi querido, mimado, por moitos. Favoreceron a Cabanillas, os Fraga de Cambados e familias afíns ou relacionadas cuxo nobelo de parentesco encrucillados semella divertir moito o Cochón. Enrique Peinador, aquel patriota rico que financiou todo o nacionalismo do seu tempo, tivo a Cabanillas vivindo coma un príncipe en Mondariz. A deputación pontevedresa de Ramón de la Sota fixo de Cabanillas un pensionado. Cavalcanti abriulle a súa casa madrileña da Calle de Tutor. Frei Mauro Pérez Varela, o abade franquista, acolleuno en Samos, mosteiro que se

convertería no Mondariz da idade proecta do poeta. Euxenio Montes atenderá a lle achandar terríbeis dificultades de adaptación ao réxime franquista

Cabanillas, a pesar da precariedade económica na que vivía, nunca domeou o seu núcleo diamantino interior feito de patriotismo galego. Nunca renegou das súas raíces democráticas ou sexa republicanas, corenta co PG e logo co grupo de Galaxia. Coma Otero Pedrayo, acatou o programa do piñeirismo. Ao Castelao morrer, Cabanillas exhalou unha elexía sen matiz relixioso que eu vin circular coma un pasquín estremecido na sociedade galega resistente ao franquismo. A homenaxe que Cabanillas recibiu en Padrón no ano 1958 foi un acto nacionalista, democrático e de masa en pleno réxime fascista. O enterro de Cabanillas e os actos de cabodano en Cambados representaron manifestacións populares de alta intensidade política. Eu estiven nestes derradeiros acontecementos e levo a memoria deles chantada no corazón.

Cabanillas en estampa (08.10.2011)

Pasa Ramón Cabanillas (1913) de *canotier* (ou pajilla), mostacho de guías e calzón branco. Reemprazaba el a Curros e coñecía o *cocktail* da Puerta del Sol da Habana. Aparece, logo, un Cabanillas máis groso, de chapeu de abagacha, chalina anarquista á Ravachol e pañosa, ou sexa capa española. Este é un Cabanillas nacionalista e algo bohemio que Francisco Luis Bernárdez tratou moito en Vigo nos días grandes de *El Pueblo Gallego*. O porte e vestimenta de Cabanillas segundo é descrita por Valle-Inclán en *Luces de Bohemia* ao meter nas acoutacións a tropa dos modernistas mozos de Madrid.

Un e outro Cabanillas puideron ser un albo fácil para Manuel Antonio á hora de este proferir o manifesto *Máis Alá*. Atacou Manuel Antonio a Rosalía, a Curros, a Pondal, a Valle? Non, máis ben aos seus admiradores acríticos e seguidores. Non incluíu Cabanillas na diatriba: indultouno. Manuel Antonio respectaba Cabanillas.

Logo, na guerra e posguerra de España, aínda foi relevante un Cabanillas velliño, de fazula engurrada na que destacaba a fochanca dun cancro extirpado. Cuberto de chapeo flexíbel ou de boina, o Cabanillas derradeiro (eu ben o mirei ao lonxe) era a imaxe mesma da dignidade. Era o poeta patrio no seu ocaso. Movía ao cariño e á malenconía. Viámoslle a morte pousada no ombreiro coma unha canilonga monstruosa. Cabanillas andou polo mundo irradiando calor humano. Melloraba todo co seu tacto e embelecía aqueles que se achegaban a el. Tiña ese don.

Figuraría o nome de Leonardo Rodríguez Díaz na Literatura de Carballo Calero se tal deputado, a quen serviu Cabanillas, non subvencionase a publicación *d'As Roladas* por insistencia de noso vate? Sería hoxe tan recoñecida a persoa de Enrique Peinador Lines como mecenas cultural e protector económico do nacionalismo se tal patricio

non chamase por Cabanillas para este vivir e crear no balneario de Mondariz? Lembraría hoxe alguén a Mauro Gómez Pereira, abade de Samos, se bieito tan discutido non lle abrise as portas do convento a un Cabanillas en horas de vellez e de necesidades económicas? E mesmo Pero Pardo de Cela sería quen é na imaxinación colectiva dos galegos patriotas se Cabanillas (con Villar Ponte) non lle conferise as palabras e o aceno xusto ao mito da perda da nosa independencia nacional? A mesma bandeira azul e branca non se notaría tan nosa se Cabanillas non fose quen de erguela un día coma un lábaro nos seus versos. Coido que hoxe valoramos o tesouro millionario da lírica popular de forma tan especial porque Cabanillas destilou a polpa de tal bagazo nas alquitaras máxicas da súa *Antífona da cantiga*. E así seguiríamos a furgar *No Fondo dos Espellos*.

Debémolles a Cabanillas moito máis do que pensamos que lle debemos. Estes días, as diferentes obras biográficas que sobre Cabanillas publicaron Luís Rei e Luís Cochón están a suscitar unha grande curiosidade sobre o home Ramón Cabanillas e sobre a súa biografía. Cómpre agora revisitar a súa obra con criterios propios do século XXI. Débelle realmente algo a poesía de Cabanillas ao chamado «modernismo» español ou hispanoamericano? Será Cabanillas realmente un poeta católico na medida en que o era un Paul Claudel ou un Ramón de Basterra? Sobre todo, coido que convén esgotar o tema de Cabanillas como o primeiro escritor monolingüe galego e como o poeta noso de obra máis vasta e numerosa anterior a Manuel María.

Virxilio ao lonxe (15.10.2011)

Fóronse, un atrás do outro, dous pintores amigos e admirados: Virxilio e Limés. Irei fiando as relembrazas que *No Fondo dos Espellos* se me conforman a respecto de cada un deles. Posibelmente Virxilio e Limés non mantivesen relacións persoais entre elas en intre ningún das súas vidas. Pero ámbolos dous, por separado, ligaron comigo lazos estreitos de simpatía e de fraternidade.

Vexo, en Vigo, un Virxilio Fernández de 30 anos, artista incipiente. Viña precedido da zona de que seu pai (tamén Virxilio, músico e coreógrafo da Coral de Ruada) gozaba en Ourense e en toda Galicia. Eu era un mozo que non chegaba aos vinte. Interesábame pola pintura e interroguei a fondo o Virxilio, na de Elixio. Logo fomos parar ao Encantiño. Era unha curiosa tasca á cal se accedía por un portal de Urzaiz que levaba a certo camiño lastrado que percorría as traseiras dos primeiros edificios de Colón. A taberna do Encantiño constituía un dos grandes sitios secretos do Vigo dos anos cincuenta.

–Xa que estamos eiquí –dixo Virxilio entre grolo e grolo daquel Ribeiro tinto de antaño que nos agreaba a vida–, ímoslle facer unha visita a Celso Emilio Ferreiro.

Por aquel tempo, eu aínda nunca vira en persoa a Celso Emilio, aínda que lera con entusiasmo os poemas d'*O soño sulagado*. El era amigo de moitos dos meus amigos maiores, e tamén do meu pai. Pero eu aínda nunca vira en persoa a Celso Emilio Ferreiro. De xeito que nos achegamos á rúa Gil e batemos na porta do despacho do poeta.

Poeta que, daquela, era propietario dunha empresa de fotogravura, que compatibilizaba coa profesión de procurador dos tribunais. Recibiunos moi ben. Celso faloume de Vilanova dos Infantes e preguntoume pola miña incipiente obra literaria. Era un home novo, de trato chan e conversa amena. Ferreiro e Virxilio haberían de ser homes do meu alto aprecio durante toda a vida deles e nunca se me irán da memoria afectiva en canto eu vivir.

Virxilio, en Vigo e en Ourense, introduciume en círculos intelectuais e artísticos diferentes do de Galaxia. Levoume á casa de Ernesto Gómez del Valle. Con el entrei na tertulia de Vicente Risco, no Cortijo da Rúa do Paseo de Ourense.

O pintor, alén de tal, era home de ideas, de pensamento, e usaba dun discurso orixinal capaz de transmitir luces. Profundamente instalado en Ourense (moi próximo a Vigo) naqueles anos cincuenta xa andados viaxou a París en plena efervescencia da Arte Outra. Michel Tapié teorizaba o informalismo alí en canto Juan Eduardo Cirlot lle facía coro en Barcelona.

Os Brais Pinto inventabamos, en galego aínda que en Madrid, A Gadaña. Virxilio adiantouse. Executou en París unhas tintas chinas abstractas que inauguraban, con Patiño, o informalismo galego. Producíronme entusiasmo. Estabamos cortando co que recibía o nome de arte *gallego*, felizmente. E aqueles materiais informalistas (velaí o milagre do grande artista) eran inapelabelmente xa cadros coa marca xestual de Virxilio.

Logo el ancorou na figuración. Pero a experiencia abstracta orixinou o feito de que toda a obra ulterior de Virxilio fose, do meu punto de vista, neofigurativa. Foi colorista, e cultivou sempre a terra do texturalismo. A materia táctil. Os corpos humanos son inconfundíbeis, aínda que eu, polas miñas manías, sempre preferín a pintura de Virxilio que se amosaba como paisaxe

Acompañado dun Luís Cochón que o admiraba e asistía, Virxilio conmoveume con dúas exposicións que marcaron a fin da súa vida artística. Unha, ligada intimamente cos *sols et terreins* da miña mocidade, que el fixo xirar sobre a xeoloxía e, moi concretamente, sobre o xisto. Encheu con ela o claustro do vello colexio maior de San Clemente, pedra humanizada e permanente tamén. A outra exposición derradeira de Virxilio estivo, para min, impregnada de saudades e nela percibín eu toda a tristura da Galicia postagraria e esmorecente que estamos a vivir. Pendurouse esta colección nos salóns da casa de Otero Pedrayo en Trasalba e nela aparecían uns Chaos de Amoeiro desproveitos de seres humanos.

Entre as tintas abstractas de que lles falaba e a visión fascinadora do planalto de Amoeiro houbo uns cincuenta anos de Virxilio. Da súa obra plástica teñen tratado, e seguirán facéndoo, outros. Eu láíome agora da morte do meu amigo e sei que a súa arte vai prevalecer cando tamén eu pervague pola orela dos mirtos.

Sen Limés (22.10.2011)

Coa apertura da Gran Vía e a creación do Instituto Santa Irene formouse nas Travesas un Vigo novo. Ducias de matrimonios xoves ocuparon as casas de Pernas, así as primitivas mussolinianas coma as alegres e algo bávaras da autoría de Fernando Gallego. Axiña se sucederon as camadas de nenos e de mozos das Travesas, marcados polo instituto e espazos libres do frontón, cun estilo innovador e *chic*. Nas Travesas, daquela, vivían, entre outros, prisionais, algúns poetas e científicos. O pintor das Travesas nos anos cincuenta era Luís Limés Ambrós, quen nacera en 1922 e agora acaba de morrer.

Limés era propietario dunha barbería, sita ao comezo de López Mora, nun baixo das citadas casas primeiras de Pernas. Alí gañaba a vida co oficio de barbeiro. Ao fechar as portas, o local servíalle de estudo e (tamén na casa) pintaba. Nun rocho traseiro, Limés almacenaba os cadros.

Limés ía pouco a Vigo; é decer: ao centro. Coido que nunca o vin na de Elixio, taberna de artistas por excelencia. Moitísimo menos na tertulia do Suevia, con Maside, Del Riego, Rufo Pérez e Celso Emilio. Limés falaba de pé, por González Sierra, sempre nas Travesas, cun X. M. Álvarez Blázquez que ía e viña de Monterrey a casa e da casa a Monterrey. Ramón González-Alegre, inseparábel da miña memoria das Travesas anos cincuenta, facíase cortar o pelo na de Limés. Ramón levoume alí e presentoume a Limés. Moito llo agradecín.

Reimundo Patiño, en Madrid, ouvira falar de Limés, pero nunca vira nada pintado ou deseñado por el. O meu amigo instábame a eu entrar en contacto con aquel pintor do que se falaba pero que poucos coñecían. Sobre o ano 1960 tomei un café con Limés no Bar Gran Vía que, xunto co Buraquiño, era o espazo público máis característico das Travesas. Logo medrarían en prestixio La Granja e o Paquetá. Limés levoume á súa barbería. Fechou por dentro e encheu as paredes, as cadeiras e as repisas do Floyd de cadros, que el ía cubrindo de palabras. O discurso oral, narrativo e poético de Limés sobre a súa propia pintura era fascinante pero o vento da morte levouno xa para sempre. Fica a súa obra, que non deixa de falar en silencio. Aquel día mandeille uns deseños de Limés a Patiño, que en Madrid os recibiu con entusiasmo. Patiño e mais eu quedamos para sempre a carón de Limés.

É pintor dos de raíz narrativa. Queira ou non, Limés (coma Luguís, coma Chirico, coma Dalí) conta na súa pintura estórias «sen palabras». Tal como quería Manuel Antonio pero doutro xeito. Lector de Valle-Inclán, de Fole, inclusivamente, e a petición miña, de Mourullo, Luís Limés producía figuras esperpénticas e a zarabanda resultaba por veces dun verismo fantástico e insortábel. Mesmo cando usou uns lonxes de Goya para producir paisaxes sen figuras, Limés estaba a insinuar naquela nuezza un conto. Laxeiro, seu mestre recoñecido, apreciaba sobre calquera Limés esta serie de paisaxes puras (ocazos ou amencerces) a que me refiro. Laxeiro foi un coleccionista de Limés, e un admirador seu. Cando se acheguen a Limés, se non o fixeron xa, non caian na tentación fata de o clasificar coma naif ou xenio en bruto. Iso só se pode facer desde a petulancia. Se Limés pintase en París ou en Nova York ou en Berlín, a súa pintura estaría nos muros dos grandes museos de arte contemporánea.

A sabedoría de Limés sobarda a aptitude para o debuxo do monstro. Manexa texturas e novos materiais. Innova técnicas, coma a do «betume de Xudea», que ben se acae ás súas intencións. Colorista con vocación tenebrosa, Limés sabe o que necesita extraer das notas máxicas do Arco da Vella e xoga coa luz con fruición de cineasta expresionista alemán da UFA.

El é un pintor de minorías, aínda que en vida ofreceu trinta ou corenta mostras, individuais e colectivas. Hai un mundo secreto de admiradores de Limés e a ese club teño eu a honra de estar afiliado e en moi boa e salvaxe compañía. Cómpre que a obra de Limés, agora que fica concluída para sempre, saia dos circuitos minoritarios e se exhiba en conxunto alí onde lle corresponde: no MARCO, no CGAC. Se iso non é posíbel, o sitio desa antolóxica non pode ser outro que o Serralves, onde o cariño e ligazón que sentía e tramaba Limés pola cidade do Porto e por Portugal.

Morreu Luís Limés Ambrós, o enxeño plástico das Travesas. A súa obra está preparada e á espera para se revelar novas xeracións. Séxalle leve a terra ao vello amigo.

«Bretemada» (29.10.2011)

As vilas marítimas da chamada Costa da Morte estaban no pasado moi mal comunicadas co resto de Galicia. Tanto, que produciron, nos séculos XIX e XX, unha burguesía comercial, industrial e financeira autóctona. Velái os Abente, os Miñones, os Lastres, os Castro Rial. Eduardo Pondal Abente e Gonzalo López Abente procedían de tales estirpes acomodadas e eran parentes entre si. O mito da «fidalguía», que atinxe fraudulentamente a numerosos escritores galegos, escáchase nos cons e penedías mariñas de Nemancos.

Gonzalo López Abente (1878-1963) foi un escritor que naceu e viviu os máis dos seus días en Muxía. Licenciado en Dereito, traballou na banca até que o franquismo

o expulsou do seu posto directivo. Era persoa discreta e o seu vulto facíase case invisíbel en canto viviu. Novelista e poeta, sempre en galego, pertencía a aquel grupo de autores nados da década de 1870 entre os que sobrancea Cabanillas. Continuou Gonzalo o labor de Pondal: conseguir unha lingua literaria numerosa, como di Darío, rexa, nobre e culta. Unha lingua de ouro, que seica dixera o bardo na hora da morte. O seu libro de ancianidade, *Centileos nas ondas*, viu a luz en 1958 e todos considerabamos a obra de López Abente concluída. Pois non.

Acaba de ser publicado un longo poema de Gonzalo López Abente que permanecía inédito: *Bretemada*, Alvarellos e Fundación López Abente (Compostela), 2011. Leva unha comprima introdución de Miro Villar.

Trátase dunha obra destinada a modificar substancialmente o canon literario galego do século XX. Escrita entre 1917 e 1922, *Bretemada* é a culminación daquela poesía de carácter idealista que vimos chamando *Antre dous séculos*. Libro polimétrico, simbólico, distanciando de todo realismo, Olivia Rodríguez apunta, certeira, á estética do «preraphaelismo» como unha das balizas que poden marcar a situación de *Bretemada*. Como en certo Cabanillas, o preraphaelismo deste López Abente está posto ao servizo da Nación, igual que o estivera o parnasianismo de Pondal. *Bretemada* é un poema nacionalista, ou sexa independentista, no que mesmo figura (outra vez pasa o lume do mellor Cabanillas) a violencia lídima para acadar a Liberdade. *Bretemada* é un símbolo que substitúe idealmente a Galicia e, máis unha vez, a Patria transmútase en Matria e o poema está a esixir unha lectura crítica feminista e emancipadora.

Pero non todo é texto que dialoga coa poesía europea posterior ao Realismo e Naturalismo e anterior á Vangarda. Tamén está en *Bretemada* a literatura italiana do medievo e do Renacemento; e con forza.

López Abente leu sen dúbida o *Orlando furioso* de Ariosto na súa lingua orixinal e gozou co relato do naufraxio da princesa Isabella nos penedos de Muxía. Versos famosos que parecen mesmo pintura da Costa da Morte galega en intre de tormenta. E ben, daquelas doncelas guerreiras que cruzan alucinadas polo Orlando adiante está tomada a imaxe de *Bretemada* cando esta belísima amada se transforma en muller combatente que cai ferida no campo. Pero non só Bradamante poido inspirar como modelo da *Bretemada* aguerrida que aparece no poema do muxián. Unha vez máis, xorde o precedente pondaliano: «maroñas, virxen intrépida, de maxestuoso andar...».

Peregrino, o eu poético que fala no poema adopta, en certas zonas deste, a entona do Dante na *Divina comedia*, o que fai de *Bretemada* un precedente da voz do futuro tradutor Darío Xohán Cabana.

Non só os críticos literarios teñen diante deles un difícil e complexo labor coa análise de *Bretemada*. Tamén aos historiadores da política lles fai un chamamento silencio-

so Gonzalo López Abende. Pertenceu este, segundo parece, ao partido de Izquierda Republicana que fai urxente revisar a historia do nacionalismo galego na II República. A min gustaríame saber por que López Abende, nacionalista de primeira hora, non se integrou no Partido Galeguista en 1931 e seguiu a Casares Quiroga da Orga á Izquierda Republicana. É importante coñecer datos sobre o debate político que seguramente se deu naquela época sobre o marco partidario que o nacionalismo precisaba. O comportamento político de López Abende non é unha anomalía. Á Izquierda Republicana, aínda que houbo rectificacións, foron tamén parar Antón Vilar Ponte, Roberto Blanco Torres, Somoza Gutiérrez, Elpidio Villaverde e supoño que outros, masóns coma Casares Quiroga ou non, importantes nacionalistas.

Viva el-Rei D. João o IV! (5.11.2011)

Gregorio Peces Barba xoga, en plan españolazo, ao *if*. Isto é: como sería España hoxe se en 1640 lle cedese Cataluña a Richelieu e centrase a súas potencias militares en abortar a restauración da independencia portuguesa. Se (if) isto ocorrese, no día de hoxe Madrid non tería que soportar eses odiosos cataláns e o seu repugnante separatismo e, en cambio, disporía da metrópole e do inmenso imperio colonial portugués (mentres este durase). No soño imperialista madrileño, os portugueses serían bos de domesticar posto que, desde o século XVI, se mostraban proclives a mudar a súa lingua polo *castelhana*. Vexa ben que o grande cronista da guerra de Cataluña foi un portugués que bordaba con primor a prosa *castelhana*. Non esquecer os poemas en castrapo atribuídos a Camões. Sá de Miranda, ou mesmo Gil Vicente, sairán noutra ocasión *No Fondo dos Espellos*.

O feito é que, con certeza, durante os anos da súa anexión (reinados de Filipe II, III e IV) Portugal avanzara velozmente no proceso de castelanización e de disolución da identidade nacional. Pero a proclamación da súa independencia en decembro de 1640 supuxo o salvamento da lingua e cultura nacionais. A guerra de Restauração de Portugal foi longa e nela resultaron inmoladas moitas vidas e gastas inmensas enerxías e recursos.

Durante o reinado do Bragança proclamado rei do Portugal independente como João IV, os portugueses estiveron á defensiva. Se vostedes queren ver cos ollos da cara que é o que eu agora estou a chamar *defensiva* dean un salto alén Miño e inspeccionen as fortificacións de Monção, Valença ou Caminha (mesmo hai outras na mesma liña estratéxica próxima a nós). Pasaron, con frecuencia as tropas portuguesas a Galicia, e no museo de Pontevedra consérvase unha pedra coas armas de Portugal e o texto VIVA EL-REI D. JOÃO O IV. Esta luciu un tempo na muralla de Salvaterra de Miño. Os *castellanos*, dunha volta, chegaran até Vinhais, e aló embaixo, tomaron Évora fugazmente.

Ora ben, unha vez asinado o Tratado dos Pireneos con Francia, que lle devolvía a Castela o dominio de Cataluña, os franceses ficaron contentos polo quiñón alcanzado. Nese intre, a conquista de Portugal foi o obxectivo principal de Madrid. Morto D. João e sometido Portugal á man férrea do conde de Castelo Melhor (o rei Afonso VI era imbécil e menor de idade), a guerra fíxose dura e case «total» (Clausewitz).

Pesia ao que diga Peces Barba no estilo *chulesco* propio da Cacharrería do vello Ateneo da Calle del Prado, entre 1659 e 1668 a súa España intentou (días de Filipe IV e de Carlos II) someter Portugal cunha vitoria militar total. Nas batallas do Ameixal (1643) e de Montes Claros (1665) o triunfo das «armas e os barões asinalados» humillou a Católica Maxestade de Madrid. O que levou ao tratado de Paz de 1668 no que Castela recoñecía para sempre a independencia de Portugal. As fronteiras non foron tocadas. O único territorio ultramarino que perdeu Portugal foi a cidade de Ceuta.

Salvou-se así Portugal do destino «galego» que Madrid lle tiña reservado. Decontado viría un século XVIII que, simbolicamente, reconstruíu a fortaleza de Valença so a dirección de Champalimaud. Modernizábase o País so a man dura e sabia do Marqués de Pombal. Resultaría Portugal, así e para ben dos seus fillos, o único reino peninsular que se salvou de ser asoballado por Castela.

Beneficiouse algo Galicia da restauración da independencia portuguesa (1640-1668)? Coido que nada. Non houbo, por parte dos restauradores, reivindicación ningunha territorial que incluíse Galicia nin entre nós se fixo notar un partido que propugnase a unión dos reinos de Galicia e de Portugal, por moito que unha lectura rápida da lápida de Salvaterra poida suxerirnos algunha cousa ao respectivo. É máis, entendo que precisamente nese período de Restauración as elites portuguesas procederon a borrar Galicia da súa memoria histórica; e para sempre. Galicia xa non contou máis nunca na memoria de Portugal.

Houbera outra ocasión (no século XV) na que o conflito político entre Portugal e Castela estivo a punto de beneficiarnos aos galegos. Disto se cadra trataremos *No Fondo dos Espellos* algún sábado destes.

Camarada Rufo (12.11.2011)

Faleceu Rufo Pérez González, case ao tempo de que o corazón da súa dona deixase de latexar. Fillo do barrio idílico de Castreliño, parroquia de Freixeiro, a súa vida, (cos intervalos da carreira de Exactas en Madrid, da guerra civil nos frontes e dunha estancia breve e feliz en Ponferrada) transcorreu en Vigo e dentro dos círculos concéntricos da ciencia, o ensino e a resistencia xorda, ou activa, ao oprobio dominante. Ingresou no Instituto de Vigo cando este se fundou durante a Ditadura de Primo de

Rivera en el se fixo Bocharel. Cando o centro pasou a se chamar de «Santa Irene» e se inaugurou o edificio das Travesas (1946), Rufo estivo alí. Case enteira, a súa longa carreira de profesor de Matemáticas transcorreu no Santa Irene, ás veces acumulando encargos de cátedra na tamén viguesa Escola de Peritos. Fálase de que o Instituto Santa Irene das Travesas esta dotado de espírito propio. Este estaría composto de ingredientes aparentemente heteroxéneos e mesmo antitéticos: tolerancia, criticismo, universalismo, galeguismo, disciplina, cortesía, vocación racional e científica, atención máxima á literatura e o deporte. A presenza de Rufo Pérez naquelas aulas durante tantos anos axudou, de modo decisivo, á conformación dese «espírito do Santa Irene» no que se formaron moitas xeracións de vigueses de ambos sexos. Cando quen escribe se incorporou como profesor ao Santa Irene, Rufo Pérez, en calidade de secretario do centro, deulle a posesión administrativa e tivo a ben ilo introducindo nos segredos da casa.

Matemático e racionalista, o noso defunto, cando estaba en plenitude da vida, achegouse ao universo da arte e da cultura galega. Estouno vendo na tertulia, moi vixiada pola BPS, do Suevia con Carlos Maside, Del Riego, Celso Emilio Ferreiro, Emilio Soneira. Era un dos fundadores da Editorial Galaxia en 1949-50 e el foi quen propuxo, como sede, Reconquista 1, 1.º por estar así próxima a Correos. Nos inicios, Rufo, Xaime Illa, Paco del Riego, e outros, facían de todo na nova empresa que se pretendía que fose algo máis ca unha editorial, incluíndo os paquetes de libros e a contabilidade. De seguida, chamouse en axuda a Lloves, veciño coma Rufo (e X. M. Álvarez Blázquez, e González-Alegre, e outras xentes da cultura) da zona das Travesas, que o edificio do Santa Irene presidía e preside.

Republicano, demócrata, nacionalista, marxista, Rufo, segundo el aseguraba, só estivo afiliado a dúas organización: as mocidades de Ulteira na súa adolescencia e a UPG na madurez. Con Roberto Dopazo e outros constituíu a primeira célula da UPG que funcionou (1966) en Vigo. Nela, con grave risco para a súa seguridade, asumiu as funcións de executor técnico da propaganda clandestina escrita. En 1979, e profundamente desgustado pola restauración monárquica, o camarada Rufo apareceu publicamente nas eleccións municipais de Vigo na lista de Galicia Ceibe xunto con Leónides de Carlos (tamén Santa Irene), Pousada Covelo e Castro (de Ascón). A mente crítica de Rufo levábao a se opoñer a todo sectarismo e, durante o tempo abominábel, defendeu a unidade de acción leal entre todas as forzas e grupos que combatían o franquismo. Na súa nobre ancianidade, Rufo Pérez seguiu exercendo o pensamento ceibe e foi considerado por vastos sectores de Vigo e de Galicia como un símbolo (saboría e honradez) dos valores que a contrarrevolución máis contemporánea está a demoler perante os nosos ollos.

Nas páxinas de *Faro de Vigo*, Xenaro García Suárez, matemático e discípulo no Santa Irene de Rufo, recordaba a este na Porta do Sol de Vigo. Era 1972. Acababan de asasinar en Ferrol a Amador Rei e Daniel Niebla e de metralhar unha moitedume de

traballadores. Follas asinadas por Organización Obreira convocan a unha manifestación de protesta. O pobo de Vigo resistiu na Porta do Sol e nas Avenidas e noutros lugares. Rufo Pérez González estaba presente, en primeira liña, aturando as cargas da policía de gris que tanto temíamos todos.

Era bo e xeneroso, Rufo Pérez. Ás veces duro na argumentación, gardaba con agarrimo e memoria dos amigos e nunca esquecía o lado bo das persoas. Para este cronista foi un honor resistir ao carón de Rufo e terse contado entre o número dos seus amigos.

Se a Excelente Señora en Compostela entrase... (26.11.2011)

De Isabel y Fernando

El espíritu impera;

Moriremos besando

La sagrada bandera...

(Canción do «Frente de Juventudes»)

Falo con X. Ramón Pena dun relato do xénero *if* sobre a hipotética reintegración Galicia/Portugal no comezo da Idade Moderna; reintegración que, claro, non tivo lugar (desculpen o galicismo en honor de Giraudoux). O que realmente pasou foi o seguinte.

O rei de Portugal Afonso V (1438-1481) desposou (sen consumación do matrimonio) a súa sobriña Joana. Ela era coñecida por moitos como A Excelente Señora e, como La Beltraneja, por non menos xente. Joana foi filla de Henrique IV de Castela, quen a proclamou herdeira das coroas que tiña acumuladas. Un bando nobiliario aceptou o nomeamento, apoiado por Portugal: outro aclamou por raíña a Isabel, muller do aragonés Fernando. Houbo guerras nas que o partido portugués e o aragonés se enfrontaron con dureza. Estaba en xogo un proxecto de unidade peninsular polo oeste e outro polo leste.

Se (*if*) gañase o primeiro, Castela, con Galicia, uniríase a Portugal e, en lugar de Isabel e Fernando, estarían montados no poder Joana e Afonso. Se isto ocorrese, Cataluña e restantes territorios do reino de Aragón ficarían excluídos do Atlántico, que era o futuro. O reino de Aragón veríase destinado a ser absorbido por Francia nos séculos XVI e XVII.

Pola contra, con Castela e os reinos, coma Galicia por ela hexemonizados, unidos a Portugal, a capital habería de estar situada en Lisboa, na mesma boca do Texo e do Mar Océano. Daquela, a lingua portuguesa converteríase en superior na mesma Castela. Galicia e Portugal reinventarían a unidade lingüística gallegoportuguesa orixinal en canto o xenio e experiencia naval dos galegos se incorporaba á aventura

dos Descubrimentos. A Meseta e demais dependencias castelás fecharíanse sobre si e a lingua nosa, refundada, coñecería o esplendor. Se se producise a unidade de que falamos, é posíbel que nos séculos XIX, XX e XXI actuasen, en Sevilla, Madrid ou Burgos, movementos nacionalistas ou mesmo independentistas que aspirasen a restaurar o uso do idioma castelán. Estes nacionalistas casteláns sentiríanse hoxe asoballados pola lingua e a cultura galego-portuguesa dominante. Nós chatariamos hoxe de «nacionalismo radical» ou «nacionalismo excluín-te» esta política dos casteláns minorizados e humillados.

Se se producise a unión de Castela con Portugal, despois de Afonso V e co reinado brillante de João II, «o Príncipe Perfeito», Galicia entraría na Idade Moderna, no Renacemento, na extinción da autonomía feudal. A expansión universal dos portugueses por todos os continentes do mundo formaría un Imperio no que Galicia tería voz, voto e mando. Mais non foi así, para a nosa desgraza.

En 1476 o exército portugués entra en Castela e resulta máis ben derrotado en Toro, co que Afonso V (moi deprimido) renuncia á unidade peninsular occidental. Galicia ficará sometida ao xugo de Isabel a Católica.

Pero antes diso, unha boa porción da nobreza galega, se cadra non tan tolambrá como pretendía Cunqueiro, apostara seriamente polo partido portugués. Fixérao no sul Pedro Álvarez de Soutomaior, Madruga, e eu evócoo agora á fronte das súas mesnadas aclamando á raíña Joana en Pontevedra, Redondela, Vigo, Tui, Baiona. Ao Norte, os estandartes do Mariscal Pardo de Cela ondeaban pola Excelente Señora dona Joana nas terras da antiga Britonia. Afonso V enviou *naus* a Galicia e, os casteláns, tropa expedicionaria ao mando dun tal Don Ladrón. No centro do País, o arcebispo Afonso II Fonseca, máximo xefe do partido aragonés, intrigaba sen taxa a favor da usurpadora Isabel.

Coma sempre, perdemos. O Mariscal Pardo de Cela é decapitado en Mondoñedo o 17 de Nadal de 1483. En canto a Pedro Madruga, el morre en Alba de Tormes, a non ser que sexa verdade o que tamén argúe Alfonso Philippot e o Conde de Caminha continuase a súa vida como Cristovo Colón. Dona Joana, a Excelente Señora expira en Portugal, e sen pisar Compostela, no ano 1530. Fin dunha esperanza.

Hai intérpretes da Historia que entenden que o dominio de Isabel, xunto o período de rexencia de Fernando, foi benéfico para Galicia porque nos librou da brutalidade dos condes loucos e nos modernizou a golpe de audiencia, chancelaría, Santa Hermandad e prelados e abades casteláns. A estes hai que lles responder que a alternativa da Excelente Señora podería abrir paso ao reinado en Galicia de João II, «o Príncipe Perfeito» (1481-1495) rei centralizador, modernizador e impulsor das navegacións que tratou ben os xudeus. So o reinado de Manuel I (1496-1521), Portugal é unha potencia, pero Galicia non o acompaña: estes son asuntos para seren tratados noutra ocasión *No Fondo dos Espellos*. Unha recomendación ao lector galego contemporá-

neo: vaia a Lisboa, admire a Torre de Belém e o mosteiro dos Jerónimos co sartego de Vasco da Gama. Perciban alí o que perdeu Galicia co triunfo de Isabel a Católica. Decididamente nin o de Caminha nin o Mariscal estaban tolos. Inmediatamente anterior aos feitos, soñados ou certos, de que se tratou aquí foi a Revolución Irmandiña, profunda e crúa frustración de Galicia da cal resultaron todas as outras.

Homenaxe a «El Primero» (3.12.2011)

Celebramos o segundo centenario do nacemento de Nicomedes Pastor Díaz e a Academia Galega rendulle homenaxe o pasado un de Nadal. Na rúa que leva o nome do poeta e político galego na Coruña e na sede académica das Tabernas, sentíronse as verbas autorizadas do reitor Xosé María Barja, de Luz Pozo Garza, de Luís Caparrós Esperante, de Emilio Xosé Ínsua e de Fausto Galdo. Fechou a roda de intervencións a voz maxistral de Xosé Ramón Barreiro Fernández. Ouvíronse as gaitas do coro Cántigas da Terra, amigo.

O que leva a lembrar o que se ten dito das dotes oratorias de Nicomedes Pastor. Na Universidade, nas Cortes, no Ateneo, a presenza deste varón de moitas caras parece que non deixou ninguén indiferente, até que a morte o levou en 1863, cando o réxime político isabelino entraba no seu lustro mediocre e terminal. El, Pastor Díaz, era home magro e de aspecto feble. Ao tomar a palabra (sigo testemuñas contemporáneas) enunciaba con voz crebada un concepto ben cicelado e sorprendente. Logo producíase o silencio: Nicomedes Pastor agachaba a cabeza, se tal levaba as mans ás tempas para logo decidir que os dedos longos aloumiñasen a mosca zorrillesca (e murguiana), como meditando. Por fin erguía o brazo dereito do que destacaba a manfina, e desta, o dedo furabolos que escandía os tonemas e mobilizaba as almas dos ouvintes coma os directores de orquestra mellores conseguen facer cos espíritos adormecidos dos profesores intérpretes. A voz de Pastor Díaz, daquela xa non era unha expiración senón que cobraba consistencias metálicas. Todo o corpo do tribuno se manifestaba, en xesticulación esquinada, de resorte. Producíase entón a entrega ao orador dunha concorrencia mesmerizada. Os períodos ondulaban e os descensos da voz, ao final deles, coa retórica aplicaba arte da bimetración e do *cursus planus*, resultaban premiados polo aplauso xeral dos asistentes. Así como o eu lin, máis ou menos cóntollelo a vostedes.

Político do moderantismo, Pastor Díaz tiña o dolman académico e diplomático constelado con todas as grandes cruces, medallas, colares e bandas da pompa isabelina que Valle-Inclán habería de reducir a borralla no *Ruedo Ibérico*. Correu de subsecretaría en ministerio, de consello real ou xefatura política, de embaixada en embaixada para acougar no seo dunha Academia Española na que tiñan asento máis figuróns ca literatos. Morreu pobre; iso si.

El, porén, foi escritor de corpo enteiro, a pesares de tanto emprego no país dos Filisteus. Brillou no xornalismo e visitou o terreo do ensaio doutrinal onde defendeu o «Liberalismo de Orde», digámolo en expresión de Juan Valera. Foi novelista de éxito e aínda, hoxe, en *De Villahermosa a la China* achamos unha intriga que nos apaña e descrições de espazos galegos sumamente encantadoras. Como poeta, resúltanos un paradigma do Romantismo nórdico e misterioso. Segundo Otero Pedrayo, as pedras caprichosas da Praia «dos Castelos» de Viveiro (hoxe «das Catedrais») semellan en días de tormenta un escenario ideal para representar a morte de Tristán e Iseu. Este espírito aluarado loce na produción lírica, especialmente na castelá, de Nicomedes Pastor Díaz.

Foi Murguía quen lle pendurou outra condecoración, esta vez nacional e popular galega, a Pastor Díaz. Dixo el ser, polo seu poema «Alborada», aquel que abriu o ciclo da poesía contemporánea en galego e animou os máis novos a frecuentar en a lingua propia da Patria. «El Primero» —dixo Murguía. E así lle quedou para sempre a Pastor Díaz a denominación, por máis que antes houbera Sarmiento, e María Francisca de Isla, e Cornide, e o inicial crego de Fruíme. Para nós, aínda hoxe a «Alborada» de Pastor Díaz significa o mesmo que «La Patria» de Aribau representa nas letras catalás contemporáneas.

Diciamos Otero Pedrayo. No discurso de ingreso na Academia Galega, o Mestre, nun alustre de lucidez, examinou ao resplandor do mesmo quinqué de petróleo os rostros de Pastor Díaz. Rosalía de Castro e Pondal. Percibiu Otero Pedrayo o fío secreto que conduce do Romantismo a aquel Parnasianismo que, con Leconte de Lisle e con Pondal, puxo asedio ao torreón do Realismo burgués e deu paso ao xogo ceibe dos símbolos ideais. En Galicia e en Europa.

Nicomedes Pastor Díaz recibiu a homenaxe do pobo da Coruña no Liceo Artístico e no memorábel ano de 1846. Na mesma cidade, a Academia Galega volveu nantronte sobre a figura literaria e histórica do fillo de Viveiro.

Outra vez Rosalía (10.12.2011)

A María Elena Muruais, querida amiga

Teño na man o número 4 da *Revista de Estudos Rosalíanos*, moi rico e denso. Nela figura, entre traballos de análise e erudición varia que xa iremos depositando *No Fondo dos Espellos*, un estudo de Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda que me chama atención. E faino ao ela extraer da penumbra dúas figuras galegas do tránsito do século XIX ao XX que sempre me provocaron a curiosidade: o filólogo Víctor Said Armesto (1871-1914) e o político vulgar Augusto González Besada (1865-1918). Rosalía de Castro, na prosa de Victoria Álvarez, é quen pon en relación personalidades tan disímiles.

Said Armesto tiña unha vertente *dandy* que o levou a manipular, en dirección arábica, o apelido do pai, que non era outro ca Saiz. Este, profesor madrileño da Normal de Pontevedra, acreditaba no deísmo racionalista de Krause e casou con Amelia Armesto de Aldao, nos xustos «amenos» do réxime isabelino. Amelia era masona, republicana, atrevida e deixou en Pontevedra e en Madrid un ronsel de muller ceibe, refinada e culta. Víctor Said (Saiz) Armesto é un produto fino e puro da revolución ibérica. Fiel a Galicia, á irmandade desta con Portugal, aos principios igualitarios e republicanos. Recibiu influencia do seu tío Indalecio (1838-1890), quen pasou por ser a primeira mente galega en materia de filosofía idealista alemá. Tamén do avó e do tío avó librepensadores. Said Armesto fixo literatura e crítica literaria. Por exemplo (dio un heterónimo de Filgueira Valverde) Said teorizou a noción hispano-americana de *modernismo* na crítica que lle fixo (1895) a *Femeninas* de Valle-Inclán. Logo foi catedrático de Instituto, como mandaban os protocolos da Institución Libre de Enseñanza. Finalmente, fundou a moderna filoloxía galega e, cando xa era titular da primeira cadeira de Galego na historia universitaria española, morreu deixando atrás excelentes publicacións e infinidade de proxectos en rascuño que a Fundación Barrié custodia por ter lle feito deles doazón a súa filla María Eugenia.

Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda foi á Barrié e alí atopou un tesouro: as fichas e notas que Víctor Said Armesto foi acumulando sobre a obra e a vida de Rosalía de Castro.

Por outra banda, Augusto González Besada era o exemplar perfecto do político/avogado da Restauración; carpetovetónico de orixe galega. Como outras insignes mediocridades (ou nulidades) intelectuais do século XIX, González Besada foi chamado a formar parte da Real Academia Española. Si, daquela RAE, xa existente, que lle fechou as portas primeiro a Emilia Pardo Bazán e despois a Valle-Inclán. González Besada foi ministro, subsecretario, deputado cuase perpetuo, membro de todos os reais altos consellos e estaba en posesión de tantas condecoracións e pertencía a tantas ordes de Estado como o Pastor Díaz de que falabamos a semana pasada. Pero carecía de talento literario e de coñecementos suficientes para comparecer na Academia Española cun discurso de ingreso á altura da institución.

Así e todo, González Besada entrou á Academia Española lendo un fundamentado discurso sobre a importancia da muller en Galicia ao longo da historia. Logo publicáralo no libro titulado *Rosalía de Castro. Notas biográficas*. Isto ocorreu en 1916, xa morto Víctor Said Armesto. O libro sobre Rosalía de Besada ten sido moi apreciado, aínda que nel figuren algúns dos máis persistentes mitos biográficos que non imos agora racionalizar e refutar.

E ben, Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda acaba de examinar as notas de Said Armesto sobre Rosalía e de comparalas co discurso académico e co libro subseguinte de González Besada. Que é o que ve Victoria alí? Un plaxio, diría eu. Besada copia mesmo os erros de escrita de Said e demostra que non sabe quen era o poeta escocés

Robert Burns porque o cita como Bus ou algo así. E outros extremos que me resulta penoso consignar eiquí. Quen teña curiosidade, que visite o número 4 da *Revista de Estudios Rosalianos*. Atopará nela outros interesantes artigos que Xesús Alonso Montero, director da publicación, tivo o acerto de recompilar. Dalgún deles prometemos facer comentario, incluso doutro texto do que é autor a propia Álvarez Ruiz de Ojeda sobre o tema, tan escuro como irrelevante, da paternidade de Rosalía de Castro. Rosalía, como escribiu o poeta de Lugo, chama por todos. Tamén polos mortos e os afogados. A súa figura é simbólica e a Nación segue a estar necesitada dela. Aí estamos como di Angueira; nin camelias nin compás.

Mentalidade Armesto (17.12.2011)

Ao longo do século XIX fóronse sucedendo en Galicia as xeracións revolucionarias na pequena burguesía en ascenso e na tamén aristocracia en proceso de disolución. A familia de Rosalía (nai, tía, primos Hermida, marido) e ela mesma galgaron sobre aquela ondaxe de anovamento nacional galego.

Achegabámonos sábado pasado á personalidade de Víctor Said Armesto, adiantado da filoloxía galega contemporánea. Comentaba un artigo de Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda no que esta investigadora demostrou que a famosa biografía de Rosalía de Castro asinada polo político reaccionario González Besada constituía un fraude pois foi construída coas fichas eruditas sobre a materia que Said Armesto foi atesourado durante anos.

Víctor era fillo dun profesor madrileño da Normal de Pontevedra de apelido Saiz, que el modificou arabizándoo. A súa nai, Amelia Armesto Aldao, por liña materna viña da fidalguía do Morrazo máis recoñecida. Mesmo Torrente Ballester, no fluir caudaloso da súa triloxía *Los gozos y las sombras*, saca unha interesante personaxe, de seu nome Clara Aldao, que relembra de lonxe Amelia. Esta Amelia foi muller cultivadísimma que educou o seu fillo Víctor no amor das artes e das letras. Influencia que ben se compaxinaba coa exercida sobre el polo pai, krausista na órbita da Institución Libre de Enseñanza. Por parte, aí estaba a figura dominante de tío Indalecio. Ou sexa: Indalecio Armesto (1838-1890), republicano e socialista premarxista, filósofo que coñecía ben o idealismo alemán. Ogallá Indalecio Armesto merecese monográfica da Aula Castelao de Filosofía que emite a súa luz en Pontevedra, cidade natal destes Armestos. Un pouco distanciada da liña de Said, vemos o seu avó (penso que o era) Constantino Armesto (1833-1900), quen como tantos outros, pasou do republicanismo federal ás augas mortas do bipartidismo seguindo a Sagasta e a Montero Ríos. E, ao lonxe, aínda está presente, na infancia de Víctor Said, a figura do fundador da estirpe intelectual e rebelde dos Armesto: Pedro, escritor el tamén e partícipe seguramente dos ideais e do movemento revolucionario galego de 1846.

Os Armesto (e tamén Saiz) eran todos francmasóns e, por tanto, deístas. Mesmo Amalia era masona. Cabe mesmo pensar que Víctor Said Armesto, sendo neno, fose iniciado na masonaría nunha «loxa de adopción» para menores.

- 92 O mociño Víctor, na Pontevedra daquela, aproveitou ben a biblioteca familiar e as dos Muruais (a de Xesús e a de Andrés) para achegarse as letras universais contemporáneas, e mailo o arquivo de Casal e Lois no que se refire a literatura popular. Habería Víctor de ser coautor do *Cancionero* que soe citarse, inxustamente, como da autoría única de Casto Sampedro. Catedrático de Instituto (tamén do de Pontevedra, con García de Diego) e primeiro titular da cadeira universitaria de literatura galego-portuguesa, Said é autor de obras cuxo valor prevalece, como a interesantísima que dedicou á figura e lenda de Don Juan. Morreu cando apenas comezaba a súa obra galeguista amosar o pintor da naturidade.

García Velasco e Filgueira evocan a súa figura de *dandy* e minúsculo, afeccionado aos gabáns amplos, aos carriques e aos macpherláns. Desprezaba a capa española moi á moda do Madrid castizo. Mostachos de coronel inglés en Crimea, o seu ollar viña de lonxe (tal vez do máis *Fondo dos Espellos*). Castelao, que o respectaba un mundo, fíxolle a caricatura máis cordial. Nela sintetizase, o Said Armesto que investiga incansábel sobre a lingua, a literatura e a historia de Galicia en conexión patriótica con Murguía.

A personalidade de Víctor Said Armesto, percibida hoxe en conexión coa súa familia e situada nas redes intelectuais e ideolóxicas de que formaba parte, pode ilustrarnos moi ben sobre a inmensa importancia que na configuración da idea contemporánea de Galicia tivo a mentalidade librepensadora, a mentalidade dos Armesto.

Capítulo 02

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2012

93

«Noites en branco como sabas húmidas» (07.01.2012)

Aí o vai o ano das Letras Galegas que, con sumo amor, a sociedade nosa consagrou a Lois Pereiro por indicación da RAG.

Este cronista entrou no 2011 con certa idea de Pereiro e sae de tal ano cunha outra formada de xeito moi diferente. Libros biográficos sobre alguén cuxa vida foi tan breve que o relato dela collería ben folgado nun libriño de papel de fumar. Edicións varias e ben controladas das súas obras que por razón crueis serán, coma as de Aguirre, aí!, sempre incompletas. Centos de actividades culturais e escolares cun Pereiro na mira. Vídeos, emisións, exposicións plásticas, recitais. Toda unha deflagración Pereiro que tivo a aparencia dunha *nova*, para algún estrela inagardada, que supetamente se manifestase no firmamento das nosas letras. Na realidade, e como dixo Rivas, Pereiro era un clásico oculto ou privado. Agora Pereiro é un clásico de pleno dereito e universalmente recoñecido como tal. Esta é a impresión que eu tiven ao termo do congreso Pereiro que a Academia, tras de lle dedicar un plenario en Monforte, articulou en Compostela e na súa sede coruñesa da Rúa das Tabernas.

A discreción, a continencia formal que se manifesta nun discurso límpido con tendencia ao hendecasílabo branco; eis notas do Pereiro que sorprenderon a quen fose procurar nel o experimentalismo e neovangarda. Unha sobria mostración das feridas e a vivencia da morte presentida nas adherencias suorentas do insomnio. Veleiquí o que o poeta despreza diante dos ollos cun xesto de existencialismo insoportábel nalgún verso destinado a perdurar: «Noites en branco como sabas húmidas». Si, hai eiquí un poeta monolingüe galego que en textos e paratextos manifesta permanentemente a súa condición nacionalista. Entre Fole e Celan, abrazado por Chus Pato e por Luz Pozo Garza, revélase Pereiro como transnacional con ráigame na Casa.

E aínda máis. Pereiro, poeta inseparábel do tempo no que foi mozo e non moito máis, é testemuña do horror contemporáneo. Pere Gimferrer tivo a valentía de mencionar o envelenamento por aceite de colza coma un signo dos días do que chamaron Transición, xunta coas Beretta do despacho de laboralistas de Atocha, o incendio de Alfaques, o Batallón Vasco Español e outros símbolos negros. Pereiro non estivo fóra da Historia, sinala Gimferrer.

Eu ollo para tras e véxome cos cadernos *Loía* que Reimundo Patiño me facía chegar desde Madrid entre 1975 e 1978. Alí coñecín o xorne poético de Pereiro. Prestámoste, Fernández Ferreiro e mais eu, moita atención a *La Naval*, revista bilingüe na que Pereiro colaboraba en galego con contributos que concitaban a nosa simpatía. *La Naval* viaxaba sempre da Coruña a Vigo e era un seu básico inspirador, Suso Iglesias, quen ma traguía en man e quen, a propósito, me facía oralmente a crónica da triste vida literaria da Coruña, sen esquencer as miserias oficialistas locais daquela feita. Tamén saía Pereiro sempre en *Luzes* e noutras publicacións amigas. Nunca eu falei con Lois Pereiro.

Para min, como para outra moita xente, Pereiro latexaba en lugares secretos e vastamente indefinidos. Era, en tales oquedades, lido e admirado, se cadra por poucos, pro doctos. Ao ser Pereiro focado polos reflectores do Día das Letras, animáronse os animais de fondo e caeron «as comportas que contiñan a devoción subterránea» –dixo X. M. Pereiro. E así foi que Pereiro emerxeu e, coma o xenio que estaba recluso na lámpada marabillosa, fíxose gradísimo e dotado de nobre e conmovedor empaque.

Produciuse daquela un fenómeno raro. Por aclamación popular, ese poeta discreto e de circulación restrinxida converteuse en notorio. Seguramente vai pasar a ter unha vida «de fama» singular na posteridade. Do futuro, en materia de transmisión literaria, non se debería falar demasiado, pois existen casos de restauración póstuma seguidos de esquencemento e de estrañas alternancias de autores que, ao fío dos tempos, coñecen depresións seguidas de cumios de atención. Sabendo isto, confiamos nun Pereiro a navegar por todos os *Fondos dos Espellos* das subxectividade dos galegos lectores de poesía polos séculos dos séculos. Confiamos en que Lois Pereiro teña casa nos altos sitios das estéticas futuras. «House of good Stone», por Pound.

Segundas sombras e novos mitos (14.01.2012)

O que lles vou contar é tan verdade como que hai un sol no ceo.

Corría o ano 1954 e un grupo de adolescentes regresaba cantando da romaría, moi ligada ao mundo dos bruxos, de San Cibrán de Tomeza. Era noite andada, beberan do viño mau dos carros de toldo e deron en cantar con voces descompasadas a canción coa que Silvana Mangano os enardecera do *Baión de Ana*, cine Malvar. A tropa

vociferante entrou, gamberra, ao centro de Pontevedra pola Virxe do Camiño, por García Camba adiante. Nun punto agora non definido da Vila, puxéronse a facer pitos de picadura. Algún dos mellor dotados economicamente golpeaba, a modo cinematográfico, cun extremo do derradeiro Bubby no cristal do reloxo. Parados, seguían a ornear e a facer que bailaban como Silvana na película. Pontevedra, en silencio, descansaba xa.

Foi entón cando se abriu unha fiestra. Debruzouse por ela unha cabeza careca e un torso do que sobresaían brazos que se movían en aspa. «Cabrones, callaos!» –berrou o suxeito cunha vociña atiplada que lles recordou aos mociños a do Generalísimo.

Non tardou moito en abrirse un portal. Por el saíu aquel individuo: calvo, magro, mingado, avolto nunha bata de casa que non ocultaba totalmente o pixama. Calzaba botas militares baixas, de manobra. O carecas gastaba un bigotiño fino. Cun aceno rápido, sacou unha pistola do peto do batín. Montouna e apuntou ao grupo dos alegres rapaces. Alegres rapaces que recibiron un susto de morte e calaron no acto. «Todos en hilera contra la pared!» –ordenou o suxeito calvo da pistola. «Marchando despacito hacia la comisaría!» –engadiu.

A comisaría, na Pontevedra daquela, coído que estaba aloxada no actual Palacio Provincial. O da pistola identificouse, perante un inspector de garda abraiado, como capitán ou comandante do exército. Presentou unha denuncia contra os adolescentes e liscou para o domicilio coa arma no peto e adoptando aínda aires de indignación. Falaron, un por un, os mociños mortos de medo.

Chamouse por teléfono e, finalmente, apareceu o Comisario, que era Carlos Caba, persoa criptoliberal e autor da novela *Wolfram*, *wolfram* que resulta precursora das excelentes sobre o mesmo tema de Vitor Freixanes e Bento da Cruz. O Comisario levou as mans á cabeza e mandou os rapaces para a casa coa orde de que lle gardasen un silencio relixioso polas rúas. Pola mañá, Carlos Caba chamou os pais dos denunciados para agochar o asunto e medio lles pedir perdón polo esperpento.

Nos días seguintes, no medio xuvenil de Pontevedra no que eu ao tempo me movía, non se falou doutra cousa. Parece que o militar (dicíase e repetíase dun extremo ao outro da Boa Vila) era un vesánico violento que xa matara un recruta dándolle pontapés nos collóns.

Precisábase que, en castigo, o Consello de Guerra lle impuxera ao militar a pena da *Cruz Negra*. Tal pena consistía en que o condenado tiña que levar visíbel no peito, sempre que fose de uniforme, unha *Cruz Negra* que indicaba «infamia» e «deshonor». Para librarse de levala tiña que cotizar cada mes, con carácter perpetuo, cincocentas pesetas. Certamente todos cremos, sen dubidalo un intre, a historia da *Cruz Negra*.

A Cruz Negra

Pasado o tempo e sendo eu soldado na artillaría de Franco, en Tenerife coñecín (de lonxe) un oficial de carácter violento e tolambrón de quen se dicía que dunha vez matara un recruta a couces nos testículos e que por iso o condenaran á pena de *Cruz Negra* e que, para a non levar, tiña que aceptar que lle descontasen cincocentas pesetas do seu soldo cada mes. Pareceume rara tanta coincidencia e pregunteille francamente ao meu capitán, de apelido Rancel, que procedía da FUE a través dos Alféreces Provisionais. O capitán estoupou nunha gargallada. «Parece mentira que tu creas esas boberías» –díxome. «La historia de la *Cruz Negra* es un bulo que corre por el Ejército desde antes de la Guerra de Cuba. Pura fábula!»

Foi como se me caese unha venda dos ollos, e noteime crédulo e imbécil. En todo caso, foi a primeira vez na vida que advertín a presenza dun dos que hoxe se chaman «mitos urbanos», aínda que poidan ter outros nomes. Trátase das sombras da crenza irracional prelóxica que, nunha segunda edición, invade as sociedades contemporáneas. Sobre esas segundas sombras e eses novos mitos (permiso, Cunqueiro) irán agurgullando, se hai tempo e saúde, do *Fondo dos nosos Espellos* algunhas vinchas escuras.

Na realidade, o tema foime suxerido pola recente lectura das *Actas das IV Xornadas de Literatura e Tradición Oral* que versaron precisamente sobre Lendas urbanas: mitos e ritos dos tempos modernos. Edita a AELG (Asociación de Escritores en Lingua Galega).

De mitoloxía contemporánea (21.01.2012)

Falaremos daquilo que chamamos *rumores, mitos urbanos, lendas urbanas* ou contemporáneas. A nosa sociedade, vastamente secularizada e presidida polas certezas da Ciencia e do coñecemento racional, produce monstros de nova credulidade que reflicten carencias, medos, desexos, e dan lugar a esta mitoloxía contemporánea que está á espera dun P. Feixóo que a veña destituír. Xa de tal materia se ocupara algo o congreso de etnografía de Braga (1963) no que algún galego estivo presente (Carballo Calero, Celso Emilio). Mais coído que foi a amiga Dosinda Areses quen tratou primeiramente da nova mitoloxía en Galicia (*Hoja del Lunes*, Vigo, 9-XII-1981, edición en libro de A. Capelán, Xerais).

Pídeme o corpo continuar aquí o insinuado por Areses, agora que os estudos neomitolóxicos florecen entre nós tal como se deixou ver nas *IV Xornadas de Literatura e Tradición Oral* que deron lugar á publicación titulada *Lendas urbanas: mitos e ritos dos tempos modernos* (AELG, 2005) que eu acabo de coñecer. Síntome na obriga de fixar a nomenclatura e taxonomía da mitoloxía contemporánea como eu a entendo. Imos consultar, pois, no *Fondo dos Espellos*.

No principio era o *rumor*, admirablemente tratado por Edgar Morin, que en Portugal chaman «boato» e, en España «bulo». O rumor nace e é espallado oral e velozmente, crecendo en aceptación até se consolidar como crenza. Rumor e crenza repelen toda crítica nacional son aceptados como verdade.

Un paso máis e vemos constituírse, sobre a base dita, unidades narrativas mínimas que esixen tamén ser aceptadas como veraces. A estas, chamarémoslles *lendas contemporáneas* para as distinguir das arcaicas e ancestrais. Con todo, ás veces os motivos das lendas tradicionais parecen infiltrar as contemporáneas. A transmisión da lenda contemporánea é oral aínda que hogano a internet constituía un medio privilexiado para a difusión do xénero.

É posíbel, aínda, que se establezan *sistemas míticos contemporáneos* que se fundamentan nos rumores, nas crenzas e lendas contemporáneas.

A evolución é do simple ao complicado e estrutural. Porén, hai rumores, crenzas e lendas que sobreviven ao sistema mítico a que deron lugar. Algúns rumores, crenzas e lendas non evolúen e fican fixas até que a sociedade as expulsa da súa memoria.

Veleiquí o esquema:

Rumor crenza-contemporánea
lenda contemporánea
sistema mítico contemporáneo

Tomemos un exemplo:

Despois da II Guerra Mundial inzou o rumor, ruxerruxe ou dixomedíxome de que no ceo aparecían «pratos voadores» ou «platillos volantes». Os media ocupáronse do asunto. Moitos asumiron a crenza e relacionárona coa visita dos extraterrestres seguindo o esquema da novela famosa de H. G. Wells.

En 1952 apareceu recadrada na primeira de FARO DE VIGO esta noticia:

Os nenos Manuel Aramburu [sería importante pintor] e José Luis Méndez [eu] aseguraron ao noso corresponsal señor De la Torre que viron desde a Cruz do Caídos de Pontevedra un «platillo volante» que trazaba as súas evolucións sobre Marín e Ons.

Ou sexa que Aramburu e mais eu, coma grande número de persoas no mundo, integramos daquela a lexión de bromistas e falsarios que contribuíron a engrosar o rumor e a asentar a crenza dos «pratos voadores».

Un paso adiante e xurdiron as lendas: o home que vai no seu coche e o cega unha intensa luz mentres unha forza inmensa trastea o vehículo, misteriosos círculos no millo que indican un aterramento, un terrícola que foi raptado. Pouco e pouco, os

«marcianos» fóronse convertendo en «alieníxenas» e os «pratos» ou «platillos» en «naves espaciais» nas lendas contemporáneas.

98 Logo, conformouse un sistema mítico no que cada elemento terma dos demais. Aparecen as siglas OVNI (do inglés UFO), presidíndoo todo. Establécense libros sagrados, canónicos e heréticos. Conságranse sacerdotes («ufólogos») e florece a lingua dos iniciados coas palabras claves que son *abducción*, *avistamento*, *encontro*. Hai conglomerados de fieis seguidores, capaces nalgunha ocasión de chegar ao suicidio colectivo. Os servizos secretos militares de todos os países confabúlanse para negar o sistema mítico e convértense no inimigo. Circula diñeiro, moito diñeiro. A literatura, o cine, a televisión achan unha vea de ouro no sistema mítico de que tratamos.

Hai outros sistemas míticos contemporáneos, pero deles non nos imos ocupar. Vexamos: a psicoloxía extravagante (metapsíquica, parapsicoloxía), a medicina dita non convencional, os seres espirituais cuxo carácter definirá Alan Kardec (espiritismo), diversos vexetarianismos e seitas alimentarias narcisistas cuxo obxecto de adoración é a saúde individual. No *Fondo dos Espellos* tratarase só de rumores, crenzas e lendas contemporáneas.

Hai rumores e lendas que non evolúen até o estado de sistema, dicíamos arriba. Por exemplo: o rumor e crenza de que hai tráfico clandestino de órganos humanos ao que se dedican os chineses de occidente dan lugar a lendas coma aquela na que un señor acompaña a súa filla a un bazar. Ao mirar que ela tarda, o señor entra e descobre nun rocho a rapariga drogada cando os chineses estaban a punto de lle extraer os órganos. Orabén, o rumor de que os comercios chinos están (en España, Portugal e Italia polo menos) exentos de pagar impostos durante cinco anos ou dez anos non orixinou, que eu saiba, lendas contemporáneas. Os chineses son vistos como alleos pérfidos que, noutro rumor, non enterran os seus deudos senón que os escartizan e cociñan para servir no restaurante. Pero a sinofobia non foi capaz de orixinar un sistema mítico contemporáneo. Polo contrario, o odio aos xudeus si que foi capaz de facer tal no pasado e en tales disparates acreditaban Vicente Risco e masas de seres humanos. O elitismo e os filisteos confluíron.

Medo á muller orgásmica (28.01.2012)

As *lendas urbanas* que nós preferimos chamar *contemporáneas* teñen as seguintes características: son unidades narrativas mínimas nas que o asunto relatado se presenta como verdadeiro, para o cal amósanse ás veces aparentes «probas»: ambiéntanse na contemporaneidade, polo cal unha mesma lenda evolúe co tempo, e vai modificando o *utillage*, ambientación e mesmo as técnicas ás que fai referencia: permiten ver os medos e preocupacións colectivas máis segredos e escuros. Ollamos

no *Fondo dos* nosos particulares *Espellos* para ver o que por alí flutúa en materia de lendas contemporáneas.

Unha moza mastúrbase co colo dunha gasosa (ou cocacola). A botella fixo o baleiro e quedou adherida ao fondo da vaxina. A rapaza non sabía como desprender a botella e foi á Casa de Socorro (logo, Urxencias). Alí un médico ou practicante dixo que a solución era moi sinxela. Rompeu o cristal da botella e a moza ficou liberada da molestia. «Pasa moito» –comentou o facultativo, que era curmao duns coñecidos do relator.

O médico preséntase como realmente existente o que fai críbel a anécdota. A gasosa por razóns históricas transfórmase en cocacola e a vella Casa de Socorro, deixa paso á sección de Urxencias dun moderno Hospital. Certamente construída por una mente masculina, a lenda intenta ridiculizar fantasiando unha sexualidade feminina que lle resulta distante ou misteriosa. Sigamos neste dominio no que o macho se sente sobrecollido pola potencia orgásmica da «human female» porque non leu seguramente a obra monumental de Alfred C. Kinsey nin a concomitante de Colmeiro Laforet sobre sexualidade feminina na especie humana.

Unha muller tiña un *can lobo* (ou *policía* ou *pastor alemán*) co que acostumaba ligar xogos eróticos. Nunha ocasión, e logo do coito, o pene do can quedou enrabado na vaxina da muller e non podía retirarse de riba dela. Pode haber dous finais: o animal, desesperado, desfalle á muller a cara a dentadas, ou ben can e muller son levados á Casa de Socorro (ou urxencias do Hospital) onde se lle administra unha inxección á parte macho da parella aberrante, co cal o pene do bruto resulta liberado. O transmisor soe facer referencia a un seu coñecido médico ou enfermeira que aseguraba que o contratempo é frecuente e que hai estatísticas.

A muller sorprendida, ou castigada, por prácticas bestialistas segue a ser protagonista dun soño masculino, no que o sadismo fai irrupción estrepitosa.

Agora é un legoeiro das Mariñas de Betanzos (ou un mozo autostopista) que tres mozas francesas recollen no seu Citroën 4C. Póñelle ao varón unha inxección estimulante e obríganlo a foder nelas unha e outra vez. O legoeiro (ou mozo) morre extenuado.

Noutra versión máis actual, as do auto (un Audi) son luguesas de clase alta que, ao final, matan, cunha inxección, deliberadamente ó autostopista (despois de innumerábeis coitos) porque eran do xénero das mulleres que non aman ós homes.

Á fantasía da muller estranxeira ou burguesa, activa sexualmente, únese a presenza de química. Ao final, aparecen as terríbeis mulleres que odian ós varóns; «a muller que capa os homes/ vive no Campo de Noia...» dicía aquela galegada da nosa mocidade.

Nestas lendas, o varón asaltado por mulleres recibe misteriosas inxeccións que o levan á extenuación e á morte. Orabén, cando os varóns son os que pretenden es-

partar o desexo nas mulleres, sempre usan un bebedizo que soe administrarse coas copas en festas e saídas nocturnas. O produto estrela nesta práctica é o que nas lendas contemporáneas recibe o nome (desde hai moito tempo) de *yumbina* e do cal xa iremos tratando nesta páxina con detalle. Vede agora como unha muller pode perder a razón e auto agredirse a causa dun desexo sexual irresistible e moi superior ao que poida experimentar ningún macho da especie humana. Vai agora unha lenda contemporánea na que o varón síntese francamente inferiorizado perante a poderosa pulsión feminina. Por certo, a protagonista resulta finalmente castigada.

Na discoteca da Manchica (concello da Merca) uns mozos puxeron *yumbina* na bebida dunha moza. Ao terminar a copa, ela sentiuse mal e foi descansar soa ao coche. Ao ver que tardaba, os mozos e as amigas fórona buscar. Atopárona desangrándose pois dera en se masturbar co freo de man do coche con tanto ímpeto que perdeu a cabeza e se escalizou a vulva e a vaxina. Naturalmente levárona ás urxencias do Virxe do Cristal de Ourense onde traballaba por certo o curmao dunha cuñada do transmisor oral de semellante burrada.

Mito e realidade do clorhidrato de iohimbina (04.02.2012)

Seguimos a tratar de rumores, crenzas e lendas contemporáneas, tamén chamadas urbanas. Existe, desde os anos cincuenta do século XX, e se cadra desde días máis recuados, a crenza en que un produto farmacéutico chamado *yumbina*, administrado a mulleres, arrastra estas a un estado de desenfreo sexual irresistible e semiinconsciente.

En verdade, existe a *yohimbina* ou *iohimbina*, un alcaloide que se tira da árbore africana *Corynante yohimbe* e do que se obtén un clorhidrato que ten aplicacións en oftalmoloxía como anestésico local ou midriático. A lenda di que ten propiedades afrodisíacas, ou sexa estimulantes do apetito sexual, por parte. O caso é que, na do oculista, aos máis de nós nos puxeron pingas nos ollos para dilatar as meniñas que ao mellor contiñan o clorhidrato de iohimbina como principio activo sen que sentísemos por iso excitación ningunha.

En todo caso, a crenza insiste en que a iohimbina desata o desexo só nas mulleres. O cal nos sitúa na complexa nebulosa do que chamabamos «medo á muller orgásmica». Refórzase o atractivo morboso da crenza ao dicir que a iohimbina é de uso veterinario e que se administra a vacas e eguas a fin de facelas receptivas ao macho. O uso da iohimbina en humanos (en rigor, en humanas) estaría rigorosamente prohibido debido á intensidade dos efectos que produce.

E, do rumor e a crenza, axiña se pasou á fabricación do modelo de lenda contemporánea que ten como centro significativo o clorhidrato de iohimbina ou yohimbina; ou

sexa a mítica *yumbina* que fai tolear de desexo as bestas, as burras e as mulleres na fantasía daqueles varóns que se asustan da potencia orgásmica da femia humana.

Na Coruña (Ferrol, Pontevedra) houbo un guateque ao que asistiron rapaciñas de colexio, oficiais solteiros do exército e xogadores de fútbol (Celta, Deportivo). Botáronlle *yumbina* ao *cup* (ou introducírona nos bombóns de licor). As rapazas reaccionaron como se esperaba e houbo bacanal. Resultaron varias raparigas preñes. Algúns xoves oficiais casaron con elas obrigados por tribunais de honor. Contouno (explica o narrador) un amigo que facía o servizo militar en Capitanía (ou que era fillo dun directivo do Celta ou do Deportivo). Veleiquí a lenda contemporánea.

O que parece ser verdade é que nos anos cincuenta, e se cadra até máis tarde, houbo tráfico de *yumbina*. Había persoas que ofrecían sobres con pos brancos que dicían ser de *yumbina* e que procedían de laboratorios de facultades de química ou farmacia de diversas universidades. Os máis valorados eran os pos que se presentaban como vindos de Barcelona, pola veciñanza de Francia. Falábase tamén dos que entraban por Portugal e da *yumbina* americana, de moita calidade, que se introducía polo mercado vigués da Pedra. Moita xente de Ourense acudía á Pedra para se prover de *yumbina*. Eu coñecín un traficante de *yumbina*, que supoño que é vivo e do cal non vou revelar o nome nin a localidade na que facía xirar o seu modestísimo negocio (non lle durou moito).

El era fillo, realmente, dun mestre ferrador do Exército, o cal lle proporcionaría unha certa proximidade e acceso á *yumbina* utilizada nas remontas para suscitar o celo das bestas, o que xa nos leva ao terreo fantástico. Furtándolle a *yumbina* ao pai e facturándoa en bolsiñas de papel para uso en guateques e festas diversas, o meu coñecido gañaba un diñeiroño. Pronto se descubriu todo porque alguén mal intencionado descubriu que o que o mozo distribuía era po de aspirinas moídas ou mundas. Nunca saberemos a verdade, pero, aplicando as cautelas que Jaime Balmes sabiamente nos recomenda en *El Criterio*, debemos sospeitar que o fillo do ferrador e todos os restantes traficantes de clorhidrato de iohimbina eran uns aproveitados e uns mentireiros.

Sen dúbida, hai un intre na vida do rumor en que este é comunmente aceptado pola maioría social. A crenza goza tamén de moitos adeptos. Agora ben, a lenda contemporánea vese con escepticismo irónico por un número maior de persoas. Dado que eu estou persuadido de que a maioría de nosoutros pecou algunha vez de crédulo, voulles contar algo que é tan verdade como que hai un sol alí arriba e el nos dá a vida.

Hai uns días encontreime con dous vellos amigos que me invitaron a beber o que en tempos se chamaba un *chanqueiro* (verba hoxe en desuso). Digamos apenas que me convidaron a un viño. «Non podo» –contesteilles–, «estou tomando antibióticos». Os meus amigos son médicos; moi sabios e bos médicos. Ollaron o un para o outro e racharon a rir. Eu quedei desconcertado polas súas gargalladas. «Podes beber o viño

connosco» –explicáronme– ao fin. Segundo eles a prohibición de beber cos antibióticos é unha crenza contemporánea que non se corresponde coa verdade científica.

102 – Pero, de todos modos (dixo un dos meus amigos) eu coñezo colegas que acreditan na incompatibilidade dos antibióticos co viño.

Despois dun intre de reflexión, ocorréuseme retrucar, por non quedar de parvo por completo:

– Tamén eu coñecín xente de cultura que aseguraba que en lingua castelá as letras maiúsculas non levan acento gráfico.

Proseguiremos cos rumores, as crenzas e as lendas contemporáneas.

Bromuro e gloria (11.02.2012)

Andamos a tratar, semana tras semana, de rumores, crenzas e lendas contemporáneas. Eles van e veñen, nacen venturoiros, medran descontrolados na sociedade para logo esmorecer ou desapareceren. No tempo do servizo militar obrigatorio, o cuartel era un lugar propicio ao rumor, ao cal en España chamaban *radio macuto*, e a crenzas moi arraigadas, a principal das cales foi a do bromuro. Supoño que *radio macuto* seguirá a emitir rumores no actual exército español profesionalizado; iso si, o *bromuro* imaxinario seguro que desapareceu das mentes dos soldados, que agora son tamén soldadas. Da lenda contemporánea do oficial que matou a couces un soldado e que tiña que usar, en castigo, a cruz negra, xa tratamos no *Fondo dos Espellos*. Veñamos ao bromuro.

Existía no exército español a crenza seguinte: nas cociñas dos cuarteis botaban bromuro na comida. Con iso conseguíase que os soldados non tivesen apetito sexual ningún e evitábase a masturbación na tropa. Sempre había alguén, relacionado cos destinos na cociña, que aseguraba ter visto uns grandes recipientes cunha etiqueta da farmacia militar na que se lía a palabra *bromuro*. No campamento de Robledo (IPS, Segovia), cantábase unha copla referida aos milicianos de segundo curso (sargentos): «Los sargentos de Robledo,/ flores de pitiminí,/ no necesitan bromuro/ porque la tienen así/ ocaírí, ocaírá...».

Nos meus lontanos e pouco heroicos días militares ninguén da tropa dubidaba que o bromuro na comida non fose algo certo.

Por aquel tempo dominaba a idea de que a masturbación de nenos e mozos de ambos sexos era un acto que, alén de pecaminoso, constituía unha práctica altamente prexudicial para a saúde. Maxence van der Meers, nas páxinas da súa voluminosa novela *Corpos e almas*, presenta cruamente a figura dun masturbador compulsivo que

caera da dexeneración física e mental máxima. Abro agora a entrada *masturbación* da *Enciclopedia Moderna* de Francisco P. Mellado (Madrid/París, 1854) que está feita de refritos procedentes das principais obras científicas francesas da época. Encontro quince páxinas a dobre columna na que, co apoio de eminentes autoridades médicas, se vai esmizando os males, patoloxías, doenzas (físicas e nerviosas) a que está destinado a padecer aquel ou aquela que se masturba. Sei que no século XX, a ciencia demoleu esta mentalidade e considerou a masturbación como algo normal e nada nocivo para os humanos. Incluso na etapa franquista dos anos cincuenta circularon libros de educación sexual nos que a masturbación perdía a súa lenda de horror.

Pero no exército, a masturbación seguía sendo perigosa. Enfeblecía o soldado e minaba o seu espírito, en especial durante os períodos de instrución activa. Por iso lle botaba bromuro ao rancho dos soldados, pensaban estes. Certo que o bromuro de sodio e o de potasio se usaban en medicina como tranquilizantes. Pero a verdade é que os militares franquistas non se molestaban en botar as apócemas na comida, entre outras cousas porque non querían soldados aplacados, adurmiñados nin sedados. O rumor do bromuro, que eu coñecín en forma de crenza universalmente asumida, invadiu todos os campamentos de instrución e cuarteis de España. A oficialidade interesada en mantela, nunca desmentía tal crenza.

Parece que, en período de instrución, sometidos a un horario implacábel e a un exercicio físico esmagador, os soldados caían nun sono de pedra tan axiña como a corneta tocaba silencio e nin a sombra dunha fantasía erótica pasaba pola súas fronteiras. A culpa non era do bromuro, senón da fatiga extrema.

Vexan, pois, o modo como a química entra no territorio de mitoloxía contemporánea de inspiración, obviamente, varonil. As mulleres han de ser estimuladas mediante a *yumbina*; pero os mozos, que se imaxinan a si mesmos sempre activos e insaciáveis, reciben tratamento con *bromuro* para frear o apetito. Aínda máis, eu podo percibir na crenza do bromuro militar un dos medos básicos do varón humano de todas as idades: o medo a perder a potencia eréctil.

«La Codorniz» imaxinaria (25.02.2012)

No franquismo floriu unha revista de humor que fascinaba as elites das Españas. Saír de Paredes de Pontevedra, do Perrete de Vigo, da Viúda de Lisardo de Ourense, con *La Codorniz* dobrada baixo o brazo era un signo de distinción do espírito que os editores fomentaban no seu lema: «La revista más audaz para el lector más inteligente».

O rumor estendeuse por Madrid e por *Provincias* (así se dicía). Os de *La Codorniz* e amigos (De la Iglesia, Oski, Tono, Mihura, Edgar Neville, Conchita Montes) facían

peña diaria á hora do vermú en Chicote, Gran Vía con saída traseira de emerxencia polo Museo de Bebidas en Infantas (Madrid, por suposto). Naqueles faladoiros inventábanse os chistes máis subversivos (de Franco, de Cristo, de Jaimito e outros xéneros) que inmediatamente, e en cuestión de horas, ían de boca en boca e invadían o territorio español. Tal rumor rendíalle homenaxe a *La Codorniz* e seguramente era propalado polos avisados redactores gráficos e literarios da propia revista. Nunca se soubo se o rumor tiña algo de verdade. Por todo o Estado español comentábase, ademais que *La Codorniz* se atrevía a publicar *audaces* e hilarantes críticas ao Réxime e que, en consecuencia, varias veces as autoridades fascistas a secuestraran e impuxeran multas onerosas aos editores. Polo territorio español corrían versións dos textos e describíanse os debuxos que foran obxecto da represión franquista. Vexamos algúns casos.

Na sección «Servicio Meteorolóxico» puido lerse: «Reina en España un fresco general procedente del NW que amenaza con no abandonarnos de momento». Pé do debuxo dun simple ovo de galiña: «Este es el huevo de Colón; en el próximo número publicaremos el otro».

Chiste sobre a regra de tres, aplicado á censura: «Bombín es a bombón como cojín es a x y nos importa tres x que nos cierren la edición». A orixe falanxista do equipo de *La Cordoniz* facía críbel a burla do odiado filósofo do raciovitalismo, que foi así procesado na sección «La Cárcel de papel»: «El llamado Don José Ortega y Gasset, primer filósofo de España y Quinto de Alemania...». Falouse de que a revista publicara un cadro negro do tipo Malevich na portada como alusión directa á censura. E máis cousas. Recentemente estiven folleando unha colección de *La Cordoniz*. En certos momentos hai colaboracións opacas ou misteriosas que poden levarnos a presentir algún lontano vapor subversivo. Pero nada da materia grave que o rumor dicía que aparecera publicada en *La Codorniz* está na colección revisada por este cronista. Preguntei a quen sabe destes temas máis ca min e, en serio, ninguén coñece a existencia de represión franquista, en forma de feches temporais ou grandes multas, exercida sobre a publicación de que tratamos. Polo tanto, achámonos perante unha extraordinaria lenda contemporánea fabricada, seguramente e de modo xenial, polos propios humoristas de *La Codorniz*. A súa era a revista máis «audaz» e, por selo, resultaba castigada. O lector antifranquista sentíase «intelixente» e parte dunha elite ao tempo que acentuaba a súa disidencia. Que o círculo de *La Codorniz* fose o autor dos chistes que fulminaban a figura ridícula (se non fose temíbel e sanguinaria) de Franco, non facía senón aumentar o cabedal simbólico daquela publicación.

Existiu, pois unha *Codorniz* real, non tan audaz como ela se gababa de ser, pero si moi interesante pola súa raíz vangardista, tardo-dadá, ou humorista autóctona no ronsel de Ramón Gómez de la Serna ou do dramaturgo Jardiel Poncela (moi ben levado ao cine daquela por Edgar Neville, quen nunca esquencía no reparto a presenza

saladísima de Conchita Montes). Mais o contido crítico era púdico. Naquela circunstancia de censura sería imposíbel ou suicida un criticismo satírico-político aberto.

Había, por parte, unha *Codorniz* paralela e imaxinaria. Aquela que os seus redactores fantasiaban. Arexados os rumores por toda a rosa dos ventos daquela España afe-rrollada, moitos cremos nela e celebramos o seu enxeño e a súa brillantez combatente. Pero, xa maior eu decateime de que a segunda *Codorniz* era apenas unha lenda contemporánea. O día no que souben que «nos importa tres equis que nos cierren la edición» nunca fora á imprenta sentinme tan triste como aqueloutro día no que dixeron na escola que os Reis Magos non nos traguían os xoguetes e non bebían as copiñas de Porto Bandeira que o finado do meu pai lles deixaba pola noite.

Ás veces, polo *Fondo dos Espellos* pasan nubes de saudade moura.

Adeus á neomitloxía (03.03.2012)

Nas semanas pasadas ocupámonos de rumores que se convertían en crenzas as cales, á súa vez, mutaban en lendas contemporáneas. Incluso o resultado podía ser un sistema mítico de nova creación.

Un rumor moi estendido no século XX por todo o mundo falaba de que no ceo enxergaban cada vez máis «platillos volantes» ou «pratos voadores». Decontado, o rumor converteuse en crenza: existen obxectos voadores non identificados (UFO) que seguramente son as naves estelares de que se serven seres extraterrestres; nun principio só «marcianos». De seguido comezaron a circular pequenas unidades narrativas (lendas contemporáneas) nas que os extraterrestres ían e viñan desde o espazo ao noso planeta. Finalmente un sistema mítico, vasto e complexo, foi consolidado e non cesa de medrar: «ufoloxía» ten os seus sacerdotes, os seus autores de culto, os seus fieis seguidores en canto múltiples negocios florecen, como en todas as grandes relixións, ao seu abeiro.

Fomos tirando aquí do fío de toda esta materia fabulosa pro non conseguimos dar conta do novelo. Chegou a hora de despedirnos do asunto da neomitloxía aínda sabendo que nos quedaron moitos temas a tratar. Poñamos un exemplo.

Acabo de acudir ao cemiterio de Pereiró (Vigo) para acompañar un amigo á cova que será a súa derradeira morada. Observei un indicador municipal. Alí non se lía PE-REIRÓ senón PEREIRO. Calquera vigués lería o letreiro como palabra aguda, porque a coñece de ouvido. Pero un de fóra necesariamente a pronunciaría como grave. A cousa deste letreiro defectuoso é unha crenza moi estendida no universo escolar. Ela é a que asegura que a RAE, e por extensión a RAG, manda que as letras maiúsculas non leven til. Isto non é en absoluto certo mais estou seguro de que á maioría dos

lectores alguén (ás veces mesmo un profesor) lle dixo na súa infancia algunha vez que as letras maiúsculas estaban exentas de levar acento gráfico ou til.

106 Igualmente, gorentaríame afondar na mitoloxía da «Idade de Ouro» ou «Tempo Pasado» no que as cousas eran mellores do que son hoxe. Moitos contemporáneos están certos de que os alimentos de hoxe son peores que os de antes, e perigosos. Por iso, pensan que a xente «de antes» vivía máis anos e era máis san. Os viños, sen dúbida, eran máis naturais (nada de «feituría») e sentaban mellor. A imaxe idílica daquel tempo feliz sería a dos labregos da costa estercando as leiras con marisco do mellor. Tamén no pasado, o tempo meteorolóxico estaba ben regulado: os invernos eran invernos e os veráns veráns; e non como agora que todo semella revolto. Pura crenza mítica.

Algún día, con todo, teríamos que tratar de dous mitos recentemente introducidos que xa teñen circulación e son considerados galegos e ancestrais. Un é o do *Samain* ou festa «celta» de Santos na que andan soltas as bruxas e os espíritos. E outro é un tal *Apalpador*, que, na falsa tradición, aparece como unha versión galega do Papá Noel que por certo non sei porque nos EE. UU. lle chaman «Santa» se é varón ben barbado. Teño entendido que a invención dos mitos falsamente tradicionais do Samaín e do Apalpador se debe a persoas concretas que por aí andan e son ben vivas. Resulta estraño, con todo, que nin Risco, nin Xocas, nin os actuais antropólogos culturais e etnógrafos sentisen nunca falar do Samaín (significa «Santos» e «Novembro» en actual irlandés e gaélico de Escocia) coma da figura do Apalpador. Por suposto: a invención de ambos é resultado dunha pulsión antiimperialista. Os autores deste novo Samaín e do Apalpador querían liberar os galegos do *Hallowe'en* e máis de Santa Claus; e velaí.

Cando eu era adolescente, os nosos mestres recomendábanos a lectura de *El Criterio*, de Jaime Balmes. Este autor eclesiástico contribuíu moito a evitar que moitos mocíños da miña xeración se convertesen en crédulos. Para Balmes o único indubidábel é o Dogma Católico; o resto había que analízalo con absoluta precisión racional aplicando a medicina universal do «sentido común», como fixeran os vellos filósofos escoceses. Máis tarde, indo dun ensaio a outro (ás veces ao azar) do Padre Feijóo, fomos mellorando a nosa capacidade crítica e aprendendo que *creer* é algo que pode ser perigosísimo. Aínda máis cando, xa ben crecidos, entramos en contacto co simpático e demoledor mestre «Alain» (rendíanlle homenaxe Sartre e Paz Andrade) tivemos ocasión de extremar as nosas precaucións sobre os efectos de verdade daquilo que nos dan como indiscutíbel: incluíndo a capa de ozono (esquencéranse?), o quecemento global e todas esas cousas que onte predicaba ao mundo, xerando inmensos beneficios económicos, Al Gore.

Beatriz ou Camelias (17.03.2012)

En 1962 debía xa de estar terminada unha rúa que, en Vigo, vai desde o Campo de Granada (logo División Azul) a López Mora, pasando pola Praza de Zamora (logo da Independencia) e cortando o vello camiño do Romil, que aínda rexe. A rúa nova foi moi prezada polos vigueses. Ela ocupou parte dos grandes predios de recreo da aba do Castro (entre os cales o de María Gasset Artime, onde Ortega neno se iniciara nas letras) e salvou a rúa de Ourense mediante un modesto pero digno viaduto de pedra.

107

Como queira que a nova rúa non tiña nome, unha man anónima pintou aquí e acolá, con pincel groso AVENIDA DE BEATRIZ. O caso foi que tal nome difundíuse aínda que a maioría dos vigueses ignorábase quen era aquela misteriosa Beatriz. Iso si, todos sospeitamos que se tratase dunha moza habitante da zona e que o autor dos rótulos fose un seu namorado ou admirador.

Por algunha razón incógnita, FARO DE VIGO apoiou en 1962 o nome de Avenida de Beatriz. As pintadas mantivéronse e os taxistas estaban na onda. Houbo cartas ao director e importantes escritores residentes en Vigo (Álvaro Cunqueiro, Fernando Alonso Amat, Ramón González-Alegre) sumáronse, entusiastas, no FARO á campaña pro Avenida de Beatriz. Todos encontraban o nome moi belo e literario.

Os escritores celebraron que un acto de amor determinase o nome dunha rúa. Avenida de Beatriz, pois.

Por aqueles anos, Vigo era a capital mundial da camelia, chamada aquí impropriamente «la flor de las Rías Bajas». O concello promovía, con éxito de público e inmensa aceptación por parte do estamento franquista, a Festa da Camelia. Tanto é así, que Carmen Polo, a muller do Caudillo, adoitaba aparecer por Vigo, sempre encantadísima da vida, para participar nela. Naqueles primeiros sesenta, os grandes acontecementos cívico culturais da cidade eran as Festas da Empanada, da Sardiña e da Camelia, ao tempo que decaía o bon teatro e o bon ballet en Castrelos. Dado que a nova rúa de que estamos a tratar foi beirada de plantas de camelia, moitos vigueses renuentes ou resistentes ao franquismo temeron que en lugar de Beatriz, a vía sen nome puidese levar o de Avenida de dona Carmen Polo de Franco. A erección daquela dunha Cruz de los Caídos sobre a Plaza de la División Azul facía que temésemos o peor do peor.

Naturalmente a campaña pro Avenida de Beatriz acentuou a esixencia en días nos que o concello intensificaba un neofalanxismo moi curioso que o alcalde Portanet inspiraba e que aínda non tivo o seu analista.

Finalmente ocorreu o que ocorreu. Non houbo Avenida de Beatriz e si que houbo Avenida das Camelias (menos mal).

Este cronista pasea moito, arriba e abaixo, pola Avenida das Camelias de Vigo. Un día destes pasados, o cronista ollou para o chan e viu nel unha pintada, en letras firmes e vagamente evocadoras de *certo modern style* ou *art nouveau*. A pintada sitúase na zona na que antano estivo escrito Avenida de Beatriz. Na pintada de hoxe lese, en perfecto francés: JE T'AIME À MOURIR: «ámote a morrer». O eco dun poema de Louis Aragon, popularizado por Georges Brassens, resoa no *Fondo dos Espellos*: «il n'y a pas d'amour heureux»; non hai amor feliz.

Pensei, por un intre, que o namorado de Beatriz, ancián, se achegara aos lugares nos que viviu ela para lle render unha malencónica e fermosa homenaxe derradeira. Es-taríamos, daquela, perante un exemplo conmovedor de constancia nos afectos e de paixón polas boas letras. autores de *Merlín e Familia*, *Iris y el viento* e mailo director de *Alba*, sentiríanse ben coa lectura deste simple texto pintado no pavé da avenida que non foi de Beatriz: «Je t'aime á mourir».

Ponte do Capitán Nemo (24.03.2012)

Pedímolos varios e durante moitos anos. Nunca conseguimos que a de Rande levase oficialmente o nome de Ponte do Capitán Nemo. Hoxe anda por Vigo o roxe-roxe de que o Campus do Mar vai ser chamado así: Campus do Mar «Jules Verne». Non sei se chegaremos a ver isto algún día. En todo caso, a memoria de Verne na ría de Vigo, non hai moito tempo cuase extinta, avivece. Dúas estatuas erixíronse á memoria do autor de *Vingt mille lieues sous les mers* (citaremos *20.000 leguas...*) e recibo con ledicia a nova de fundación dunha Sociedade Verniana seica con sede en Vigo.

A mediados do século XIX encontráronse en París dúas persoas de excepción: o avogado bretón Jules Verne e o editor Jules Hetzel, ambos procedentes ideolóxicos e sentimentais da revolución de 1848. Os dous Jules tiveron esta visión: fabricar toda unha biblioteca destinada aos nenos e aos mozos na cal aprenderan estes as bases da ciencia positiva ao tempo que a súa imaxinación se exaltase en relatos prodixiosos. Ou sexa: a alianza do que a pedagogía progresista chamada daquela «leccións de cousas» coa máis avanzada narrativa de ficción. Pero Jules e Jules non se limitaban, na súa intención, a iso. Eles pretendían que o seu fose tamén un proxecto instrutivo que inculcase nos pequenos e adolescentes o ideal da xustiza pública e da liberdade, igualdade e fraternidade do lema republicano. Así naceu a constelación de novelas que se titulou *Voyages extraordinaires (Viaxes extraordinarias)* das que forma parte *20.000 leguas...* Verne, o avogado e concelleiro de Nantes, escribiría (con axudas). Hetzel, o empresario que, como Eduardo Chao, viña da Revolución, editaría e distribuiría os libros.

Os devotos de Jules Verne deberían facer peregrinaxe, ao menos unha vez na vida, á casa-museu do autor. Esta abre as súas portas en Nantes e nun outeiro desde o que

se divisan os navíos que se moven entre néboa lixeira polo esteiro do Loira. O espírito de Verne está alí. «Aposentadores de sombras», chamou Filgueira aos que saben captar a alma dun defunto nobre na reinvención da súa casa. Ao «aposentador» de Nantes saíulle moi ben a operación de cazar a pantasma de Jules Verne e acomodalala entre mobiliario e fetiches pertinentes. Con todo, en Nantes áchase a menos unha cousa: os libros, xornais, cartas mariñas e crónicas documentais que unan a figura de Verne coa ría de Vigo e con Galicia. Pero a culpa é só da nosa indiferenza.

Nas vitrinas de Nantes pódense ler sen dificultade documentos ben interesantes.

Un, o contrato fundacional privado que asinan Verne e Hetzel e no cal conveñen en que o obxectivo das novelas que publicarán é educar os mozos nos principios da moral laica, dos dereitos individuais e colectivos dos pobos. É decer: educación para a o exercicio da Liberdade.

Outros varios contratos estatúense entre Hetzel e un conxunto de colaboradores científicos: matemáticos, físicos, astrónomos, naturalistas, historiadores, xeógrafos. Eles proporcionaríanlles a Verne documentación e cálculos bastantes para el ir construíndo as primeiras obras mestras de ficción científica. Coa axuda de tales colaboradores, Jules Verne conseguiu fascinar sen se apartar nunca das posibilidades preditivas que a ciencia positiva lle fornecía no seu tempo. Verne é a negación da literatura fantástica.

Finalmente, o visitante pode consultar en Nantes documentación relativa á actividade política de Jules Verne como concelleiro municipal da súa cidade. Nesta función pública, o autor de *20.000 leguas...* foi tamén o impulsor dunha importante iniciativa, coroada polo éxito: a construción e posta en funcionamento dun circo municipal en Nantes. É certo que todas as almas libres aman o circo.

Cando este cronista se informaba na Casa-museu de Verne de tantas pequenas como grandes cousas, veulle á memoria que o circo estable Tamberlick acababa de ser destruído en Vigo con todas as bendicións do concello e perante a indiferenza (outra vez) da poboación. Isto é Vigo.

En fin, iremos tirando algunhas causas ou farrapos de cousa do *Fondo dos Espellos*, que ás veces mesmo parece ser o fondo dos Océanos. Cousas que nos acoden a reclamar que a de Rande se chame Ponte do Capitán Nemo e que o Campus do Mar leve o nome de Jules Verne.

Mar de Nemo, mar de Vigo (31.03.2012)

110

Na páx. 93 da *editio princeps* (1870) de *20.000*, Jules Verne fai que o profesor Annorax lle comente ao misterioso capitán do Nautilus algo referente ao mar no seo do cal esvara o submarino coma un cetáceo prodixioso e mecánico. Nemo respóndelle ao prisioneiro deste modo que agora traduzo ao noso idioma:

O mar é todo! El cobre as sete décimas partes do globo terrestre. O seu alento é puro e san. É o inmenso deserto no que o home xamais está só, pois sente sempre tremer a vida ao seu redor. O mar non é máis ca o vehículo dunha sobrenatural e prodixiosa existencia; el non é máis ca movemento e amor; é o infinito vivo, como o ten dito un dos vosos poetas (franceses). E en efecto, señor profesor, a natureza maniféstase no mar nos seus tres reinos, mineral, vexetal, animal. Este derradeiro áchase amplamente representado polos catro grupos de zoofitos, por tres clases de articulados, por cinco clases de moluscos, por tres clases de vertebrados, os mamíferos, os réptiles e esas innumerábeis lexións de peixes, orde infinita de animais que conta con máis de dez mil especies, das cales só unha décima parte pertence á auga doce. O mar constitúe a vasta reserva da natureza. Polo mar é por onde, por dicilo así, comezou o globo, e quen sabe se non terminará polo mar! Nel é a suprema tranquilidade. O mar non pertence aos déspotas. Na súa superficie, estes aínda poden exercer os seus dereitos inícuos, loitar entre si e, entre si, devorarse. Poden transportar á superficie do mar todos os horrores terrestres. Mais a trinta pés por baixo do seu nivel, o poder dos déspotas cesa, a súa influencia apágase, a súa potencia desaparece! Ah, señor, viva, viva vostede no seo dos mares! Só alí está a independencia! Eu non recoñezo amos! Eu son libre!

Así falaba o capitán Nemo. No discurso lostrega a súa mística nihilista e a súa paixón infinita polo mar. Eu estou seguro de que o pulo xerminal do Cemiterio Mariño de Paul Valéry parte do parlamento que acabamos de reproducir: «La mer, la mer toujours, recommencée!».

Jules Verne, en *20.000 leguas baixo os mares*, alén de nos facer vivir unha viaxe extraordinaria narrada en primeira persoa polo profesor Annorax do Museo de Plantas de París, ofrécenos unha complexa e múltiple lección sobre os fondos mariños do planeta terra. A súa descrición abarca a zooloxía, a botánica, a xeografía, a hidroloxía, a física, a historia e outras ciencias e especialidades necesarias para un coñecemento completo e interdisciplinar do mar no seu conxunto. Por iso, o roxe-roxe que anda estes días por Vigo non resulta en absoluto impertinente. O Campus do Mar podería levar o nome de Jules Verne.

Hai na cultura galega, e de expresión galega, ben precisamente, unha constante presenza do mar. Os nosos poetas medievais (Martín Codax) e contemporáneos (Manuel Antonio, Bernardino Graña) levan o mar nas veas dos seus fluxos creadores. No século XVIII, Xosé Cornide sentiu a importancia do mar na economía de Galicia ao tempo que describiu os peixes con precisión que se anticipaba en certo modo a Verne.

O próximo día 17 de Maio Vigo e Galicia enteira renderalle homenaxe a Valentín Paz Andrade, en cuxos versos latexa a paixón polo mar que expresaba o capitán Nemo nas palabras antes transcritas. Encanto ao pensamento político-económico de Paz

Andrade, o mar e as súas riquezas ocupan un lugar céntrico. Non hai Galicia viábel sen a explotación dos recursos mariños. Para o polígrafo Valentín Paz Andrade non é posíbel unha Galicia autodeterminada que non sexa rica e laboriosa. Omar, nese horizonte de tarefa programática que Paz Andrade defendeu toda a vida, é forza motriz de toda Galicia futura.

Nun intre indefinido do século XIII, Martín Codax escribiu así: «Quantas sabedes amar amigo/ treides comigo a lo mar de Vigo/ e bañar-nos hemos nas ondas». Este chamamento atravesou as centurias (seiscentos ou setecentos anos) e achou eco en Jules Verne. El ordenou que o esporón do Nautilus enfilase o fondo de Rande e cortase as «ondas do mar de Vigo» de forma e modo que xa iremos comentando.

O ouro do Capitán Nemo (14.04.2012)

Estou aplicado a redactar estas notas sobre Verne, Nemo e Galicia, ou sexa a ría de Vigo, na outra banda do Mundo. Encóntrome aos 12° 5' de latitude sul e 94° 33' de lonxitude, xusto na illa de Keeling que tivera a honra de ser visitada por Darwin. Keeling é un erguemento madrepórico que os coqueiros (e o caranguexo simpatiquísimo dos coqueiros) colonizaron. Escribo, pois, mentres o navío que me transporta suca o Océano Índico. O sol alto é unha laranxa e pola cabeza pásanme Rama e unha hoste de macacos armados en procura da máis fértil terra do mundo, que é Ceilán.

Recibo unha advertencia que me vén da lontana Galicia. «Estás a escribir sobre *20.000 leguas* de Jules Verne, cada semana. E ignoras o feito de que tal novela foi editada, por Ir Indo, en galego, como *Vinte mil leguas baixo dos mares*, Vigo, 2003. As tradutoras da novela inmortal son Mercedes Pacheco Vázquez e Llerena Perozo Porteiro».

Ben, baixo a miña ollada e sobre o prato ondulado que é o mar onde me eu atopo, farfallean bandos arxentados de peixes voadores e momentos atrás xogaron na proa do barco uns golfiños de fociño canicular sumamente agradábeis. Pero non me está ao alcance da man o mar de Martín Codax nin librería galega ningunha para me eu facer coa citada tradución nosa de *20.000 leguas* que estou seguro de que é moi boa. Ando á espera do manatí ou *dugong* destas augas que tan cruelmente aparece cazado e comido na novela de Verne, pero non teño moita fiúza en lle botar o ollo enriba, se é que a especie non está extinguida. Tan axiña como regrese a Vigo destas pascuas no Índico procurarei a tradución galega de *20.000 leguas* feita por Llerena e Mercedes.

Entre tanto, teremos que limitarnos a traballar coa primeira edición de *Vingt mille lieues sous les mers*, Hetzel, París, 1870.

Imos evocar agora o modo e a maneira en que o narrador de *20.000 leguas* se refire á ría de Vigo. Certo, que tal voz de ficción, a do profesor Aronnax, naturalista francés, nunca pronuncia o nome de Galicia. Para o autor, Verne, Galicia era invisíbel. Fala de outros pobos desposuídos de estado propio, pero non fala de Galicia. Vén a Vigo, pero ignora que Vigo é Galicia. No capítulo VI do segundo tomo de *20.000 mil leguas*, o *Nautilus* entra en augas da illa de Creta, cuxa poboación grega polas datas nas que se sitúa a acción se alzara contra o despotismo do turco, igual que se levaría contra os nazis. Aronnax contempla, como é hábito nel, as belezaas submarinas a través dos ventanais do salón do *Nautilus* ao tempo que, xunto co seu criado Conseil, vai acumulando, para instrución científica dos lectores, descrición dos animais, vexetais e minerais marítimos.

De súpeto, entre os peixes, os moluscos, as esponxas, as especies de argazos mil, xorde unha figura inagardada: un home que se achega, a bucio, ao cristal, e intercambia un signo ou saúdo co Capitán Nemo. Aronnax ve desde o *Nautilus* un inexplicábel nadador submarino. Aronnax é informado daquela, da identidade do buzo: un tal Nicolás, alias «o Peixe», espléndido mergullador, natural do cabo Matapán e moi coñecido en todas as Cícladas. Segundo Nemo.

Logo Aronnax asiste a unha sorprendente operación. Nemo enche un baúl de lingotes de ouro por valor (estimado) duns cinco millóns de francos dos anos sesenta/setenta do século XIX. Fai izar o cargamento sobre a cuberta do *Nautilus* e logo estíbaos na gamela auxiliar que habitualmente vai fixada con pernos ao submarino. Aronnax oe como a gamela parte con rumbo descoñecido.

Naturalmente, o profesor non sabe que pensar. Non consegue durmir en procura da relación que poida existir entre o mergullador Nicolás e os lingotes de ouro. A quen lle envía tal fortuna o capitán Nemo?

Ao día seguinte, e co *Nautilus* navegando polas profundidades do Mediterráneo, Aronnax reúnese co seu criado Conseil e co arpoador canadiano Ned Land, compañeiros seus de cativerio a bordo do *Nautilus*. Os tres foron mordidos da máis viva curiosidade. Á pregunta sobre quen sería o destinatario do envío do tesouro, Ned Land engaden outra: «De onde Nemo saca o ouro?». E o relato, segundo a boa técnica do folletín da época, deixa o lector intrigado. Intrigado, si, pero non sen pistas. Elas son: hai unha revolta en Creta; un nadador faille unha sinal a Nemo; Nemo factura a terra, no seu caiuco, un baúl ateigado de lingotes de ouro.

Nemo en Vigo (21.04.2012)

No capítulo VI (II tomo) de *20.000 leguas*, Jules Verne, como saben os que seguen esta nosa serie, deixa preparado un enigma. Hai unha revolución panhelénica en Creta; un misterioso mergullador da zona faille sinais misteriosos a Nemo; este manda para terra un enorme cargamento de lingotes de ouro, coa dirección escrita en caracteres gregos. De onde saca o ouro Nemo e a quen llo entrega? A solución a esta escura cuestión aparece no capítulo VII do mesmo volume, titulado «La baie de Vigo» e que nós traducimos como «A ría de Vigo». Resumamos.

113

O naturalista Aronnax, do Xardín das Plantas de París, retido contra a súa vontade a bordo do Nautilus en compañía do seu criado Conseil e do arpoador Ned Land, visita subrepticamente a cámara do capitán Nemo, naquel intre deserta. Repara Aronnax que das paredes do habitáculo do capitán penduran rostros fixados en forma de augaforte. Eran os de grandes patriotas e revolucionarios que consagraran as vidas a «unha grande idea humana». Estaban o polonés Kosciuto, o grego Botzaris que veneraba Pondal, o irlandés O'Connell; tamén Lincoln e un tal John Brown, vítima da violencia contra a raza negra, segundo un deseño de Victor Hugo.

Acto seguido, recibe do capitán Nemo unha lección de Historia de España. Cóntalle como a frota hispanofrancesa das Indias se afundiou con todos os seus tesouros, despois dunha batalla contra o Inglés, na ría de Vigo. Nemo non di Galicia nin di Rande, pero anúncialle ao profesor Aronnax que o Nautilus se encontra na ría de Vigo e no sitio xusto onde xacen os galeóns cargados de riquezas. Chegados a este punto, Aronnax informa a Nemo de que funciona unha sociedade anónima que obtivo o permiso de España para resgatar o ouro e a prata da frota afundida na ría de Vigo.

(Compráceme informar aos lectores de que na Fundación Penzol de Vigo se encontra un libro da época que trata de tal sociedade de accionistas. No século XIX e no XX fundáronse varias empresas cuxo fin era apropiarse dos tesouros de Rande. Xeralmente tratábase de estafas moito ben organizadas).

Isto é o que Aronnax ve, no fondo da ría de Vigo, segundo a tradución de Llerena Perrozo Porteiro/Mercedes Pacheco Vázquez (Ir Indo, Vigo 2003):

Ó redor do Nautilus, nun radio de media milla, as augas aparecían impregnadas de luz eléctrica. O fondo areoso era neto e claro. Os homes da tripulación, vestidos con escafandros, ocupábanse en baleirar toneis medio podrecidos, caixas desfondadas, no medio de restos aínda ennegrecidos. Daquelas caixas, daqueles toneis, escapaban lingotes de ouro e de prata, cascadas de piastras e xoias. A area estaba tapizada con elas. Despois, cargados con aquel precioso botín, os homes retornaban ao Nautilus, deixaban nel os seus fardos e volvían retomar aquela inesgotable pesca de prata e ouro.

Ou sexa, que Nemo era «o herdeiro directo e único daqueles tesouros roubados aos incas e aos vencidos de Hernán Cortés», segundo o narrador.

E o capitán Nemo (isto é o importante) non se apropiaba das riquezas de Rande no seu beneficio, senón que con elas proveía a remediar os seres que sofren, a liberar las razas oprimidas que hai sobre a terra e a vingar as vítimas das inxustizas. O capitán Nemo, que tiña os retratos dos grandes homes que emanciparon os seus pobos pendurados no dormitorio, subvencionaba as loitas revolucionarias e nacionalistas do mundo co ouro e a prata dos galeóns de Vigo.

De súpeto, exclama o profesor Aronnax, do *Jardin des Plantes* de París: «E entón comprendín a quen estaban destinados os millóns expedidos polo capitán Nemo cando o Nautilus navega nas augas da Creta insurrecta!».

Durante moitos anos, o PNV fomentou a lectura de *20.000 leguas* de Jules Verne. Para os independentistas vascos era bon que os meniños e os mozos educaran a sensibilidade independentista ao tempo que se instruían nas ciencias naturais e se formaban no culto ao progreso industrial. Non teño noticias de que o nacionalismo galego tivese moito en conta a Jules Verne e a obra que estamos a comentar. En todo caso, observamos que a información etnista e nacionalitaria de Verne tiña as súas limitacións: el ignoraba que Vigo está nun país chamado Galicia e non parecía saber que o Quebec no que naceu Ned Land é territorio plenamente francófono.

Urbano Lugrís en viaxe submarina (28.04.2012)

Aquilo constituía unha extraordinaria viaxe literaria e plástica. Urbano Lugrís, José María de Labra e Mariano Tudela fundaron na Coruña a revista *Atlántida*. Como todos os lectores de *20.000 leguas* saben, o navío submarino de Nemo tamén visitou as ruínas da cidade ou país afundido nas augas do mar occidental: *tot fou, arreu, pas-tura d'amisbes devorants* (todo foi, arreo, pasto de abismos devorantes), tal como Verdaguer cantara desde o seu Mediterráneo, algo así coma horrorizado. Eu estou seguro de que o título de *Atlántida* foi unha proposta de Lugrís.

Urbano estivo toda a vida obsesionado co mar e co mundo naval. E non só coa superficie do mar, senón tamén coas súas profundidades. Sabía de memoria milleiros de versos, entre os cales un bon feixe dos *L'Atlántida* de Jacint Verdaguer. Algúns dos mellores debuxos, dos frescos e murais máis celebrados, das máis prezadas das pinturas en táboa da autoría de Lugrís, glosan o tema mariño que adoito soe ser mesmamente submarino. O Lugrís poeta e escritor, que estudou moi ben Olivia Rodríguez, filla de Mariano Tudela, insiste no motivo oceánico. Observemos que a vocación submarina de Urbano esténdese tamén á vivencia e imaxinación, arcaica, etnista e colectiva, das cidades asolagadas de Galicia, Bretaña e outras fins do Mundo. Incluído o Valverde Seabrés de Miguel de Unamuno. A revista *Atlántida* da Coruña só viviu en 1954 e 1956. Eu líaa e ollábaa sempre na Biblioteca Provincial de Pontevedra,

espléndida a admirabelmente dirixida por Villamil. A revista fascinoume e a atracción que exercía sobre min debíase en boa medida aos debuxos de Lugrís.

Nun dos números de *Atlántida* (non teño a colección agora á man), alén dun debuxo marítimo de Urbano podíase ler unha prosa surrealista del titulada «Homenaje a Julio Verne». Con esta dedicatoria: «A Verne, que me inventó ojos a mis quince años y continúa haciéndolo» (ou algo así, porque sigo a citar de memoria).

O caso é que eu, ao tempo, tiña quince ou dezaseis anos e estaba posuído por Jules Verne, cuxas novelas me absorbían e me marabillaban. Inventábanme ollos.

Fecho agora estes (os ollos) e venme á memoria o poema en prosa castelá de Urbano Lugrís. Nel xoga coa idea de viaxe, coa lúa; sobre todo co mundo submarino. Lugrís fabrica, no seu particular onirismo galego, unha visión de París, onde sitúa, que non en Bretaña, o autor Verne. Por aquel tempo eu lía moita literatura de aventuras. Mais, por cima do capitán Maine Reid, por cima de Emilio Salgari, e naturalmente, por cima de Zane Grey, (aquele clásico plúmbeo do *Far West*), eu apreciaba, por literaria e por científica, a novelística de Verne. A primeira vez que vin citado Verne desde unha altura culta e non desde a consideración dun amábel autor de obras instrutivas destinadas a rapaces, foi en *Atlántida* e nun texto de Lugrís ilustrado por el mesmo.

En «Homenaje a Julio Verne» Urbano soña París como se a cidade (a de Hugo, a de Sue, a de Dumas, a de Paul Féval e outros folletinistas que Lugrís adoraba) estivese asolagada. Aquel París está cuberto polas augas, non se sabe se do Océano verneano ou dalgún lago monstruoso que, coma o que asolagou Antioquía na Antela, fixese o propio coa Lutecia dos galos. E hai algo que lembro. Entre as torres mergulladas da fantasía surrealista de Lugrís, cuxo nome, neste caso, rimou con París, encontrábase a Tour Saint-Jacques.

O que nos leva a lembrar que, a carón do vello Hôtel de Ville, cabo, das ribeiras do Sena, érguese aínda hoxe, orgullosa, a Tour Saint-Jacques. A Torre de Santiago que sobrevive da antiga igrexa varias veces incendiada e castigada polas revolucións que achandaron o vello París desde 1793. O caso é (quero agora deixar constancia) que no máis alto da Tour Saint-Jacques está unha estatua de Santiago Apóstolo vestido de peleriño, que sinala co seu brazo a vía que remata en Compostela. Logo un vai pola Rue Saint-Jacques, contornea a Sorbona, os baños romanos e o hotel dos abades de Cluny. Axiña, polo Boulevard Saint-Michel adiante xa vai un encarreirado, a pé ou dacabalo, á Galicia de nosoutros. Velaí a nacencia do tan aqueloutrado Camiño Francés. Quen finazou e fundou a irexa parisién de Saint Jacques (non convén esquencelo), foi o sabio, misterioso, estupendo alquimista Nicolas Flamel. Uns dez anos despois de Lugrís inventar, no nome de Verne, un París somerxido, Daniel Cortezón, autor oriúndo da Terra de Britonia, escribiu a súa obra sobre Nicolás Flamel.

Na miña vida levo lido algúns ensaios sobre a figura e a obra de Jules Verne, autor que carece de capítulo propio na historia literaria oficial de Francia, calcaria e con-

servatriz. Lembro ter lido algunha parvada sobre a homosexualidade masculina que olfactos moito ben tremiñados detectan nos textos de Verne e algunha advertencia, máis fundamentada, verbo da evidente fuxida do de Nantes á pintura de caracteres femininos. En todo caso, na memoria activa que me resta agora só se perfilan, no terreo da interpretación de Verne, algunhas ideas intelixentes a precisas da autoría, home non, de Roland Barthes.

Pero sempre, sempre, sempre, terei na memoria o poema en prosa de Urbano Lugrís dedicado a Jules Verne a propósito de non sei que conmemoración. En *Atlántida*, anos cincuenta do século XX.

Co cal a sombra de Jules Verne esvaease malenconicamente e vai perderse no Maels-trom espiral que envía todo vorazmente cara o *Fondo dos Espellos* da memoria. Fin da serie. Beizón pola vosa paciencia.

Evolución do concepto Paz Andrade (05.05.2012)

El estaba dotado dun núcleo de diamante. Non coñecín intelectual ningún tan fiel sempre aos impulsos xenerosos da xuventude. «O que nos salva é aquilo que logramos recuperar do naufraxio dos ideais adolescentes» –repetía Otero Pedrayo–. O patriotismo de don Valentín ancián (e ancián lúcido e revoltado) era igual de enxel e emocionado que o do mozo Valentín que en 1918 se incorporaba ao nacionalismo das Irmandades da Fala. Entre o adolescente que se entrega á Causa e o Vello Que Sabe e more dando exemplo e doutrina, media grande parte do século XX, do que Paz Andrade é testemuña de privilexio. Testemuña activa que contribúe a mudar a realidade e as consciencias de Galicia de xeito protagonista.

Nado en 1898, cando o Desastre dos españois, Paz Andrade entra en acción e non parará até que o franquismo, en 1936, detivera os seus movementos; como veremos, nunca completamente. O Paz Andrade dos anos vinte e trinta é un político cuxo modo práctico utiliza como armas principais a oratoria (espléndida e electrizante), o xornalismo (*Galicia, El Pueblo Gallego*) e a organización política de carácter republicano, progresista e nacionalista. Paz Andrade (con Bóveda, Castelao, Otero Pedrayo) será un dos principais impulsores do Partido Galeguista. Outros nacionalistas, entran equivocadamente na República sen constituír partido nacional propio e seguindo o carreiro marcado por Casares Quiroga; camiño cego que había de morrer para sempre en Izquierda Republicana. Poucos anos máis tarde é Paz Andrade quen se equivoca, ao meu xuízo, ao confiar na vía de centro do seu vello e moi admirado amigo Portela Valladares. Na campaña do plebiscito pro Estatuto de Autonomía de 1936, Paz Andrade brillou coma un facho de intelixencia e de enerxía. Foi un dos axentes da nosa vitoria.

O autor que este 17 de Maio celebra, termina a primeira fase da súa vida pública o 20 de xullo de 1936, cando é sometido a depuración e lanzado ao desterro, e cando a súa vida correu verdadeiramente risco. Reasentado en Vigo, recuperado o seu despacho profesional, conságrase ao estudo e á meditación («sempre en Galiza») en canto establece contactos reticulares cos exiliados republicanos de todo o mundo. Esta etapa reflexiva non lle couta a mobilidade internacional, especialmente ao ser nomeado técnico, en materia de pescarías, da FAO. E van saíndo a lume os libros que conforman Paz Andrade como un grande das nosas letras de todos os tempos. Para moitos de xeito sorprendente, xorde o Paz Andrade poeta vivamente contemporáneo de estro poderoso e modo en ocasións comprometido até a dor: vexan a suite elexíaca a Castelao (*Pranto Matricial*) como un exemplo. Logo tamén, Paz Andrade comparece no diario *La Noche*, inspirado por Borobó, cun folletón que removeu as máis fondas augas do nacionalismo, nos anos 50 quietas e como apodrecidas. O folletón sería publicado en América co título de *Galicia como tarea*. Cómpre ser lido coma o grande manifesto político e económico da nacionalismo galego durante a ditadura de Franco. E viñeron os ensaios literarios e biográficos (sobre Valle-Inclán e sobre Castelao, notoriamente). O ensaísta Paz Andrade cita con habelencia filósofos, e economistas, escritores galegos coetáneos e do mundo enteiro. Amósase coma un mestre do pensamento e os seus textos eríxense en pertorios de solución económicas e políticas aos males derivados do colonialismo e da marxinação.

E como Paz Andrade era isto e era moito máis, resultou ser o único galego demócrata que foi chamado a negociar o actual réxime coas forzas políticas franquistas evoluídas, coas da resistencia antifranquista e cos axentes superiores (EE. UU., Igrexa, Exército, Banca...). Alí estivo só, e ben só, o nacionalista Paz Andrade, pois que outros antes, e sen el ter culpa, xa aniquilaran o Consello de Galiza que representaba a lexitimidade republicana galega. Aínda Paz Andrade tivo ocasión en vida de denunciar os febles resultados nacionais obtidos por Galicia a consecuencia daquela Transición. Con todo, el cumpriu co que se lle pedía e foi o único nacionalista galego elixido como tal para as cámaras de Madrid, no caso del para o Senado.

É cousa habitual que un autor o autora chamado a ser celebrado no Días das Letras entre na conmemoración cun perfil público ou de fama e saia con outro diferente. No caso de Lois Pereiro, xa vostedes se lembran: abriuse o ciclo conmemorativo cun rebelde de tendencia *punky* e fechouse co tesouro dun poeta conmovedor entre as mans. No caso de Paz Andrade: é convocado á lectura e á interpretación alguén considerado «empresario» e, de súpeto, este convértese, de xeito milagreiro para algúns e algunhas, en altísimo poeta *engagé* de estro potente, ao tempo que en autor do gran discurso identitario sobre a Galicia Mártir que fora humillada en 1936. De momento, recoméndolles a visita á exposición dirixida por X. L. Axeitos, que acolle na súa sede coruñesa a Fundación Barrié. Versa sobre o *Galicia* e Paz Andrade xornalista.

Leal conselleiro (19.05.2012)

118

Nantronte celebráronse os actos centrais do Día das Letras Galegas en Vigo, cidade que Valentín Paz Andrade consideraba destinada a ser a «Barcelona Atlántica». A fin do ano, a Pontevedra natal do polígrafo acollerá o congreso no cal está previsto que se analice a figura de Paz Andrade na historia de Galicia do século XX. Durante toda a súa vida, Paz Andrade foi un desinteresado, constante e leal conselleiro. Atendía a todos os que se achegaban a el para lle facer consultas. Ás veces era el quen tomaba a iniciativa e propuña tarefas que consideraba boas e necesarias para Galicia. Para Valentín Paz Andrade, o interese supremo era o da prosperidade e autogoberno da nación galega.

Moitas das obras aconselladas por Paz Andrade non prosperaron, sexa por cortedade de vista dos chamados a poñelas en vigor, sexa porque os poderes franquistas, que odiaban, vixiaban e perseguían a Paz Andrade, as facían fracasar (xeralmente en forma de aborto provocado). Outros proxectos aconsellados polo noso poeta e economista fixéronse realidade e floriron. Galicia como tarefa.

Non chegou a callar a idea dunha refinería de petróleo na área Vigo-Porriño. A idea fora aloumiñada por Paz Andrade porque significaba, entre outras cousas, a repatriación dunha parte do inmenso capital de Manuel Cordo Boulhosa, empresario lisboeta de orixe galega e sempre fiel á memoria dos seus antepasados. O franquismo, pola súa banda, consideraba a conexión industrial galegoportuguesa coma un perigo para a unidade de España e negou os permisos. Andando os anos Cordo Boulhosa consolouse do fracaso abrindo unha bela librería na rúa do Príncipe de Vigo.

Ao abeiro do «Plan de Desarrollo» franquista, estaba prevista a creación de bancos bonificados polo Estado que servisen para fomentar a creación de empresas na área de cada un dos «polos».

Don Valentín viu aí a grande ocasión de fundar un banco que reinvestise os seus beneficios en Galicia e que axudase as iniciativas económicas na zona Vigo-Porriño na que se asentaba o «polo de desarrollo». Ao tempo era director do *Faro de Vigo* Manuel Cerezales e permitiuse que Paz Andrade editorializase no xornal levantando unha campaña memorábel en favor do banco protexido que, segundo el, Vigo e o sul de Galicia necesitaban. Fracasou Paz Andrade porque a burguesía viguesa non secundou a súa idea e non mobilizou os capitais necesarios.

Por suposto, Paz Andrade foi escoitado noutras ocasións e os seus consellos ben acollidos por capitalistas que, en premio, acadaron excelentes beneficios.

É fama que Paz Andrade foi quen lle suxeriu a algúns armadores de Bouzas que levasen o invento das súas «parejas» a pescar no que el chamaba «Mar Céltico» e, a nosa xente mariñeira, «Gran Sol» ou sexa «Grand Sole», ao Oeste de Irlanda. Non

está demostrado que o descubrimento do Gran Sol, que tivo efecto nos anos vinte do século tamén XX, se debese a un aviso de Paz Andrade. Si é certo que o noso grande economista e coñecedor dos recursos mariños concibiu a idea de aplicar as técnicas de conxelación aos barcos e poder así pescar nos que el chamaba moi exactamente «mares austrais», ou sexa os que se estenden ao sul do Ecuador. A Paz Andrade fíxolle caso José Fernández, que tiña experiencia frigorífica debido a que posuía ou explotaba os matadoiros do Porriño, Lugo e Mérida, alén da propia empresa de transportes ferroviarios TRANSFESA. Con Fernández camiñaba Álvaro Xil Varela, veterano nacionalista e home afeccionado ás artes e ás letras. E así naceu Pescanova, cos seus barcos rotulados orgullosamente con nomes en galego, cousa que non soen facer os armadores do noso país. O buque factoría de Pescanova levou o nome, precisamente, de *Galicia*.

Se buscades ben nas páxinas de *Galicia como tarefa*, veredes que Paz Andrade aplica nalgún dos seus capítulos o índice de consumo de cemento que algún economista ideou para medir o grao de desenvolvemento dos países. Como quen non lle dá moita importancia ao que di, Paz Andrade chama a atención sobre un feito: en Galicia non hai ningunha fábrica de cemento. Ese material de construción imprescindible vén todo de fóra. Pois ben, tamén o grupo Fernández, capitaneado por José, aceptou a suxerencia de Paz Andrade e levantou a fábrica de cimentos de Oural, que chegou a ter filial no mesmo Portland, EE. UU. Ora si, se Fernández lle fixo caso a don Valentín ao lle dar nome a Pescanova, cando bautizou a súa factoría de cemento caeu na tendencia, propia do franquismo, de substituír o nome de Galicia polo de Noroeste: Cementos del Noroeste, quedoulle á compañía como nome, a pesar de que cos Fernández seguía Álvaro Xil, e estaba asociado o tamén galeguista Fidel Illa (ou Isla) Couto, segundo teño entendido.

Hai un xénero de vas esperanzas que Valentín Paz Andrade nunca sementou na sociedade galega. Poño por caso, a crenza, moi arraigada na ideoloxía do galeguismo do círculo piñeirista, de que o Mercado Común nos levaría á unión federal de Europa e esta significaría a desaparición do poder centralista, renacemento de Galicia e mesmo a «reintegración» con Portugal. Ca, Valentín Paz Andrade, como dixo Xavier Vence, soñou unha liberación galega por vía náutica e unha ligazón coa África emerxente e co Brasil. Se alguén non mira na doutrina Paz Andrade unha visión lúcida da era poscolonial e do papel que a lingua portuguesa, estreitamente aparentada coa galega, está a ter nos nosos días, é que está cego. En lugar do europeísmo fantasmático do piñeirismo e do transpiñeirismo, Paz Andrade estaba a falar das potencialidades do Terceiro Mundo.

Cóntase en medios de tradición nacionalista que, na sobremesa dun xantar en Madrid, un Paz Andrade novo aconselloulle ao arquitecto Antonio Palacios que mandase esculpir, de contrabando, o escudo de Galicia dentro do de España na grande casa de Correos que o do Porriño estaba a proxectar para a praza de Cibeles de Madrid. E

así o fixo Palacios. Fronte ao Banco de España e perante o imponente Ministerio do Exército de Madrid, no antigo Pazo de Comunicaci3ns da Capital de España, figura un escudo de Galicia absolutamente ilegal. Obra de Palacios, si, pero este magnificamente ben aconsellado por Paz Andrade. Tanto o fillo de Paz Andrade, Alfonso, coma min acreditamos na veracidade desta estoria.

A nosa bandeira (26.05.2012)

Escríbame X. Cordal Fustes para me preguntar por que eu relacionei a banda azul da nosa bandeira coas espadas, tamén azuis, dos descendentes de Breogán que lles conquistaron Irlanda aos Tuatha Dé Danann e levaron a aquela illa a nosa lingua, polo cal recibe o nome de *Gaélica* que sería corrupción de *Galaica*. Na realidade trátase dunha pura invención poética tirada da versión (moi completa) do *Leabhar Gabhála* en francés que manexou Murguía e que custodia a RAG. É unha versión moito máis completa que as que circulan en castelán e nela pintan moito as cores máis inagardadas. Entre elas, ese azul.

Fantasías derredor da orixe da bandeira galega, son varias as que circulan. Hai quen na faixa ve o Pai Miño atravesando o País. Outra, ben bonita, asegura que a bandeira nace porque sendo igual á do porto da Coruña era a derradeira que vían os emigrantes ao partir para a América.

O caso é que os protonacionalistas de finais do século XIX precisaban dunha bandeira, dun himno, dunha historia e dunha academia da lingua (principalmente) para construíren a Patria civil fronte ao centralismo uniformante e provincial. E puxeron, moi diligentemente, mans á obra. O mesmo que ocorría cos nacionalistas irlandeses contemporáneos, as comunidades de emigrantes resultaron de grande axuda para establecer estes alicerces simbólicos da nación.

Galicia, que fora reino até a fragmentación provincial, tivera unha bandeira propia. Tal enseña non lle podía valer ao protonacionalismo. Ela era branca e a semiótica internacional convén que a bandeira branca sexa signo de rendición. Todo sinala cara Murguía como pai e ideólogo principal da bandeira coa faixa azul. Esta xa aparece arbolada pola Sociedade Económica de Amigos do País no acto multitudinario da translación do corpo de Rosalía de Iria a Bonaval, no ano 1891. O seu uso non deixará de estenderse, aínda que houbo enormes resistencias que chegaron até os anos trinta. A dereita españolista (véxase a campaña do calvosotelista Couceiro Freijomil) combateuna e mesmo a Ditadura prohibiu o seu uso en 1923. Houbo quen vía na da faixa azul a enseña do separatismo ou arredismo. O caso é que en 1930 volveu ser autorizada e durante a República cobrou carácter oficial e foi amplamente recoñecida. Durante o franquismo, as bandeiras únicas eran monárquicas, a do requeté e a da falanxe, aínda que de vez en cando a bandeira galega era usada como signo de

resistencia. Nos primeiros anos setenta, un mozo comunista colocou unha bandeira galega no Paseo de Alfonso de Vigo, e foi levado por iso a xuízo no Tribunal de Orde Público. O mozo era de Gondomar, pero borróuseme o seu nome. Morreu queimado cando traballaba nunca caldeira. Recibiu o nome popular de «O infortunado mozo da bandeira». Defendeuno Alfonso Álvarez Blázquez no TOP. Era, pois, delito de «lesa Patria» facer ondear a nosa bandeira, aínda que, en rebeldía houbera sempre profusión de bandas azuis nas festas do Padrón por obra do resistente indomeábel Camilo Agrasar. Poño por caso.

Segundo nos conta Baldomero Cores Trasmonte, houbo consenso na nova autonomía para converter en oficial a bandeira de Murguía e os restantes símbolos da Galicia que foi chamada oficialmente «nacionalidade histórica». Todo o mundo usa a bandeira e os outros símbolos, pero ninguén pronuncia hoxe esas dúas palabras «nacionalidade histórica». Uns porque lles parece demasiado e outros (cóntome entre eles) porque lles parece demasiado pouco.

Aínda hai outra bandeira de Galicia, non oficial. Nada menos que Bernardo Barreiro de V. V., notábel erudito e historiador e director de *Galicia Diplomática*, asegura que esta é a primitiva. Xira a lenda de que se trata da bandeira do reino suevo de Gallaecia. Descríbea así Bernardo Barreiro: «...es de oro, con dragón rampante de color sinople». Eu non sei nada desta antiga bandeira de Galicia aínda que, ás veces, a vexo ondear moi bravamente en manifestacións independentistas.

O que si que é certo é que a bandeira azul e branca foi e é usada, irregular ou canonicamente, coa adición de algún outro elemento simbólico. Por exemplo, a administración autonómica soe usala co escudo oficial a ocupar o seu centro. Xa durante a guerra civil, unidades formadas por combatentes galegos republicanos e comunistas incluíron na súa bandeira galega de combate unha estrela vermella de cinco puntas. Estrela que a UPG e a ANPG incluíron tamén na bandeira, o que deu lugar á chamada «bandeira da patria», que foi adoptada pola esquerda nacionalista actual. O escudo republicano de Castelao tamén adoita verse incorporado. En tempos superpúxose á bandeira unha chamada «cruz de Santiago», que non é senón a espada vermella dos cabaleiros casteláns da Orde de Santiago.

Por fin hai quen di (non sei se é lenda ou historia documentada) que a cor azul que distingue os equipos de fútbol Celta e Deportivo constitúe unha homenaxe á bandeira galega.

O que para min representa un enigma é o feito seguinte: no escudo do Real Madrid aparece claramente, ao centro, unha faixa azul trazada de esquerda a dereita. Que fai a bandeira galega no escudo do Real Madrid? Espero que alguén veña explicar isto ao *Fondo dos Espellos*.

Arredor da bandeira azul e branca (02.06.2012)

Imos precisar algúns extremos do tratado no anterior *Fondo dos Espellos*.

122

O 27 de marzo de 1971 un grupo de persoas manifestouse no Paseo de Alfonso de Vigo. Espallaron propaganda antifranquista asinada por CCOO. Un dos congregados arboraba unha bandeira galega. Detido este, acusárono de manifestación e de propaganda ilegal perante o TOP. O fiscal tamén acumulou no mozo da bandeira o cargo de promotor do acto. Foi condenado por manifestación e propaganda ilegal a 2 anos e catro meses de prisión, máis multa de 10.000 ptas. Non estimou o TOP que o mozo da bandeira fose promotor do acto, polo que non foi castigado cos tres meses de cadea que por isto pedía o fiscal. O mozo da bandeira era Xavier Alonso Salgueiro, de Chain (Gondomar). Defendeuno brillantemente perante o TOP, o grande xurista e actual decano do Colexio de Avogados de Vigo Alfonso Álvarez Gándara (os seus apelidos foran erroneamente citados no noso anterior artigo). O inesquecível Gonçal Castelló era o procurador. Alonso Salgueiro, andando o tempo, sería concelleiro moi activo e promotor (esta vez si) da Plataforma Veciñal de Gondomar. Morreu a causa dun terríbel accidente laboral no estaleiro no que traballaba. Foi persoa moi querida e respectada.

Convén precisar que o carácter de promotor da manifestación que o fiscal do TOP lle atribuíu a Xavier Alonso Salgueiro estaba baseado no feito de que este arborase unha bandeira galega. Bandeira que, disparatadamente, a BPS describía como branca e cruzada cunha banda «verde». En todo caso, achámonos perante o único caso coñecido en que a bandeira galega foi considerada subversiva por un fiscal franquista.

X. Ramón Pena envíanos unha boa porción de datos relativos á bandeira galega no mundo deportivo. Cédolle a palabra:

O escudo do Real Madrid ten unha franxa, efectivamente, pero de cor violeta –aínda que por erro ou por proximidade cromática apareza, nalgunha ocasión, como azul–. En todo caso, esa franxa alude á cor violeta/morada do pendón de Castela. O escudo orixinal non a tiña, pero, cando na II República o equipo pasou a ser Madrid C. F., engadíronlla. Curiosamente, o franquismo non a retirou e así permaneceu ata a actualidade.

A pregunta segue a ser esta: por que no escudo do Real Madrid figura, sobre fondo branco, unha franxa que vai do ángulo superior esquerdo o ángulo inferior dereito, igual que ocorre coa bandeira galega? O pendón de Castela non leva franxa ningunha. Prosegue X. Ramón Pena:

O Deportivo si que leva a bandeira galega no escudo. Este está formado por unha cruz violeta que alude á Sala Calvet, que está nas orixes do club. Pero no ángulo superior esquerdo podes ver, perfectamente, a franxa azul da bandeira galega. Tendo en conta que o Deportivo foi fundado en 1906, creo que debe de ser unha das incorporacións máis antigas existentes da bandeira galega –e das súas cores– á enseña dunha entidade deportiva. Canto ás cores das camisetas, son azuis e brancas, efectivamente, polas cores de Galicia desde 1912.

Do galeguismo do Celta non lle cabe dúbida ao profesor Pena:

O escudo do Celta –resultado da fusión do Vigo SP e do R. Fortuna de Vigo– non tiña orixinalmente a cruz de Santiago. Incorporouse en 1931 coa chegada da República. O franquismo non a borrou e seguiu ata os nosos días. Canto ás cores, son desde a fundación do club pola fusión de 1923 xa comentada, as de Galicia, fóra fantasía ningunha. De feito é tan así que manexaron outros nomes para o club. O que máis posibilidades tivo foi o de C. F. Bregón de Vigo. Finalmente, o primeiro presidente do club, Manuel Bárcena de Andrés, conde de Torrecedeira, decidiu o nome que segue a ter.

Polo que estamos a ver, parece que a cruz de Santiago foi tida no pasado como un relevante símbolo galego. E continúa informando X. Ramón Pena:

Canto á S. D. Compostela, fundada en 1962, tivo como primeiro secretario a Sixto Seco. É el o «culpábel» de que o equipo leve como o Deportivo e o Celta, as cores de Galicia e a cruz de Santiago no escudo desde a súa fundación.

A devoción pola cruz de Santiago é xustificábel nunha entidade compostelá, pero Pena insiste no valor galeguista que o equipo compostelán e outras asociacións lle atribúen ao que realmente é insignia da orde militar castelá de Santiago. E continúa:

O Racing de Ferrol fundouse en 1919. Leva a cruz de Santiago no escudo desde 1929, ano no que a gañou ao proclamarse campión de Galicia, un torneo que obviamente desapareceu ao crearse ese mesmo ano a Liga Española. Non está claro se o verde da camiseta ten que ver ou non coa idea de que o verde é unha cor de Galicia. Persoalmente teño as miñas dúbidas xa que creo que o Racing procede en realidade dun equipo anterior formado polos tripulantes do acorazado «Jaime I» e a enseña deste si que era verde e branca.

O verde e o branco do Racing fainos acordantes do erro antes citado da BPS (policía política franquista) de Vigo en 1971. Da simboloxía do fútbol pasa Ramón Pena á dos principais clubs náuticos de Galicia.

O R. C. Náutico de Vigo –fundado en 1906– ten unha bandeira azul e branca coa cruz de Santiago e, no ángulo superior dereito, a bandeira do porto de Vigo: outra mostra de galegitude deportiva. Outro tanto acontece co R. C. Náutico da Coruña, fundado en 1926: a bandeira (bandeirín) á azul cunha coroa; na parte superior esquerda leva un rectángulo, á súa vez, coa bandeira de Galicia. Iso desde a súa creación.

A respecto da bandeira galega incluída na do Náutico da Coruña hai que se facer unha pregunta. Dado que a bandeira de Galicia e a bandeira da comandancia marítima da Coruña foron durante un tempo a mesma, cal era a intención dos socios do Náutico ao incluír a branca coa franxa azul na súa enseña?

Por fin, saiban que o profesor Pena termina a súa comunicación ao *Fondo dos Espeellos* con curiosas noticias referidas á semiótica dos equipos de fútbol de Barcelona e despídese con estas amábeis verbas: «En fin, se queredes algunha frikada máis, só tendes que pedir». Beizón X. Ramón Pena pola xenerosidade ao nos ceder os froitos da súa erudición.

En próximas entregas sairán do *Fondo dos Espellos* datos referidos ao escudo e ao himno de Galicia.

124

As armas falantes do Rei de Galicia (09.06.2012)

O escudo de armas dos Lobo leva uns lobos debuxados, como leva o dos Feixóo uns roeis que queren ser *feixóns*. Os Chaves exhiben unhas *chaves* e os Calderón un ou varios *potes*. Eis o que a heráldica, nun dos seus capítulos divertidos, chama *armas falantes*.

Segundo Faustino Menéndez Pidal de Navascués, o escudo de Galicia máis antigo dos que se coñecen consérvase en Londres e figura nun rolo de debuxos de armas sobre pergamiño coñecido como *Segar's roll*. Alí atribúenselle a un *Rey de Galyce* as seguintes armas: tres copas de ouro sobre campo de azur. A colección é de finais do século XIII. E ben: para o autor citado, este primeiro escudo de Galicia constitúe un caso de *armas falantes*. O inventor inglés identificaría *Galice* con *calice*, ou sexa «copa» ou «cálice» no francés anglonormando, e saíría o noso escudo primixenio de tal asociación.

De ser así, digo eu, é posíbel que quen ideou o escudo tivese presente que un par de séculos a tras houbera un rei de Galicia prometido a unha princesa da casa normanda de Guillerme I. Ou, se cadra, lembrou o *graal* que Chrétien de Troyes soñara seguramente en Inglaterra, aínda que sen contido relixioso ningún. Digo isto porque no *Segar's roll* lese «rey de Galyce» e o caso de Don García fora famoso en Europa, como coído ter demostrado noutro lugar.

En canto ao *graal*, existe unha pertinaz tendencia a incorporar esta figura do misterio cabaleiresco ao escudo de Galicia. O que mesmamente chega aos nosos días.

Bugallal e Pardo de Guevara apunta a dous armoriais do século XV, coído que flamengos: O *Bergshammar* e o *Gymmich*. Ambos reproducen o escudo galego do rolo inglés, pero déixanlle só un *graal*. Tamén neste armoriais aparece tal escudo, atribuído a un *conic van Galiscien*, ou sexa «rei de Galicia».

Esta forma e composición do escudo de Galicia, cunha soa copa con testo, ou sexa copón, é a máis recoñecida na Europa do século XVI. Jaime Bugallal descóbrenos que, no Arco de Triunfo do emperador Maximiliano de Austria (1515) deseñado por Durerro, aparece un arauto ancián, moi ben montado en cabalo ruzo, cun estandar-te no que loce, historiado cunha empresa de carácter feminino (Galicia é muller) o escudo do noso reino ben rotulado como *GALLITIA*: copón de ouro sobre campo de azur. Na crónica gráfica das exequias fastosas de Carlos V, neto de Maximiliano, en Bruxelas, volve figurar este escudo de Galicia. E en dous lugares: na galdrapa das an-

cas do cabalo real galego que suxeitan un Fidalgo castelán e un flamengo e mais no estandarte que arbora un descoñecido aragonés de apelido Velasco. Ía Galicia cara a súa perdición, até o extremo de que no enterro do Emperador portasen as súas armas personaxes estranxeiros.

Despois do século XVI o escudo galego evolúe en días barrocos. Énchese de cruces, non ao modo inglés, como se ten suxerido, senón ao estilo do flordelisado francés que invadirá as paredes da Sainte Chapelle. As cruces iríanse reducindo até quedaren fixadas no número máxico de sete, con diferentes simboloxías atribuídas. Co establecemento do Voto do Reino ao Sacramento de Lugo, ben estudado por Alexandra Cabana Outeiro, e máis coa imposición contrarreformista do culto externo á eucaristía, o graal ou copa muta nunha custodia na que figura a hostia. Un elemento estraño pasa a contaminar o escudo de Galicia: a chamada *Cruz de Santiago*, que non é outra cousa ca unha espada vermella que servía de distintivo aos membros da Orde militar do mesmo nome. Con todo, a copa, xa para sempre asociada á hostia, non desaparecerá por completo e a espada/cruz nunca chegará a ser plenamente aceite no escudo de Galicia.

Hai outro escudo de Galicia, cuxos motivos tamén se poden utilizar en forma de bandeira. Trátase dun dragón sinople sobre campo de ouro: pura invención, como sinala Pardo de Guevara, do cronista castelán (con apelidos galegos ou portugueses) Rodrigo Méndez Silva; unha persoa que viviu e fabulou na segunda metade do século XVII. O escudo do dragón sería o «oficial» do reino suevo de Galicia, cousa realmente imposíbel. É ben curioso que o historiador Bernardo Barreiro de V. V. fose capaz de acreditar nesta fantasía. Pero que é senón soño certa xenealoxía e certa heráldica de onte e de hoxe tal e como nos tiña previsto o P. Sarmiento?

Catolicismo e armas de Galicia (16.06.2012)

A Igrexa Catedral de Lugo goza do privilexio antiquísimo de poder expor a hostia consagrada de forma perpetua, día e noite. Desde 1669, as sete cidades e provincias do Antigo Reino escenifican unha ofrenda ao sacramento en Lugo. Durante o século XVII a pulsión contrarreformista intensificou o culto público do Corpo de Deus ou Corpus Christi, aínda que en Galicia nunca penetrou este nas masas campesiñas. Sempre o Corpus foi máis ben vilego e capitalino, na nosa patria.

O resultado das transformacións do escudo de Galicia é a forma oficial adoptada no ano 1984, cando a autonomía o incluíu na Lei de símbolos. Ou sexa: sobre campo de azul cálice de ouro sumado da hostia de prata e acompañado de sete cruces do mesmo metal. Seis cruces alíñanse en paralelo, tres a tres, e unha sétima vai ao chefe (parte superior do escudo). Coroa real, madialeva.

O carácter confesional católico resulta evidente no noso actual escudo, aínda que del se fagan ás veces lecturas laicistas. Así, o cálice sería o *graal* de Crétien de Troyes (orixinalmente non relixioso). Pola hostia entenderíase o sol que se pon no mar (os masóns verán alí o sol do seu simbólico Oriente). Iso si, as cruces eran para todos as sete antigas cidades e provincias: Tui, Compostela, Betanzos, Mondoñedo, Ourense, Coruña e Lugo. Resulta interesante o comprobar que o azul de fondo e o copón ou cálice de ouro están presentes nas nosas armas desde os espécimes máis vellos dos coñecidos. Constituirán, este azul e este ouro, o cerne tradicional do escudo patrio. A chamada «cruz de Santiago», que en realidade é a espada vermella que distinguía os cabaleiros da orde de Santiago, asociouse moito ao noso escudo e foi considerada erroneamente elemento simbólico de Galicia. Desde 1984 tal motivo extinguese como identificador da nación galega.

En varias ocasións aparece o escudo galego incluído no de España. Unha delas ocorre no selo e escudo da Universidade Compostela. Outra, no escudo que loce o antigo edificio de Correos, na Cibeles de Madrid. Este último aparece o brasón de Galicia moldeado, de xeito ilegal, por orde do arquitecto Palacios quen conspirara para facer tal, previamente, con Valentín Paz Andrade. Así se escribe a historia menor do nacionalismo galego.

E ben, no fragor da guerra de España, en 1937, Castelao pensou que o escudo de Galicia debía ser mudado por outro. A razón era a forte carga confesional que gravaba o emblema. A posición da Igrexa Católica a favor do fascismo era inequívoca, e para crente como Castelao, resultaba persoalmente moi dolorosa. Así que el propuxo na revista *Nova Galiza*, editada durante a Guerra en zona republicana, un novo escudo. Debuxouno, describiuno verbalmente e xustificouno con argumentos.

Aquel escudo republicano de Galicia ostentaba unha fouce de ouro ao centro, sobre campo de azul. A simbólica da fouce aliaba o mitema celtista coa evocación das revoltas irmandiñas e agraristas e o universo campesiño. Ao centro, campaba a estrela vermella de cinco puntas. Un Castelao identificado coa Frente Popular e viaxeiro á URSS non podía esquencer a cor revolucionaria nin a mensaxe de liberación desta estrela. Unha lenda emocionalmente independentista acompañaba o escudo: «DENANTES MORTOS QUE ESCRAVOS». Un tenente en figura de serea abrazaba o brasón e daban sinal da condición marítima en Galicia, así como do misterio ancestral das súas lendas. No escudo de Castelao non había coroa ningunha, nin a real nin a mural bonapartista que en España se adoitou usar en substitución daquela desde as legalidades políticas republicanas.

A proposta de Castelao non tivo éxito. Que eu saiba, o novo escudo non foi adoptado polas unidades combatentes antifeixistas constituídas por galegos (Batallón Celta de Euskadi, Batallón Galego do V Rexemento, Batallón de Asturias...) nin tampouco pola Solidariedade Galega Antifeixista. Estes, usaron durante a Guerra a bandeira galega, si, e en casos incorporáranlle a estrela vermella de cinco puntas, pero non aceptaron

o escudo republicano de Castelao. Xa no exilio, Castelao parece que renunciou a impor o novo escudo ao Consello de Galiza e á Irmandade Galega, aínda que el xogou graficamente cun dos seus motivos: o da serea. A Galicia da Resistencia antifranquista no interior tamén non quixo adoptar o escudo de Castelao. Non houbo quen o defendese na autonomía cando se discutiu a Lei de símbolos de Galicia. Con todo, este escudo republicano aínda latexa e, por veces, aparece en xuntanzas e manifestacións asociado á bandeira e usado por agrupacións independentistas. Eu coido que o escudo da serea non fracasou; o que ocorre é que aínda non lle chegou a hora.

NOTA 1. A simpática serea que Castelao deseñou abrazando o escudo de Galicia está tomada da que figura nas armas dos Mariño. Esta familia na súa fantasía xenealóxica, chufábase de descer dunha serea do mesmo modo que os Lussignano facían propio ao se gabar en que eles procedían de Melusina, a muller/serpe con as. Hai novela de Melusina, pero non coñecemos relato escrito da serea dos Mariño. O escudo da cidade inglesa de Birmingham está abrazado por unha serea idéntica a dos Mariño e á que abraza o escudo de Galicia derrotado na Guerra Civil. O Consello da Cultura Galega ostenta na súa insignia tamén a serea de Castelao/Mariño.

NOTA 2. Farruco Sesto Novás, arquitecto, poeta e ministro bolivariano de Venezuela, formouse en materia nacionalista na emigración, cabo do seu pai Xosé Sesto. Coa incorporación de Celso Emilio Ferreiro á colectividade galega de Caracas, Farruco Sesto entrou á UPG e completou co de Celanova a súa instrución nacionalista. Publicou daquela Farruco un primeiro libro de poemas que se difundiu ben no interior de Galicia. O libro titulábase *Da fouce e da estrela* (1967). Hoxe pode consultarse a poesía galega, reunida por Yolanda Castaño, de Farruco Sesto na editorial Espiral Maior, de M. A. Fernán Vello. O título daquel libro remitíanos ao vello escudo republicano de Castelao.

NOTA 3. Para a cuestión eucarística V. D. L. González Lopo, *O culto eucarístico e as doazóns reais*, Lugo 2007. Para a ofrenda das sete provincias, V. Alexandra Cabana Outeiro, *Ofrenda do Reino*, Lugo, 2004. Para o escudo en xeral V. Baldomero Cores Trasmonte, *Los símbolos gallegos*, Santiago, 1986 e Eduardo Pardo de Guevara, «O escudo de Galicia» en *Os símbolos de Galicia* (VV. AA.), Compostela, 2007.

O Himno e o silencio (23.06.2012)

Na miña nenez tres eran os símbolos políticos de España. Tres bandeiras ondeaban nos centros oficiais: a monárquica (ao centro), a da Falange Española Tradicionalista y de las JONS (á dereita) e a da «Comunión Tradicionalista» (á esquerda). Estas bandeiras correspondíanse con tres himnos: a «Marcha Real» (de España), o «Cara al sol» (da Falange) e o «Oriamendi» (dos carlistas). Tales himnos soaban xuntos en plan *potpourri*, no final do «Diario Hablado» de RNE. Meu pai corría sempre a apagar a radio porque lle daban noxo aqueles himnos. Pola noite, ás caladas, escoitabamos o himno español republicano moi ben repenicado por «Radio España Independiente» que o lanzaba ao éter despois das palabras que puñan pel de galiña: «¡Fuera Franco y la Falange del Poder! ¡Viva la República!». O Himno Galego non soaba en ningures, nin sequera na emisión en galego da BBC. Os nenos galegos dos anos corenta non o

sabíamos, pero había un Himno Galego que as memorias conservaban en segredo. Himno que esperaba por nós.

128 O noso Himno, pouquiño e pouco, ía saíndo do letargo forzoso na década dos cincuenta. Falo en por min, e vou sacando farrapos de recordación do *Fondo dos Espellos*. A primeira vez que sentín cantar o noso Himno foi nunha excursión a Compostela da Acción Católica xuvenil da parroquia de San Bertomeu de Pontevedra. Coreárono no autobús amigos algo maiores ca min, como Lareo e Santos. Non obstante, foi Suso López, que cantaba na Polifónica, quen nos aprendeu moi ben o Himno a min e a outros (en paseos por Monteporreiro, poño por caso). En canto á letra, deseguida a atopei, co poema «Os Pinos» íntegro, na edición académica da poesía galega de Pondal. Ao mesmo tempo que eu me iniciaba na aprendizaxe do Himno, lía literatura en galego achegándome á propaganda nacionalista vinda de América: *Sempre en Galiza* de Castelao e *Doctrina Nazionalista* de Ramón Vilar Ponte, grazas ao círculo galeguista que nos orientaba aos máis mozos, e aos comentarios felizmente críticos de Francisco Cerviño Xesteira, meu profesor de Xeografía e Historia na Pontevedra inesquecível.

En 1956 ou 1957 captei por primeira vez a potencia simbólica do Himno de Pondal e Pascual Veiga. Daquela, letra e música entraron en min e instaláronse para sempre na cripta interior na que seguen a prescribir arelas de demolición dos negros edificios.

García-Sabell abríalle a súa casa a un círculo selecto de persoas, nas que, en varias ocasións, eu fun incluído. Despois da conversa de altura, enfrebada dunha forte insistencia política antifranquista e europeísta, os convidados pasaban do comedor a unha italiana adxacente. Alí, de pé, ouvían o Himno Galego, en recollemento. Este soaba nun picú instalado so o retrato da señora da casa. Tratábase dunha gravación feita nalgunha das xornadas patrióticas de Bos Aires, coído que no Teatro Colón. Un coro espléndido combinábase cunha orquestra sinfónica, ambos maravillosamente empastados. Recordarei sempre os timbais. E Otero Pedrayo de pé, coa cabeza ergueita e a ollada posta seguramente no País dos Mortos. O Himno Galego cantábase cada vez máis.

A principios da seguinte década, isto é, nos sesenta, tivo moito éxito en Vigo o Festival do Mundo Celta. Case todo o peso levárono os *bagad* bretóns, ao tempo moi «escotizados». O pobo aplaudía o paso dos gaiteros bretóns polas rúas de Vigo. Na apoteose final, en Castrelos, os bretóns tocaron o seu Himno Nacional con todo o auditorio posto en pé. Un coro galego, en correspondencia, cantou a «Alborada» de Veiga. Produciuse un escándalo. Houbo apupada, ou sexa que o público das gradas abouxou pola ausencia do noso Himno. Moitas voces individuais cortaron o ar reclamando, con todas as sílabas: «O Himno Galego, o Himno Galego». Alí estaban Foz e Sanxoás entre os máis insistentes dos que protestaban pola supresión do noso Himno nacional.

Ao ano seguinte xa non houbo Festival do Mundo Celta en Vigo. Parece que Cunqueiro tivera parte na ideación do acontecemento e, desde logo, viaxara a Bretaña nunha misión relacionada coa contratación de gaiteiros. Naturalmente, o autor de Merlín non tivo a culpa de que non se cantase o noso Himno en Castrelos.

Durante os anos cincuenta circulara o ruxerruxe, que algúns daban como rigorosamente certo, de que Franco autorizara o Himno Galego. Ao parecer, e nun concerto coruñés do orfeón *El Eco*, segundo uns, do coro *Cántigas da Terra* para outros, os cantores entoarían o noso Himno e o Caudillo escoitaríao en posición de firmes, o cal supuña toda unha legalización *de facto*. X. Ramón Pena avísanos de que, verdadeiramente, Franco escoitou en pé o Himno Galego nunha das súas derradeiras aparicións públicas en Galicia: en 1975, pouco antes dos seus crimes finais e da súa morte. En 1968, os estudantes que se revoltaran en Compostela (meses antes que os seus colegas de París, nunca se insistirá abondo) adoptaron o Himno Galego como unha das súas cancións de resistencia e combate, xunto co *Gaudeamus* que o SEG introducira en Galicia e o *Venceremos nós* norteamericano con letra de Franco Grande. Varias veces a policía cargou sobre os nosos estudantes despois destes cantaren o Himno. Posteriormente, o Himno Galego foi asumido pola clase obreira e serviu o seu canto como encerramento de grandes acontecementos de masa. Cantouse en multitudes o Himno Galego co puño pecho en alto, cousa que hoxe se fai máis ben pouco.

No pasado día 16 e na Praza de María Pita conmemoramos a fundación do Día das Letras Galegas. Alí a Banda Sinfónica da Coruña e o coro *Cántigas da Terra* interpretaron un Himno Galego memorábel que fixo estarrecer os asistentes. A min acordoume o Himno que soaba na gramola, encaixada nun móbel de madeira nobre, de D. García-Sabell. E tamén evoquei os días malditos nos cales aos nenos coma min non nos aprendían a cantar o Himno Galego.

Sucinta historia do Himno que temos (30.06.2012)

Aínda en 1959 Victoriano Taibo negábase a aceptar o Himno Galego de Pondal/Vei-ga. Preferíao musicado por Luís Taibo sobre unha letra de Brañas que o vello e querido poeta achaba xenuinamente independentista ou, como se dicía, «arredista». Escomenzaba o himno de Brañas, referíndose á «independencia/ da nosa Patria». Pero, deseguida, alarmado, o carlista que o autor de *El Regionalismo* levaba no centro da alma rebelábase e censuraba con esta sentenza antipoética a arroutada visceral do inicio: «Os de Castela son casteláns, /os de Galicia galegos son. Ao sermos todos como españois/ nin eles amos nin servos nós». Todo en orde, pois. A pulsión arredista de Alfredo Brañas quedaba cauterizada e nada ameazaba a integridade de España. Por aqueles anos cincuenta, Celso Emilio Ferreiro contábame que, nas Mocidades

Galeguistas da República, os rapaces arredistas como el tamén preferían o himno de Brañas/Taibo ao Himno de Pondal/Veiga. Este, xeralmente admitido e consolidado ao longo do século XX, é musical e poeticamente, un produto nobilísimo. Eu confésome entusiasta da letra e da música do noso Himno. Himno que naceu en 1890 e que cobrou oficialidade ao abeiro da actual autonomía na Lei de símbolos de 1984.

Promovido por Pascual Veiga, no ano 1890 convocouse na Coruña un concurso para dotar Galicia dun Himno «regional». Non sei como, pero de tal certame saíu o actual Himno Galego, con música do propio organizador e máximo responsábel da convocatoria, sobre o poema «Os Pinos» de Eduardo Pondal. No ano 1907 o novo Himno estréase en La Habana. Interpretáoo a Banda de Policía daquela capital, dirixida por Guillermo M. Tomás. Esta interpretación pública está considerada como o nacemento do noso Himno. A historia del ao por miúdo pode ser seguida no estudo de Manuel Ferreiro e Fernando López-Acuña. «O Himno. Historia, texto e música» (en *Os símbolos de Galicia*, Consello da Cultura Galega, Real Academia Galega, A Coruña, 2007).

Despois da interpretación de 1907, promovida polo infatigábel propagandista Fontenla Leal, o Himno, considerado xa como símbolo nacional, foi estendéndose polas comunidades galegas da emigración. Na década de 1910 incrementouse a súa aceptación e fíxose máis e máis coñecido en Galicia. Coa fundación en 1916 das Irmandades da Fala, o Himno recibiu un pulo imparábel. As Irmandades asumírono como símbolo nacional desde o primeiro intre. Consideraron outras músicas e letras, coma a Marcha do Antigo Reino de Galicia ou coma o himno de Brañas, cantos patrióticos secundarios. Durante os anos dez, a difusión do Himno foi unida ao crecemento das Irmandades, á eclosión do teatro contemporáneo, á multiplicación das actividades musicais dos Coros Galegos. Axiña pasou ao fonógrafo e á radio incipiente. Chegaba a ditadura do Primo de Rivera, en 1923, a situación do nacionalismo galego convértese en crítica. As Irmandades escindíranse (tal escisión aínda non foi debidamente explicada). Nun intre inicial, a Ditadura, que non ve con bos ollos o nacionalismo catalán e vasco, vixiará tamén o «separatismo» dos galegos. Pero non hai dúbida da colaboración dalgúns nacionalistas coa Ditadura, moi evidente en Pontevedra (Castelao, Bóveda) e, algo menos, en Ourense. As relacións entre nacionalismo e Ditadura son complexas e van do enfrontamento (Paz Andrade) ao máis evidente colaboracionismo, este derradeiro moi notábel despois de 1925. Por suposto, a censura combateu o nacionalismo e a difusión do Himno Galego foi freada, en dito período histórico. Mais en 1931, coa proclamación da República, produciuse unha verdadeira oficialización do Himno Galego.

Seguiu progredindo o uso do Himno e a identificación das masas con el. Ao noso xuízo, nos días da República dáse un paso adiante no coñecemento popular da súa letra e da súa música ao introducilo nas escolas o maxisterio de militancia esquerdista. Co alzamento militar (en Galicia, o 20 de xullo, nunca insistiremos abondo) de 1936, o Himno Galego desapareceu da vida pública, perdeu uso. Foise paulatinamente recu-

perando a medida que a oposición democrática e nacionalista ao réxime de Franco se facía forte, tal e como xa temos visto no *Fondo dos Espellos*.

Mencionouse denantes que Victoriano Taibo (1885-1966), non era gostante do Himno Galego. Taibo, nacionalista de tendencia arredista moi secreta, admiraba e quixera moito a Manuel Antonio, este certamente independentista. Coñecín a don Victoriano en Vigo, cando el era un vello con desexo de conversa e eu un mozo de dezasete ou dezaioito anos. Eran os tempos en que o escritor remataba de redactar e daba á imprenta, nas míticas Gráficas Numen de Xohán Noya, o precioso libro de prosas titulado *Da agra aberta*, que constitúe unha lección maxistral de lingua galega. Taibo vestía de negro (era viúvo) e vivía no Calvario, en Vigo. Non permitía que lle chamásemos así ao barrio no que eu tamén residía. Prefería o nome do vello concello: Lavadores. Tomaba café no Alaska. Outras veces baixaba con Camilo Nogueira (pai) desde o citado barrio do Calvario, ou Lavadores, a Vigo ou sexa ao centro, a pé, Urzaiz abaixo. Uníase entón á tertulia do Derby, con Xulio Sigüenza, Bene, Romero Archidona, ás veces Celso Emilio (poucas, naquel tempo). Moitos domingos pola tardiña, deambulou comigo Taibo por Príncipe, e contábame cousas das Irmandades da Fala, do nacionalismo orixinal. Mantiña as distancias con Galaxia, que a veces eran abisais. Levábase moi ben con Alexandre Criebeiro e con Bernardino Graña, que viñan sempre de Cangas a dar unhas voltas por Vigo. Victoriano Taibo é un excelente poeta, non sempre ben interpretado na historia literaria. Situámolo na Xeración Nós. Exerceu como mestre en diferentes puntos de Galicia. En todos aprendeu e estudou a lingua local, coa cal el incrementou o seu propio modelo de galego culto. Inculcoulle aos seus alumnos o amor por Galicia e pola lingua propia, aprendéndolla gramaticalmente cando as circunstancias políticas o facían posíbel.

131

Explicacións do himno (1) (14.07.2012)

Intentaremos, estrofa a estrofa, facer un comentario á letra do Himno Galego. Escrita por Eduardo Pondal (1835-1917), forma parte dun texto máis longo titulado *Os Pinos*.

Na lingua literaria de Pondal a forma galega correcta *piñeiro* non existe, e só o castelanismo *pino*. En ocasións, coma é esta, os *pinos* evolúen nun alcume lírico: os rumorosos. Para moitos poetas e soñadores galegos son os *carballos* as árbores que simbolizan a patria galega. A Rosalía castelanizante, na súa espléndida suite *Los Robles*, inclúese entre os que alían tal árbores co celtismo sentimental inseparábel do primeiro nacionalismo galego. Pondal insiste nos piñeiros, na súa forma española *pinos* e na transmutación poética *rumorosos*, como elemento que define a nación e está encargado de lle prescribir ao pobo o seu deber de rebelarse e saír da prostración e da escravitude.

«Que din os rumorosos/ na costa verdecente/ ao raio transparente/ do prácido luar?/
Que din as altas copas/ de escuro arume arpado/ co seu ben compasado monótono
fungar?».

- 132 No inicio mesmo do Himno óese a voz do seu autor que formula unha pregunta . Que é o que lle están a dicir os piñeiros (*rumorosos*), en Galicia (*costa verdecente*), á luz da lúa, ou seña ao *raio transparente do prácido luar*?

Na segunda parte da estrofa, a voz autorial insiste en querer coñecer o que din os piñeiros. Neste caso refírese ás súas *altas copas*. Tales copas, precisamente, son de *escuro arume* (digamos frouma ou calquera das moitas voces con que o galego designa a folla do piñeiro). O arume, cun adxectivo ou participio, raro e extraído de lecturas clásicas, é *arpado*, ou *sexa*: dotado de harmonía ou dispensador de música. Ou, mellor, *harpado*, tal como corrixe axeitadamente Manuel Ferreiro o texto oficial. Harpados serán os arumes dos piñeiros pero a súa voz é un *monótono fungar*, aínda que *ben compasado*. Un sóido que vén do Fondo da Nación.

A primeira estrofa do Himno terá, pois, o seguinte sentido: que lle din os piñeiros de Galicia ao luar? A partir de aí, nas restantes tres estrofas do Himno oficial a voz que se oíría vai ser a dos piñeiros, a dos rumorosos. Ferreiro, con razón, propón que tales tres estrofas se escriban entre comiñas. Como facemos deseguida no *Fondo dos Espellos*.

«Do teu verdor cinguido/ e de benignos astros,/ confín dos verdes castros/ e valeroso chan,/ non des a esquecemento/ da inxuria o rudo encono,/ desperta do teu sono,/ fogar de Breogán».

Comezan a falar os rumorosos pero non sabemos inicialmente a quen dirixen o seu discurso porque este comeza cun participio absoluto non adscribíbel aínda a ningún. Din que algo ou alguén está *cinguido* (ou cinxido) polo seu *verdor* propio e por astros de efecto beneficioso. O verdor, o verde, a cor que sempre aparece no Himno, resulta un atributo de Galicia, que axiña é apostrofada cunha perífrase na que a voz dos rumorosos a configura como «confín dos verdes castros/ e valeroso chan». O vocativo está dirixido a Galicia, por verde e por castrexo ser ese confín. E de ouvirmos Manuel Ferreiro e aceptarmos que chan é unha transmisión textual de *clan*, aínda máis non levará a Galicia a interpretación (unha Galicia intensificada como celta). En conclusión, os rumorosos interpelan Galicia e, máis especificamente, o clan, o pobo galego de raíz celta.

E que lle din os rumorosos ao pobo galego? Preguntámonos, que tamén temos de feito a formular interrogacións retóricas. Os rumorosos acentúan a función apelativa da lingua para transmitir unha orde ao pobo, orde algo escurecida pola alteración clasicista da arquitectura normal da frase. «Non esquezas o rudo encono da inxurias; desperta do teu sono»– dinlle os rumorosos ao pobo galego. Pobo que (suponse no

texto) está durmindo e debe acordar ao facerse consciente de que padece o oprobio. Finalmente, un novo vocativo: *fogar de Breogán*.

O celtismo, introducido coa palabra mítica clan, aparece nacionalizado no derradeiro verso da estrofa. Breogán, segundo o *Leabar Gabhala* ou *Libro das Conquistas* que Murguía e a súa xeración coñecía na versión íntegra en francés, era o coudel dos Gaels. Construíu a Torre da Brigantia (Tuir Breogán) na Coruña e dentro dela nacéronlle os fillos. Logo estes navegaron a Irlanda seica a foz do río Shannon (Scnna) e derrotaron os Tuathan De Danan. Levaron a Irlanda súa lingua (gaélica). De xeito e de maneira que Breogán é o fundador mítico de Galicia/ Brigantia e mailo patriarca que asegura a afinidade de Galicia con Irlanda. *Fogar de Breogán*, polo tanto, equivale a Galicia no lirismo elusivo que lle é propio a Eduardo Pondal.

133

Explicacións do himno (2 e fin) (21.07.2012)

No anterior *Fondo dos Espellos* estivemos a remexer nas dúas primeiras estrofas do Himno Galego. Vexamos as outras dúas que completan o texto oficial.

Os bos e xenerosos/ a nosa voz entenden/ e con arroubo atenten/ o noso ronco son,/ mais só os
iñorantes/ e féridos e duros,/ imbéciles e escuros/ non os entenden, non.

Segue a se ouvir a voz dos piñeiros, que representa a Nación. Esa voz só é comprendida polos bos e xenerosos; isto é: polos patriotas galegos. A partir do Himno, ao dicir en Galicia «bos e xenerosos» preténdese aludir aos que son leais á Terra. Leais que, nesta estrofa, se contraponen a outros: os que non entenden a voz dos piñeiros/ rumorosos. Estes son cualificados de ignorantes, féridos, duros, imbéciles e escuros. Para Ferreiro, féridos («relacionados con feras») debería corrírse como férridos («que teñen a condición do ferro»). O resto dos insultos son nitidamente comprensíbeis. Tanto é así, que algúns nótanse referidos con esta resta de adxectivos denigrantes e néganse a cantar a terceira estrofa do Himno.

«Os tempos son chegados/ dos bardos das edades/ que as vosas vaguedades/
comprido fin terán;/ pois, dondequer, xigante,/ a nosa voz pregoa/ a redenzón da
boa/ nazón de Breogán».

Despois destas catro estrofas, que constitúen o Himno de Galicia, o poema *Os Pinos* continúa con outras tres máis. Desde o punto de vista conceptual, a sexta aporta unha novidade: a mención da unidade con Portugal, un dos tópicos constitutivos e permanentes do nacionalismo galego. Trátase aquí dunha Lusitania (Pondal nunca dirá Portugal) que pide ser redimida polos «fillos de Breogán», ou sexa polos galegos. Hai unha mención literal do combate pola independencia de Galicia, chamada agora «filla de Breogán», en feminino ideal. Polo contrario, o real feminino xorde na derradei-

ra estrofa cunha alusión directa aos «amorosos peitos» (noutra versión «os doces e albos peitos») das «fillas de Breogán», ou sexa as mulleres galegas.

134 Mulleres galegas que non se mencionan como tais. Só as identificamos por seren «fillas de Breogán». En rigor, o noso é un Himno moi nacionalista, pero nel non se nomea nunca directamente Galicia, nin o idioma, nin o pobo. Pondal, ideoloxicamente iberista e federalista, agarimaba unha utopía na que Galicia había servir para lazar España con Portugal e con Iberoamérica. O seu magno poema *Os Eoas* expresa tal ideal. Pero de iberismo non hai nin unha traza n'*Os Pinos*, e menos de iberoamericanismo. Cando se trata de Portugal, o Himno refírese a unha Lusitania que volve os brazos a nós, que lle suplica auxilio aos fillos de Breogán. Dá a sensación de que o autor considerou que o Himno de Galicia non podía perderse en utopías federalistas ibéricas e que só lle correspondía chamar á redención de Galicia.

Resulta extraordinario o feito de que Pondal, ao intensificar o seu patriotismo, borre toda mención directa de Galicia, enunciando o discurso do Himno nun plano de elusividade absoluta. Do mesmo xeito, resulta peculiar que un Himno nacional, coma é este, e intensamente nacionalista, non conteña a menor mención de feitos e personaxes que evoquen intres memorábeis da historia do País que se celebra. Aquí non hai Medulio nin Xelmírez nin reino suevo, por poñer algún caso. So se moven, pálidas, as sombras dunha prehistoria mitificada como «celta» e referida a un libro de lendas irlandesas: o *Lebor Gabhála* ou *Libro das Conquistas*, de onde nace Breogán.

Trátase dun grande poema, o noso Himno, de carácter formalista. Basease na elusión e na perífrase e mantense nun espazo etéreo e ahistórico na referencia. Pero isto non impide a combatividade, a denuncia da opresión nacional e o chamado, esta vez completamente hímnico, á rebelión e á salvación colectiva. O Himno pode ser traducido, termo a termo, desde a súa linguaxe poética a un galego coloquial. Sería así mellor comprendido no seu detalle, pero perdería a potencia misteriosa que fai que nos conmovia, sempre unido á música de Veiga. Estou certo de que os máis dos galegos, sen necesidade da explicación de texto dun filólogo, poden vivir o sentido liberador da letra do Himno. E sentir, aquela emoción radical que se apodera de nós ao cantármolo en grupo; ou, mellor, en masa.

María Francisca de Isla (28.07.2012)

Ela pasa con frufú de crespóns ríxidos polos corredores da casa grande da Algalia de Baixo. Asegura o pé nunha cadeira e manexa os trastes da viola, ou se cadra laúde, que axiña tanxe para acompañar unha pícara cántiga de muíño, galega contaminada de manola. Estamos na segunda metade do XVIII e a dona é María Francisca de Isla e Losada, que viviu entre 1734 e 1808. É media irmá do xesuíta Francisco de Isla, satírico famoso, e está casada co tesoureiro da renda do tabaco en Compostela,

de seu nome Nicolás de Ayala; un cabaleiro discreto e ilustrado. A Galicia culta da segunda metade do século XVIII e adora á muller que sorprendemos cantando en galego na Algalia de Baixo.

O Padre Isla, autor larapetas de *Fray Gerundio de Campazas*, está toliño pola súa irmá pequena, á que chama nas cartas *señorísima, chula, mi chochiña, miña Maruxiña, gitana mía, mi cañona* e expresións do xénero.

En canto ao I Abade de Fruíme, Diego Antonio Cernadas e Castro (1698-1772), é reverenciado, naquel setecentos aberto a todas as curiosidades, polo seu amor á lingua galega e polo seu empeño decidido en usala literariamente. E ben, don Diego Antonio admira tanto a Maruxiña de Isla que lle dedica expresións poéticas que a Martínez Barbeito e a X. M. Álvarez Blázquez lles parecen propias dun namorado. Ou sexa que, á vista dos textos, non semella que o Cernadas sentise só admiración polo talento literario da xove señora María Francisca. Chámalle a esta co nome poético, tan tópico e común, de «Filis». Vexan só unha amósega do apaixonamento do crego pola madama: «Pues te amo, aunque yo lo diga,/ y te amo, aunque yo lo calle./ Con el fuego de mi amor/ mi silencio veces hace/ de ceniza, que lo esconde...». María Francisca tamén lle demostra afecto ao de Fruíme nesta seguidilla: «No puedes deber gracia,/ Diego, al cariño,/ pues todo el que te tengo/ te es muy debido».

Un lóstrego de sabedoría corta agora a noite coruñesa e ilumina a Galicia na que xa Feixóo e Sarmiento introduciron as correntes do pensamento contemporáneo. Estoume a referir a Xosé André Cornide Saavedra, que naceu no mesmo ano que María Francisca de Isla. Estamos certos de que se coñeceron e se trataron. Cornide, en interiores da súa bela residencia rococó da Praza da Colexiata de Santa María, escribe o mellor poema lírico da literatura galega anterior a Rosalía e posterior aos cancioneiros. É un soneto de amor imposible e está dedicado a unha tal «Fílida». Ocultará o nome de «Fílida» a identidade fascinante e perturbadora de María Francisca de Isla? Nunca o saberemos, por suposto.

E María Francisca non só esperta paixóns e amores. Ela é admirada polos seus dotes artísticos, pola súa mestría na música, polas poesías da súa autoría que corren de aquí para aló en manuscrito. Moitos destes poemas están compostos en galego e contribúen a que a nosa lingua sexa ben aceptada pola sociedade ilustrada. É requirida a súa presenza no grande mundo. Frecuenta as Torres de Goiáns, onde casaría moitos anos despois María Mariño. A marquesa de Leis (unha xiganta que o P. Isla caricaturiza ao estilo Swift) chama por María Francisca para pasar días no pazo de Campolongo (Pontevedra), que chegou a ser propiedade do «Frente de Juventudes» e que logo foi parar á Casa de Campo de Madrid por orde de Franco.

María Francisca convértese en mito. Encarna o tópico da muller portentosa no relativo ás potencias da alma. Era capaz de ditar doce cartas ao mesmo tempo, en diversas linguas: igual ca Napoléon ou César. O bispo Alexandre Bocanegra entregoulle os

seus sermóns a María Francisca para ela corríxirlle o estilo e emendarlle as planas. Despois de morto o seu famoso irmán, ela foi a encargada de preparar para os prelos a edición revisada do *Fray Gerundio* e outras obras, incluídas as *Cartas Familiares* dirixidas a ela e ao seu marido Nicolás.

Para a nosa desgraza, María Francisca é dominada pola negra sombra, padece diversos males, dóese de non ter sido nai, mira o seu irmán sofrer desterro en Italia, séntese moi soa despois de enviuar. Nun xesto rosaliano, ordena que queimen os seus manuscritos. Só se salva un poema, «Romance ao señor Abade de Fruíme», que nos fai pensar en que a súa obra en galego sería abondosa e en que dominaba á perfección o noso idioma. O pobo aclamouna, en vida e despois de morta, como «A Musa Compostelana» e «A Pérola Galega».

Ilustración e Letras Galegas (04.08.2012)

No anterior *Fondo dos Espellos* tratamos, de paso, dun poema de Xosé André Cornide e Saavedra (1734-1803) titulado *A Fílida*. Levados do entusiasmo, situabamos tal composición no cumio máis alto da lírica galega posterior aos Cancioneiros e anterior ao Romantismo. Gonzalo Navaza chamounos a atención e fíxonos observantes de que en 1611 o médico Pedro Vázquez de Neira publicou un poema lírico seguramente superior ao de Cornide. Aquel famosísimo que termina así:

Terrible, pois, é teu poder, oh Morte
pois diante de ti reis e señores
son néboa, sombra, pó; son vento e fume

Recoñezo que Navaza ten razón e limitareime a decer que o soneto «A Fílida» de Cornide é o mellor poema galego do século XVIII. Compara Cornide o seu amor imposible cun paxariño, preso nunhas liñas, que procura a liberdade para aniñar no seo da amada: «Pois viche a quen che adora pola vida/ que chantado no ichó dun imposible/ cata aquí, cata alí se acha saída».

Xosé María Álvarez Blázquez, no tomo II da *Escolma de Poesía Galega* (Galaxia, Vigo, 1959) fala así do poema de Cornide: «Nota aparte merece o seu soneto *A Fílida*, madrigal da máis abuída fonte lírica e, para o noso gusto, a mellor lograda composición galega do século XVIII, na que os antólogos e historiadores da nosa literatura non teñen parado mentes, pois, que seipamos, non foi dada máis á prensa despois de Murguía, hai xa cuarenta anos. O soneto *A Fílida* é unha peza senlleira (...) de poesía intimista, espontánea e sentida, de costas á oficiosidade ditirámica ou ao pretexto banal. Demostra, por si soa, que Cornide era verdadeiramente poeta. Resalta neste soneto a expresiva e musical aliteración do *che*».

Que tras do nome literario «Filida» se agachase o de María Francisca de Isla é cousa que a min se me ocorre como posibilidade literaria e novelesca que carece de calquera fundamento documental.

Non conservamos de María Francisca (1734-1808) máis ca un poema, do xénero da epístola doméstica. Trátase dun romance que ela lle dirixe ao seu amigo Diego Antonio Cernadas e Castro, abade de Fruíme. Este é un texto áxil, desenfadado, coloquial, escrito nun galego áxil e empedrado de locucións, fórmulas fixas e fraseoloxía enxebre. A autora preséntase a si mesma como doente, triste e viúva, pro non desanimada. Aparenta optimismo e desenvoltura. Gustaríanos ben poder ler algún poema lírico dela escrito á maneira do soneto de Xosé Cornide. Pero, ao seren destruídas polo fogo as poesías de María Francisca, só un golpe inesperado de sorte podería satisfacer a nosa curiosidade e o noso desexo. 137

Debemos contemplar as poesías galegas do século XVIII (e anteriores) coma restos dun naufraxio. Todo o que conservamos amosa unha madurez literaria e un dominio da lingua que nos persuade de que os poemas galegos de María Francisca, de Cornide, dos Feixóo Montenegro, de Sarmiento etc., non son fenómenos isolados e producións azarasas. Existe unha literatura e un sistema poético que se difunde principalmente de forma manuscrita. O citado Sarmiento, erudito e pensador, é o ideólogo dunha Galicia que se recoñece a ela mesma como Reino cultural e historicamente soberano. Ningún dirixente intelectual postula a nacionalidade en Cataluña nin no País Vasco no século XVIII como fai Sarmiento en Galicia. A permanente apoloxía da lingua galega que atravesa toda a obra do frade Bieito tivo eco no seu século e a proba é a produción poética en galego que aparece aquí e acolá. E coa produción poética, a preocupación pola lingua que embarga Sarmiento transmítese aos seus sucesores.

Non esquezamos que Cornide, cartógrafo, economista, historiador, xeógrafo, científico, ademais de poeta en galego, é autor dun dos primeiros vocabularios ou rexistros de voces galegas que coñecemos: *Catálogo de palabras gallegas* (estudado por Martínez Barbeito).

O que nos leva a pensar que o verdadeiro Rexurdimento das Letras Galegas prodúcese no século XIII e ten como motor o vasto movemento de curiosidade e liberdade de pensamento que coñecemos como Ilustración.

Historia de Cutty Sark (18.08.2012)

138

Gawin Douglas (1474?-1522) é o que primeiro traduciu na Grande Bretaña a Eneida. Dos seus textos poéticos colixidos escribiu el mesmo: «este libro está cheo de trasnos e demanchos» (*Of Brownys and of Bogilis full is the Buke* (sic, verba caledonia-na). Robert Burns (1759-1796) veneraba Douglas coma pai da poesía escocesa.

Na realidade, tal paternidade correspóndelle a Burns. El, mesmamente, é o inventor do Halloween que o Imperio norteamericano lle acaba de impór ao Mundo. É o que fabricou a Escocia folclórica que hoxe todos coñecen do mesmo modo que o tamén escocés James Macpherson (1736-1796) creaba a Escocia céltica e gaélica. Sen Burns e sen Macpherson hoxe non gobernaría en Escocia un partido republicano e independentista. Ás veces algúns dubidan de que a poesía sexa o «grande milagre» do mundo, como deixara dito Luís Pimentel. Digamos que Burns e Macpherson representan as dúas realidades nacionais escocesas: Burns, a que se expresa no dialecto anglosaxón particular; Macpherson, a que ten como lingua (real ou non) o gaélico procedente das colonizacións irlandesas. O gaélico que, na tradición, levaron os Gaels (ou galegos) de Mil (neto de Breogán) desde Brigantia (Galicia, A Coruña), a Irlanda. Todo un embrollo no que Galicia aparece na mitoloxía nacional irlandesa (e logo escocesa gaélica) como nai nutricia a partir da Torre de Breogán, A Coruña. Burns non froitificou en Galicia e Macpherson si mediante Eduardo Pondal.

Mirei con tristura infinita que a corrida ou carreira ou regata dos grandes veleiros saíu da Coruña cara Irlanda sen unha soa evocación do Breogán, do Ith, do Mil, que foron creados polo soños irlandeses (aceptados polos galegos nacionalistas máis civilizados e sabios) tal e como aparecen no Libro das *Conquistas de Irlanda*. Nós, que invocamos no noso Himno, unha e outra vez, Breogán, non fomos mencionados na Coruña cuxa Torre fundou precisamente Breogán. Tamén ninguén se referiu, en ocasión da carreira náutica, a Trezenzonio, o monxe medieval que, outra volta, diviso a illa máxica desde aquel miradoiro mítico que indudabelmente se fundamenta no *phsros* real que a Torre da Coruña é.

Mais, vaíamos ao conto. Ou como di Robert Burns no poema no que fala de Cutty Sark: «but to our tale».

O conto é que a carreira de grandes veleiros que levou antes o nome de «Cutty Sark» agora (dínolo José Manuel Ponte) foi destituída de tal por estar asociado a determinada marca de whisky que un bon amigo representaba en Vigo. O escándalo puritano antialcohólico limita co absurdo pois tal beberaxe adoptara o nome de Cutty Sark porque un marabilloso *clipper*, dons máis valentes da rota do té do século XIX, ten como mascarón de proa a figura dunha moza chamada Cutty Sark, como a podemos admirar, con conxunto do navío en peirao seco, no porto de Greenwich. E, por que o barco veleiro levaba, e leva no seu estado letárxico, o nome de Cutty Sark? Quen foi Cutty Sark?

Burns, no seu poema «Tam o'Shanter», refai maxistralmente un relato popular exemplarizante. O seu protagonista é Tam o'Shanter, un home bon, bebedor e felizmente casado. El vai a unha feira e nela bebe abondo cos compadres. Volta para casa á noite. Hai treboada, que Burns mete no seu fluído hendecasilabo ao modo de Shakespeare: «Témero, fondo e longo, o trebón bruaba». Tam monta na Meg ou Maggie, a súa besta cardosa, ruza ou torda. En certa gándara sorprende unha reunión de meigas e bruxos. Eles bailan, ao son dunha gaita de corno, todo o catálogo dos aires populares escoceses: *jigs, strespays* and *reels*. Entre os danzantes encóntrase a belísima bruxa Nannie Dee. Ela só está vestida cunha *cutty-sark*. Ou sexa cunha «camisa curta» feita de lenzo basto de Paisley. Tan escasa roupa deixa ver as formas perturbadoras da bruxa. Tam, que estaba agachado, non resiste máis e berra en dialecto: «Weel done, cutty-sark!». Ou sexa, un piropo aceso dirixido a Nannie. Alí as meigas bótanse a Tam, que axiña monta a súa Meg e sae a escape en dirección ao río. E é entón cando o poeta Burns nos explica a crenza de que as meigas non poden cruzar as correntes de auga. Tam e Maggie xa están no cume dunha ponte, pero o rabo da besta aínda non traspasou o límite. É Cutty Sark, ou Nannie, quen alcanza a agarrar o rabo da cabalaría. Arríncallo. Nannie escocesa pode ser Ana Manana galega.

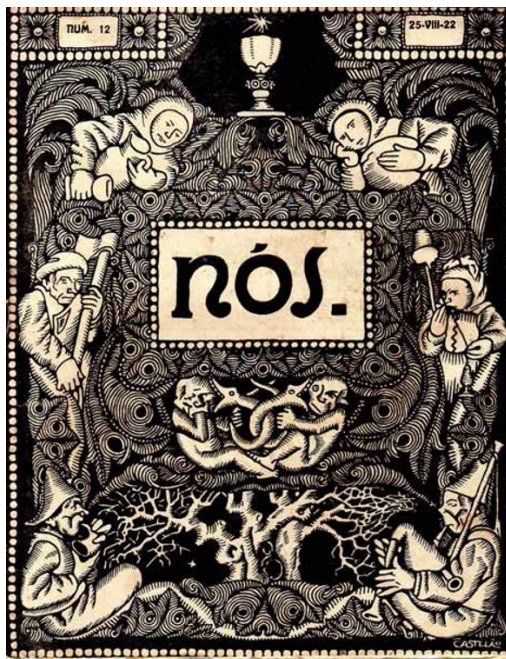
Finaliza o conto de xeito sumamente didáctico. Os homes que se toman e se deixan fascinar polas *cutty-sarks*, que teñan coidado e que mediten o que pasou co rabo da equa: *Remember Tam o'Shanter's mare*.

Volvendo ao barco de Greenwich, direi que o armador, no século xix, debía de ser escocés. Púxolle un mascarón de proa ao seu *clipper* da China no que aparece a bela e perigosa figura de Nannie a bruxa. E deulle ao navío o nome de Cutty Sark, co cal se fixo famoso na ruta do té ou cha e gañoulle moita fina carreira aos *clippers* da competencia. Hoxe, lamentabelmente, o Cutty Sark xa non navega.

Eu son dos que deploran que o nome de Cutty Sark fose borrado da competición dos grandes veleiros do mundo.

Así naceu Nós (25.08.2012)

140

Belísima, a estrada que une Ourense e Pontevedra: N-541. Onda o río Barbantiño esgállase e rule até gañar o Arenteiro. Logo a estrada dá en gabear (Almuzara) e chego a altos ermos que teñen o Suído ao lonxe lonxe, á esquerda, e o Olimpo bravo do Testeiro á dereita do viaxeiro que vai desde Ourense cara Pontevedra. Desce a estrada por Terra de Montes ao tempo que acompaña o gurgullar do Leres e dos seus afluentes: Vichocuntín, topónimo que de neno me parecía quechua. Adivíñase por Cerdedo o monte do Seixo e a Porta Alén. Finalmente, a estrada chega a Pontevedra pola freguesía de Mourente onde un cruceiro policromado saúda o visitante cun soldadiño de gala en posición de presenten-armas.

Debido a esta estrada, prosperou e medrou O Carballiño. Por ela houbo fluencia de tratantes de Dacón, Maside, Garabás, arriba e abaixo coas súas onzas de ouro e pesos de prata na bolsa, coas súas mercadorías móbeis e semoventes. As vendas e mesóns de cachote e corredor, hoxe escanastrados ou derruídos no Paraño, son testemuña daquel trasfego. Tamén o é a memoria de Pepa a Loba e dos gavielleiros, e maila novela *O Mesón dos Ermos*, de don Ramón. Esta estrada, ao ela substituír o camiño real, conectou as feiras de Ourense e Pontevedra e vivificou as do Carballiño e Soutelo, ao tempo que condenaba á decadencia a de Cuspedriños. Pola estrada, os

traficantes en polbo seco introduciron este produto no interior de Galicia para facer del o prato principal de feiras, festas e mercados. Os arrieiros, liberados do camiño de ferradura, pasaron ao carromato de rodas de radio e ían cantando coa tralla terzada deica Vilapouco, templo mítico da vitela richada ou arreglada. Por tal estrada baixaron a Marín os primeiros campesiños que procuraban os efectos benéficos dos baños de mar. Contemporaneamente, en Mónaco constituíase a «Société des Bains de Mer», porque as ondas eróticas de Martín Codax convertéranse nunha moda terapéutica e hixiénica por toda Europa.

No século xx, a estrada Ourense-Pontevedra foi factor que favorecía a nova civilidade. Tamén a vía exerceu influencia sobre a cultura de expresión galega. Nos anos vinte do século pasado, os poetas doentes da Boa Vila, ensarreados de mar, comezaron a ter saudades da altura e soñaban con curar a tise no Paraíso. O Carballiño fíxose estación estival burguesa do mesmo modo que Marín se constituíu na estación estival labrega por excelencia.

Perto da estrada, no Pazo de Tizón (Moldes, Boborás), naceu en 1884 Antón Lousada Diéguez, intelectual influínte. El usou a estrada de que tratamos para remudar a súa cadeira no Instituto de Ourense pola correspondente no de Pontevedra. No mes de San Xoán de 1920, en fin, Vicente Risco viaxou a Pontevedra desde Ourense para alí tratar cos amigos nun asunto importante. Os amigos de Pontevedra eran Ramón Cabanillas, Castelao e o citado Lousada Diéguez. Xa todos abrazaran o nacionalismo e andaban nas Irmandades moi activos.

Veíquí os están os catro (1920, pois) na «acera» do café Méndez Núñez, Praza da Peregrina, Pontevedra. Deciden naquela conversa a creación dunha revista nacionalista de cultura. Danlle á publicación o nome de *Nós*, en homenaxe simultánea ao Sinn Féin irlandés, que os catro veneraban, e mais ao álbum *Nós* co que Castelao adquirira sona nacional e que servira de revulsivo ideolóxico para moitos galegos uns anos antes. A revista *Nós*, daquela, naceu en Pontevedra. Certo que a dirección se situou en Ourense (casas de Noguerol e Risco) pero os seus aspectos artísticos e de deseño eran prescritos por Castelao en Pontevedra, onde tamén pesaban moito os criterios de Lousada Diéguez. A N-541 era a canle pola que circulaban as ideas, os textos, os debuxos, os homes, os feitos e as verbas de *Nós*.

O dato da xuntanza fundacional de *Nós* no Méndez de Pontevedra aparece relatado por Vicente Risco na revista *Céltiga* de Buenos Aires. Tal relato foi resgatado do esquencemento por Xesús Fernando Román Alonso no seu libro *Ética e estética de Arturo Noguerol Buján* (Editorial Auria, Ourense, 2011)

Alén do seu centro reitor en Ourense (Risco, Noguerol, Otero Pedrayo, Monjardin, Calviño, Prado, Cuevillas) e Pontevedra (Castelao, Lousada), compoñentes valiosísimos de *Nós* residirán na Coruña e noutras cidades: os irmáns Vilar Ponte, Xohán Vicente Viqueira, Ánxel Casal e varias boas, xenerosas, lúcidas individualidades. Pro sempre,

mentres viviu, foi a estrada N-541, que une Ourense con Pontevedra, a vía de comunicación pola que transitaron as pulsións entusiásticas, o pensamento, a literatura e os traballos xestores que facían posíbel aquela revista memorábel.

- 142 En 1936 *Nós* foi suprimida polo franquismo; Noguero e outros colaboradores, fusilados: os máis dos membros de círculo, perseguidos ou compelidos ao exilio. Daquela, as marxes e gabias da N541 e os camiños secundarios que a ela levan enchéronse de cadáveres. Desde Ourense a Pontevedra.

O gentleman nacionalista (01.09.2012)

Arturo Noguero Buxán (1892-1936) será lembrado como o home práctico e de números que fixo posíbel o despegue da revista *Nós* en 1920. Preocupado pola economía, pola socioloxía, pola política, xa apoiara aquela outra publicación, verdadeiramente rara, que tamén en Ourense inspiraba Risco: *La Centuria*. Logo Noguero, con todo o chamado «cenáculo ourensán», a excepción de Primitivo R. Sanjurjo, foi parar na militancia nacionalista e nas Irmandades da Fala.

Noguero axustouse moi ben ao modelo de *clerc* no que Julien Benda mallou a sabor. Intelectual pequeno burgués en estado puro, como a case totalidade dos homes (non había mulleres) de *Nós*, atreveuse, mesmo, a deseñar un tipo humano ou sorte de dirixente nacionalista ideal no que se mesturarían en proporcións dosificadas, as características do cabaleiro inglés do racionalismo ascético e laicista, segundo o modelo de Giner de los Ríos, e o patriota galego de cultura superior e hábil en linguas estranxeiras. Tal prototipo estaba destinado a inferiorizar o filisteo dos casinos, o político bugallista e decimonónico e o lector semiculto de ABC.

Eu non sabía que aquela edificación de baixo e una planta da rúa P. Feixóo de Ourense que deixaba pasar fragancia de libros pechados e pinturas sen ollos que as contemplasen era a casa que fora de Arturo Noguero e o local no que se botara a andar a revista *Nós* en 1920. Eu era neno, moito, e percibía naquela casa, nas proximidades do mellor Ourense liberal (o Instituto, o malfadado Botánico do Posío), a sombra dun pasado tráxico e os restos do esplendor dunhas ideas conculcadas de algún modo que non sabía definir.

Relacións misteriosas ou segredas (funo sabendo aos poucos) tecíanse entre Arturo Noguero e outras xentes ilustres da cidade de Ourense e da súa zona rural de influencia. Poño por caso, Celso Emilio Ferreiro ou fanábase dun certo parentesco pola vía dos Buxán. Segundo o de Celanova esta era una caste que veu das Asturias ligada ao comercio de potes de ferro e da cal unha póla foi parar ás partes da Merca.

Os Noguero nada tiñan de fidalgos, segundo parece, pero o pai do intelectual de que tratamos, que levaba o mesmo nome e apelidos ca el, era dono non hereditario do

belo pazo da Martinga, en Cornoces, Amoeiro. Seguramente Otero Pedrayo pensaba en Noguerol ao escribir aquel belo apunte poético no que se evoca o outono dos habitantes dos pazos en decadencia: «O Fidalgo das Condomas / e o Vinculeiro da Martinga / toman das vellas redomas / do tostado a mellor pinga. / Salfira o nevar súa fromas / ou soe a pastora siringa/ beben ledos o das Condomas/ e o cotravella da Martinga». Lembrar lembrouse, con raiba concentrada, do Noguerol asasinado Otero Pedrayo n' *O libro dos amigos*.

Durante a II República, Noguerol non figura na primeira liña partidaria, aínda que o vemos en Rianxo, en función de secretario do Concello, facéndolle, feliz, as honras aos rapaces excursionistas de Ultraia que Álvaro das Casas endereitaba ao independentismo. Logo Arturo Noguerol trasladouse, sempre como secretario, ao concello de Serantes, que sería absorbido por Ferrol. E alí encontrou a morte.

O 20 de xullo de 1936 foi obrigado a levantar acta do cesamento e inmediata constitución en prisión do alcalde e corporación municipal de Serantes. Deseguido, el mesmo é tamén detido. Ábreselle una causa na xurisdición militar. Todo o odio do fascismo ferrolán cae sobre Noguerol. É acusado de banalidades, como a de propagar noticias tendenciosas ou incumplir os seus horarios administrativos. O crego de Serantes pide que o maten: o concello multara a parroquia por tanxer as campás, cousa que a lei laicista prohibía na que a legalidade. Pasou Noguerol duras penalidades na cadea da Escollera. O 11 de setembro (naturalmente de 1936) Noguerol é sobresido dos seus cargos pola xustiza militar e posto en liberdade en Ferrol, xunto con outras persoas.

Eloísa Martínez Carballo, esposa de Noguerol, está á súa espera. Ve como Arturo sae en liberdade e como, inmediatamente, é preso outra vez por unha banda de uniformados falanxistas que o fai subir a un camiión ou autobús xunto con outras doce vítimas. Un home de camisa azul achégase a Eloísa. Dille en voz baixa: «Esté usted tranquila porque su marido esta noche descansará en sagrado».

Non se sabe moito dos detalles do ocorrido. Noguerol e os seus camaradas de infortunio foron asasinados aquela noite nun punto da estrada da Coruña e, ao parecer, soterrados nunha cova común do cemiterio de Serantes.

Recentemente X. Fernando Román Alonso publicou un denso volume no que se estuda, desde diversos ángulos, a figura e a obra de Arturo Noguerol Buján. Os interesados poderán consultar neste libro a totalidade dos escritos do autor que hoxe relembremos.

(X. F. Román Alonso, *Ética e estética de Arturo Noguerol Buján*, Auria Editorial, Ourense 2011).

Eu, Posición Soto (08.09.2012)

144

Lois Soto (1902-1981), intelectual e activista que atravesara coma unha fúlgura o século XX e dá sentido profundo ao encontro entre marxismo e nacionalismo galego, era un mito popular na miña nenez de Vilanova dos Infantes. Logo, nos anos cincuenta, Soto, en compañía dunha brillante cohorte de exiliados en México, bombardeou a Galicia máis alerta coa revista *Vieiros*, monolingüe galega e co cineasta Carlos Velo e o pintor Arturo Souto como deseñadores gráficos. Perante *Vieiros*, en 1959, ficamos apalabrados e a esa empresa nos sumamos. Logo, Soto explicounos a algún o proxecto de creación dunha forza política nacionalista de inspiración marxista. Eu aló fun, atrás súa. E naceu en 1963 a Unión do Pobo Galego. Pasados os anos e en 1977, foi Lois Soto que nos seguiu a nós ao nos arredarmos da UPG oficial e levantar a UPG-liña proletaria (logo PGP e Galicia Ceibe).

Lois Soto era ousado na escisión e férreo na polémica. Pero sempre pensaba que, despois da separación, clarificadas as posicións, vén a unidade. Pediu unha e outra vez a unidade da esquerda e do nacionalismo. El procedía dun tempo definido por aquela estrela de luminosidade indeclinábel chamada Dimitrov. A idea de Fronte Popular, de unidade de todas as forzas antifascistas, absolutamente de todas, era a fórmula que a súa xeración considerou válida para frear o avance dos fascismos. Na memoria de Soto estaba gravado a ferro quente un capítulo da historia de Europa. Aquel no que vemos que os socialistas alemáns non quixeron facer Fronte Popular contra o partido nazi e este, así, ocupou o poder. Tamén Lois Soto tiña sempre presente que os pobos de España se mantiveran firmes ante os avances do fascismo entre 1936 e 1939 porque a República estaba gobernada por unha Fronte Popular.

Quen queira achegarse á figura de Lois Soto, camarada e mestre meu, inesquencíbel, vexa este excelente libro: *Luís Soto. A xeira pola unidade galega*. Xurxo Martínez González (Xerais, Vigo, 2011).

Eu ollo no máis *Fondo dos Espellos* agora e vexo a Lois Soto (do PCE) en 1938 facendo a campaña de apoio á causa de República con Castelao, man a man e en paridade de rango: Nova York, Virxinia, Florida, Cuba. Vexo a Soto na Guerra Civil dirixindo *Nueva Galicia* (de Líster, naturalmente comunista) que acolle nas súas páxinas a tradución galega da Internacional de Pottier feita por Cabanillas. Vexo Benigno Álvarez (PCE, amigo de Soto) falando en galego no congreso en Sevilla do seu partido. E tamén o citado Benigno collido do ganchete de Alexandre Bóveda na campaña electoral da Fronte Popular na provincia de Ourense. Comunistas e nacionalistas transfundíndose o sangue, pois. Iso miro no *Fondo dos Espellos*.

Cando a perestroika e o eurocomunismo enganaban e caía o socialismo real, alguén escribiu isto, en galego e en Samarcanda:

Dixo Fiona O'Flaherty (dos Flaherty / puros de Inismore, Aran). Imponse agora / saturar, corocoser, soldar varias cousas / ou fraccións de cousa. / E os do Eixo (Vigo/Ferrol): Pensar. / Ponse Pottier, o da Comuna: Groupons-nous. / Si, agrupémonos –responderon en ton sombrizo / os derrotados no mundo enteiro (porque tiñan / indemne o corazón, naturalmente.

145

Coa queda do socialismo real no mundo, sentiuse a necesidade de novo da Fronte, da unidade anticapitalista. E, en Galicia, da unidade independentista ou autodeterminista. Claro que si: era (e é) preciso, saturar, corocoser, soldar varias cousas ou fragmentos de cousa. Daquela, en xaneiro de 1992, catorce obreiros e intelectuais galegos produciron o manifesto titulado *Posición Soto*. Eles eran Anxo A. Rico, Darío Xohán Cabana, Luz Fandiño, Moncha Fuentes, X. M. García Crego, Carme Graña, Alfonso Iglesias Famar, Xosé Lodeiro, Rosa López, X. L. Romero Falque, X. M. Salgado, Francisco Sampedro, Francisco Sebio e o autor desde *Fondo dos Espellos*.

Rendéndolle homenaxe a Lois Soto e ao seu espírito frentepopulista, os manifestantes expuñan a necesidade dun grande polo político que englobase a totalidade da esquerda en Galicia, a nacionalista e a que, sendo de organización española, defende o dereito de Galicia á súa autodeterminación e independencia. Na *Posición Soto* convidábase á cooperación de partidos e tamén de organizacións sociais e culturais e de sindicatos obreiros e sociedades agrarias.

O texto completo da *Posición Soto* pode ser consultado en hemerotecas do núm. 9 (xaneiro, febreiro, marzo de 1992) da revista *A Trabe de Ouro*. Por suposto este manifesto considera que a unidade de toda a esquerda realmente existente é unha condición necesaria para a expulsión do PP da Xunta de Galicia. Na *Posición Soto* explícanse claramente os termos da relación prevista entre a FPG, EU e o BNG.

Os actores citados variaron, pero a cuestión de fondo permanece. Hoxe, co achegamento de Anova (onde están o independentismo e o republicanismo nacionalista de esquerda) e EU, faise visíbel unha mudanza profunda da situación política no marco (así, ben cativo) da autonomía que nos concederon.

Persoalmente, eu miro no máis *Fondo dos Espellos* e non acho cousa máis conveniente para os intereses das clases populares de Galicia que este polo que espero que se concrete da mellor maneira posíbel. Isto é incluíndo Anova e todos os seus compoñentes, nos que se inclúe a FPG, con EU e co BNG. Se tal confluencia se producira, asistiríamos a unha mudanza histórica. Calquera outra combinación política suporía a continuación de aquilo que hai e que a maioría non quer.

De cine español e de saudades (15.09.2012)

Os galegos e galegas, vellos e novos, cos que eu me criei na cidade de Ourense e na de Pontevedra detestaban as «españoladas» sen eles seren independentistas necesariamente. Así cualificaban as películas españolas. Había xente á que lle gorenta-

ban as de Imperio Argentina, e logo as de Lola Flores, pero estas non eran do meu rueiro. Nós, sempre fomos do cinema do Oeste, do policíaco, mesmo do de guerra. A bicha ou cola meirande para sacar entradas de cine que vin na miña vida foi a de *Lo que el viento se llevó*, que daba varias voltas ao edificio do García Barbón de Vigo. Tamén iso era antifranquismo.

Con todo, cine español, a española, coábase entre nós e sabiamos, mesmo sendo refractarios, dos seus artistas e, non tanto, dos seus directores. Decátome disto ao coñecer as mortes de Carlos Larrañaga, de Sancho Gracia e de Aurora Bautista. Fallecidos case de consún.

Cero que vin a Larrañaga en *Los gozos*, onde facía moi ben de facha rico de Bueu nos días da II República. Mais, das setenta películas da súa filmografía (case o número dos seus anos), eu só asistín á proxección de *Quince bajo la lona*. Era a derradeira da serie de estudos militares franquistas que iniciara *Botón de ancla*. Larrañaga, en *Quince*, era un mozo da miña idade que facía a Milicia Universitaria en Robledo, Segovia, baixo unha tenda habitada por quince «malditos». Era 1959, primavera en Madrid. Os seguintes tres meses do verán paseinos eu no campamento daquelas Milicias (ou IPS) tamén en Robledo. Entre os quince que sufrían «bajo la lona», canda min estaba Mario Camus, perseguido polo SIM. El deixoume ler o guión de *Golfos*, da autoría de Daniel Sueiro, de Carlos Saura (cuase inédito ao tempo) e do propio Camus.

No campamento de Robledo a vida era dura e nin Camus nin eu a soportamos, polo que fomos ben castigados. O caso é que me decatei dos coñecementos que el tiña de flamenco e de literatura castelá contemporánea. Polo cal non me admirei de que o mellor socialrealista do cine español fose o director que el é e eu admiro. Faloume Camus, sempre *bajo la lona*, das posibilidades dun *western* castizo con flamenco e moitos cabalos e gaviñeiros ou bandidos. Polo cal non me extrañou nada *Llanto por un bandido*, o que nos leva a *Curro Giménez* (ou Jiménez, nunca lles sei).

Nesta serie de televisión, Camus fai unha perfecta reconstrución ambiental da Andalucía da primeira metade do XIX e exhibe con acerto os seus cabalos, conflitos e soidades montaraces. Fai nacer aló unha estrela: Sancho Gracia, actor admirado xeral e xustificadamente. Coa súa recente morte, falouse da relación que tiña con Mondariz e da súa afección por Galicia. Non vin que se lembrase que Félix Sancho Gracia, natural de Madrid, foi alumno oficial do Instituto de Vigo (Santa Irene) nos cursos 1948-1949 e 1949-1950.

En canto a Aurora Bautista, teño presente que na miña nenez era admirada (pertencía á sección de «historia patria») pola española *Locura de amor* que Juan de Orduña dirixira con éxito mesmo internacional. Fomos mirar *Sonatas*, de Bardem, e caeunos a alma aos pés. O noso querido director comunista non entendera para nada o xenio de Valle-Inclán e Aurora Bautista, facendo de Concha, abouxábanos con berros es-tentóreos cando mesmamente estaba a punto de morrer da tise. Un disparate.

Así e todo, un sábado do inverno, coído que de 1958, fomos ao Teatro Español para asistir á estrea de *A gata sobre o tellado etc.* de Tennessee Williams que dirixía non sei se Escobar ou Tamayo. Aurora Bautista estivo espléndida. Lucía un corpo bonito que ben marcaba durante toda a función aquela roupa interior, hoxe desaparecida, que nós chamabamos *combinación* e as señoras maiores dicían, en Galicia polo menos, *viso*. Enérxica, vivaz, rabiosa, pro sen excesos guturais, Aurora Bautista movíase sen cesar por unha escena cuxo centro de atención simbólico era o leito matrimonial. A comparación entre esta *Gata* castelanizante e a que acababamos de ver no cine Capitol con Elizabeth Taylor en idéntico rol e co mesmo viso colocaba á Bautista moito por cima da famosísima británica. Iso si, por moito que esmago os miolos non dou lembrado quen facía no teatro o papel de marido coa perna e a masculinidade crebadas. Pola contra, no cine brillaba nese personaxe un Paul Newman memorábel.

Pasados moitos anos Miguel Picazo botou man de Aurora Bautista para a súa *Tía Tula* e a esquerda filmómana madrileña entregouse a ela e recoñeceuna como a excelente actriz que era.

Séxalle a terra leve á actriz e aos actores defuntos.

Con Bernardino Graña (22.09.2012)

A Asociación de Escritores, a Universidade da Coruña e a RAG acaban de lle render homenaxe a Bernardino Graña, que é un dos grandes da literatura galega de todos os tempos.

Ninguén pode dubidar de que o poeta Bernardino Graña, desde os distantes anos cincuenta, ven emitindo un discurso lírico, e as veces epicolírico, que conmove os contemporáneos. Fecho os ollos para ver agora no pasado, no *Fondo dos Espellos*, aquel seu primeiro libro de versos «lisos e en coiros coma unha ra», radicais na negación do mito e da mentira, que irrompeu no mundo literario galego en 1958 da man de Brais Pinto so o título de *Poemado home que quixo vivir*. Salta agora na memoria, nun pincho carneiro vertixinoso, e represéntaseme a forza vitalista de *Profecía do mar* e a afluencia, musical e morna, que irmanda o noso poeta coa radicalidade do universo *beatnik* contemporáneo de nosoutros. Logo aflorarán no poeta punxencias de amor, obtido e non obtido, e comungará coas materias e enerxías, o que o converte en profeta (outravolta) da Natureza que se reinventa eterna, incesanteramente. Aínda que, por veces, Graña non é grandioso nin cósmico e pode descer xenialmente ao nivel dos ollos e do fociño dun gato que deambula entre as botas de caucho dos mariñeiros no rebumbio dunha tasca, sempre en Cangas do Morrazo. «Navy Bar», que dicía Manuel Antonio.

Todos coinciden en considerar a Bernardino Graña como altísimo poeta, pero, por veces, esquecense que el é narrador para adultos e para meniños e rapaces ou que intentou un anovamentos do noso teatro cun excelente drama titulado *20.000 pesos crime* que aínda hoxe ningunha compañía quixo pór en escena.

E Bernardino Graña é tamén un filólogo que durante moitos anos se desempeñou como docente e membro do vello corpo de catedráticos de Instituto. Discípulo nas universidades de Compostela, Salamanca e Madrid de figuras centrais da nosa cultura (Otero Pedrayo) e da chamada «escola española de Filoloxía» (Zamora Vicente, Rafael Lapesa e Dámaso Alonso), foi requirido por este último para ocupar un posto: o de «primeiro filólogo que coñece o galego usado en cada unha das nosas bisbarras e das Asturias e León que nos foron substraídas». Certo, Bernardino non chegou a ser ese mozo fundador da dialectoloxía galega pero si outras cousas como, por exemplo, un pioneiro nos estudos da tradición oral no seu volume titulado *Contos populares da provincia de Lugo*.

Bernardino Graña é humilde, e sempre oculta o feito de el ser o autor-compiler do valiosísimo «Apéndice» que arrequece e completa o *Diccionario* de Eladio Rodríguez González. E sabe disimular que é políglota. Alén de latinista máis ca regular, Graña é dos poucos escritores nosos con nocións de árabe clásico que lle permiten traducir sen cirineos as marabillas do *Colar da Pomba*, poño por caso. E sen alardear nunca, el ten moito navegado as literaturas inglesa, francesa, italiana, portuguesa, castelá. Aseguro que universidade galega, ao non contar nunca con Bernardino Graña, perdeu un grande profesor de literatura universal ou de literatura comparada.

Amou as linguas, Bernardino; a súa propia en particular. Mellorou esta, e fíxoa medrar e robustecerse. Sentiu o pálpito da lingua oral e mergullou nela a bucío: a lingua da súa castimonia. O tío Emilio dando leccións de enxebreza na gamela, o pobo todo do Morrazo. E así foi que Bernardino meteu o mar nos seus poemas e prosas. Conseguiu que algunhas palabras, a piques de extinguirse na boca do pobo, se salvaran da morte por desuso dimanado do autoodio. Nunca lle agradeceremos abondo que as palabras *arca* e *couso* (non entraban nos dicionarios pero vivían nos mariñeiros) se recuperasen e non fosen substituídas por *estribor* e *babor* debido a influencia da Mariña de Guerra, entidade tamén responsábel do culto náutico da Virxe do Carme. *Arca* e *couso*, e outras verbas, viven resgatadas do naufraxio, heroica e solitariamente, por Bernardino Graña.

Ten sido decisivo o contributo de Bernardino á construción comunal dunha lingua literaria liberada da servidume castellanista e da falsa facilidade do atallo lusitanista, lingua arraigada na fala do Morrazo e en todas as falas galegas, así como conectada coas linguas e literaturas clásicas e modernas do mundo. Eu, como escritor galego, falo por min e declárome en débeda coa lingua poética de Bernardino Graña.

A homenaxe a Bernardino Graña celebrouse no paraninfo da Universidade da Coruña, que, como saben, conecta co grande seo dos Ártabros a través dunha cristaleira. Polo golfo entran e saen os grandes transatlánticos, as bacas do día, petroleiros coma mundos. E iso estaba diante dos ollos dos asistentes mentres decorría o acto de homenaxe a Bernardino e os poetas e oradores debullaban as súas palabras interrompidas polos aplausos e o ornear dos cornos ou buguinas.

Camilo Castelo Branco canda nós (29.09.2012)

Lean isto:

Uma noite de Novembro caía a neve, e os aspectos do céu profundamente frio tinham umas estrelas trémulas, lucitantes, e um luar álgido que dava às concavidades nevadas a claridade nítida duns lagos de prata fundida.

Non é Valle-Inclán traducido a un portugués libertario no que os contidos semánticos danzasen algo foxtrot. É un fragmento literalmente copiado do *Eusébio Macário* (1870-1890) de Camilo Castelo Branco. Camilo, a quen moito debullou o do Salnés e mesmo emulou en certos comportamentos públicos. Mágoa que Guerra da Cal fose estudar tan ben a lingua e o estilo de Eça de Queirós e non dera feito outro tanto co Camilo. Certo que Eça foi lido en Galicia, mesmo por Valle, no tempo en que moitos galegos frecuentaban as letras portuguesas sen pasaren pola alfándega Alfaguara. Mais Otero Pedrayo sería outra cousa, mesmo tamén Ánxel Fole, se eles non fixeren leituras atentas e empáticas do Camilo máis transmontano e máis minhoto.

Eu animo os lectores que aínda non se decidiron a que peguen nas novelas de Camilo, non se lles advertir que o léxico que amasa e a fraseoloxía que infiltra no seu frondoso parrafeo son multimillonarios. Se alguén agardar un portugués raquíptico como é aquel do que se serve Pessoa ou un portugués de baixa tensión como o que converte en cinsentas as máis das páxinas de Saramago, que se absteña. A lingua de Camilo é un prodixio abundancial que pon a proba os recursos de calquera. Coma Aquilino Ribeiro, coma Lobo Antunes, el non fai concesións e, así Eça quería, vai construindo o seu propio lector páxina a páxina.

A obra camiliana é unha festa móbil para os ollos (pinta, esculpe, caricaturiza); métenos no novelo da intriga (arte de Sherezada); fainos purgar os maus humores (rímoslle cavernosamente as grazas); administra a fonte das nosas bágoas (saboría de bardo arcaico) e fai mostración de estampas populares da Historia Patria (a Patuleia, a Maria da Fonte). E ben, moita da Galicia do século XIX está en Camilo, aínda que sexa só polas vivencias súas, logo feitas literatura, do universo rural e vilego de Trá-os-Montes e Minho, provincias tan próximas de alma e faciana a nós.

Acabamos de recibir un libro de Bento da Cruz: *Camilo Castelo Branco por terras de Barroso e outros lugares* (Áncora, Lisboa, 2012). Nel, o autor de Montalegre danos o Camilo máis nórdico e, polo mesmo, máis «galego». Conta tamén o Bento aquela vez en que Camilo Castelo Branco estivera en Galicia. Xa se referira a este episodio con anterioridade J. Viale Moutinho, ilustre escritor camiliano e galeguista hoxe residente na illa da Madeira. O propio Camilo conta a aventura nunha súa obra titulada *No Bom Jesus do Monte* (1864).

A vida de Camilo foi un vivo, lacerante e, mesmo, divertido folletín romántico. Aínda que el fose o único portugués con talentos adecuados para escribir a novela da propia vida, non o fixo senón fragmentariamente. Aquí e acolá, anécdotas reais acoden ao proceloso discurso narrativo de Castelo Branco. Orfandade, tristura e doenza infantil das vexigas. Seducións, libelos, duelos, casamentos. Recepción de ordes menores. Adulterio e prisión por adulterio. Ana Plácido como figura inqueda e equívoca que o acompaña. El Rei de Portugal que entra pola porta da cela da Cadeia de Relação do Porto para cumprimentar o adúltero. Logo Camilo convértese en *Visconde* de Correia Botelho e empoléirase na quinta do brasileiro que fora marido da súa amante. Quinta de S. Miguel de Seide, ao sopé do Monte Córdova que dependeu até o século XIX de Celanova. Fillos do tipo tolo das *Comedias Bárbaras*. E sempre escribir coma un forzado, a gurgullón, a cachoeira, con intermedios de viaxes, intrigas, combates literarios e non tanto. A cidade burguesa do Porto como ágora na que se pon algo de orde en tanto desaxuste. E veleiqué que Camilo cego, ceguiño queda. E velaquí que un cego non pode ser Camilo Castelo Branco. O *Visconde* de Correia Botelho é que pode. Non pode selo Camilo, gloria camiñante con botas á Federica capaces de trepar todos os camiños do Portugal dos Soños en milleiros de avatares. Está Camilo cego e desféchase un tiro no «parietal dereito» –di Bento da Cruz, que alén de escritor é médico.

Tal vida en frenesí admirou e admira. Numerosos escritores ensaiaron a biografía de Camilo. Alén do Viale Moutinho e Bento da Cruz, Alberto Pimentel, Aquilino Ribeiro, Teófilo Braga, Teixeira de Pascoaes, Pinheiro Chagas, Trindade Coelho, Ramalho Ortigão, Rocha Martins, Fialho de Almeida, Jacinto do Prado Coelho. E un cento máis de sinaturas que, segundo Bento da Cruz, non deixarán de se incrementar até chegaren a acadar as dimensións onomásticas da lista de teléfonos da Região Norte de Portugal.

No *Fondo dos Espellos* da miña memoria non están, nin moito menos, todos os militantes das falanxes camilianas. Iso si, algo de Camilo e algo sobre Camilo fun lendo por aí ao longo da vida. Se tal, cóntolles outro día como el un día veu a Vigo desde Lisboa.

Camilo en Vigo (06.10.2012)

Como dicíamos, anda a vida de Camilo Castelo Branco movéndose en turbillóns de tendencia espiral e arrebatadora polo noso *Fondo dos Espellos*. El, Camilo, nacera en Lisboa en 1827, dunha nai de xente humilde, Jacinta Rosa, criada, querida e coido que, derradeiramente, esposa dun que se daba por ter cuarterón fidalgo (posuía algunha fortuna) de nome Manuel Joaquim Botelho Castelo Branco. Este era o pai da criada prodixiosa, a cal tiña unha irmá algo maior: a Carolina. Jacinta Rosa morreu cando o Camilinho non tiña aínda dous anos. En canto ao pai, Manuel Joaquim, deu a alma, sempre en Lisboa, no ano 1835.

151

Veleiquí, pois, dous orfos. Como tiñan na cabeza unha herdanza regular, axiña se constituíu un consello de familia para os amparar. Como ocorre con frecuencia nas novelas folletinescas e na vida real, algún parentes dos menores aproveitaron as circunstancias para lle botar a uña ao patrimonio que estaban chamados a ben administrar. O consello de familia, como primeira providencia, acordou que Carolina e Camilo marchasen para a casa da tía deles, Rita Emília da Veiga Castelo Branco, a cal era viúva e tiña a casa en Vila Real de Trás-os-Montes, isto é, alén Douro e no Norte de Portugal. Convén lembrar que Vila Real é un bispado dos antigos da Galicia histórica, ou sexa Gallaecia anterior ao nacemento de Portugal. Parece que, nalgún tempo, Vila Real se chamou Panoias ou As Panoias, coa súa diocese. É aquí onde Nicandro Ares, sabio contemporáneo noso, entende que naceu San Martiño de Dume ou de Dumio, e non na Panonia que hoxe é Hungría.

Eran moi ruíns as comunicacións naquela feita. Tanto, que os titores de Carolina e Camilo resolveron mandar estes a Vila Real desde Lisboa por vía marítima, Navegarían ao Porto e desde alí, pasada a Serra do Marão (isto é, «os Montes»), entrarían en Vila Real de Trás-os-Montes. Case así foi: o 8 de Marzo de 1835 embarcaron os orfos no Texo de Lisboa con destino ao Douro do Porto. Acompañábaos unha criada, Carlota da Silva, que resulta curmá da defunta nai deles. O barco era un vapor inglés de nome Jorge IV que algunhas fontes chaman Transit.

O mesmo Camilo Castelo Branco conta a aventura da viaxe a Vila Real no súa obra *No Bom Jesus do Monte* (1864). El describe moi ben a criada Carlota con ousado trazo expresionista ou caricaturesco: «muller gorda, façuda e frescalhona» que botaba os fígados e se puxera á morte co *mau* mar. Atendíaa moi ben un barbas, ao tempo que lle facía as beiras. Camilo refírese ao barco coma a unha casca inmunta meneada pola ondaxe e o tangué o atroz. Da tripulación destaca un fogoneiro suxo que fai as veces de camareiro e que, en lugar de *chas* ou caldiño mornos, dálles auga aos amareados dun pichel de lata.

Caso é que o capitán, vendo perigoso entrar pola barra do Porto no medio da galerna, resolveu pór proa ao Norte e deixar a foz do Douro ao largo. E así pasou Cabo Silleiro

e meteu o barco na ría de Vigo pola boca de Baiona ou sexa do sul. Iría fondear so o amparo do forte da Laxe e a pasaxe para o Porto deu cos seus bandullos revoltos en Vigo. Carlota, Carolina e Camilo foron acougar a unha hospedaría na que organizarían a viaxe por terra deica Vila Real. O barbas seguía moito ao sopé da Carlota. É entón cando esta, que debía ser lideresa e embarcadora, convenceu os compañeiros de viaxe para xiraren todos unha visita ao Bom Jesus de Braga antes de gañaren os respectivos destinos na rexión transmontana. E así se fixo, encalatrados pola verba da muller.

Contrataron a viaxe a Braga cuns arrieiros e pasaron a Valença despois de cruzaren o Minho por barca. Pararon no alto do Bom Jesus, cabo dos ásperos pedregais ditos da Falperra, onde andaban os malfeitores. Déronlle as grazas ao Señor polos salvar de morreron no mar. Camilo non fixo tal.

Tras de ascender por unha espectacular escalinata, que hai quen sobe de xeonllos, éntrase no santuario e o penitente olla con terror e emoción a efixie do Bom Jesus. Todo foi obra da Contrarreforma tardía que en Portugal tentou combater o laicismo e ilustración que diseminaba aquel espírito audaz que foi Sebastião José de Carvalho, Marqués de Pombal. A Raíña, en rebeldía, era quen fomentaba a disidencia interna contra a razón pública: oración vocal, culto externo, escalinatas nos montes e imaxes extemporáneas no século XVIII. Camilo Castelo Branco, en estado cachorro, ollou de fite a fite o rostro de Xesús e sentiu que aquela figura levaba cen anos recibindo as peticións e os agradecementos do pobo crédulo. El tiña unha queixa. Escribe así: «Há cen anos que este Señor crucificado vê umas poucas de gerações postradas diante do seu altar –uns a agradecer, outros a suplicar–. Pois talvez no transcurso de um século, nenhuma outra criança de dez anos repetise, diante desta sagrada imagem, as palavras de Job: «Quare de vulva eduxisti me?» –Por que me deste o nascimento?–.

E os camiñantes volveron ao camiño. Cos arrieiros, coa equipaxe nos machos, de venda en venda, deron chegado ao final, que era Vila Real. Despois da primeira estancia na da súa tía Rita Emília, os irmáns Castelo Branco coñeceron outras residencias en Trás-os-Montes. Alí quen sería o escritor Camilo Castelo Branco enchoupouse da paisaxe, da vida social, da lingua abondosa da aldea trasmontana. Penso que daqueles anos de formación procede o humor, a liberdade de estilo e a riqueza infinita da recursos que nos ofrece a lingua do máis grande autor portugués do século XIX.

Chegaron os viaxeiros a Vila Real o 1 de abril do tan citado ano 1835, vinte tres días despois de teren partido de Lisboa.

Fronteira sul da lamprea (20.10.2012)

Poño por caso. As costas de Galicia e Norte de Portugal están inzadas de ourizos de mar. E mais de lapas. As lapas que se adhíren á nosa penedía infinita e mailos ourizos que viven ao fondo constitúen alimento moi prezado xustamente onde Galicia deixa de existir como entidade global de cultura e tradición e comezan as Asturias. As orellas de mar e as algas nunca entraron na dieta dos galegos –e temos delas montes e moreas– tanto que exportamos aos sitios nos que os humanos usan de tales produtos para se alimentar. Toda a terra galega emite fungos, que por milleiros de anos ningún de nós comeu e que todos os galaicos ollaron con medo ou prevención ao tempo que os vascos e pirenaicos se deleitaban neles e distinguían con precisión as especies. En canto ás bagas ou pequenas froitas do bosco, direi que nunca entre nosoutros tiveron aprezo especial: nin os amorotes (embebedantes) dos érbedos, nin os acerolos, nin os abruños, nin as amoras das silvas son recoñecidos polos galegos como froita seria e formal.

153

As raíces da nosa cociña e da nosa alimentación proveñen da prehistoria. Aquel peixe ciclóstomo de aspecto inquietante para algúns que desde Linneo se coñece na zooloxía co nome de *Petromyzon marinus*, ocupa un lugar moi prestixioso na culinaria galega. Estamos a falar, e poñámonos de pé ao tempo que, os varóns, descubrimos a cabeza, das lampreas. Lampreas que viven no mar e entran nos ríos de Europa para desovar. Unha vez que elas nacen, medran nas augas continentais e, ao chegaren á dade núbil, regresan ao mar do que viñeron as súas nais. E así milenio tras milenio.

Por algunha razón que descoñezo, algúns poucos galegos e europeos repararon nas lampreas. Desenvolveron técnicas para as pescar e para as cociñar: unha cultura da lamprea. Sempre pensei que tal cultura da lamprea era exclusiva, de sul a norte e na vella Gallaecia, das concas dos ríos Limia, Miño, Ulla e Tambre e das cidades e territorios próximos. De xeito que Ponte de Lima, as vilas dunha e doutra marxe da fronteira miñota, Ourense, Padrón, Compostela, Noia, entre outras, eran as prazas fortes da cultura lampreeira. Fóra do Norte de Portugal e da actual Galicia só tiña noticias; é famosa; é famosa a cidade de Bordeos como capital na que a lamprea ocupa un posto importante no repertorio coquinarío.

As lampreas soben e baixan por todos os restantes ríos de Galicia, da Península Ibérica e de Europa desde un abismo de tempo anterior á aparición dos animais de respiración aérea no mundo. Cando apareceu o *Homo Sapiens* por Europa, non tivo en consideración as lampreas a non ser nos vales dos ríos, hoxe galegos e portugueses, mencionados, e mais non do Garona (os meus datos de Francia e de Gasconha son imprecisos e dubidosos; disimulen).

Así, sabemos que, nos lugares nos que a lamprea é recoñecida hoxe, ela se prepara con fórmulas moi precisas que cada cociñeiro e cociñeira vai modulando ao seu

sabor e de acordo coa súa propia ciencia. Hoxe, en Galicia e no Minho, faise cociña de lamprea de catro maneiras principais: á bordelesa, seca, en empanada e en arroz. Picadillo, en *La cocina práctica*, non podía ignorar a lamprea dada a súa condición de galego. Ofrece receitas de lamprea curada, á cazola, en conserva, en escabeche, e guisado de tres diferentes xeitos. Araceli Filgueira, no seu libro de *Cociña Galega*, escrito a carón de Álvaro Cunqueiro, amplía o catálogo de receitas tradicionais galegas da lamprea: curada con verduras, guisada á sidra, rechea, e outras modas. Non teño noticias eu de territorios lampreeiros diferentes dos citados; até hai moi pouco tempo.

En efecto, para min, Noia e o río Tambre sempre constituíron o límite norte do mundo da lamprea en canto que Ponte de Lima era a marca sul. Lonxe, a corrente do Garona e a cidade de Bordeos parecíame o enclave exótico principal e favorecido polo prestixio da nai e mestra das cociñas do mundo que é a francesa. Mais aconteceu algo.

Andaba eu estes días pasados procurando tesouros ocultos do tempo decimonónico das letras portuguesas. Volvín a Camilo Castelo Branco, máximo prosador daqueles días. Como Camilo produciu milleiros de páxinas e nunca se dá lido por completo, acontece que sempre nos reserva algunha sorpresa.

J. Viale Moutinho, na súas espléndidas *Memórias Fotobiográficas* (1825-1890) de Camilo Castelo Branco, tira do *Fondo dos Espellos* camilianos unha crónica do mestre publicada no xornal *O Nacional* de 22-10-1849. Nela, Camilo conta con verba gozosa, e aínda hilarante, a esmorga que un fato de pándegos do Porto vai correr a unha taberna de Leça (non se sabe se Leça da Palmeira ou Leça da Bailia), na freguesía de Leixões, concello de Matosinhos. Houbo alí grande liorta, ou lía en ocasión de os convivas iren aló comer a lamprea en determinada circunstancia.

Se cadra, no próximo sábado tratemos aquí da merenda de lamprea, algo accidentada, que Camilo Castelo Branco nos relatava en tempos nos que o século XIX aínda non chegara a pasar o seu ecuador.

Lampreas na Baiuca de Leça (27.10.2012)

Na segunda metade do século IX, o conde Hermenexildo, avó paterno de San Rosendo, marchou cunha mesnada nosa ao sul. Entrou na *Almedina* de Coimbra e, nela, selou pactos políticos coa poboación mozárabe. Nas valgadas do Mondego, Hermenexildo coñeceu os arrozais. A fronteira de Galicia íase correndo cada vez máis ao Meodía.

Foi así que os galegos se afeccionaron ao aditamento principal da lamprea, que é o arroz. Vaia este acompañando, a parte e en branco, o becho, ou ben en guiso remexido que os de Goián bordan e din «á miñota». Xavier Rodríguez Baixeras escribiu as

páxinas mellores que eu teña lido sobre a lamprea: *Diario de comidas* (Vigo, Galaxia, 2004).

Vaiamos ao caso: conta Camilo Castelo Branco, nunha prosa exhumada por J. Viale Moutinho (*O Nacional*, 7-5-1849), como o autor e un amigo van desde a cidade do Porto á freguesía de Leça, a carón do río do mesmo nome. Leça da Palmeira e Leça do Bailio son freguesías, coma Leixões, do concello de Matosinhos. Hoxe, con tan importantes portos de mar e co aeroporto en constante crecemento, aquelas partes son industriosas e áchanse moi poboadas. No tempo de Castelo Branco, as marxes do Leça serían idílicas e, polo visto, nelas pescábase e cociñábase a lamprea.

Alí van, pois, os ledos convivas. Na famosa tasca da Ponte das Pedras, conta Camilo: «...fomos en busca do taberneiro para que nos cozinhasse cousa que se comese, por sinal lampreia!».

Dentro da taberna, os merendiñas sorprendéron unha festa na que boa cantidade de admiradores lle rendía homenaxe a certa Madame Dabedeille, que non se sabe ben se era actriz ou cantante de ópera. Había outras mulleres, que falaban moi alto e lle conferían á reunión, grazas á pluma maliciosa de Castelo Branco, unha fasquía tantiño licenciosa. Alí, na baiuca da Ponte das Pedras, no ano de 1849.

«Está pronta a lampreia, disse o taverneiro». Agora Camilo escribe *taverneiro* con uve, e prosigue nun acelerón. «Pois bem, se está pronta a lampreia, tanta lampreia comamos nós que en quatro batalhões o estômago se nos divida».

Noutro comedor están os admiradores apaixonados de Madame Dabedeille, rendéndolle homenaxe fogosa a esta. Como o narrador Camilo e o seu colega non lle eran partidarios, parece que comeron moita lamprea e que beberon moito viño dos «canjirões» a ruminar a súa antipatía. «Fervia-me o sangue nos pulmões» –chega a confesar o que sería vizconde de Correia Botelho. O caso é que os amigos, iluminados polo espírito do xerro, desceron as escaleiras da baiuca e entraron á sala onde a tropa devota de Madame Dabedeille brindaba por ela e lle dedicaba víctores. Ao parecer, a Dabedeille mantiña tenzón artística cunha competidora, quer no canto, quer na escena, chamada Madame Belloni. Os valentísimos proferiron nas mesmas facianas do exército inimigo: «Á saúde de Madame Belloni!».

Houbo *muliericulae* que se esvaeceran entre tosiñas e saloucos. Alguén case estrangula con man de ferro o narrador. Os ofendidos arrastraron en turba o Camilo e lle esixiron satisfacción. Logo, Camilo reuniuse co seu compañeiro que, por falarmos en termos xurídico-penais, levaba «un rasgo na testa, producido por unha pancada de cadeira, e outro nun dedo, que acusa ferro perforante». Eles dous tamén fenderan algunha cabeza.

Finalmente, o xenio da fala de Camilo Castelo Branco aconsella, na mellor tradición galegoportuguesa, chamar de *burros* os cabalos e contar como regresan ao Por-

to. «...agora vamos montar nos pobres burros, que estiveran en continua meditación acerca das extravagancias de seus donos... e aí vamos nós, esporeando pela estrada que conduz a esta cidade.»

- 156 Hai no conto tabernario de Camilo Castelo Branco un certo clima que está a vaticinar *A Esmorga* de Eduardo Blanco Amor. En todo caso, trátase agora dun relato de pándegos despreocupados que nos serviu principalmente para certificar que as lampreas eran coñecidas e prezadas na cidade de Porto e nos seus arredores na primeira metade do século XIX.

No remol máis fondo de *La Casa de la Troya*, Pérez Lugín representa unha esmorga de estudantes composteláns na que estes esgotían vivas as memorias unidas de Rosalía de Castro e Eça de Queirós. Os *troyanos* non se lembran de Camilo Castelaio Branco porque eles son naturalistas e parciais na polémica antirromántica de Portugal. Tamén é verdade que os de Compostela, na novela, cean pescada á primavera, con chícharos, e nin cheiran a lamprea. Que habían cheirar!

Zamarrallada de lamprea (03.11.2012)

1. Sabedoría lampreeira

Para moitos a lamprea é un becho horríbel. Para a psicanálise pode simbolizar o falo en función nefanda. Ten unha boca cónica inzada de dentes, coma a vaxina (cona) capadora na mentada psicanálise. Pero é tamén ventosa a súa boca. Apégase ás pedras e disque aos cascós dos navíos para viaxar sen esforzo. Come peixes e succionaba escravos romanos no universo lendario. Carece de aletas pectorais e de escamas, e non chegou a osificar o seu esqueleto. Non se parece a nada; se tal ás cobras e ás moreas, que tamén atemorizan. É arcaica, pro non coñecemos a lamprea fósil. Cocíñase no seu propio sangue. Ten orificio nasal na testa, coma as baleas.

2. Sabedoría lampreeira

Polo anteriormente dito, ocorre que só algúns pobos e grupos culturais fan cociña de lampreas, por moito que elas suban polos ríos todos atlánticos do Norte. Só unha pequena zona do sul de Galicia e Norte de Portugal ten cultura de lamprea. Fóra de aquí, fálase de Bondeos. Recibo noticias, no comprobadas, de que, no Báltico, os poloneses de Gdansk a afumaban no tempo no que aquilo era Danzig. Diz que os de Glowcester (río Severn) fan pastelón de lamprea. E que lle mandan todos os anos un á raíña, que dá conta del na intimidade londinense de Palacio. Tamén se conta que as lampreas eran apreciadas polos antigos romanos, que as mantiñan en pozas onda

o mar de Sicilia, aínda que moitos pensan que hai aí unha confusión entre a lamprea e a morea.

3. Terminoloxía da súa pesca

A cultura da pesca da lamprea máis coñecida é a do río Miño. O traballo etnográfico de Alfonso Vázquez e doutros é ben coñecido dos peritos, cousa que o cronista non é. A lamprea píllase con fisga ou francada no Tea; mediante pesqueiras, no pai Miño. A terminoloxía das pesqueiras ou *pescas* do Miño revela arcaísmo. Por exemplo, *lapadoiro*, que designa unha pedra entalada no poio da pesqueira, procede da palabra «lapa» (pedra) que vai perdendo vigor no galego e no portugués. Partes da rede son: *bucioño*, *balona*, *cermelleiro*, *rabicheira*, *trabadoiro*, e así. Sería ben que algún especialista en «palabras e cousas» comparase a terminoloxía das pesqueiras do Miño coa das pesqueiras do Ulla en Herbón e Carcacia. Logo están os nomes das propias pesqueiras do Miño, cuxa recitación é unha festa onomástica da lingua galega e da portuguesa. Sabemos das pesqueiras e dos seus nomes desde o século XII, polos documentos en latín e logo en galego e en castrapo da Idade Moderna. Convén ter presente que as pesqueiras ou pescas do río Miño (e, se cadra, tamén as do Ulla) serven tamén para coller o sable, cando este remonta a corrente, e quizais tamén o salmón. Algún día haberá que falar do sable en serio e mirar a ver porque a súa pesca e culinaria están tan abandonadas na marxe dereita do Miño e non así na esquerda. Ocorre así coa sabela.

4. Bibliografía da lamprea

Xa mencionamos varios autores como Baixeiros, Araceli Filgueira, Cunqueiro, Picadillo e o escritor e etnógrafo miñoto Eliseo Alonso. Agora convén indicar aos curiosos que Vázquez Martínez nos remite á mención de lampreas que fai López Ferreiro nos seus *Fueros municipales*. Un libro que non vin é: Juan Cervera Valderrama, *Las pesquerías del río Miño* (1908). Tampouco lin: M. Fernández Costas, *Las grandes pesquerías del río Miño*, seica publicado en 1946 na revista *Finisterre* de Pontevedra, que dirixía un bon «gourmand» (sic) e coñecedor da lamprea: Celso Emilio Ferreiro Míguez. Falemos agora do Licenciado Gabriel Feixóo de Araúxo. Bouza Brei supón que sería fillo das veigas miñotas do Condado, mais os seus apelidos lévannos á terra de Celanova e raia do Xurés. Foi Fermín Bouza Brei quen, seguindo a pista de Cabeza León e outros, estudou o manuscrito deste señor no que se fala, en forma de entremés, dunha liorta entre galegos (non se di «españoles» para nada) e portugueses por causa das pesqueiras do común río Miño. Bouza editouno na Monterrei de X. M. Álvarez Blázquez co título de *Entremés famoso sobre da pesca do río Miño*, no ano 1954. É un traballo literario de calidade e sumamente interesante para coñecer o estado de diferenciación a que chegaran o galego e o portugués minhoto no ano 1671 que é o da redacción da obriña. Non só é o entremés divertido, senón que ten

grandeza e amosa intensidade dramática. Por exemplo, no conmovedor pranto que unha muller portuguesa fai pola morte irada do seu marido:

158

Meu querido, meu mimo, meu
morgado,
meu outro fino, meu moi doce
amado,
meu espello, meu gosto, meu
contento,
meu bein, en quein eu tinha o
pensamento.

5. Cita gastronómica

Volverán as lampreas a se remexer no *Fondo dos Espellos* cando, no cambio de ano, entren nos nosos ríos. Aínda as lampreas que habemos comer os *minhotos* e galegos no tránsito do inverno á primavera andan a engraxar e devorar seres vivos nos abismos oceánicos. Falaremos, comeremos...

Alberto Casal e redes luguesas nun Vigo defunto (10.11.2012)

Chegaba unha enxurrada de persoas do sul da Provincia de Lugo. Viñan traballar na Panificadora, no Banco de Vigo, nos Tranvías. O empresario (Valcarce) de tales entidades procedía de Ferreira de Pantón. Estamos no ecuador do século XX. Vigo movíase.

Francisco Leal Ínsua é chamado a dirección de FARO DE VIGO. É 1949. O xornalista e literato de Viveiro correu a lle abrir a porta do FARO a colegas da provincia de Lugo, especialmente preferidos os da área de Mondoñedo. Chamou por Cunqueiro, quen acababa de perder o favor de Madrid e vivía un ostracismo á sombra da Catedral da súa cidade. X. Díaz Castro, do arrabalde mindoniense dos Muíños, entrou daquela no xornal do que había ser redactor xefe. Del Riego, de Vilanova de Lourenzá, radicárase en Vigo despois da derrota do 39 e as súas andadas de resistente estaban moi vixiadas pola policía política. Convocado por Leal Ínsua, «Salvador Lorenzana» poido colaborar no FARO. Moure Mariño, de Lemos ou Chantada, nunca lles sei, entra a escribir nesta feita no periódico de Vigo, cousa que o lugués lídimo Ánxel Fole tamén fai por graza de Leal Ínsua. Moure, franquista; Fole, republicano e galeguista.

De xeito que o 17 de Santos de 1950 emerxe a sinatura de Cunqueiro no FARO DE VIGO. O artigo inaugural de Álvaro foi unha evocación de Mondoñedo. Centos de

veces Cunqueiro escribiría variacións sobre este artigo. A vida del nunca máis se ía desligar do FARO.

Coido que foi nese 1950 ecuatorial cando un xurista mozo de Becerreá, Alberto Casal Rivas, se estreou como notario de Vigo, cidade que, ao tempo, era un vigoroso núcleo de liberdade constrinxida e de cultura en expansión. Tamén era máis cousas, que agora non son para tratar.

A notaría de Alberto Casal estaba instalada no 11 da Rúa Reconquista: un predio proxectado por Antonio Palacios na súa faceta de arquitecto, algo pomposo, de edificios destinados á función financeira. Encargáralle a obra a Palacios o banqueiro Viñas, quen terminou por crebar un tempo en que os do seu oficio podían afundirse na ruína. O despacho de Alberto Casal (penumbra, libros, arte) era un espazo nobre no que resaltaban molduras de madeira e coido lembrar que algunha vidraza.

Casal foi o leal conselleiro que exerceu en Vigo unha inmensa influencia ao mesmo tempo que practicaba o mecenado e o apoio discreto a determinados pintores. Alberto Casal era un lector de intereses universais, e non só xurídicos. Destacaba como prosista agudo, pulcro, incisivo, que brillou no texto breve. Entre Alberto Casal e Álvaro Cunqueiro teceuse unha urdime amistosa de forte nó, a partir de 1950. Tal amizade dá *tonus* ás cartas que Cunqueiro e Casal se cruzan na década. Acaban de publicarse: Luís Cochón e Lorena Domínguez Mallo. *Saiban cantos estas cartas viven*, Instituto Ramón Piñeiro, Compostela 2012.

A casa derradeira de Reconquista antes do Banco de España é a que levantara o banqueiro Viñas e na que a notaría de Casal laboraba. A primeira da mesma rúa acolleu desde a súa fundación (1950, sempre) a Editorial Galaxia. No cumio directivo de Galaxia estaba situado Ramón Piñeiro, de Láncara: continuamos na provincia de Lugo. En 1953, no suplemento do centenario editado esplendidamente por FARO DE VIGO Dionisio Gamallo Fierros, de Ribadeo, despregou un informe erudito titulado *La hora de Lugo* en la literatura, ou cousa semellante. Gamallo era, así, mindoniense. Certo, aquela era a hora da provincia de Lugo en Vigo.

José Fernández, industrial de Sarria, ordenou producir vangarda química na Zeltia do Porriño, coa concorrencia de cerebros republicanos. E mailo matadoiro, e a Granxa do Louro. Co tempo ligaría, pois toda esta estoria está conectada por fíos escusados, con Valentín Paz Andrade e de tal contacto saíu Pescanova. Vexan a alta tensión na que as redes luguesas traballaban. Daquela, Víctor Moro (Ribadeo), entrou nas redes dun Vigo xa morto, luguesas.

E ben, no edificio Viñas no que Casal tiña o escritorio estaba por parte instalado o consulado dos EE. UU. Moitos informes antinazis foron depositados naquelas oficinas por demócratas vigueses. Con frecuencia, antes de pasar por Galaxia, Ramón Piñeiro visitaba o consulado norteamericano de Reconquista, 11. Alí tiña oportuni-

de de establecer contactos, non espiados pola BPS, con exiliados tales como Emilio González López, profesor en Nova York.

A fins da década de cincuenta do século XX Alberto Casal Rivas era secretario do consello de administración da empresa FARO DE VIGO. El convenceu a familia Lema, propietaria, da necesidade de incorporar en réxime laboral pleno a Álvaro Cunqueiro. Este, mercé ás dilixencias de Fraga Iribarne (de Vilalba, Lugo), superara as dificultades administrativas que o mantiñan afastado do xornalismo regular. E Cunqueiro foi redactor e logo director do xornal vigués. O autor de Mondoñedo esgotaría no FARO a súa vida laboral e en Vigo faleceu tras recibir unha homenaxe popular. No curso dela, Cunqueiro repentizou unhas palabras que se converteron en lema da lealdade nacional: «Mil primaveras máis para Galicia».

Os fíos van e veñen, e tránzanseme na memoria. Comprobo que toda a xente que acabo de extraer do *Fondo dos Espellos* está morta; a excepción de Alberto Casal e Víctor Moro. Felizmente.

«Hacia un mapa de colores» (17.11.2012)

«Todo tende á unidá» –profería un Curros tocado de infantilismo progresista. Xohán Casal, en 1953, escribía, pola contra, nos seus *cahiers d'écolier* coruñeses un texto teórico titulado *Hacia un mapa de colores*. Segundo o vaticinio de Casal, o mundo iría cara o estoupido e cara a fragmentación en múltiples estados.

E tiña razón Casal.

Nacera meu pai en 1898, e eu corenta anos despois. Aquel ano tamén nacía Cuba e, pouco despois, Noruega. Meu pai, noviño, viu a independencia de Irlanda, a creación de Checoslovaquia (hoxe biseccionada) e mais Iugoslavia. Non era moi maior o papá cando Mussolini fixo renacer o estado Vaticano.

Sigo coas miñas lembranzas infantís e declaro ter sido testemuña da independencia da India, Paquistán e Indonesia. Vin nacer o minúsculo e perverso Israel. Coñecín a constitución de Taiwán e asistín á partición de Corea e de Vietnam, así como á reunificación desta última república e nación. Centos de millóns de persoas, pois, pasaron en Asia diante dos meus ollos da dependencia á independencia.

Moito antes, os EE. UU. de América, ao se emancipar déronlle ao mundo unha lección que xamais sería esquecida. Ela é: todos os pobos teñen dereito á súa independencia nacional. De xeito que, seguindo o seu exemplo, nos primeiros tramos do século XIX as colonias españolas do norte, centro e sul da América separáronse de Madrid e constituíronse en estados independentes: desde México á Patagonia. Tamén é verdade que os EE. UU. modificaron o mapa de «colores» americano de Xohán Casal

apropiándose de anacos de España que foran California, Novo México, Texas, etc. Máis tarde, volvemos a 1898, Porto Rico pasou, no tempo dun suspiro, de provincia española a propiedade norteamericana. En todo caso, nunca se sabe ben se Portugal lle concedeu a independencia ao Brasil ou foi ao revés.

E parecía que o mapa político das Américas estaba fixado para sempre, pero non. As Güianas e Honduras dominadas por países europeos constituíronse en estados soberanos no século XX. E as Antillas británicas floreceron en múltiples repúblicas de nomes novelescos e encantadores: Antiga e Barbuda, Barbados, Granada, Saint Kitts e Nevis, Dominica, San Vicente e as Granadinas, e así, alén de Xamaica.

E que pasa con Oceanía?

Nos meus días escolares, naquela parte do mundo só había dous estados independentes: Australia e Nova Zelandia. Hoxe ondean ao vento as bandeiras de Papúa Nova Guinea, Fidxi, Salomón, Kiribati, Samoa, Marshall, Tonga, Micronesia, Tuvalu, Nauru, Vanuatu, ou Palau. A feliz expresión de Xohán Casal «cara un mapa de cores», faise evidente.

E aínda se fixo máis cando a ruína da URSS. Seguindo a doutrina da CIA, aquel estado socialista constituía un «imperio» e o obxectivo era destruílo e escartelalo. Foron creados novos estados independentes no Leste de Europa, no Cáucaso e na Asia central soviéticos. Non todos: Estonia, Letonia, Lituania, Moldavia, Ucraína, Bielorrusia, Armenia, Xeorxia, Uzbekistán, Taxiquistán.

Deseguida fíxose evidente que a outra confederación socialista, Iugoslavia, tamén tiña que desaparecer. E convertéronse en repúblicas independentes Eslovenia, Croacia, Bosnia e Hercegovina, Montenegro e Serbia. En canto a Kosovo, tal sitio constitúe unha excepción de dereito internacional que o cronista non se acha en condicións de definir.

A humilde tese deste banal escrito é a seguinte: a Humanidade non tende á unidade senón a diversidade política. De aí a multiplicación incesante de estados. Cando eu ía á escola primaria, no planeta había uns 68 estados independentes. Hoxe conto 206. Vexa portando cal é a tendencia. As aspiracións de moitas persoas de Galicia, País Vasco, Cataluña, Bretaña, Escocia ou Quebec non van, pois, contra o vento da Historia nin representan disparate ningún. Se caeu Roma, caeu Bizancio e caeu a URSS, pode acontecer calquera cousa no mundo.

Noutra ocasión trataremos do conflito de clase que subxace nos procesos de dominación e de emancipación nacional.

DÍAZ JÁCOME

No anterior *Fondo dos Espellos* esvarou un erro en forma de disparate. Puñamos alí X. Díaz Castro como redactor xefe de FARO DE VIGO. Non foi tal, o poeta dos Vilares, Guitiriz. Quen si que desempeñou tal función, e de forma eficiente aberta e xenerosa, foi Xosé Díaz Jácome. Este último, tamén poeta e progresista en galego, é a que nos queríamos referir. Díaz Jácome, de inesquecibel memoria para nós, procedía do belísimo barrio dos Muíños, o sopé de Mondoñedo.

Os peiraos misteriosos (24.11.2012)

A palabra galega *peirao* (variantes: *peirán*, *peiral*, *peirallo*) e mailas cousas que designa ten algo de misterioso. Despois de procurar moito no *Fondo dos Espellos* o cronista vai chegando a conclusións.

Chámaselle *peirao* a un tipo de construción de pedra tosca de carácter arcaico que, desde a costa se prolonga, de xeito perpendicular, na auga ou dun río ou do mar. Serve de embarcadoiro. Pódense estudar estes *peiraos* ou *peiráns* en Isorna (aldea de Quintáns) segundo me explica Anxo Angueira. Persoas que aínda viven son acordantes duns *peiraos* que había na Banda do Río de Marín e noutros lugares con trasfego de embarcacións. Tamén recibiron o nome de *peiraos* construcións portuarias máis evoluídas que dan acceso a un esteiro ou ao mar mediante escadas ou ramplas (sic). Existen, a palabra e a cousa, na Rabadeira (Rianxo), en forma *peirán*, segundo X. L. Axeitos me di. Houbo *peiraos* deste tipo avanzado na Moureira de Pontevedra.

Finalmente, *peirao* pasou a significar o mesmo que *molle*, *doca*, *embarcadoiro*, *dique*. Na ribeira do Berbés (Vigo) chámaselle Os Peiraos á fachada que daba ao mar e na que había molles. Os famosos soportais do Berbés, hoxe moi deteriorados, tamén reciben o nome de *peiraos* por error. Na Ribeira de Betanzos hai unha zona chamada O Peirao na que, con certeza, houbo un ou mais *peiraos*. Así nolo fai saber Dolores Sánchez. Desapareceron os *peiraos* en varios outros casos pero permanece o seu nome.

Chamábaselle *peirao*, en Vigo, até os anos cincuenta do século XX, a un dique que se cruzaba no río Lagares e que servía para desviar a auga aos campos de millo que verdecían no que hoxe son as fábricas de Citroën e Indugasa. Unha levada ou canle de condución de auga pode ser chamada así, e coñezo no Galiñeiro (Gondomar) un lugar dito Os Peirales. Tamén é *peirao* a pedra que protexe a porta da casa nas cheas dos ríos, elevando a soleira, en Rianxo e no Baixo Miño tal como Axeitos e Quin Troncoso nos din. Nalgúns lugares fálase de *peirалlos* para se referiren os veciños aos *pasais* ou *poldras* de pedra que serven para cruzar ríos pequenos.

A palabra *peirao* debeu de ter circulación en Portugal, noutro tempo. Aínda así algúns dicionarios rexistran *peirão*, como provincial da Beira, co significado de pedra tosca e longo que serve de piar. Non debe confundirse esta palabra con *peirau*, voz brasileira de orixe tupí, que quer decer «barronca» ou «abismo».

Véxase que as acepcións de *peirao* levan asociadas as ideas de «pedra» e de «auga».

Folleando a obra de Meyer-Lübke achamos a palabra latina *petrarium* (6445), que ben puido circular como *petranium*, da que, sen dúbida, proceden os topónimos galegos Paraño. Trátase dun derivado de *petra* que pasa a *pedra* en galego. Iso si, en varios nomes propios *petra* faise *para*: Parafita (Petra ficta), Paracháns (Petras planas) Paradanta (Petra de Anta). A palabra *peirao* tan que vir do derivado de *petra*. Pero nunca en galego de *petra* pode saír *peira*, nin de *petrariu peirao*.

Pero existe un romance no que isto ocorre: o occitano. E en occitano, con *petrariu* como étimo, existe *peirau*, coas variantes *peiral* e *peirh*, case como en galego. Nos dicionarios occitanos de Mistral e Reynouard, que Francisco F. Rei tivo a bondade de consultar para min, aparece *peirau*, e as súas variantes, con diversas aceptación, todas relativas á pedra e a diferentes fabricacións a base de pedra. Por Albi hai un Carrer des Peiraus nun territorio onde houbo pedrairas ou obras en pedra. O citado Angueira faime sabedor de que en Montpelher existe un acueduto do século XVI (auga e pedra) que, de xeito afrancesado, leva o nome de *peyrou*.

Ás veces *peirau/peiralh*, en occitano, é o pavé ou empedrado dunha rúa, praza ou camiño. No poema da *Cruzada dos Albixenses* sae este verso terríbel no que o sangue inocente dos cátaros tinxe de vermello as pedras da praza de Beziers: «...que vermelh na romanha lo *peiralh* e.l terror.»

Definitivamente, a palabra galega *peirao* procede da occitana *peirau*. Xa Isidoro Millán González-Pardo sospeitaba tal orixe en 1951.

E como puido a palabra occitana *peirau* introducirse tan fondamente no galego? Case resulta automático recorrer aos contactos medievais entre a poesía dos nosos Cancioneiros e a provenzal para explicarmos o fenómeno. Pero isto non sería unha vía adecuada porque a palabra non pertence ao universo lírico e si é un substantivo de significación concreta e material. Foi *peirao* palabra traída polos navegantes da Gasconha marítima, os cales nos proporcionaron algunha outra palabra como *buce-ta*? Non o creo. Vexan, a seguir, a nosa hipótese.

Os *arghinas* galegos, ou sexa canteiros e pedreiros, viaxaban moito. En terras do sul da actual República Francesa entrarían en contacto cos falas occitanas. E axiña repararían en *peirau* por razóns do seu oficio. Do mesmo modo que os canteiros galegos pillaron palabras do vasco e outras linguas para construír a súa xerga artificial corporativa, introduciron a verba no *verbo*, ao tempo que traballaban na construción de molles, diques, levadas, canles, cruceiros, poldras e casas. De xeito que *peirao*

sería unha palabra occitana que pasou ao galego a través do verbo dos *arghinas* ou *latín dos canteiros* de Terra de Montes e Caldevergazo, de Cotobade ou Xeve. Os meus antepasados de Couso (Campo Lameiro), pedreiros de apelido Ferrín, ben puideron ter parte no asunto.

No próximo *Fondo* espellarase Sarmiento.

«Fundote Teucro valiente...» (08.12.2012)

Falabamos aquí da palabra *peirao*, coas variantes *peiral/peirán*, que en galego significa varias cousas, sempre relacionadas coa pedra e coa auga. O sentido máis difundido de *peirao* é o de «doca, molle, embarcadoiro, dársena». A verba é abondo misteriosa e nós témola por orixinaria da Occitania, ou sexa a metade meridional da actual Francia. Como é vocábulo raro, téñense dado diversas explicacións etimolóxicas del.

Isidoro Millán, nos seus «Comentos Filolóxicos» a Cabanillas (1951), non parecía tomar moi en serio a hipótese do lexicógrafo Cuveiro Piñol, quen entendía que *peirao* proviña do nome do porto de Atenas: Peireus, Pireo. En realidade Cuveiro non facía senón reproducir unha suposición do Padre Sarmiento. Este sabio fundador da idea contemporánea de Galicia escribía así na súa *Colección de voces gallegas* (edición J. L. Pensado, Salamanca, 1970). Facíao no século XVIII, contemporáneo do Voltaire.

Atendiendo a que Plinio reconece por fundación griega aquela costa de Pontevedra y que a todos aquellos desembarcaderos de La Moureira aún hoy llaman *peiraos* o *peiraus*, y aún a todo el muelle de la villa llamábamos los niños o *peirau*, V. g.: «fulanito está no *peirau*», se me atravesó en la imaginación, siendo grande, si acaso la voz *peirau* tendría alguna alusión al Pireo o Peiraeo de los griegos, que era el puerto y como la Moureira de Atenas.

Ou sexa que os *peiraos* do arrabalde pontevedrés da Moureira recibirían tal nome en evocación do arrabalde ateniense do Pireo. Acórdame agora a vella música de «As rapazas do Pireo». Certo é que Plinio (23-79 d. C.) menciona a orixe grega de varias tribos da Gallaecia, pero el non cita (non sería posíbel) a «costa de Pontevedra». Antes de Plinio, Estrabón (64 a. C.-19 d. C.), usando a información dun tal Asklepíades, conta que entre os Galaicos (en grego «*Kallaikoi*») andaban os compañeiros de Teucro e que por aquí fundaran unha cidade de nome Hellenes. Algúns identifican (moi liberalmente) esta Hellenes coa actual Pontevedra. «Yo recuerdo a la niña hechicera/ que en Hellenes la dulce nació» cantaba o Pondal máis romántico e máis mozo.

De Teucro hai que decer, no entanto, que non era grego senón troiano. Leo eu na *Xe-nealoxía dos deuses paganos* de Giovanni Boccaccio que Teucro facía o número 20 dos 50 fillos que tivo de diferentes mulleres o rei Príamo. Teucros houbo, no entrelazo mítico clásico, máis de un. Co citado, destaca nos relatos aquel Teucro que era fillo

de Hesione e de Telamón. E por cima, alén de como nome propio, *teucro* funcionou como un xentilicio equivalente a *troiano*. Toda unha enleada de confusión múltiple!

Non habrá guerra en Troia, tal era o título dunha peza teatral de Giradoux vertida ao galego por X. M. Beiras e outros hai máis de 50 anos. Si que houbo guerra en Troia e houbo Troia real, de lle facermos caso a Schliemann, arqueólogo obsesionado e fascinante. E houbou na *Iliada* conmovedora. E tamén na literatura helenística e bizantina, que inventou aquel cabalo de Troia que non se lle ocorrera a Homero.

Ao longo dos séculos medrou a noticia fabulosa de que Pontevedra fora fundada por un dos Teucro, logo de bandearse este polos mares trala «excidio Troiae». Teucro, así, foi a Pontevedra o que Eneas a Roma: pai fundador. «Fundote Teucro valiente/ en esta apartada orilla/ para que de España fuese/ de villas la maravilla» –canta a copla municipal pontevedresa. Ana María Romero e X. M. Pose Mesura explican moi ben que, desde a época helenística, móvense polos contos innumerábeis exiliados da guerra de Troia que non paran de fundar cidades no mundo. Os galegos, desde o século XIV, lían no idioma nacional a *Crónica Troiana* de Dares Frixio e Dictis Cretense, que pasara ao francés Benoit de Sainte-Maure. A historia de Troia foi posta en galego por Fernán Martiz de orde de Fernán Pérez de Andrade.

Que os gregos colonizaron Galicia, foi idea moi aceptada no século XIX. Aínda filohelénicos e celtistas porfiaron de vez, dominados pola boa e má ideoloxía. Finalmente, os progregos gañaron a Torre da Coruña, ao lle chamar De Hércules, e perdérona os celtistas porque Breogán está no Himno pero non no Promontorio de Brigantium. Non é visíbel alí.

Non só foi reputada como grega ou troiana a fundación de Pontevedra ou da Torre que eu sosteño que ergue Breogán e só Breogán. Silio Itálico (25-101 d. C.) gustaba da «opulenta Gallaecia» e conta moi ben que Tui foi cidade fundada por Tyde, outro heroe compelido á *peregrinatio* marítima despois da destrución de Troia. Sempre Troia ao lonxe: fumegando, aniquilada.

Parece que, máis tarde, nunha carta de San Braulio a San Froitoso, se menciona o feito de os galaicos reclamaren para si unha castimonia grega. Veleiqué a *fantasía do antepasado ilustre* que Freud detectara con finura ao reflexionar sobre a «novela de familia» (*Famillieroman*).

Bermejo Barrera tratou en páxinas moi interesantes da cuestión grega na interpretación protohistórica de Galicia. Houbo filohelenizantes, como Saco e Arce e García de la Riega, que pretendían, por exemplo, que o artigo determinado galego (o, a, os, as) procedese do artigo determinado grego. Hoxe ninguén podería sosteñer tal simpleza.

Con Paz Andrade (15.12.2012)

Hoxe culmina o Congreso Paz Andrade que celebrou as súas sesións na vila de Pontevedra; precisamente na banda dereita do Leres e a pouca distancia da casa natal do ilustre conmemorado. Como ocorreu antes en ocasións semellantes, os asistentes ao acontecemento resultamos arrequecidos e máis sabedores non só da figura de Paz Andrade e da súa obra senón da historia política social e económica da Galicia do século XX.

Valentín, «o noso Valentín» (así lle dicían os vellos patrianos da emigración), pertenceu a unha raza de homes militantes cos cales Galicia estará sempre en débeda. Coma Cornide, coma Porteiro Garea, coma Nogueroles Buxán, coma Peña Novo, coma X. M. Beiras, uniu ao sentimento patriótico un sentido práctico de intención política que o levou á análise da marxinação e dependencia económica de Galicia e deseño de plans de actuación sobre a realidade destinados á plena emancipación colectiva.

A miña xeración recibiu no *Catecismo de la Doctrina Cristiana do Padre Astete* a primeira e rudimentaria noción de psicoloxía so o rubro de «potencias da alma». Estas eran tres: memoria, entendemento e vontade. Posuía o noso home o don da *memoria*, histórica e persoal; o seu *entendemento* descubría as raíces das persoas e das cousas. Iso é certo, como tamén o é que Paz Andrade posuía en grado sumo a forza da *vontade*. Só o dono dunha vontade titánica e metálica como Paz Andrade podería deixar a tras de si, e despois de abandonar o mundo dos vivos, unha obra tan vasta, tan diversa e tan influínte.

Valentín Paz Andrade era, como dixo un día Castelao de si mesmo, un galego «infusible ao soprete e inatacable aos ácidos». Entre os peritos en Paz Andrade constitúe un tópico, unha e mil veces repetido, cualificado tamén de «incombustible». Repasemos a súa biografía política.

Formado no primeiro nacionalismo, o das Irmandades da Fala, na Ditadura de Primo de Rivera toma posicións, despois de fundar en Vigo o xornal *Galicia*, contra o Directorio. Ao mesmo tempo que Bóveda e Castelao colaboraban coa Deputación de Pontevedra en diversas iniciativas da Ditadura, Valentín enfrontábase a ela e mesmo deu cos seus ósos na húmida, fría e fedorenta prisión da Rúa do Príncipe de Vigo (hoxe MARCO). Cando o réxime ditatorial daba as boqueadas e estaba a preparar, cos pactos de San Sebastián, o advenimento da II República, foi Valentín quen convenceu a Castelao de que a súa misión era a de asumir o liderado do nacionalismo e do Partido Galeguista. Valentín, con Bóveda e outros, soldou o PG de Pontevedra, o Partido Nazionalista Republicán de Ourense, as fraccións nacionalistas de ORGA e o Grupo Autonomista de Vigo para constituír o Partido Galeguista nacional. Nas eleccións do Frente Popular, o noso Valentín ollou para o vello agrario e rexionalista Portela Valladares e separouse do PG con grande dó de Castelao, de Otero Pedrayo

e de todos. Non saíu elixido deputado, o que se cadra lle salvou a vida. Vida que por pouco perderá nos días da República cando lle baleiraron os anarquistas un cargador de automática na cabeza. Os anarquistas acusárano (D. Bragado, *El lock-out pesquero*, 1934) de «leguleyo galleguista» (sic) e de lacaios da patronal. Porén, os anarquistas da Coruña condenaron por boca de Luís Seoane, o seu avogado, o atentado. Confinado en Verín polos franquistas, un día foi tiroteado en pleno casino da vila e en pleno día por Fernando Salgueiro e outros elementos da chamada Falanxe Negra da zona, todos señoritos joseantonianos valentísimos. Percorreu diversos destellos para logo se reintegrar ao seu despacho de avogado.

Durante o franquismo mantivo contacto permanente co exilio e non quixo integrarse no grupo piñeirista de Galaxia. Foi preso. Escribiu e publicou en forma de folletín de *La Noche*, e logo en formato de libro, *Galicia como tarea*, todo un completo programa político e económico nacionalista.

Defendeu no TOP ao Xosé Alberto Miguez, acusado de facer apoloxía do pensamento político de Castelao. Durante a chamada Transición, Paz Andrade foi o único nacionalista galego que figuraba nas negociacións: na Junta Democrática e na Plataforma de Convergencia. Na primeira lexislatura estivo nas listas para o Senado da Candidatura Democrática apoiada polo PSOE, o PCE/PPCG, o MC, o MSG, e outras forzas antifranquistas. Foi o único candidato galeguista que resultou elixido. Ó final da súa vida, Paz Andrade denunciou a autonomía por considerala insuficiente, e reclamou poder real para Galicia. O seu testamento político foi enunciado por Paz Andrade en Trasalba, en ocasión de recibir o premio que leva o nome da aldea de Don Ramón. Lembro ben que, aquel día, eu escribín no FARO DE VIGO un artigo que levaba este título: «Viva don Valentín Paz Andrade». Servíles, os autodenominados «galeguistas históricos» entraban no Parlamento de Compostela nas fileiras do PSOE para nada facer alí dentro.

Non sei se a biografía política de Paz Andrade pode ser resumida en tan curtas e apertadas liñas como as que acabo de traxer. En todo caso, así é como a miña memoria lembra e recoñece a súa traxectoria, na que as citadas *memoria*, *entendemento* e *vontade* se tecen con fíos irrompibles de lealdade e de emoción galega.

No Congreso de Pontevedra, que hoxe remata, falouse a fondo da vida e da obra de Paz Andrade. No *Fondo dos Espellos* despedímonos de forma moi especial do Paz Andrade que ofrendou a súa vida ao ideal dunha Galicia redimida. Mais el será por sempre lembrado.

Despois do congreso Paz Andrade (22.12.2012)

Certamente, os asistentes ao congreso que a Real Academia Galega organizou días pasados en Pontevedra aprendemos moito sobre Paz Andrade e tamén sobre a literatura que el produciu e estudou, sobre a economía de Galicia que el analizou e sobre a acción política nacionalista que el impulsou.

Poñamos algún exemplo: era cousa xeralmente admitida que o Partido Galeguista, fundado en 1931, cara á fin do ano, entre outras persoas por Valentín Paz Andrade, foi algo así coma «a casa común» que acollía todas as tendencias do nacionalismo.

Antes da fundación do PG, o nacionalismo estaba moi dividido e este estado fraccional parte dos días da ditadura de Primo de Rivera. Poñamos un caso: uns nacionalistas, coma Paz Andrade, combaten o réxime e outros nacionalistas, coma Alexandre Bóveda, colaboran coa ditadura decididamente. As irmandades achábanse escindidas entre os que querían tomar partido «hasta mancharse» na acción política e os impolutos que, seguindo a Risco, se consagraban á ciencia, á cultura, á teorización. Debo anotar que a escisión das Irmandades é materia que nunca, nin no Congreso Paz Andrade, foi axeitadamente explicada.

O caso é que, na altura das eleccións ás Cortes constituíntes de 1931 os nacionalistas achábanse fragmentados e semella que o acontecemento republicano os collera desprevidos, aínda que o Pacto de San Sebastián ben debera telos espreguizado a tempo. Hai nacionalistas na ORGA de Casares Quiroga e son doutrinalmente nacionalistas os seguintes grupos: Unión Socialista Galega-Vanguardia de Esquerda Republicana, de Xoán Xesús González; Grupo Autonomista de Vigo. De Valentín Paz Andrade; Partido Galeguista de Pontevedra, de Castelao e Bóveda; Partido Nazonalista Republicano, de Ourense, de Otero Pedrayo e Risco; e algún máis, descontando a Sociedade Nazonalista Pondal de Bos Aires. Concorreron case todos eles ás eleccións para as Cortes constituíntes da República e saíron elixidos candidatos nacionalistas desta ou aquela fracción, coma Suárez Pícallo, Otero Pedrayo e Castelao.

Así as cousas, dicíamos que en Nadal de 1931 todas estas agrupacións, algunhas xa con representación parlamentaria, decidiron constituír unha formación nacionalistas. Reuníronse en Pontevedra e fundíronse o Grupo Autonomista, o Partido Nazonalista Republicano, o Partido Galeguista de Pontevedra e outros baixo o nome de Partido Galeguista.

Quedaran fóra do partido Galeguista e na ORGA, e deste partido galego e autonomista pasaron con Casares Quiroga á Izquierda republicana española de Azaña, grandes figuras do nacionalismo: Antón Vilar Ponte, o fundador; e Roberto Blanco Torres, o brillante xornalista e poeta. Somoza Gutiérrez e Elpidio Villaverde foron notables e veteranos nacionalistas que non integraron o partido Galeguista. Tampouco o fixo Xai-

me Quintanilla, que preferiu a militancia no PSOE. Hai quen viu nesta incongruencia política os efectos dun pacto masónico. O caso é que Vilar Ponte rectifica e ingresa no PG pouco antes de morrer e que Somoza Gutiérrez e Elpidio Villaverde van, non ao PG senón ao Consello de Galiza, no exilio e na posguerra mundial.

Quintanilla e Blanco Torres non puideron mudar de posición porque foron asasinados polos franquistas en 1936.

Naturalmente, a idea de Fronte Popular parte da Internacional Comunista nos días de Stalin e o seu principal teórico e práctico foi o búlgaro Dimitrov. Non cabía outra opción: ou todas as forzas políticas antifeixistas se unían nunha fronte ou os feixistas entrarían en toda Europa no poder por vía electoral, como fixeron os nazis en Alemaña. En 1935 e 1936 mirábase en España que non había outra vía de salvación democrática máis ca a Fronte Popular que preconizaban os comunistas. É aquí onde de novo vai escindir-se o nacionalismo cando xa estaba aglutinado no PG maioritariamente.

Paz Andrade, un dos pais fundadores do PG, entra en contacto co vello agrario, rexionalista e masón Portela Valladares, procedente da vella xínea chantada en Mourente e Santa Margarida de Monte Porreiro; escritor e orador en galego. Portela, dono do mellor xornal republicano en *Galicia, El Pueblo Gallego de Vigo*, lanzárase á aventura imposíbel. Esta era: nin Fronte Popular nin Fronte Nacional Español, nin feixismo por suposto. A solución está no centro. Proclamoulle a súa boa noticia Portela Valladares a España enteira. Valentín Paz Andrade acreditou nela e xogou, audaz, esa carta. Foi, naturalmente, dado de baixa no PG, e levou consigo ao Partido de Centro algúns irmáns nacionalistas. O fracaso da operación de centro foi estentóreo. Gañou a Fronte Popular e varios membros do PG entraron no Parlamento. Podía ter entrado Paz Andrade se se mantivese quedo, pero non foi así.

Non só coñeceu o PG esta fractura polo centro. Case simultaneamente, un sector católico desgustado coa alianza do PG co laicismo da Izquierda Republicana e co esquadismo do PSOE e do PCE na Fronte Popular, abandona en 1936 a Castelao e a Bóveda (católicos ambos) e funda un novo partido que, a cara descuberta, chamárase Dereita Galega. Risco e Filgueira Valverde serán os rostros públicos da Dereita Galeguista.

Na páxina web da RAG pode consultarse unha completa información sobre os contidos e unha crónica do Congreso paz Andrade. Congreso que, de forma musical e comóvente foi clausurado no Pazo de Congresos de Pontevedra cunha intervención do Coro Cantares do Brión, de Vincios (Gondomar)

Óscar Niemeyer (29.12.2012)

170

A morte de Óscar Niemeyer, arquitecto, fixo reverdecer un dos bulos (ou boatos) máis rendedoiros dos que, a propósito do comunismo, corren entre as clases medias intelectuais. A falacia consiste en afirmar que o «totalitarismo» da URSS fixo imposible alí unha arte de vangarda e que as sensibilidades se viron embrutecidas coa doutrina oficial do «realismo socialista». Esta crenza ou rumor constituíu un dos meirandes logros da propaganda capitalista durante a guerra fría. Na URSS, a literatura, a pintura, a arquitectura e demais artes serían vulgares e retrógradas, pois o Partido prohibía rigorosamente calquera expresión de contemporaneidade, enviando a un misterioso inferno chamado *gulag* aos artistas e escritores que eludían a norma oficial.

Algunhas persoas en Occidente decatáronse da mentira cando Gorbachov e o corazón podre do PCUS decidiron reinstaurar o capitalismo e facer cachizas da URSS. Daquela, no mundo capitalista houbo expectación. Esperábase que as cadeas comunistas, ou o *gulag*, sexa este o que sexa, abrisen as súas portas e unha lexión de presos políticos saíren en liberdade. Cos presos políticos (nos que algún sostiñan que había trotskistas e esquerdistas antiburocráticos en xeral) saírían en liberdade os escritores e artistas chamados disidentes, entendendo por «disidentes» aqueles que intentaban, mediante as técnicas da vangarda, enfrontarse ao realismo socialista oficial. O caso é que no seu colosal afundimento, non saíron a rúa presos políticos nin artistas e poetas disidentes pola sinxela razón de que non existían penados deste tipo. Tamén se esperaba que, ao desaparecer a censura, os disidentes poderían ofrecernos xa as súas grandes obras de vangarda en todas as artes, incluída a cinematográfica, e en todos os dominios do pensamento. Pero non: desde a ruína da URSS vermella a nova Rusia branca e azul non produciu nin pintura, nin escultura, nin cine, nin teatro, nin novela que chamase a atención. Os disidentes, en materia de arte, literatura e pensamento, ou eran vulgares ou simplemente non existían. A lei capitalista do mercado aplicoulles a súa norma férrea: nin as galerías de arte de Nova York nin as grandes editoriais de París que marcan aínda tendencia no mundo occidental resgataron artistas e escritores exsoviéticos do *gulag* simplemente porque non lle encontraron mérito comercial a aquela disidencia.

Por outra banda sucesivamente (1992) en Frankfurt, Ámsterdam e Nova York despregouse a prodixiosa exposición titulada *The Great Utopia. The Russian and Soviet Avantgarde, 1915-1932*. Occidente (concepto este tan misterioso coma o de *gulag*) sentiu que a tona alta da súa mesocracia intelectual se conmovía. En *The Great Utopia* víase con claridade que a pintura non figurativa nacera en Rusia, que Picasso (sendo leal comunista) era un plástico atrasado, que o *design* fora teorizado como «arte e produción» por Arvatov, e non polos fabricantes antixudeus de automóbeis en Detroit, que a fotomontaxe, o cartelismo e a linguaxe cinematográfica (Einsestein, que era de Stalin) foran invencións soviéticas. Estaba implícita na exposición a men-

saxe poética de Maiakovski e a innovación do circo soviético que hoxe esplende no Cirque du Soleil. Case nada do que en materia de artes e pensamento sobre as artes e as letras que hoxe, e onte, é e foi importante no mundo deixou de nacer en Leníngrado, en Moscova, na URSS. Incluío o estruturalismo.

Así e todo: a pesadez insiste. Como é posible que un comunista como Óscar Niemeyer fose, ao mesmo tempo, arquitecto de avanzada? Aos que así molestan desviaríalle eu a pregunta a Farruco Sesto Novás, o grande poeta galego e máximo arquitecto venezolano que, con *Patria para Todos*, lle infiltrou a Chávez o virus Celso Emilio Ferreiro e o virus UPG (a actual FPG).

Cando eu era novo, a consigna de esperanza no futuro non era a unión europea para moitos de nós, inducidos por profesores sabios como don Farruco (tamén) Cerviño Xesteira. A consigna era Brasil, como vostedes poderán ler na literatura económica e política de Valentín Paz Andrade, persoa e intelectual refractario ao europeísmo en xeral e ao europeísmo de Galaxia en particular. Hoxe, a bandeira masónica do Brasil, co seu lema encantador de *Ordem e Progresso*, volve suscitar os entusiasmos de moitos galegos desafiados para sempre de Europa e dun Portugal caduco que arrenegar de nós tapando os ollos co manteu da ignorancia. Nunca tan tristes, por non dicir ridículos, me pereceron os reintegracionistas e o europeístas de Galicia.

Morto Óscar Niemeyer, moitos pregúntanse como un arquitecto de vangarda podía ser ao propio tempo comunista. A pregunta é outra: como un arquitecto de vangarda poderá non ser comunista. Óscar Niemeyer planificou Brasilia cunha visión de futuro comunista. Certo que puxo alí unha catedral como humillación dos seus principios á realidade imperante. Stalin puxera foces e martelos nos manteis dos altares ortodoxos aceptantes da URSS en ocasión da Grande Guerra Patria. Non había no Brasil oportunidade de instauración de nada do que en España recibiu o nome de nacional-catolicismo. Para Niemeyer, a Brasilia predecía un país novo libre e igualitario: construír Brasilia era preparar o futuro socialista.

The Great Utopia, a Grande Utopía, chamouse a exposición gloriosa na que o mundo poido ver xuntos Malevich, Popova, Rodchenko; é decer: a auténtica revolución artística internacional tal e como se produciu na URSS a carón da revolución marxista-leninista. Óscar Niemeyer, nado dez anos antes da Revolución de Outubro, sumou a súa mente e a súa inspiración poderosa ao grande soño de refundar a Humanidade, que iso está no celme do discurso de Marx. E Niemeyer procurou a forma informe da *amoeba* como referencia profunda dos espazos que proxectaba, porque tal microorganismo é, se fose verdade o que nos ensinaba o doutor Odón de Buen, a primeira estrutura que adoptou a vida e da cal procedemos os humanos.

Capítulo 03

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2013

173

Repite: os carballos (05.01.2013)

Por volta de 1800 Friedrich Hölderlin producía un prodixioso texto poético que titulou «Os carballos» («Die Eichbäume»). Prorrompe así a voz do cantor:

*Dos xardíns vou a vós, fillos
do monte.*

*Dos xardíns, onde Natura
amolece doméstica,
coidando de homes traballadores que á súa vez a coidan a
ela.*

*Pero vós, altivos, erguédevos
coma un pobo de titáns...*

E continúa, sen desfalecer, o canto ás árbores que significan a liberdade, a forza na Natureza primordial e a patria. Podería defenderse sen demasiado esforzo que o tema dos pinos, constante en Eduardo Pondal, constitúe unha aplicación a Galicia dos carballos da Alemaña campesiña de Hölderlin. Dado que estamos, este ano, a conmemorar a aparición en Vigo de *Cantares Gallegos* de Rosalía de Castro (1863), refirámonos á presenza, na nosa autora máxima, dos carballos de Hölderlin. Moncha Fuentes, recentemente, puxo en contacto «Die Eichbäume» do alemán con «Los robles» da galega. En efecto, no seu libro *En las orillas del Sar* Rosalía inclúe a serie «Los robles», que consta de catro poemas. Vemos en «Los robles» unha evocación

do lar aldeán pobre, no que o lume é protagonista. Sempre solidaria co campesiño sen terra, Rosalía exerce, nesta suite, de arbitrista ecolóxica tamén. Seguindo un tópicos moi estendido na época e aínda vixente nos nosos días, a voz poética deplora a desaparición do bosque de carballos (e aciñeiras...) e a extensión do monte baixo de xeito masivo. Ignorante, por ideoloxía, da existencia dunha vexetación controlada a base de toxo na economía rural galega, consolase da extinción dos carballos coa presenza dos piñeiros nas partes baixas da montaña. Pero eses piñeiros, nunha sorte de contestación amábel a Pondal, non enchen a ausencia das árbores preferidas; dos carballos, dos carballos.

E é aquí onde a voz de Rosalía acentúa ao máximo o seu carácter nacionalista. Ela sente a perda dos carballos como imaxe viva da perda da Patria. O regreso dos carballos significará, polo contrario, que chegou a hora da Liberación: «de este pueblo sufrido, que espera/ silencioso en su lecho de espinas/ que suene su hora/ y llegue aquel día/ en que venza, con mano segura/ del mal que le oprime/ la fuerza homicida».

Tense falado, moito e ben, da Rosalía social, da existencial, da feminista, da lírica radical. Todas, e máis, son Ela, porque Ela fálalle a cada época na súa lingua e non deixa de renacer en cada circunstancia histórica. Esquécese, ás veces, que Rosalía de Castro é unha patriota galega que trata de erguer bandeiras.

Eu estou persuadido de que Rosalía de Castro coñeceu a poesía de Friedrich Hölderlin. Non sei, nembargantes, por cales vías. Alén de «Los robles», eu vexo algo do poema eterrecente que Hölderlin titulou «Der Zeitgeist» («O Espírito do Tempo») vivir na «Negra Sombra» rosaliana. Negra sombra que no alemán é «Ti, o da negra nube» («du in der dunkeln Wolke...»). O famoso tema «da espiña» ou «do cravo» anda tamén nas odas de Hölderlin. E poderíamos seguir.

En todo caso, a poderosa presenza de Hölderlin pode sentirse noutros poetas galegos. En Cunqueiro, que o traduce; en Iglesia Alvariño. Ramón Otero Pedrayo foi un grande coñecedor da literatura alemá de finais do século XVIII e primeiros do XIX. Toda ela encóntrase viva e agurgullante no seu romance *Fra Verner*. Diría eu que o tema dos *carballos*, constante en don Ramón como insignia da Patria, sempre nos fará acordantes de Hölderlin. Nun dos seus máis fermosos poemas, Otero Pedrayo sente que o fungar do vento nos carballos recolle a voz dos amigos mortos. Mortos ou asasinados polo franquismo:

*Ao lonxe a voz do amigo que
perdemos
soa ceibe na barbuda carballeira
co son honrado das antigas
falas.*

Durante moito tempo insistiuse na influencia de Heine sobre Rosalía de Castro e o seu contemporáneo Bécquer. Hoxe é tempo de xerarquizar. Bécquer non é un par de Rosalía senón un poeta notoriamente pobre e limitado. En canto a Heine e ao topicaizo dos «suspirillos germánicos», cadra hoxe minimizar a súa influencia en Rosalía. Naturalmente o espírito crítico de Heine estivo presente na grande poeta galega de finais do XIX. Pero moito máis estívoo Hölderlin, que, do punto de vista ideolóxico, profesou os principios da Revolución Francesa e, coma Hegel e Beethoven, acreditou na Europa ceibe e humanitaria que Bonaparte prometía. Os fíos dos sonhos e das utopías van e veñen pola Europa que transitaba do século XVIII ao XIX. E os licores que enchían a rebordar os vasos dos poetas con frecuencia se combinaban en *cocktails* prodixiosos.

Del Riego (19.01.2013)

Estase a celebrar o centenario do nacemento de Francisco Fernández del Riego. Un libro de homenaxe, dirixido por Dolores Villanueva, acaba de ser publicado. Non coñezo o volume, mais estou seguro de que a figura do Del Riego inesquecível está alí ben esclarecida desde as diferentes olladas do autor colectivo no cal me cabe o honor de me encontrar.

Político, foino Del Riego nun sentido vasto, xeneroso, entregue, altruísta. Coa súa morte desapareceu o derradeiro membro do Partido Galeguista que modelou a persoa moral, e tamén intelectual de Del Riego mesmo. Coido que no mundo dos vivos tampouco non quedarán xa antigos afiliados as Mocedades Galeguistas. A membros superviventes do Partido Galeguista convocou Del Riego, a principios da década dos corenta do século pasado, para reconstruíren en clandestinidade e no corazón do medo o nacionalismo dispersado e castigado cruelmente polos de Franco. Ao seu chamamento, coñecido na historia oral interna de nosoutros como «O Reconto», acudiu un grupo reducido de patriotas. Honor a eles.

Na xuntanza inicial, que se celebrou en Vigo, estiveron o arquitecto Gómez Román, en calidade de presidente; o mecenas Enrique Peinador; Cañiza, veterinario; De la Vallina, avogado do Instituto Social da Mariña. Del Riego actuou desde o primeiro intre como secretario político. A posición económica dos integrantes do reconstruído Partido Galeguista permitía un certo desabafo e fóronse incorporando mais (non moitas) persoas. Ao pouco tempo de se refundar, o PG de Del Riego entrou en contacto con outras forzas republicanas e o Frente Popular de Galicia resultou tamén refundado na dirección nacionalista de Del Riego. Nun determinado intre, Vallina falou dun xove das Mocedades Galeguistas de Lugo, Ramón Piñeiro, que se encontraba sen traballo e que ben podía constituírse en «permanente» (hoxe diríamos «liberado»). Así se fixo. Del Riego seguirá activo no PG e mesmo caerá preso pola súa actividade

unitaria nunha plataforma dirixida polos comunistas: a Organización (ou Unión) de Intelectuais Libres. Apoiou a disolución (sobre 1950) do PG, inspirada por un Ramón Piñeiro que despois de preso se fixera co control absoluto do grupo, e maila ruptura co Consello de Galiza do exterior. Del Riego participou de xeito decisivo no nacemento e continuidade de Galaxia, da Fundación Penzol e de toda a actividade político cultural do piñeirismo. Así, en 1963, ao percibirse que se aproximaba a aparición da UPG ou algo semellante, Del Riego recibiu de Ramón Piñeiro o encargo de fundar como tornafofos o primeiro PSG (antinacionalista e anticomunista) xunto con Viñas Cortegoso, Beiras e Celso Emilio Ferreiro. Como é sabido, Beiras habería de levar o PSG por outros vieiros, que non eran precisamente os da Saudade, e Celso Emilio entrou á presentida, e por fin real UPG.

Del Riego continuou no grupo piñeirista até que non resistiu máis. No intre, morto Franco, no que Ramón Piñeiro e uns chamados, indebidamente, «galeguistas históricos» son electos deputados autonómicos nas listas do PSOE, Del Riego desaparece da escena política galeguista, robustécese nos principios nacionalistas e conságrase á propia obra literaria, á Fundación Penzol. Finalmente, á Academia Galega, a cal é reactivada polo seu liderado despois dun longo período de abulia e apraxia.

Lembramos o Del Riego activista, militante heroico e disciplinado. Pero iso non debería facernos esquencer o Del Riego intelectual. Foi un orador espléndido, que gozou do aplauso das masas, sendo mozo, nos días da República. No franquismo, viuse limitado á comunicación minoritaria en forma de conferencia e de discurso académico. Brillante articulista literario e de ideas, a súa sinatura (con pseudónimos ou non) animou a prensa de Galicia e da diáspora. Foi autor dunha *Historia da Literatura* que marcou o canon que aínda hoxe é vixente. Crítico literario impresionista, Del Riego orientou o lector amosando un gusto orixinal e renovador. A súa sabenza literaria universal estivo sempre posta ao servizo da cultura propia porque para el Galicia constituía o centro. Os seus libros de ensaio eran modulados nun estilo incisivo, duro, brillante, que conmovía o lector e o facía comprender mellor a condición rara de suxeito galego. Aínda Del Riego brillou como paisaxista «singular» (usemos un dos seus adxectivos favoritos) e mesmo como novelista de talento. Grande autor, abofé!

Certo que, en verbas de Castelao, Francisco Fernández del Riego foi un galego «inatacábel aos ácidos e infusíbel ao soplete!». O día da súa morte alguén dixo del: «unha mente luminosa, un corazón de ouro e unha vontade de ferro ao servizo de Galicia».

Del Riego en política (26.01.2013)

Acabo de ler, e de aloumiñar, un belo libro de homenaxe titulado *Francisco Fernández del Riego, Vigo dende o corazón de Galicia*, Concello de Vigo, Editorial Galaxia, Fundación Penzol, Vigo, 2013. A edición foi coordinada por María Dolores Cabrera Iglesias e María Dolores Villanueva Gesteira. Trátase da compilación dun conxunto de texto breves que evocan a figura de Del Riego proxectada sobre Vigo en función de pantalla. Destaca unha excelente diagramación, que combina con habelencia deseños e fotografías. Débese ela a Hayat Husein.

Todos os textos publicado aquí son de agradábel, e ás veces, instrutiva lectura. Eu comento hoxe o de Alfonso Álvarez Gándara: «Francisco Fernández del Riego, político». E fago tal porque o seu autor se ocupa de aspectos da biografía política de Del Riego que eu omitiré, por lapsus ou por ignorancia, na meu anterior *Fondo dos Espeellos*. Tamén Alfonso corrixe imprecisións ou «erros meus» (diría Camões).

As detencións

Certamente, era Unión («non Organización»), de *Intelectuales Libres* o grupo artellado polo PCE en 1947. Entraron nel numerosos intelectuais e profesionais demócratas e progresistas, entre eles Darío Álvarez Blázquez, pai de Alfonso, e o Del Riego de que tratamos. As detencións resolvéronse favorablemente para os implicados seguramente grazas ao clima antifascista internacional que dominaban no mundo en 1947. En 1955 Del Riego estivo preso durante un mes.

As refundacións de posguerra

Certamente, na refundación («O reconto») do Partido Galeguista na posguerra participou Servando G. Aller de la Ballina, lugués de orixe, cuxo segundo apelido no era «Vallina», como eu escribín. En canto á creación da ANFD (Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas), eu coido que tal no se celebrou en Galicia. En contacto con esta organización entraría Ramón Piñeiro fóra do País. O que si impulsou Del Riego, coido en Compostela, foi un reagrupamento de forzas políticas antifranquistas que se atribuíu á continuidade da Frente Popular e da legalidade Republicana. Esta Frente Popular do interior designou a Castelao como representante de Galicia no Goberno republicano do doutor Giral.

Del Riego no PSG

Certamente, Del Riego foi designado por Piñeiro impulsor do PSG, xunto con Viñas Cortegoso, Cesáreo Saco, Celso Emilio Ferreiro e outros. Pero convén precisar, grazas a Álvarez Gándara, que na asemblea fundacional do PSG estaba presente, sen

ser membro, Ramón Piñeiro. Isto ocorría no despacho de Sebastián Martínez-Risco, na Coruña, en 1963. Del Riego foi designado presidente da nova forza política.

178 X. M. Beiras ocupa o posto de secretario xeral do PSG. Con Beiras producírase un achegamento á UPG cuxa expresión máis clara fora o chamado *Documento Conxunto*. Sei, agora, que Del Riego, ao estar en desacordo con esta aproximación, causou baixa no PSG o 26 de xuño de 1978.

Del Riego e o PG

Del Riego parece que apoiou a Ramón Piñeiro na liquidación do Partido Galeguista que el mesmo, e de xeito protagonista, refundara. Indícanos Álvarez Gándara que Del Riego, en desacordo coa presenza de Piñeiro e outros chamados indebidamente «galeguistas históricos» nas primeiras eleccións autonómicas, estaría disposto a apoiar o novo PG. É preciso lembrar que o propio Alfonso Álvarez Gándara era secretario xeral dun novo Partido Galeguista, que era apoiado por verdadeiros galeguistas históricos, como Ramón Martínez López, X. M. Álvarez Blázquez ou Avelino Pousa Antelo, do antigo Partido ou das Mocidades.

A raíz das primeiras eleccións autonómicas Francisco Fernández Del Riego arredouse de Galaxia e do grupo político que chamamos «piñeirismo» e reduciu a súa actividade á escrita, á Fundación Penzol e á Academia Galega.

A Hispanidade sen España (02.02.2013)

É posíbel glosar a evolución da ideoloxía dominante de cada tempo e época interpretando en debida forma os nomes que os concellos lle foron dando, e retirando, ás rúas e prazas das vilas e cidades de Galicia. En Vigo hai rúas para cada unha das repúblicas que se constituíron en América ao se independizar os territorios de España. Como cumio, rexe, en función recapitulante, a rúa da Hispanidade. Non fallan memorias dalgúns dos liberadores anti-españóis.

Discutíase, sendo eu rapaz, quen usara por vez primeira o nome de «Hispanidad» para se referir ao conxunto dos países de América que, emancipados, mantiñan a lingua castelá, desde México á Patagonia. Coido que lle atribuíron o achádego á erudita Blanca de los Ríos. Con todo, fíxose famosa a serie de artigos que, reunidos en libro, foi titulada polo seu autor, Ramiro de Maeztu, Defensa de la Hispanidad. O ataque ao enciclopedismo e ao libre pensamento, e a crenza en que o catolicismo é parte constituínte do ser español, son algúns dos tópicos que fixeron do libro de Maeztu un dos alicerces así do falanxismo de J. A. Primo de Rivera como da ideoloxía difusa e compacta do nacionalcatolicismo franquista. Os países antano insurxentes deberían pasar a ser «fillos amados» da España que lles dera a lingua e a Fe. A Madre Patria

baixo concepto ningún debería renegar deles, por moito que o racionalismo e outros erros contradiciren eiquí e acolá as esenciais da Hispanidade (ou da Raza).

É lóxico. Os EE UU e o Reino Unido, após da independencia da Unión, axiña se reconciliaron. O primeiro Adams, que pasou por Galicia escribindo de nós verdadeiros horrores, conta o caso un mundo de ben. Iso que os EE UU tamén andaban nas beiras da Revolución Francesa: pragmatismo anglosaxón, abofé. En canto a Francia, velaí o edificio poscolonial da súa Francophonía (ollo a Mali). Portugal nunca esqueceu Timor Leste mentres a Madre Patria española desamparou ou vendeu por unha cunca de cuscús, o Sáhara Occidental.

179

Celebrouse o pasado fin de semana en Santiago de Chile o plenario da Comunidade de estados de Latinoamérica e o Caribe (CELAC). Os seus «retiros» foron acollidos en salóns que levaban o nome de Neruda, de Gabriela, de Jara. Estaban representados por case todos os seus presidentes case corenta estados. Protestaron porque faltaba un país da outrora dita «Hispanidad»: Porto Rico, colonia norteamericana. Tampouco estaban nin os EE UU nin o Canadá. Faltou España, de xeito que ninguén puido proferir alí algo semellante a «a ver si te callas». Contemporaneamente ao congreso dos executivos, os poderes xudicial e lexislativo daquelas repúblicas tiveron as súas reunións e elevaron propostas. Recoñecidos pola CELAC, faláron e faláron organismos sociais e culturais do mundo enteiro no que foi chamado Cumio dos Pobos.

Na CELAC fixéronse visíbeis os soños paralelos de Bolívar e o Che. A ausencia de Chávez corporeizábase no centro da sala de plenos. Acudiu a sombra de Allende. Houbo máis: a Unión Europea, con case todos os seus *premiers* e só o liderado oficioso de Merkel, reuniuse de igual a igual coa CELAC. E isto sen a presenza do Norte de América. A España, ausente na CELAC, percibiuse tenuemente, case que en estado de ectoplasma, na figura dun Rajoy que non saudou a Raúl Castro. Rajoy apareceu nos medios planetarios (tamén nos chineses e rusos) como un membro desdebuxado do séquito de Durao Barroso e Angela Merkel. A Hispanidade sen España. A UE pediulle aos países da CELAC garantías para os seus inversores privados. En troques, a UE apoiou unha expresión de condena, sumamente discreta, iso si, ao bloque de Cuba. O mundo enteiro puido ver como Piñera (democr cristián) lle transfería cun sorriso, a presidencia temporal da CELAC a Raúl Castro. Un cámara indiscreto de Telesur captou fugazmente o sorriso raposeiras do meu apreciado tupamaro Pepe Mujica, presidente da República Oriental del Uruguay. En todo momento quixo asentarse sobre bases económicas unha ética da luz que reclamaba como devanceiro a José Martí. Non se citou Mariátegui, pero estaban aló as súas ideas sobre o que hoxe se chama «pobos orixinarios», coas súas linguas, as súas culturas e as súas inmensas carencias e necesidades. Evo Morales, indio aymara, púxolle faciana a esta presenza. Sobre a conquista española de América e o trato dado aos indios, vexan un manual cataquético do franquismo: J. Juderías, *La Leyenda Negra*.

Dado que os medios de comunicación de España case non trataron do acontecemento CELAC-UE, no *Fondo dos Espellos* intentamos suplir, con humildade, esa carencia. O mundo móvese e xa non é unipolar. Todos, incluso os de Madrid, debemos espiollar os miolos, como soe decer un sabio amigo, e ver como mudan os tempos e as vontades.

Meniños de Stalingrado (09.02.2013)

O aparato de radio fora construído por De la Torre, un técnico *amateur* amigo da casa que traballaba nos Armacéns de Santa Eufemia. Aquilo era Ourense e eu, ben neno, xogaba entre as patas da mesa do comedor cos soldadiños de chumbo. Cada serán, meu pai pasaba revista ás emisoras estranxeiras: Rádio Clube Português, BBC, España Independiente. Eu, párvulo, ouvía os nomes que trousaba a guerra –Varsovia, Moscú, Londres– e íaos incorporando á miña memoria ao mesmo tempo que os nomes de Vilanova, da Rúa do Paseo, do río da Barbaña. Había uns tres anos que terminara a Guerra de España. Polas montañas veciñas patrullaban os maquis do noso Exército Guerrilleiro. Europa ardía e o meu pai ouvía os boletíns informativos das radios en canto eu xogaba cos soldados de chumbo polo chan do comedor de Reza, 3-2º dereita. Ourense. Estamos agora no máis *Fondo dos Espellos*.

Evoco o «Diario hablado de sobremesa» ou «de noche» de RNE. Comezaba co toque a «parte» dun cornetín de ordes. Despois de Corrochano prorromper en enxebrezas patrióticas suscitadas pola «Fiesta Nacional» e despois da crónica política centrada no Caudillo, o «parte» de RNE púñase solemne e ía enfiando a versión franquista da II Guerra Mundial en curso. Nun intre, estralaba a voz durísima, azul e violenta dun locutor, que aínda non era o poeta Carlos Rivero. Anunciaba coma nun ladrido: «¡Cuartel General del Führer!». Velaquí a miña primeira palabra de alemán: *Führer*. A seguir, o locutor de RNE explicaba como as hordas comunistas se retiraban e como ían gañando terreo os exércitos invictos de Alemaña e do Eixo.

É aí onde oíu, unha e outra vez, un e outro día, o nome de Stalingrado. Entra Stalingrado no meu interior para non se ir nunca. O pai, durante meses, deixa que RNE fale de Stalingrado. Corta os himnos de RNE (Marcha Real, Oriamendi, Cara al Sol: fundidos) e dálle voltiñas á roda da radio do De la Torre para ir, caneando as interferencias, en procura das radios de liberdade que din cousas diferentes a propósito de Stalingrado. E si que din cousas diferentes: Jorge Marín na BBC, ou pode que Dolores a Pasionaria, mesmamente, en Radio Moscovo ou na Pirenaica. En Stalingrado estábase a dirimir o principio do fin da Europa nazifascista. Finalmente, Friedrich Paulus, mariscal de campo do exército alemán, rendeu sen condicións as súas tropas ao soviético, non menos mariscal, Grigorij K. Zhúkov. Son cousas que fun sabendo.

En 1942-43 en Stalingrado morreron dous millóns de persoas: máis do dobre das que caeron na Guerra de España. O patriotismo, o heroísmo e a superioridade ética dos soviéticos deixou moralmente aniquiladas as tropas nazis, alén de vencidas polas armas. A maioría dos adultos de Stalingrado morreu, e ficou con vida unha nube de meniños. Estes foron adoptados polas unidades soviéticas. Os nenos e as nenas facíanlles pequenos servizos, adaptados ás súas posibilidades, aos soldados e oficiais. Os soldados e oficiais soviéticos non vivían moito tempo, de modo que os nenos mudaban continuamente de amigos e protectores. Os cativos de Stalingrado parece que ollaron con desprezo e estupor as figuras dos soldados e oficiais alemáns rendidos e dos soldados e oficiais fascistas rusos que combateran contra a súa patria e agora non tiñan ánimo nin para levantar os brazos. Zhúkov non os mandou fusilar e tratou con respecto a Paulus e ao seu estado maior. Paulus declararía en Nuremberg e morrería de vello na DDR.

Eu estaba por baixo da mesa do comedor de diante a xogar cos soldadiños de chumbo. Logo, en 1945, habería de coleccionar os cromos do Álbum de Guerra. Un deles representaba o tanque T-34, que fora decisivo en Stalingrado. Os que eran nenos coma min en Stalingrado quedaron sen familia, foron recollidos polo Exército Vermello e axudáronlle a este na medida das súas febles forzas. Os que viven agrúpanse nunha sociedade chamada *Meniños de Stalingrado*. Deséxolles o mellor a eses distantes compañeiros meus de xeración.

A vitoria de Stalingrado inicia a caída do III Reich e do Eixo. A URSS, despois de Stalingrado liberou o seu propio territorio. Liberou e refundeu Polonia. Abriu ao mundo os ollos amosándolle os horrores de Dachau, de Buchewald, de Auschwitz, que a partir de entón perderon os seus nomes alemáns e adoptaron os poloneses, coma quen regresa do inferno. O exército da URSS conquistou o leste de Alemaña. Pisou os paralelepípedos de Berlín e ocasionou que Hitler se suicidase na súa toqueira. Mozos soviéticos rubiron ao máis alto do Reichstag e chantaron alí a bandeira vermella coa fouce e o martelo. Aínda as tropas soviéticas entraron por Siberia, venceron aos xaponeses e destituíron á monarquía marioneta de Manchukúo. En 1945 os norteamericanos desembarcaban en Normandía. Eles desataban o mal ao deixar caer bombas atómicas sobre Hiroshima e Nagasaki. Terminaba a guerra mundial pero o fascismo permanecía en Portugal e España.

Conmemora estes días o mundo os 70 anos da vitoria soviética de Stalingrado e ulterior derrubamento do fascismo e do nazismo en Alemaña, Noruega, Dinamarca, Holanda, Bélxica, Francia, Italia, Hungría, Romanía, Albania e outros escindidos pola propia URSS. Aínda é hoxe o día no que non podo pasar en metro pola estación parisiense de Stalingrad sen que me dea un pincho o corazón.

«Como en Alxeria» (16.02.2013)

Acabo de ler ou ouvir algo como o seguinte: «as relacións internacionais dun País son hereditarias». O autor da sentenza é –seica– Churchill. Confeso: non lin case obra daquel home de estado e Premio Nobel inglés. Así e todo, eu debo de ser o derradeiro galego vivo que tivo a ocasión de ver e saudar a Churchill.

Direilles algo antes de relatar as inocentes circunstancias nas que a miña vida se cruzou, aínda que fugazmente, coa de Churchill. Aguillado pola anterior cita atribuída a Churchill, eu estou agora a piques de escribir sobre unha materia na cal son ignorante. Estou a piques de sucumbir á tentación vaidosa de escribir sobre diplomacia, política internacional e relacións internacionais. Pido perdón polos disparates que sairán, sen dúbida, da miña máquina de escribir (neste caso, unha Underwood 1919, modelo que seguramente nunca usou Churchill por el preferir as manufacturas británicas e maila pluma-fonte).

Darei breve noticia do meu encontro con Churchill.

Corría o verán de 1960, se a memoria non me confunde (faino decotío). En todo caso, era o verán no que o príncipe Rainier III andaba a restaurar a goleta *Costa del Sol* na doca de La Condamine: el mesmo rascaba e pintaba; vestía unha funda. Pouco máis aló, no molle novo, Aristóteles Onassis tiña atracado o *Christina*, coa escada de veludo vermello suxeita por presas de ouro. Seguro que vostedes xa adiviñaron que este relato, por cima de transcorrer en 1960, ten como escenario o Principado de Monaco (sen til).

Habíalles moito ambiente: Sacha Distel flirteaba con Brigitte e eles eran vistos con frecuencia no 2CV Citroën polas cornichas altas de Tarbes e o Castelleretto; pouco por Montecarlo, o Beach e Monaco-Ville.

Nós diciamos coma tal: «aí a vai, a B.B.». A Sacha Distel case nin lle emprestabamos atención. O caso é que nós eramos os residentes do «Relais International de la Jeunesse», campamento xuvenil instalado nunha vila de Cap d'Ail. Esta localidade francesa é arraiana con Monaco. Falábase de que aquela elegante residencia lle fora regalada á mocidade comunista por André Malraux nos días da guerra de España, nos días de L'Espoir.

Preto do Relais asentábase a casina estival de Churchill, a cal estaba dotada dun xardín mínimo. Entre Cap d'Ail (Cap d'Alh en occitano) e o Principado escorre, pola zona marítimo-terrestre e sobre o penedío, un carreiro público de concreto. Nós camiñabamos cada día a Monaco por aquela verea, semellante á *d'O Meigo de Oz* e a unha que hai ou houbo por Cabo Estai (Vigo). Pasabamos a carón das mansións dos plutócratas, mesmo dos maharajás. Ao chegarmos a aquel xardinciño tan ben coñecido, adoitabamos ver, tralo valo baixo e enramado de xasmín, unha señora con bata

ás pintiñas que sentaba á sombra dunha árbore. A señora tiña a ollada perdida no mar ou ben ela carecía de vista. Era a muller de Churchill, aquela cega. O seu marido, polos ditos, acostumaba estar case todo o tempo no barco de Onassis.

—*Bonjour, Madame Clementine* —exclamabamos os rapaces comunistas, moi respectuosos e a coro. 183

—*Bonjour, les garçons* —respondía ela cun sorriso ido.

Un día, pasabamos polo resío da casa de vacacións e, amais da señora Churchill, vemos entalado nun sillón de vimbio, o seu marido. Ambos sedían perante unha mesíña (mantel cuadrículado) na que as grandes copas de *cognac* descansaban. A árbore, podía ca un castiñeiro das bruxas, granxeáballes boa sombra aos anciáns.

—*Bonjour, sir Winston et Lady Clementine*— coído que explodimos todos moi emocionados e por esta orde. Ela sorriu e respondeunos como tiña por costume. Churchill non abriu a boca pero ergueu a man na nosa dirección axitando con certa enerxía o dedo furabolos. Non fixo o signo da Vitoria, lamentablemente. Churchill era unha masa globulosa. O chapeu branco, de aba ancha, cubríalle a cabeza. Guy, Marie-France, Boule, Abdoul o da Kabylia, eu, outros e outras cuxos nomes se me extinguiron, aí, na memoria, fómonos bañar aos bloques do porto novo, non lonxe do *Christina*.

Estabamos todos moi excitados porque pasamos, na verea de Cap d'Alh, a carón mesmo da Historia. Aquel verán, no Relais e en conferencias sobre o recente foguete lunar, os cadros do PCF disertaban sobre a corrida científico-técnica que estaba a gañar a URSS. De Gaulle arengaba de uniforme pola tele e Khrushchev percorría Francia facéndose o pavelo. Orabén, os comunistas franceses (toda a esquerda menos Sartre e Henri Alleg) condenaban duramente a insurrección do FLN de Alxeria, para o meu escándalo e para a indignación de Abdoul. A bordo do iate Christina, Maria Callas e Onassis ligaban unha relación famosa que o *Paris-Match* convertía en panasco para as multitudes rumiaren. Todos cantabamos as de Gilbert Bécaud en Monaco, e levabamos *scoubidous* pendurados do pescozo. O Partido Comunista Francés de 1960 seguía a política exterior herdada dos burgueses antepasados: Non á independencia de Alxeria, República Unha e Indivisible. De relacións internacionais iamos falar hoxe pero faremos tal na próxima semana. Se é que nos asisten, no *Fondo dos Espellos*, a Europa dos nosos mortos e mailas luces da razón dialéctica.

Como en Alxeria titúlase a última novela de X.R. Pena.

«Ocaso de la Hispanidad» (23.02.2013)

184 O título deste artigo é o que Atawalpa Carigi lle pon a un seu libro aínda inédito. «A política internacional das Nacións é hereditaria» —parece que comentara Churchill. Os gobernos (das grandes Nacións) sucédense pero nas cavernas dos ministerios de exteriores hai continuidades obsesionadas e teimudas.

O orientalismo da Rusia tzarista tiña moito que ver co da URSS: vexa Afganistán. Grande Bretaña será, sempre que poida, Inglaterra, e Inglaterra tenderá sempre a se distanciar do Continente e a se proxectar, en por si, no Globo Terráqueo. A política da Francia cara España (escudriñen na cuestión vasca a esta luz) segue a ser a mesma que a de Richelieu, segundo asegura Xosé R. Pena en funcións de analista político. Desde os días da Orde Teutónica, a nación alemá ten dúas tarefas, unha interna e outra exterior. A saber: unificarse nun só Estado e expandirse imperialmente polo Leste. O derradeiro episodio da unificación alemá foi a anexión da DDR e o máis visíbel da Östpolitik agresiva resultou a liquidación de Iugoslavia e a satelización das nacións bálticas. Hai países que fixeron da súa ausencia de política internacional unha obra de arte alén dunha mina de ouro: Suíza. China, pensa, coma o seu primeiro emperador, que ela é o único verdadeiro que *existe baixo o ceo* e que o resto da Humanidade (mesmo despois da «doutrina dos tres mundos») debe ser tratada sen que ningunha moutela de compaixón internacionalista se faga notar.

Poñamos os países antano colonialistas. A primeira preocupación de Francia a respecto do seu Imperio foi conservalo mediante a violencia extrema e a conculcación do dereito humano. Cando só lle restaban algunhas faragullas (Martinica é así), a política francesa para as antigas colonias pasou á luva branca neocolonial. En todo caso a Francofonía (e o «Institut du Monde Arabe», París) asegura uns mínimos de supervivencia metropolitana. Na realidade, a perfección neocolonial é británica e recibe o nome de Commonwealth. Imaxinan o *Foreign Office* desprezando Australia ou ofendendo Nova Zelandia?

Non obstante, vimos cos ollos da nosa cara como Madrid lle entregaba o Sahara Occidental a un Marrocos absolutista porque o Sultán dese reino era sufraxáneo dos EE UU. En canto a Guinea Ecuatorial, os gobernos posfranquistas españois acabaron por facer entrega dela á... Francofonía. Imaxinen os comentarios de Ramiro de Maeztu.

España viu como o seu imperio de América se lle ía. Constituíronse repúblicas que da vella metrópole só conservaban a lingua castelá e algúns vicios. Os EE UU terminaron deglutindo inmensos territorios españois: California, Novo México, Arizona, Texas... E velaí que soa 1898.

A política exterior hereditaria dos EE UU nunca renunciou a dominar toda a América ao Sul do Río Grande. Así, USA decidiu apoiar o nacionalismo cubano. Os exércitos

yankis derrotaron os españois por terra e por mar en 1898. Cuba, formalmente soberana, non sería independente até a revolución castrista. Puerto Rico sigue a ser un «pedazo de España» sometido militarmente polos EE UU. Filipinas non conseguirá unha independencia, sequera formal até a derrota de Xapón. Os que temen a extinción do castelán en Galicia e Cataluña que reparen en que a lingua de Cervantes foi borrada de Filipinas polos EE UU. Esquenzamos a Illa de Guam e outros espolios que o españolismo non ten en consideración.

Xurdiu así a xeración do 98, a cal elaborou a doutrina da «Hispanidad». Baseada na identidade lingüística e nos valores católicos, a idea de «Hispanidad» conlevaba unha política internacional: todos os países que a integran recibirán o amor e a protección da Madre Patria, sen importar o réxime político que en cada república rexa. No fondo, hai que recoñecer que esta política internacional era caladamente anti-norteamericana. Todos os movementos da «Hispanidad» confluían no «Día de la Raza».

A política de «Hispanidad» funcionou, con variantes, durante a Monarquía, durante a Ditadura, durante a República, durante o franquismo e durante os primeiros anos da Reforma Política. Poñamos un exemplo: Franco aceptou o réxime comunista de Fidel Castro. Fraga Iribarne mantivo boas relacións entre Cuba e a Galicia autonómica, seguindo unha política exterior española que os dirixentes de Madrid irían perdendo.

O caso é que sobreveu Aznar e puxo de patas para riba todas as tradicións diplomáticas que España gardaba nos cubículos do Palacio de Santa Cruz. Ao se entregar, coma un macaco de circo, a Bush, Aznar acabou coa política de «Hispanidad» e o rei de España botoulle unha boa man cando tivo a desfachatez de lle falar con soberbia borbónica a Hugo Chávez. Aquel día España prescindiu duns valores culturais que poderían converterse en económicos con certa facilidade, e a «Hispanidad» de Maeztu e Blanca de los Ríos converteuse en Repsol, Movistar, Prisa e outras bagatelas sen nobreza. Como vimos onte, Bolivia decidiu que os seus aeroportos pasaran a ser propiedade do pobo e non da Aena prepotente.

Acaba de constituírse a CELAC sen España.

Sempre con Chávez (09.03.2013)

J-P. Sartre, como vostedes ben saben, rexeitou o Premio Nobel de Literatura (eran os primeiros anos sesenta) ao tempo que dicía que, para el, o importante era o triunfo da guerrilla de Venezuela. Moitos anos despois, certamente triunfou a guerrilla en Venezuela, e tamén en Bolivia, en Ecuador e noutros lugares, co mesmo espírito latinoamericano que animaba ao Che Guevara. Triunfou con métodos diferentes e os mesmos principios.

Onte Galicia rendeuille un breve e emocionado funeral cívico ao presidente Hugo Chávez no consulado de Venezuela, en Vigo. Eu lera nos xornais de 1963 as declaracións de Sartre a favor das FAR (a guerrilla venezolana). Tamén estiven onte no consulado para comprobar que a vella toupeira de revolución amosa o focioño onde, cando e como menos o agardan as forzas negras da opresión. O de Velázquez Moreno, rúa viguesa na que radica o consulado da república bolivariana, foi un acto fermoso no que participaron os bos e xenerosos.

Eu pensaba alí, ao sucederse os oradores, en algo que os comentaristas políticos hostís a Chávez e ao que representa adoitan esquencer en Galicia. Con frecuencia lemos crónicas nas que se nos explica, coma un dogma, que a colectividade galega de Venezuela é maioritariamente militante da oposición. É iso así de certo? Vexamos.

Cristina Iglesias, é filla de galegos, ou sexa galega e venezolana. Ela chegou a ser unha das ministras máis valoradas (no ramo de traballo) dos gobernos de Chávez. Farruco Sesto Novás, que naceu en Vigo e non lonxe do actual consulado de Venezuela, emigrou cos seus país (nacionalistas galegos), é un dos grandes arquitectos de Latinoamérica. Foi ministro de cultura de Venezuela e superministro da planificación da grande área metropolitana de Caracas. Pertenceu á UPG venezolana de Celso Emilio Ferreiro e as ideas de confluencia entre patriotismo e marxismo que dan sentido á actual política hexemónica en Venezuela teñen algo que ver co partido galego orixinario de Farruco Sesto Novás. Por certo, Farruco é un dos máis importantes poetas en galego do século XX e académico correspondente á RAG.

Ou sexa; que non todos os galegos son en Venezuela inimigos de Chávez, do bolivarianismo e do socialismo do século XXI que alí está a fomentar para admiración do mundo.

Si; para admiración do mundo, Chávez reinventou a política Latinoamericana e caribeña de cultura inglesa e creole. Para iso rompeu con España, pois os españois do PSOE e do PP foron prepotentes e soberbios con Venezuela e Latinoamérica, e os seus gobernos amaron máis as transnacionais madrileñas novorricas que os pobos iberoamericanos. Prescindiu tamén Chávez dos EE UU. e Canadá, e levantou as grandes entidades latinoamericanas que hoxe florecen: ALBA, MERCOSUR. Foi capaz de facer sentar a CELAC, a súa meirande obra internacional, cara a cara coa UE e situar na súa presidencia temporal a Raúl Castro, e isto diante das barbas dun Rajoy asombrado polos corpos de Merkel e de Durão Barroso. Tal facía o chavismo cando Chávez estaba moi doente e sabíamos que ía morrer. Aínda a CELAC foi capaz de cruzar o Atlántico e convivir en Guinea Ecuatorial ex-española cos países de África en xuntanza cuxo alcance xa se verá e que se celebrou, sen subvencións do Instituto Cervantes, basicamente en castelán.

Cando Chávez comezou na política, caía a URSS, dábase por caída Cuba e certas esquerdas intelectuais facíanse posmodernistas, perdían o norte e adoraban o za-

patismo inconsútil do comandante Marcos. Naturalmente, elas detestaron o que Chávez representaba e aínda representa. Pero o certo é que cando Chávez iniciou a súa obra, o mundo era *unipolar*. Só había un mando e este era o norteamericano. O caos capitalista arruinaba os pobos e estes estaban mudos. Hoxe, no intre no que choramos a morte de Chávez, o mundo é multipolar, multilateral, e a crise real, a crise do sistema capitalista, golpea a Europa (toda ela) e ós EE UU. Latinoamérica crece e está a salvo da crise. Formas novas de propiedade común e de sociabilidade camiño ao socialismo ou claramente socialistas aparecen neses países. A revitalización das nacións indíxenas que hoxe observamos en América, moito lle debe a Chávez.

Desde que Hugo Chávez, oficial de 38 anos, se alzou en armas contra o poder podre do bipartidismo venezolano (democr cristián e socialdemócrata) e desde que accedeu á presidencia por vía democrática, a súa doutrina resultou imposíbel de ser ignorada no planeta.

En Chile consolidárase a crenza de que o socialismo non podería conseguirse por vías pacíficas. Chávez demostrou que si e que en Colombia tamén ía ser posíbel, para o que convenceu ás FARC de que debían negociar a paz. Cuba, que, coa súa revolución intacta, foi durante días horrorosos unha pura fortaleza de resistencia heroica, saíu de tal situación grazas a Chávez e hoxe mantén favorábeis relacións comerciais coas potencias emerxentes do mundo multilateralizado sen que os EE UU poidan facer outra cousa que preguntarse por que dun raio dunha vez os seus mercenarios islamistas de Siria non gañan. E, poden estar seguros diso, a culpa de que a barbarie non triunfe en Siria non é toda de Chávez, pero si é una parte dela. Eu sinto no fondo do meu corazón una fonda tristura pola morte de Hugo Chávez, a máis importante personalidade pública do mundo no tránsito do século XX ao XXI.

Teoría da caudillaxe **(16.03.2013)**

Era eu moi neno e vía os muros da patria miña (Ourense) cubertos de estampas coa cara de Franco acompañada do seguinte texto: «UNA PATRIA, UN ESTADO, UN CAUDILLO». Deseguida aprendín quen era o Caudillo e o que ese título significaba. Non tardei en sentir noxo por aquela Patria, por aquel Estado e por aquel Caudillo.

É obvio que, mediante a titulación Caudillo, Franco se homologaba, en réxime de paridade ideal, con Hitler, con Mussolini e con todos os restantes xefes de estado totalitario da Europa nazi-feixista ou aspirantes a o ser. Führer, Duce e Caudillo significan o mesmo: «aquele que domina e conduce con poderes absolutos a masa nacional». Dado que Mosley non conseguiu ser o amo único de Inglaterra, a palabra Leader foi librada de sospeitas fascistas (ou non tanto). Como todos os da súa caste, Franco ordenou elaborar unha doutrina que xustificase o seu poder total. Os intelectuais

orgánicos franquistas, entre os que se encontraba o xove Fraga Iribarne, buscaron a orixe das potestades supremas de Franco no dereito divino que, na escolástica católica medieval, lexitimaba o rei e tamén o sistema de clases e a explotación do home polo home. Así foi batida moeda coa lenda: FRANCO, CAUDILLO DE ESPAÑA POR LA GRACIA DE DIOS. A doutrina ordenada por Franco era a da *caudillaxe*.

Na realidade, a etimoloxía fai evocar en *Caudillo* unha entidade ínfima. O latín *capite-illum* significaba exactamente «cabeciña». Ou sexa, «un que mandaba, pero en pouca xente ou con pouco poder». Había algo en Franco de inferior, de cativo, de hipoxenital, de grotesco. Ninguén cunha voz atiplada como aquela podería suxerir nada grande. O que si que infundía era un medo atroz. Certo que *caudillo* é voz castelá e que, na lingua arcaica, funcionou a correspondente galega *coudel*, ben máis bela e rotunda. Pero *coudel* é hoxe unha palabra poética e sobrevive só o dobrete ruín: *caudillo*.

Non hai demasiados anos púxose de moda entre os historiadores o de lles chamar *caudillos* aos líderes políticos, militares e latifundiarios que foron protagonistas na América Latina posterior ás independencias: figuras desmesuradas, crueis, románticas, mesmo disparatadas. Valle-Inclán aproveitou as lendas deles para escribir o *Tirano Banderas* que, nin máis nin menos, influíu tan poderosamente que orixinou a novelística hispanoamericana do século XX. Serían, pois, *caudillos* personaxes coma o doutor Francia (Paraguay), José Antonio Páez (Venezuela), Juan Manuel de Rosas (Arxentina) ou Antonio López de Santa Anna (México). E máis do xénero.

Este cronista esculca no *Fondo dos Espellos* e pensa que o nome de *caudillo* e *caudillismo* referido a aqueles homes ambiciosos, violentos e carentes de piedade da América decimonónica foille revelado por vez primeira na obra de J. P. Barrán que leva o título de *Apogeo y crisis de Uruguay caudillesco* (1979). Non é preciso que vaian moi lonxe os interesados na materia de que se trata. Carlos Sixirei Paredes, expón o concepto de *caudillo* referido á primeira metade do XIX en América hispana de xeito claro, veraz e preciso, no tomo dous da súa *Historia de América. Dende as orixes aos tempos actuais* (Ir Indo, Vigo, 2012). Esta obra é útil como libro de consulta e amena se a lemos ao azar en forma de relato de entretemento. O mesmo ocorre hoxe coa lectura dos libros dos grandes cronistas de Indias casteláns.

Pois ben, nos laboratorios centrais da propaganda imperialista norteamericana algún cerebro contratado descubriu que sería de grande efecto endereitalle ao presidente-comandante Hugo Chávez a aldraxe de *Caudillo*. Seguramente os servizos da CIA, en cuxos despachos traballaron ilustres historiadores desde a fundación da central, coñecen o concepto de *caudillismo* tan ben acollido polos analistas da historia contemporánea de Sudamérica. E velaquí que acharon que sería dun efecto demoledor aplicarlllo a Chávez.

Demoledor e absolutamente falsario, certo. Chávez fundamenta (el está aínda vivo, non esquezan) o poder de todos os seus gobernos no sufraxio universal (e directo)

e non nas cargas con lanzas de *tacuara* de gauchos ao servizo de Rosas. A práctica do *toque a degüello* de Santa Anna, tan vulgarizada polas películas do xénero El Álamo, nada teñen que ver co Chávez político humanista, e mesmo cristián, que considera o *amor* un valor supremo que debe presidir todos os actos e designios da gobernación do Estado.

Pero hai máis: PRISA-*El País* e todas as raíces do neocolonialismo español destronadas por Chávez en Venezuela tamén se apuntaron á «doctrina del caudillaje». Indefectiblemente, dicir Caudillo en España é dicir Franco. Chamándolle Caudillo a Chávez estamos superpoñendo o seu rostro xovial a aquela cara ensombrecida de Franco que campaba en estampas por todas as fachadas das casas do Ourense da miña infancia. A malicia de asociar, mediante a doutrina da caudillaxe, Franco e Chávez é evidente. Franco abominaba das eleccións e da democracia; Chávez, que sigue vivo, é o político que máis eleccións limpas e transparentes gañou na historia de América; e do mundo.

A CIA e Galicia (23.03.2013)

Na primeira mocidade vin como amigos maiores, ao culminaren brillantes carreiras universitarias, fuxían ao estranxeiro en procura de empregos que me parecían fascinantes. Así, José Ángel Valente foi lector en Oxford e, despois, tradutor das Nacións Unidas, en Xenebra. Este mesmo emprego desempeñou Xoán Anllo, ensaísta e sociólogo. Ramón Lugrís e Fernando Pérez-Barreiro foron da BBC a colocacións de elite nas Organizacións Mundiais do Café ou do Cacao. O caso de Amado Ricón é diferente: el estudou –como traballador– nunha universidade norteamericana e foi logo profesor de literatura. En xeral, eran persoas que odiaban a atmosfera mefítica da España franquista e que procuraban nas democracias occidentais, de preferencia en Europa, un lugar ideal no que viviren decentemente e onde desenvolveren un discurso intelectual en liberdade.

En diferentes graos, todos permaneceron conectados con Galicia aínda que non viviren persoalmente os grandes movementos sociais que cambiaron esta patria: O Consello da Mocidade e a UPG, Castrelo de Miño, o 68 compostelán, 1972. Con todo, eles non se negaron á acción antifranquista, todo o contrario. Coido que Valente e Anllo foron membros do FLP e, no plano nacional, entusiastas dinamizadores do asociacionismo especificamente galego en Xenebra («A Nosa Galiza»). Ramón Lugrís parece que axudou o xenuíno PSG na súa primeira *andaina* (palabra propia de tal grupo). Amado Ricón andou á volta de Emilio González López, que, alén de profesor, foi home da política antifranquista e anticomunista. En canto a Fernando Pérez-Barreiro Nolla, lean as súas interesantes memorias, recentemente publicadas por Xerais, se teñen curiosidade en saber como el participou no antifranquismo, no movemento

cultural e no nacionalismo galego durante os anos da súa residencia na Grande Bretaña e anteriores. Para min, esta obra, titulada *Amada liberdade*, foi de agradabilísima lectura. O apéndice acrescentado por Teresa Barro fai o libro aínda máis valioso.

- 190 Pérez-Barreiro trata no libro, e moito, das súas relacións co político Ramón Piñeiro e xulga con severidade a tal figura. Considera Pérez-Barreiro que Piñeiro era un xefe absoluto do grupo de Galaxia (falamos do grupo político de Galaxia) cuxa paixón foi o poder e o mando, cousa que eu acepto. Tamén concordo con Pérez-Barreiro en que Piñeiro non toleraba ao redor nin o nacionalismo ni o marxismo. Isto situaba o seu ideario (nunca sistematizado por escrito) no universo da Guerra Fría e na banda do atlantismo que lideraban os EE UU.

Coa Guerra Fría naceu, en 1947 e nos EE UU, a Central Inteligency Agency (CIA). Estendeu a CIA as súas redes polo planeta e multiplicou os seus programas anticomunistas. Alén doutros planos, actuou no cultural-ideolóxico e no obreiro-sindical. Trataba a CIA de probar alternativas anticomunistas nestes dous ámbitos.

Pérez-Barreiro asegura que Piñeiro difundía entre os seguidores as publicacións sindicais de ASO (Alianza Sindical Obreira), e é sabido que tal organización foi unha criatura da CIA, que non chegou a callar, destinada a combater as CCOO españolas de dirección carrillista. Tamén informa Pérez Barreiro de que Piñeiro inspirou a creación en 1963 do PSG, que Ramón Lugrís dirixía o órgano do PSG *Adiante*, e que tal partido piñeirista concurría a reunións da fundación alemá Friedrich Erbert. Tamén di Fernando que Lugrís terminou por traballar para *Forum World Features*, unha axencia de prensa inspirada pola CIA. En efecto, a CIA utilizou os sindicatos e o partido socialista alemáns occidentais (especialmente o ITT Metall) para dinamizar economicamente partidos e sindicatos anticomunistas de varios lugares de Europa e do mundo.

Se vostedes quixeren comprobar, verán que a dirección postal de Perpiñán que aparece no *Adiante* do PSG é a mesma que figura nos luxosos boletíns de ASO.

Finalmente: Pérez-Barreiro chama a atención sobre o extraordinario interese que amosan Piñeiro e Galaxia polo pensamento de Heidegger, filósofo nazi confeso, e sobre a antipatía paralela que a revista *Grial* demostra pola filosofía (marxista, existencialista) de Sartre. Todo o mundo sabe que o departamento de Estado norteamericano e a CIA non dubidaron en se apropiar de científicos, pensadores e literatos nazis pola circunstancia de eles seren anticomunistas. Así ocorreu con Jünger, co lingüista J. Pokorny, con C. G. Jung e, naturalmente, con Heidegger. É de notar que Pokorny e Heidegger foron co-traducidos por Piñeiro ao galego. Piñeiro, segundo Barreiro, distribuía entre os seus seguidores as publicacións culturais da CIA *Preuves e Cuadernos para la Libertad de la Cultura*.

Converte isto a Ramón Piñeiro nun oficial da CIA? Coido que non. Como lles dicía, eu sempre defendín os réximes comunistas sen necesidade de formar parte do KGB. Nin dos servizos chavistas ou cubanos de intelixencia, madia leva.

O contacto ignaciano (I) (06.04.2013)

Estamos a ler os xornais de Galicia «cartas ao director» que tratan, con lealdade e intelixencia, da pésima situación na que o Decreto da Discordia situou o ensino e a supervivencia do galego. Refírome aos escritos de Manuel Cabada Castro ou, como diríamos hai ben anos, do padre D. Manuel Cabada Castro, S. I. El é, alén de xesuíta, filósofo, teólogo, antropólogo que, por exemplo, escribiu moi profundamente sobre Feuerbach, príncipe do materialismo que media entre Demócrito e Marx. Que o doutor Cabada se prodigue no xénero humilde das «cartas ao director» é xesto que revela a grandeza dun sabio. Que el, que voa nas estratosferas (digamos que do idealismo alemán) se sinta ferido pola inferiorización política que padece o noso idioma, indica una pulsión solidaria que me conmove. Non debería estrañarme a xenerosidade e compromiso do xesuíta Cabada xa que na súa bibliografía figuran con honor valiosos textos sobre o seu tío o poeta Cabada Vázquez ou un espléndido estudo da rapa das bestas de Sabucedo que, sen o dicir, corríxelle a plana a Víctor Lis, asasino fascista.

191

A insistencia na defensa do galego que hoxe evidencia Cabada Castro coincide no tempo co nomeamento dun xesuíta como Papa de Roma. Isto fixo decatarme de que sempre eu sentín interese por Ignacio de Loyola e pola Compañía de Xesús, co cal parece que fun coincidindo con Rolland Barthes. De feito, na miña vida non existiron dominicanos, nin agustinos, nin bieitos, nin cistercienses, pero si houbo e hai xesuítas. E tamén na mina vida houbo e hai ex-xesuítas e cregos e antigos cregos (tamén algún bispo) que foron educados polos xesuítas na universidade de Comillas o na Gregoriana de Roma.

Evócome eu agora de neno en Ourense. Na casa falábase moito dos xesuítas dado que un comando deles se instalara na cidade e constituíra alí unha especie de misión sumamente invasiva. Pola radio París falaba o P. Olaso, que bouraba en Franco e defendía os dereitos dos pobos e dos obreiros. Nas conversas de sobrecea, na galería de tras do segundo piso dereita do número tres da rúa da Reza, entraba un vapor quente da Barbaña nos días do Corpus. Chegaba un balbordo de carruseis e barracas que facían arraial na Alameda. Con distensión, pais, primos e primas, tíos e tías, mesmo o meu avó materno, parolaban sobre da guerrilla que estaba a operar onda nós. E falaban dos xesuítas e da guerra grande de Europa, Asia e África.

Daquela, eu entendín que os xesuítas eran un xénero de cregos de sabedoría superior. Mesmo debullei un libro no que o seu autor, xesuíta, descubría os trucos dos espiritistas: *El espiritismo desenmascarado*, coído que se titulaba a obra. Non din lida completa aqueloutra na que determinado xesuíta trataba con reserva crítica o caso de Teresa Neumann, una estigmatizada austríaca que só se alimentaba da «sagrada forma» e que vivía encamada e en estado de oración permanente. Había rumores, distribuídos en Ourense por un alumno de Comillas que sería coñecido como P. Sil-

va, meu querido curmán, de que naquela universidade había un profesor de historia natural que moumeaba una tese segundo a cal a evolución darwinista podía ser explicada á luz da divina Creación con argumentación que non prescindise dunha lectura histórico-situacional (moderada, si) da Biblia. Claro, naquelas non sabíamos que Teilhard de Chardin existía, pensaba, escribía e, sendo o xesuíta máis grande da historia da Compañía, fora reducido ao silencio por Pío XII.

Certa noite ardorosa e abafante, despois de cear entrou un morcego polas fiestras abertas da galería do fondo. Colaborei, excitado, no traballo de axotalo ao exterior. Estábase a discutir sobre os xesuítas nos calores de Ourense. O meu pai falou, a media voz, dunha novela de Ramón Pérez de Ayala, intelectual metálico que España cañí substituíu xa por Julio Camba. Titúlase *A. M. D. G.* ou sexa: «A maior Gloria de Deus». Na novela, o autor fai memoria crítica dos seus anos novos nun colexio de xesuítas. Son, estas, páxinas pugnaces e dunha precisión impresionista que nos fai presentir André Gide. A disciplina pedagóxica implacábel da Compañía daquel tempo é obxecto dunha contestación demoledora por parte de Pérez de Ayala en *A. M. D. G.* O meu pai referíase a esta novela con medo porque a ditadura franquista a tiña confinada no inferno dos libros odiados. Ortega y Gasset, tamén antigo alumno (e *príncipe* mesmo) dos colexios xesuíticos, dixo de *A. M. D. G.* «que es, en todo lo importante, de una gran exactitud».

Quería decer que, nun principio, a miña idea da Compañía de Xesús non estaba definida e que as amenas disputas familiares sobre tal institución suscitaban en min curiosidade.

O contacto ignaciano (II) **(13.04.2013)**

Sempre houbo xesuítas no decurso da miña vida, e non sei por que. Rebusco na máis *Fondo dos Espellos* e alí está o Ourense posterior á Guerra Civil, cos ósos dos asasinados aínda non mundos e as montañas habitadas por heroes guerrilleiros. Chegaran a Ourense xesuítas, de lonxe. Instaláronse nun piso da rúa que levaba o nome do coronel Ceano Vivas. «Residencia pastoral», chamábanlle ao piso. Coido que o vicario Don Diego Bugallo chamara por eles e lles entregara a administración da freguesía de Santa Eufemia. Esta aloxábase nun templo que fora da Compañía e que garda certas semellanzas co Giesú de Roma. Os xesuítas do Ourense da miña nenez eran: O P. Reino, sombrizo e místico; o P. Bezanilla, diplomático e sociábel; o P. Serrano, orado torrencial e inflamado de nacionalcatolicismo. Mantiñan a organización infantil de S. Estanislao de Kotska e a xuvenil de San Luís Gonzaga. Eu, que nunca fun frecha nin vestín camisa azul nin cantei *Cara al Sol*, fun, en troques, kotska e frecuentei a casona vetusta e fedorenta das Mercedes que albergaban a congregación. Alí, fundamentalmente, xogabamos ao ping-pong. Os xesuítas eran activísimos

e organizaban como tal uns rosarios da aurora que non deixaban durmir as xentes de ben. Introduciron en Ourense a idea de «dirección espiritual» e, desde os confesionarios, de Santa Eufemia é fama que manipulaban grande número de matrimonios da clase media e alta da cidade. Eran naturalmente expertos en exercicios espirituais e novenas moi selectas. O seu discurso era fanático e insistente. Seguramente aqueles xesuítas de Santa Eufemia aínda estaban resentidos contra o goberno da República que os disolvera e expulsara por enésima vez de España.

Organizaron, por exemplo, os xesuítas unha misión contra os protestantes, case todos pobres, do barrio de Couto. Atraron as rías con altofalantes e lembro como o P. Serrano insultaba aos fieis da Asemblea de Irmáns (os máis antigos protestantes de Galicia). Especialmente a dous dos seus membros relevantes: o farmacéutico Carnicero e o industrial Pegerto Caride. O P. Serrano acusounos diante das masas enervorizadas de seren axentes e espías comunistas. Finalizada a misión anti-evanxélica (en todos os sentidos) un comando de *luíses*, algúns de cuxos compoñentes eu ben coñezo, acantazaron a igrexa evanxélica da Estrada de Circunvalación e racháronlle os cristais ao berro de «Viva Cristo Rey». Son cousas que xamais lles perdorei a aqueles xesuítas.

A burguesía de Ourense chegou a estar moi controlada polos xesuítas de Santa Eufemia. Pero tamén houbo ilustres fregueses desta parroquia que a deixaron de a frecuentar e que fan cumprir cos seus deberes relixiosos na Catedral. Entre eles estaban Otero Pedrayo e Florentino López Cuevillas.

Todo isto comezou a preocupar o bispo Blanco Nájera, un suxeito colérico, autoritario e pagado de si. Era tal a soberbia do prelado, que chegou a publicar en *La Región* unha carta na que censuraba as autoridades político militares do réxime por asistir a unha cea/baile de gala no Liceo o día de Fin de Ano. Tamén creo lembrar que condenou á ONU por non aceptar a España de Franco no seu seo. Monseñor Blanco Nájera tamén prohibiu, baixo pena de pecado mortal, asistir no Losada ou no Xesteira á proxección das películas «La madona de las siete lunas» e «Gilda». O bispo de Ourense edificou en Hervedelo uns enormes contedores de estilo escurialense destinados a acoller o Seminario Maior e Menor. Hoxe os seminarios de Blanco Nájera están baleiros ou destinados a residencia para anciáns da rede da Fundación San Rosendo de que vostedes xa teñen ouvido falar moito.

Chegado un intre, cara finais da década de 1940 a 1950, a tensión entre o Bispo e os xesuítas chegaba ao máximo. Blanco Nájera parece que odiaba aqueles homes que, coa súa eficiencia, estaban cada día en Santa Eufemia dando leccións de como rexer unha parroquia e como practicar unha «pastoral», eficiente. Procurou un pretexto; calquera. E cegado polo resentimento e o orgullo ferido, o bispo Blanco Nájera expulsou os xesuítas de Ourense. Quero decer que, despois de os xesuítas seren expulsados por Carlos III de España, por Pombal de Portugal, por rei de Francia, polo

Papa de Roma e pola II República Española de España, aínda coñeceron outra expulsión máis. A expulsión de Ourense nun ano que non pode estar demasiado distante de 1946, segundo me ditan as reminiscencias no *Fondo dos Espellos*, causou grande impresión na cidade levítica de Ourense.

Escribo isto aquí porque é un capítulo da historia Social de Galicia que non vin escrito en ningures. Na sobrececa da galería tras da Rúa de Reza núm. 3-2º dereita, as persoas maiores da miña familia trataron do tema sen se poren de acordo. Por unha parte os xesuítas lles resultaban a algúns represores e autoritarios e, pola outra, a certos membros da miña familia os xesuítas resultaban bos en comparanza coa prepotencia do bispo Blanco Nájera.

Nota. Alén dos xesuítas que foron citados, na residencia de Ourense figuraba tamén, en calidade de leigo subalterno, un home baixote e dinariamente dinámico e falador (en galego) a quen chamabamos Don Filipo, coma aos reis de Macedonia. Como era el quen se ocupaba de manter a orde na catequeses («os cataqueses», dicíase en Ourense) as xentes da cidade, tan afeccionada a pór alcumes, bautizou Don Filipo, ben agarimosamente, como *O Pai dos Nenos*. Chegaron noticias, ao pouco da expulsión, de que O Pai dos Nenos deixar a Compañía, casara e tivera, certamente, os seus propios nenos.

O contacto ignaciano (III) **(27.04.2013)**

Durante os anos sesenta, e aínda setenta, fíxose notar en Vigo un grupo de xesuítas brillantes. Do mesmo modo que unha célula da Compañía soubera impregnar, co seu influxo, certo Ourense mesocrático de posguerra, estes xesuítas, chegados desde diversos lugares do Mundo, penetraron, cada un pola súa banda mais coordinadamente, distintas zonas da sociedade viguesa: clases medias profesionais, proletariado de avanzada, intelectualidade. Se os da «residencia pastoral» ourensá dos anos corenta eran nacionalcatólicos, estes xesuítas de Vigo amosábanse antifranquistas e, en diversos graos, galeguistas ou nacionalistas. En Ourense, aqueles xesuítas recibían o tratamento de *Padre*, seguido do apelido; en Vigo os roxos dirixíámonos a eles polo apelido espido e atuabámoslos: Seixas, Heervada, Villamil, Magadán. Ou mesmo polo nome de pía: Benito ou Bieito. Chegaron a ser bos e leais amigos deste que está a sacar os vultos deles do *Fondo dos Espellos*. Algúns, poucos, son vivos.

A min non me sorprenderon estes xesuítas contrarios ao réxime porque xa tivera ocasión de coñecer o Padre Llanos, a quen moitos chamaban Llanos sen máis, no Madrid de 1959 e en ocasión de eu acudir ao Pozo del Tío Raimundo acompañando a Carlos Sahagún. Este ía ocultar alí, na do P. Llanos, material de propaganda clandestina pois temía un rexistro. O P. Llanos pasara de ser nacionalcatólico falanxista a afiliado ao PCE.

En Vigo, Magadán ocupábase dos matrimonios novos con inqedanzas socioculturais. Heervada exercía como vivo animador de discusións nas que brillaban os seus

coñecementos históricos e literarios. Villamil estaba activo nos coloquios altamente politizados do Cine Club Vigo que presidía Fernando Alonso Amat, do PCE. Por certo, tamén Villamil formaba parte da Liga Democrática, organización na que confluíamos xentes das correntes antifranquistas presentes en Vigo nas que non se contaba o PCE. En canto a Benito, Bieito Santos, digamos que el é un xesuíta felizmente vivo con quen este cronista tivo a honra de colaborar, algo máis tarde, na construción dunha central sindical asemblearia, nacional e non pactista: a Confederación Sindical Galega (CSG). Apoiado por camaradas nosos metalúrxicos como Abollo, Pancho, Ferreira, Lois, Fontán «Marín», Xulio Torres e outros non menos valiosos, Benito Santos exerceu un maxisterio maino e firme, e eu comprázome en lembrar que sempre votei a favor da liña deste xesuíta nas asembleas de constitución da CSG en Teis, nos Praceres e mesmo nas vellas Escolas S. Ignacio da Calzada.

Máis foi Seixas, para moitos, a figura xesuítica máis relevante no Vigo daquela. El procedía da dereita das Mocidades Galeguistas. A Compañía colocou Seixas en Vigo dislocándoo disciplinadamente de destinos exóticos. Fundara a Vangarda Obreira, pero o seu pulo de intervención social era fundamentalmente nacionalista. Moitos lembran aínda del o apostolado (si) e a actividade a favor da liturxia en galego que, era maioritariamente (e é) rexeitada polo clero católico regular e secular e mais polos bispos de Galicia. Poucos gardan memoria do grupo xuvenil de estudos galegos que Seixas fundou e dirixiu nos Apóstolos (centro de Vigo). Alí recibiron formación política inicial Xosé González Martínez, Xosé Ramón Reboiras Noia, Luis Alonso Riveiro, Ana Míguez, alén doutros.

As evolucións ideolóxicas daqueles rapaciños foron diversas. Eu agora evoco, especialmente, a Moncho Reboiras, do CC da UPG, que foi asasinado pola policía en 1975. E cando falamos destas cousas, no *Fondo dos Espellos* revive a figura do querido Seixas, bo e xeneroso unido ás nosas vítimas.

Un frío día de xaneiro de 1969 encontrabámonos presos na cadea de Príncipe, Vigo, Antonio Bernardo Rubio e mais eu. Viñeron visitarnos algún dos tales amigos xesuítas. Consideradas as cousas desde hoxe, eles seguramente querían «convertir a Igrexa no Reino de Deus para anunciálo e realizalo na Historia»: aviso de que estas son palabras do título dun libro do xesuíta Ignacio Ellacuría, curmán de Xohana Torres e vítima da barbarie feixista en El Salvador.

O contacto ignaciano (e IV) (04.05.2013)

196

Á memoria de Joaquín Losada Espinosa, S.I., teólogo de Teilhard de Chardin, galeguista e fillo de Lousada Diéguez

Atribúeselle ao Concilio Vaticano II a espectacular viraxe á esquerda da porción máis significada da Compañía de Xesús. Eu penso que os xesuítas levaban ben tempo a preparar, pola súa conta, a manobra. Parece certo que, so o pontificado de Xohán XXIII e so o xeneralato do P. Arrupe, os xesuítas escenifican un seu peculiar *outing* e *seuaggiornamento* propio. O pensamento evolucionista do P. Pierre Teilhard de Chardin, desenvolvido no silencio que lle impuxera o Santo Oficio, estoupa coma unha luminaria cegadora. Jean-Yves Calvez, ignaciano bretón, xa editara en 1956 o seu volume catedralicio (adxectivo orteguiano) sobre a filosofía de Karl Marx. Nel define a noción de *Entäusserung* ou *Entfremdung* como o núcleo de diamante que une todos os posíbeis capítulos do pensamento marxista, superando o liquidacionismo fractante da Escola de Frankfurt.

Non hai moitos días que Francisco Sampedro, quen se interesou por Ignacio de Loyola a causa de Barthes, chamaba a miña atención sobre *Le marxisme* de Jean Guichard, ao parecer soldado tamén da Compañía. En canto a Charles Moeller, cuxa obra era famosa antes do Concilio, haberá que decer que ignoramos se el pertenceu ou non ás hostes ignacianas; en todo caso, os xesuítas protexérono e o mantiveron como profesor en Lovaina. Moito tempo antes de que Roncalli (diplomático vaticano e cardeal de mundo un punto escéptico) cubrixe a testa coa tiara pontificia, Charles Moeller ofrecéranos aquela obra en dous tomos sobre literatura europea do século XX na que se nos ensinaba a nós, vítimas do nacionalcatolicismo españolista, a respectar Bernanos como intelectual antifeixista e a descubrir un prodixio humano chamado Simone Weil. Simone, sempre á espera do desvelamento, coma Rosalía.

Eu estou convencido de que os xesuítas (ou os xesuítas hexemónicos dentro da súa particular sociedade) creron no triunfo do socialismo sobre o capitalismo nos días da Guerra Fría. A queda da URSS, con outros escuros desastres, non conseguiu quebrantar o noso optimismo; non sei se quebrantou o cálculo xesuítico. As bandeiras de Chávez estannos a lembrar decotío que a vella toupeira nunca cede ao letargo e que a soa alternativa á barbarie é o seu contrario.

Os xesuítas foron e son enxeados e odiados por bandos poderosos que alentan no interior da Igrexa Católica. Varios monarcas titulados de Católica Maxestade, cando non de Cristianísimo, desposuíron e expulsaron os xesuítas dos seus reinos. Tamén liquidou á Compañía ese mesmo Papa ao que os xesuítas lle deben obediencia cega segundo o seu derradeiro voto. Onte mesmo, Xohán Paulo II, polonés de interiores labirínticos e ánimo resentido, marxinou a Compañía dominado por un torpe anticomunismo revanchista.

Desde o século XVIII, os xesuítas perderon no mundo incalculábeis propiedades que nunca haberían de recuperar. Pero, unha e outra vez, souberon xurdir á superficie das augas turbulentas.

Hoxe, a Igrexa Católica agoniza. Despois do Cisma de Oriente, despois da Reforma Protestante, despois das secularizacións das Revolucións burguesas, que chegaron a expropiar ó Vaticano mesmo, o catolicismo perde cada día máis poder económico e político. Tamén perde poder simbólico e seguidores cegos. Os seminarios están baleiros e mingua o número de cegos dispostos a desempeñar os curatos parroquiais. E isto a pesar do desemprego. Todas as ordes relixiosas enmagrecen; algunhas extínguense. As clarisas de Tui, as beneditinas de Antealtares son a imaxe mesma da desolación da Europa católica; envellecen e morren nos inmensos mosteiros sen que lles nazan gromos de renovación. Os colexios das vellas ordes contrarreformistas e das ordes neocatólicas decimonónicas existen, si, pero xa non teñen profesores congregacionais. Alí ensinan e dirixen laicos. 197

Os xesuítas tamén devecen, tamén se encollen. Xa son só 18.000 teño entendido, e a orde débese valer desa concisa milicia para manter o funcionamento de 200 prestixiosas universidades e non sei se de 3.000 colexios no mundo. O Colexio Santiago Apóstolo, orgullo da Compañía e no que se educaron varias xeracións de fillos da plutocracia e da dereita de Galicia, está vivo pero nas súas aulas só explican segres asalarados.

O programa de expansión católica en América, Asia e África non chegou nin chega para compensar o abandono metropolitano da fe e da profesión relixiosa.

O Papa Woytila puxo de xeonllos o xeneral dos xesuítas, como fixo con Ernesto Cardenal, e humillouno: sen caridade. Logo entregou a nave a unha tripulación do Opus Dei, auxiliada dunha hampa do tipo Legionarios e cousas sen categoría. En canto a Ratzinger, unha vez sentado na imaxinaria cadeira xestatoria, moveu un dedo para derribar o portavoz Valls (Opus Dei) e pór no seu sitio un Lombardi ignaciano. Logo, ao se retirar ao silencio e posibelmente á angustia da reflexión lúcida, Ratzinger, celoso da integridade da súa fe até o derradeiro escrúpulo dogmático, fixo necesario para que á cabeza da que se chama a ela mesma Unha Santa Católica Apostólica Romana Igrexa se situase un xesuíta. De todos os corpos orgánicos de tal igrexa, a Compañía de Xesús é o mais san e seguro. É o que concentra no seu seo máis ciencia e mellor disciplina. Cando, hoxe, a Igrexa Católica se sinte desfalecer ou morrer, chama polos xesuítas antes detestados para termaren da pedra de Pedro. Seguirase esta esfarelado so o pontificado de Francesco? O temíbel «hombre de blanco» do poema de Lorca é hoxe un dos milites ignacianos fardados de negro. A loita contra a alienación relixiosa continúa.

Presenza e valoración sociocultural do sable (11.05.2013)

198

Hai moitos anos e, logo dunha tertulia nocturna de primavera en Goián, foi este cronista dar no establecemento dun tal señor Aristeo, anegrazado el e de falas graves como é uso no Baixo Miño. Guiábanos Eliseo Alonso moi ben asistido por Xavier Pousa. Alí comín por primeira vez sable, e el estaba en escabeche. Segundo aqueles expertos me dixeron, o sable é peixe que, por ter moita espiniña fina polo corpo adiante, mellora moito co escabeche. Carme Parada e Araceli Filgueira, nos seus libros de cociña galega, insisten en que a modalidade do escabeche favorece un mundo o sable. Ocúpase do sable Picadillo, tamén.

Estamos a falar dun peixe da familia *Clupeidae*, ao que tamén pertencen as sardiñas e os arengues propiamente ditos. Chega a medir medio metro de eslora. O lombo é azul verdoso e leva unhas moutelas a seguir das guelras. Pertence ao xénero *Alosa*, xunto con outras especies. O nome científico é *Alosa alosa* desde que llo impuxo Linneo no ano 1758. En canto ao nome vulgar galego, o máis difundido, concretamente no baixo curso do Miño, é *sable*, que os portugueses da ribeira contraria escriben *sável* mais pronuncian *sábel*. Seica no Ulla recibe o nome de *samborca*, que o FROM español propuxera como preferente para a comercialización. En castelán é *sábalo*, en inglés *shad*. Nalgúns sitios de Francia coñecen este peixe como *poisson de Mai*, porque sobel polos ríos na primavera. Isto é: pasa do mar aos ríos para desovar neles. Segundo me contan, os sables entran no Miño en cardumes de moitos exemplares, e son pescados coas redes de alcherife e outras artes que desde tempos inmemoriais se manexan neses barcos de proa rebirichada e corpo fino e esguío. Coido que en Tui só queda (vese sempre varado onda a ponte) un destes barcos de río ou barcos de alcherife. Na orela portuguesa mantense mellor o modelo.

Tiven estes días o privilexio de me sentar á mesa, cuns moi ilustres amigos, no restaurante dito O Cozinheiro, que abre as súas portas ao camiñante na freguesía de Verdoejo, concello de Valença do Minho. O patrón, de seu nome Nuno, serviunos un poderoso sable frixido con torradas de broa. De segundo prato, un arroz caldoso, como era de regra nos arroces da miña nenez de Ourense e segue a ser en Portugal. O arroz estaba feito coas guerlas do sable. Como o individuo era femia, tamén se cociñaran no arroz as millaras, ovas ou bragada do peixe. A palabra galega, *míllaras*, de uso plural e significado colectivo e abundancial, pódenos entristecer ao facernos pensar na case infinita cantidade de sables que se malogran en comelladas coma esta de Verdoejo. Con todo, é un milagre que os sables sigan acudindo á súa cita co Miño cada ano a pesares dos encoros que os maltratan.

O sable entra, si, cada ano polo Miño arriba, e tamén polo Ulla, onde recibe o nome popular de *samborca*. Ouvín decer que no Ulla só comen *samborca* os veciños de Carcacia, por outra banda moi expertos en lamprea. Parece que o sable é un peixe

pouco prestixioso socialmente nas mesas galegas. En todo caso, el aparece nas cartas dos restaurantes e casas de pasto da beira esquerda do Miño derradeiro. Salvo algunha excepción, como a do Aristeo de Goián xa mencionado, os establecementos galegos desprezan o sable. Debe de considerarse peixe de baixa condición: se cadra, en tempos, comida de probes.

Diciamos que Picadillo, en *La cocina práctica*, trata do sable, e aínda nos brinda dúas receitas para o preparar: cocido (ao «natural») e grellado. Escribe Puga e Parga deste peixe o seguinte: «El sábalo es un pescado que une a la ventaja de ser muy fino el inconveniente de ser muy escaso». Velaí a clave da cuestión. Realmente, o sable é fino pero non é escaso. Picadillo considérao escaso porque no seu tempo, coma no noso, non andaba nas prazas de abasto nin se comercializaba debido a ser un peixe mal considerado na comunidade. «Se queres ver a muller morta, dálle a comer samborca». Informa Anxo Angueira de que tal dito circula pola Terra de Iria. E X.L. Axeitos asegúrame que en Rianxo «samborca» é sinónimo de *ruín* e *sen nobreza*, aplicado a humanos.

Por fin: no río Miño, e cecais noutros, móvese un «bajel de prata» (Góngora) semellante ao sable pro máis cativo. Leva o nome de *sabela* ou *sabella* (con étimos diminutivos distintos). Esta última forma é, en portugués normativo, *savelha*. É a sabela ou sabella unha especie diferente do sable (*Alosa alosa*, L.) ou estamos a falar en espécimes máis novos da mesma especie? Gustaríame ser informado ao respecto por alguén que sexa sabedor.

RVB: radical e ben querido (25.05.2013)

Hai tempos estivo de moda falar da transgresión e superación dos xéneros literarios. Van intento, penso eu. Sempre houbo e haberá unha literatura, oral ou escrita, na que eu suxeito descubra a súa intimidade emocional. Cando isto ocorre estamos a falar de lírica. Se o autor narra, conta ou relata acontecementos externos a si, daquela estamos a falar de épica, en todas as súas formas posíbeis. Ora ben, na dramática, no teatro, non hai eu lírico nin narrador de sucedidos. O texto teatral é outra cousa. El ten que ser, forzosamente, oral e dialogado.

O texto teatral só existe cando o diálogo está encarnado en seres humanos aos que chamamos actores. Coas súas gorxas e cos seus movementos corporais representan, nun espazo eminente que non é deste mundo (isto é, nun escenario), a obra que un autor preparou para o acontecemento. Un público receptor asiste á representación mirando e escoitando. Todos os xéneros literarios poder ser transmitidos mediante a escrita, a excepción do dramático. O teatro comunícase, coa vista e o ouvido, a unha masa anónima de concitados. Porque o xénero dramático ou teatral necesita

dun receptor moi especial chamado *público*. Este ten que acudir a unha cita, a determinada hora de determinado día, ao revés que os lectores de versos e romances, que poden recibir a mensaxe literaria en absoluta soidade e no intre que cadaquén escolla. Os narradores da epopea primitiva e compositores da lírica cantada puideron ser substituídos por autores de libros. Homero converteuse, co paso dos séculos, en Tolstoi ou en Otero Pedrayo. O autor, ou autora, das cántigas populares anónimas foi capaz de chegar a ser Rosalía de Castro ou Hölderlin. Pero os personaxes de Esquilo ou Shakespeare encárnanse en actores que dialogan nun teatro do mesmo modo que os de Roberto Vidal Bolaño.

O que nos leva a anotar que os «oficios» de Vidal Bolaño (expresión feliz de Roberto Pascual) son absolutamente todos os do teatro galego. Naturalmente Vidal Bolaño é o Autor dun grande número de dramas. Pero a súa autoría é total, como era a de Deus no *Gran Teatro del Mundo* calderoniano. No só R.V.B. era autor do texto dramático senón que interviña en todos os elementos do acto teatral. Foi tamén actor e director de actores e actrices. Ideaba efectos especiais, proxeccións, bonecos, marionetas, músicas e todos os elementos accidentais ou prescindíbeis do teatro, segundo as necesidades de cada obra. As veces, ou case sempre, Roberto desdobra base e era tamén parte do público.

Relembro con deleitación o día de 1974 no que lin o manuscrito dunha obra titulada *Laudamuco, señor de ningures*, que resultou premiado en Ribadavia. Estaba o fascismo de Franco recibindo unha ofensiva múltiple por parte dunha resistencia na que se incluía o nacionalismo galego. Non ían tardar moito en ser mortos X.H. Baena, Sánchez-Bravo e X.R. Reboiras por un franquismo que se retiraba da Historia asasinando, do mesmo modo que entrara catro décadas antes en Galicia. Vidal Bolaño é o home de teatro galego da xeración dos mártires citados. O *Laudamuco* era unha brillante farsa que me trouxo á mente, cando a lin e cando a vin representada, os nomes de Ghelderode, de Arrabal, de Valle, de Brecht. Velaí un teatro de intención política nacional e antifascista que nada tiña que ver co socialrealismo carrillista que preconizaba a revista *Primer Acto* de Madrid, e tamén *Triunfo*. Isto era outra cousa. Este, o de Vidal Bolaño, foi desde 1974, un teatro revolucionario que necesitaba a Galicia humillada por séculos de colonialismo. O carrillismo non logrou facer triunfar a súa estética teatral en Galicia, por moito que o intentou por diversos modos. Vanguarda literaria e vanguardia política conviviron, de moi diversos modos que cada época ía esixindo, na obra de Roberto Vidal Bolaño.

A comunicación teatral ten unha historia diferente á da restante literatura. Mesmo, en sistema capitalista, sustentación económica do teatro é moi distinta da que posibilita a vida dos outros xéneros literarios. Neste caso, a historia do teatro galego contemporáneo desde o licenciado Feixóo de Araúxo a Roberto Vidal Bolaño, ten características específicas, cousa que todos os interesados na cuestión saben ben. Vidal Bolaño, no proceso colectivo do noso teatro galego, ocupa un lugar protagóni-

co. Tamén Vidal Bolaño ocupa un sitio senlleiro na agonía ou combate político pola emancipación colectiva de Galicia.

Ollos abertos de nenos mortos cravados nas salas do pazo (01.06.2013)

201

En Rosalía hai una inmensidade de mensaxes cifrados que os lectores de cada época e tendencia van convertendo en discursos. Como todo clásico, Rosalía fala para aquel que, no tempo dela, era lector futuro, alén de se dirixir aos contemporáneos. Rosalía e o lector futuro, separados pola morte, estabelecen contactos diferentes segundo sexa a época. Eu evoco a lectura de Rosalía da miña primeira mocidade, case adolescencia. Rosa era entón a musa do intimismo radical e da paixón existencialista. Non García-Sabell, non Ramón Piñeiro: foi o xenio poético de Luís Pimentel quen formulou en dous poemas prodixiosos o entendemento de Rosalía en tanto que pozo vivencial sen fondo. Pero Pimentel deixa entrar nun dos seus poemas dedicados a Rosalía as botas dun náufrago. Isto é, vaille abrindo a porta a unha interpretación social e política de Rosalía. Rosalía, pois, está de pé en Pimentel e chama polos mortos e os afogados. Estamos, agora, no momento no que Rosalía se ergue entre os defuntos para clamar Patria Popular.

Cómprense no ano en curso os cento cincuenta anos da culminación dos *Cantares gallegos* e da publicación destes en Vigo, imprenta de Compañel. Diversos acontecementos están a producirse en virtude de tal conmemoración. Un dos principais, a exposición titulada *No principio foi o verso* que terá as portas abertas até o 15 de agosto próximo. O comisario e deseñador da mostra, Pepe Barro, conseguiu fabricar un espazo máxico que nos traslada ao *Fondo dos Espellos* da nación. Manuscritos, fotografía, obxectos, mobiliario, pinturas, arrástranos ao vórtice da tormenta que en 1863 desfechou en Vigo Rosalía de Castro. Que ninguén procure aquí unha montaxe de paneis reprográficos cal soen ser na Galicia actual as exposicións referidas ao universo literario. Aquí están as cousas reais e tanxíbeis que os gardiáns da memoria nacional, singularmente a Academia Galega, conservan para o pobo poder recoñecerse a si mesmo.

Ninguén que ame Rosalía, que sinta curiosidade pola nosa historia, que respecte a lingua propia pode deixar de coñecer a exposición *No principio foi o verso*. Por moi erudito que alguén sexa en materia rosaliana non deixará, visitando a mostra, de aprender unha cuantiosa porción da cousas novas. De min sei dicirlles que o meu coñecemento de Rosalía e do seu tempo era menor cando entrei na Fundación Barrié de Policarpo Sanz para me mergullar na exposición que cando saín. De carácter labiríntico, un percorre e pérdese na exposición para, no percurso, resultar modificado finalmente.

As cousas, os obxectos, as crebas ou restos de naufraxio da vida e do tempo histórico de Rosalía de Castro, van na Barrié acompañadas dun discurso erudito e profundo. Parte este dun artigo do Álvaro Cunqueiro máis nacionalista, publicado en *El Sol* de Madrid en ocasión do referendo autonómico de 1936. Baseándose no discurso de ingreso de Otero Pedrayo na Academia Galega (esta institución domina por completo a mostra), Cunqueiro afirma: a Galicia contemporánea que aspira a ser dona de ela mesma e se gabe da súa lingua e da súa cultura naceu cos poetas do século XIX. Naceu principalmente con Rosalía de Castro. Naceu, por tanto, en Vigo, con *Cantares Gallegos*.

Follas Novas foi considerada en tempos como unha obra superior a *Cantares Gallegos*. Eran os tempos, antes mencionados, nos que se valoraba a Rosalía con ollos filosóficos e mesmo, nalgún caso patolóxico, heideggeranos. Logo viñeron os días nos que Rosalía foi vista á luz da poesía social independentista, fase na que aínda nos encontramos e nos encontraremos sempre, e do feminismo tamén social. E ben, a raíz desde aniversario que estamos a celebrar, estase a producir un movemento intelectual que proclama os valores actuais de *Cantares Gallegos* e vindica a súa excelsitude. Falabamos do texto introdutorio á edición crítica desta obra que Anxo Angueira acaba de asinar. Un chanzo fundamental desta reposición conceptual de *Cantares Gallegos* é o discurso da mostra que comentamos, *No principio foi o verso*, que reclama a nosa presenza na Fundación Barrié de Vigo. E non podemos deixar sen mención a preciosísima tradución que a poeta canadiana Erin Moure acaba de publicar (Xunta de Galicia e Small Stations Press, Sofía, Bulgaria, 2013) acompañada dun prólogo no que se defende a orixinalidade e actualidade do verso de *Cantares Gallegos*. Para Moure, os cantares de Rosalía tremelocen, ecoan, enléanse, desenléanse, moven, refractan (... *glint, echo, coil, uncoil, move, refract.*) Por parte, ela é a tradutora de Chus Pato ao inglés. E Moure apoia teoricamente a súa anovadora visita a *Cantares Gallegos* no pensamento de Jacques Rancière, filósofo marxista francés que fai parte do círculo internacional de colaboradores da revista galega *A Trabe de Ouro*. Brava Erin Moure! Todo vai encaixando.

Sobre o antigo sistema monetario ourensao (08.06.2013)

Cando eu era cativo, a unidade monetaria que rexía en Ourense era, naturalmente, a *peseta*, que se dividía en cen partes chamadas *céntimos* segundo o patrón do sistema métrico decimal daquela imposto en toda Europa a excepción da Grande Bretaña. Ou polo menos isto é o que os nenos aprendiamos na Enciclopedia (tres grados).

Aproveito para advertir que se acha moi divulgada a especie de que os meniños de posguerra estudabamos os elementos da ciencia e da cultura nunha chamada *Enciclopedia Álvarez* e os fundamentos da relixión oficial do Estado no catecismo

do que era autor un tal Padre Ripalda. E posíbel que tales textos lles fosen prescritos aos nenos de España dos anos corenta; pero, aos nenos de Ourense, non. Os nenos de Ourense eramos introducidos nas ciencias a través das leccións contidas na magnífica *Enciclopedia* de Dalmau Carles e chapábamos de memoria, na escola e na catequese parroquial, o *Catecismo de la Doctrina Cristiana* do Padre Astete, que estaba redactado nun castelán arcaico e por veces incompresíbel. Ao tempo, nalgúns centros escolares os nenos lían en alta voz *El libro de España* de Edelvives mentres, noutras escolas, outros nenos tiñamos o privilexio, case republicano, de nos iniciar na lectura vocal con *Corazón*, laico e tenro, de Edmundo de Amicis. Pero voltemos á peseta.

Diciamos que a peseta era a unida de monetaria oficial que circulaba en Ourense de maneira regular. Orabén, as xentes daquela cidade e daquela época remota manexaban na práctica os asuntos económicos usando de unidades monetarias complexas, ideais, invisíbeis e intanxíbeis. Estas eran, a saber: o *peso* (dito, en castelán, *duro*), o *real* (plural, *reás*), o *can* (en castelán do Parque de San Lázaro, *perro*) e a *cadela* (en castelán ídem, *perra*). O *peso*, en fala argótica, era *pavo*.

No resto de Galicia, e aínda de España, funcionaba a mesma moeda misteriosa aínda que con variantes locais. De xeito que o *can* e a *cadela* de Ourense convertíanse en *mota grande* e *mota pequena* en Ferrol, para pornos un caso. Para pór outro: o mesmo *can* recibía os nomes de *pataco* ou *patacón* en boa parte do País. Mais de tal variabilidade terminolóxica, que non cambiaría, fun sabedor máis tarde, cando eu xa non era un meniño.

Tendo a peseta oficial como patrón fixo, os valores do antigo sistema monetario ourensao eran estes: O *peso* valía cinco pesetas; o *real*, vinte e cinco céntimos; o *can*, dez céntimos; a *cadela*, cinco céntimos.

Os aldeáns e os tratantes de feiras e mercados eran portentosos establecendo os prezos de vacas, porcos, cabalos, en *reás*. Os nenos pediamos na lbense xelados de «un real» (raras veces de dous). Un alfarrabista, traficante en libro vello e descambiador de novelada viguesa de Rodeo, era moi popular en Ourense e recibía o alcume de «Don Paco Tres Cadelas». No primeiro tramo da miña vida nunca ouvín a ninguén decer «vinte e cinco» nin «cen pesetas». Ourense só sabía falar de «cinco» ou de «vinte pesos».

Por aquel tempo, as xentes ourensás de media acomodación e os arraianos en xeral andaban moito por Portugal. Cando os de Ourense viaxaban a Chaves, a Áncora ou a Valenza (diciáase moito así) volvían queixándose moito de que aos portugueses non habían quen os entendese ao se tratar de cartos. Seica os portugueses, no canto de falaren en escudos e en céntimos, como ordenaba a adhesión ao sistema métrico da república veciña, persistían en referirse a *contos*, a *tostões*, ou a *reis*, moedas que carecían de substancia real (neste caso, tratamos de realidade).

En canto ao diñeiro contante e soante, no Ourense, na Galicia e na España franquista dos anos corenta, circulaban billetes de banco impresos en moi mal papel que ían de unha peseta a mil pesetas. En pezas metálicas, había as propias da época, dunha materia semellante ao aluminio, cos símbolos do réxime, de cinco (cadelas) e de dez (cans), céntimos. Aparecía a «rubia». Tamén circulaban moedas de cuproníquel, furadas polos medios con valor de vinte e cinco céntimos (real). Destas coñecíanse dous tipos: as republicanas, cunha espiga gravada e imaxinería do tempo de preguerra, e as que, xa fascistas, ostentaban a imaxe das carabelas dos descubrimentos. Por iso, as moedas furadas de cuproníquel, eran chamadas por nós *carabas*. De aí a expresión surrealista: *isto é a caraba en bicicleta*. Aínda máis; sobrevivían na miña infancia moedas de cobre da época da Restauración monárquica. Habíaas de dez e de cinco céntimos. Estas moedas de cobre tiñan acuñado, co escudo de España, un león, grande nun caso e pequeno noutro.

Naturalmente o humor popular degradou o orgulloso león monárquico en *can*, nun caso, e en *cadela* noutro. Dinme que aínda hai hoxe quen bota *cas* ou *patacóns* de cobre na pota onde se coce o polbo par lle dar o sabor ao caldeiro dos arraiais e feiróns de antano.

Peixe-sapo contra Alphaville (15.06.2013)

Hai cousa de dous meses entramos no Niccola, que como saben é o café máis antigo de Lisboa. Frecuentouno Manuel María Barbosa du Bocage, fino e duro poeta arcádico do pasar melancólico do século XVIII ao XIX. A evolución do café foi fixada en formas *deco* na década salazarista dos trinta. Dado que a cervexa Superbock é a preferida na provincia do Minho (Lisboa é territorio Sagres) eu diríxome así ao camareiro:

—Há Superbock?

—Apenas imperial —respóndeme.

Calquera vigués de mediados do século XX comprendería o diálogo. O empregado diciame de forma concisa que só tiñan Superbock de barril ou sexa de presión. Houbo un tempo no que nas grandes cervexarías de Vigo, e en todos os cafés, recibía o nome de *imperial* un vaso de cervexa de barril menor que o *bock*. O propio ocorría en Portugal. Mesmo na Praza da Liberdade do Porto había un famoso café (hoxe convertido en hamburguesaría) chamado Imperial.

A palabra *imperial* desapareceu para sempre do léxico dos galegos, do mesmo modo que pasaban á historia as velas cervexarías de Vigo, como foron o *Victoria* de Policarpo Sanz ou o *Joaquín* do Areal. Permanece a verba *imperial* ao Sul do río Miño

para referirse á cervexa tirada a billa. Permanece a verba en Lisboa «sobre lo mar», que dicía Joan Zorro.

Acabo lle dar un repaso a *Alphaville*, a película de ficción crítica e anticipativa que un cineasta da miña xeración, Jean-Luc Godard, dirixiu con éxito nos círculos da cultura esixente; en 1965. Sempre terei na memoria, no *Fondo dos Espellos*, o rostro patibulario de Eddie Constantine e o encanto alienado de Valerie Boisgel a se moveren no ámbito perfecto e abafante de Aphaville. O caso é que o Poder de Alphaville determina continuamente a supresión de palabras e das ideas ou significados que as habitan. «Cada día desaparecen do dicionario algunhas palabras; é que elas están malditas» –di alguén nun paso da película.

Na miña infancia e mocidade, había *bistés* e *costilletas*. Hoxe esas palabras desapareceron das falas correntes de Galicia e foron substituídas por *filetes* e *chuletas* ou *chuletons*. Nos bos restaurantes do Sul de Galicia ofrecíase sempre o bisté e a costeleta de Moaña. A extinción destas palabras, antano cargadas de prestixio social, e a súa substitución por outras produciuse de xeito moi rápido, como ordenado polo poder. Hoxe haberá persoas que non lle encontren graza á cántiga que reza: «Que ricos son las patáqueles/fritidas con los bistéqueles». Existe na Rúa Real de Vigo un veterano restaurante e taberna chamado *Fai bistés*. Presumo que moitos dos seus actuais seareiros ignoren o significado do nome da respectada casa de comidas. Por Mos era ben coñecida a taberna da Costilleta, nome que podería resultarlle opaco a algunhas persoas novas.

No terreo da culinaria, hai que sinalar que un grande número de peixes ben apreza-dos por nós perderon o seu nome galego. Alguén, seguramente con moito poder, maldixo os nomes destes peixes. Así o *peixe-sapo* ou *rabada*, o *robalo* e a *robaliza*, o *rapante* ou *meiga*, ou ben desapareceron ou ben están a punto de facelo. Non procurades estes peixes nas prazas de abastos nin nas cartas dos restaurantes. Se queredes comelos tendes que pedir, respectivamente, *rape*, *lubina*, *ougallo*. Os fabricantes de conserva de peixe, borrarón a *xouba* ou *parrocha* das súas latas e, no lugar dela puxeron *sardinillas*. En canto ás *luras*, elas están a ser expulsadas da mesa polos *calamares*, xa hai moito tempo e, máis recentemente, polo *chipirón*.

E claro que, en varios destes casos, se trata dunha castelanización ou pretensión de desgaleguizar o nome do peixe. E a cousa vén de vello. Por exemplo: o peixe que sufriu a primeira agresión castelanizadora dura foi a *pescada* (ou *pixota*), que chegou a ser case totalmente chamada pola xente *merluza*. Outras veces, como é o caso da *vieira*, os axentes desgaleguizadores encóntranse en dificultades pois tales moluscos carecen de calquera nome en castelán e non é o caso de lle chamar á *vieira*, digamos, *coquille de Saint Jacques*, que é como a coñecen en Francia os máis expertos gastronomos especializados en froitos do mar. E, en parte, é así como lle chama Proust.

A colonización de Galicia e a humillación que sofren os galegos amósase de mil maneiras. *Sardinilla* en lugar de xouba ou parrocha! Estamos nunha Idade de Ferro!

206

Verbas que se esvaen: «fonda» (22.06.2013)

Falabamos eiquí das palabras que desaparecen e son substituídas por outras. Parece que os nomes que indican parentesco son os máis resistentes á mudanza e que aqueles que se moven no campo do prestixio e do poder social tenden a ser móbiles. Un lector pregúntame pola palabra *fonda*, que el dá, con acerto, por desaparecida ou case. Os lugares onde as persoas pernoctan ou se alimentan fóra do seu propio domicilio son designados con nomes que frecuentemente, e debido a mutacións no prestixio social, son substituídos por outros. Así, *hostal, pousada, hostería, venda, mesón, restaurante, taberna, hotel, motel, pensión* e outras. E non esquezamos «Hai camas», «Viños e comidas», «Casa de comidas».

Sendo eu rapaz, aínda se falaba en *fondas*. Eran elas lugares nos que se alugaba un cuarto e/ou se comía. En Celanova chamábanlle *fonda* ao establecemento que Celso Emilio Ferreiro inmortalizou como Taberna do Galo, por exemplo. En Pontevedra aínda sentín falar da Fonda da Estación, onde seica se comía moi ben e onde non daban camas. Ao revés da Fonda da Alicia, na Rúa de Reza de Ourense, casa que daba durmidas ao viaxeiro pero non de comer.

Sobre 1960 viaxei eu de Vigo a Sevilla en tren, por Salamanca e Estremadura abaixo. O tren facía un alto en Plasencia que se denominaba «Parada y Fonda». Os viaxeiros que o desexaban, pasaban á fonda da Estación e comían o prato do día (lembro uns feixóns con chourizo que non estaban mal). O tren pitaba e as xentes volvían aos vagóns para seguir a interminábel ruta. Chegados a Llerena (o pobo de Perozo), aquel tren morría e, como era noite, os viaxeiros escollían para durmir ou ben a sala de espera da estación ou ben unha das moitas fondas da vila. Ás seis da mañá un mozo petaba nas portas e acordaba os transeúntes, os cales montaban noutro tren que os conduciría a Sevilla. Lembro que naquel vagón de terceira ouvín cantar moi bo flamenco.

A palabra *fonda* tivo moi curta vida en Galicia e en España. Parece que apareceu a finais do século XVIII. Nos anos dez do século XXI, só coñecen a palabra *fonda* algúns vellos coma min. Para Joan Corominas, a verba é de orixe inmediata francesa; remotamente, árabe (*fúndaq*).

Outra etimoloxía, se cadra popular e insegura, é a que propuña Juan (non aínda Joan) Cortada, un fino articulista que facía as delicias dos lectores dos xornais de Barcelona entre 1838 e 1868. Este Cortada, a quen debeu de ler con moita atención Josep Pla, é un cronista de costumes que, entre outras miudezas, se foi ocupar das *fondas*. Comeza así o seu artigo titulados «Una fonda» (*Diario de Barcelona* 29.VI.1839):

Los hijos de esta ciudad (Barcelona), empeñados en ensalzar todas sus glorias, quieren que la primera fonda que se ha conocido en el mundo, o a lo menos en España, sea la que hay en esta ciudad, conocida hoy con el nombre de «Fonda de Santa María». Se fundan para esto en que esta casa está honda, fonda en catalán, y en que al principio se llamó la casa fonda, y que de aquí tomaron nombre todas las casas en que se hospedan los forasteros, llamándoles fondas.

A gloria dos articulistas de xornal soe non durar. Pensen que queda da memoria de Umbral en Madrid ou cantas persoas coñecen hoxe, non sendo eruditos, a obra xornalística de Xosé María Castroviejo. Borobó está a reclamar a edición do *Corpus Boroborum* pois el vai deixando de estar presente. O Cunqueiro dos xornais renace, pro só cando se reeditan os seus artigos en libro, cousa que non se fai cos de Otero Pedrayo. Juan Cortada tivo a sorte de que unha colección dos seus artigos de *El Diario*, de *El Telégrafo* e de *La Imprenta* (de Barcelona) foron recolleitos en libro na Biblioteca Clásica Española de Cortezo (Barcelona, 1890). Dita colección tivo moito éxito (José, non Josep, Yxart dirixíaa moi ben) e hoxe figura en todas as bibliotecas públicas de España. E alí o está, o humilde Cortada, xacendo á sombra de Cervantes e en compañía dos clásicos casteláns todos, polo que non resulta difícil dar con el cando un vai, poño por caso, de Frei Luis de Granada a Agustín Moreto. Os editores cataláns sempre foron moi habilidosos para conseguir que os lectores de fóra do Principado coñezan a súa xente.

Duelo de Penélopes (29.06.2013)

O Día das Letras Galegas do ano que vén estará consagrado á memoria de Xosé María Díaz Castro. Supoño que os académicos, os críticos, os activistas culturais de todo tipo, incluso os poetas, iran emborcar todas as súas capacidades e enerxías na figura deste autor, por moitos conceptos, senlleiro e xurdio.

O canon vixente que xerarquiza a literatura galega considera que Díaz Castro ocupa os lugares máis altos da lírica do século XX. Para determinado círculo de lectores, isto vén sendo así desde, digamos, 1954. Eu inclúome en tal círculo de lectores.

A aparición e asentamento de Díaz Castro nas letras galegas ten unha historia que eu me comprazo en resumir de seguido.

Pasou case desapercibida a edición das dúas primeiras entregas poéticas do noso poeta, unha en galego e outra en castelán (ambas na editorial Celta de Vilagarcía en 1946). Trátase de *Nascida dun sono* e de *El cántico de la ciudad*. O primeiro texto foi premiado no certame poético da cidade de Betanzos. Teño idea de que a raíña daquelas xustas poéticas fora Carmencita Franco, filla do Energúmeno.

En 1949, e achándose xa radicado Díaz Castro en Madrid, encontráronse Ramón González-Alegre e Aquilino Iglesia Alvariño na Alameda de Pontevedra. Seica o noso

amigo berciano andaba á procura de novas voces poéticas para a revista *Alba*. Don Aquilino, entón, recomendoulle moi vivamente a Díaz Castro. Deulle a súa dirección: Doña Urraca, 19, principal, Madrid.—Alí vive (dixo Iglesia Alvariño) un grande poeta galego actual: Xosé María Díaz Castro. González-Alegre púxose axiña en contacto con Díaz Castro. Este publicaría en *Alba* parte importante da súa obra poética en galego, e tamén poemas en castelán (estes menos valiosos). O que quer decer que os lectores de poesía galega, a través de *Alba*, entraron en contacto con X. M. Díaz Castro nos primeiros anos cincuenta.

En 1954 a Colección Huguín de Pontevedra (dirixida por Luciano del Río a editada por Sabino Torres) publicou un volume de González-Alegre titulado *Poesía Gallega Contemporánea*. Nel, o autor esténdese co precisión e afecto sobre a poesía de Díaz Castro. Como se quixera pór nos beizos do lector para lle espertar a gula, González-Alegre reproduce íntegro o poema *Penélope* que moitos consideramos un pícaro das nosas letras. Así que o libro de González-Alegre constituíu un chanzo importante no recoñecemento da poesía de Díaz Castro.

Un dos admiradores da poesía que Díaz Castro ía diseminando en *Alba* era F.F. del Riego. Este sacou en 1956 *Escolma de Poesía Galega*, T. I. V. *Os contemporáneos*, Galaxia, Vigo. Incluíu todos os poemas galegos que Díaz Castro publicara en *Alba* e non lles sei se algún inédito. A enorme difusión da *Escolma*, obra compartida con X.M. Álvarez Blázquez, conseguiu que o coñecemento e a aceptación de Díaz Castro se estendesen máis e máis.

Dado que Galaxia era resistente a publicar obras poéticas, Del Riego usou de toda a súa enerxía e influencia para que a editorial sacase á luz un libro de Díaz Castro. Este, co título de *Nimbos*, apareceu nas librarías o ano 1961. Os lectores admiradores do poeta, que en tempo eramos lexión, ficamos unha miga decepcionados. Case todos os poemas de *Nimbos* apareceron anteriormente en *Alba* e na *Escolma*. Desde logo, os mellores éranos ben coñecidos. Con todo, foi unha festa poder enxergar reunido o corpus poético galego de X.M. Díaz Castro. A partir de 1961, o coñecemento público do poeta de Guitiriz ancheou. En todas antoloxías que se foron publicando habían de figurar sempre poemas de *Nimbos* e, singularmente, *Penélope*.

En fin, tiña que chegar unha nova xeración que viñese relevar os seguidores primitivos de Díaz Castro. O acontecemento visualízase cando Luís González Tosar, en 1983, inspirador principal da *Dorna* de Compostela (Universidade), toma conta do poeta d'Os Vilares e estampa naquela revista poemas inéditos. No día de hoxe, tanto no Guitiriz natal do poeta coma na totalidade de Galicia, nótase que hai sede de Díaz Castro. Ogallá que os estudosos arrequenten o volume da súa obra e acerten nas súas análises críticas.

NOTA. Na citada *Escolma* de Del Riego inclúese un poema inédito de Cunqueiro que rompe así: «Pende en que pende Penélope pensativa/ perdo novelo nove a novamentos canto...». Unha alfaia. En tal

compañía figura o *Penélope* de Díaz Castro: «Un paso adiante e outro atrás, Galiza». Inmortal, sen dúbida. Duelo entre Penélopes. Velái un tema de ensaio para algún crítico mozo con desexos de asaltar os palacios de Ítaca e colaborar no exterminio dos badúas cativos.

209

Da Gallaecia orixinal (06.07.2013)

Se ollamos no máis *Fondo dos Espellos*, veremos que noso País foi identificado como tal polos xeógrafos do Mundo Antigo. Así ocorre nas obras do romano Plinio e do grego Estrabón. Na lingua do primeiro a nosa terra recibiu o nome de *Callaecia* e as nosas xentes o de *Callaici*; na do segundo, o País aparece como *Kallaikía* e os seus habitantes eran os *Kallaicói*. Ana María Romero e X.M. Pose Mesura son autores dunha moi interesante compilación das citas que os autores clásicos fan de Galicia e dos galegos.

Tras a conquista romana, a consoante inicial do nome da nosa Patria foi sonorizada e pasou de *Callaecia* a *Gallaecia*. Para J.J. Moralejo e para outros observadores do pasado, isto ocorría porque os romanos acharon semellanzas entre os nosos ancestros e os habitantes da Galia e da Galatia. Isto equivale a decer que os consideraron semellantes ás xentes do mundo celta continental. Dominación dos torques!

Moi recentemente, o historiador J. A. Balboa de Paz fixo pública a descuberta, nun castro berciano próximo a Bembibre, de certa *tessera* ou plancha de bronce (semellante á de Castromau) datada no 14 e 15 de Febreiro do ano 15 a. C. Tal documento é un edicto que Augusto, o primeiro emperador de Roma, promulgou en Narbona. O edicto refírese ás xentes dos castros galaicos chamados Paemiobriga e Allobriga. E ben, en tal texto decatámonos de que naquela data xa había aquí unha provincia romana pero esta non se chamaba *Gallaecia* nin *Callaecia*. Augusto dálle o nome, até agora descoñecido, de *Transduriana Provincia*. Isto é: a provincia que un encontra ao cruzar o río Douro.

E ben, porque Augusto non lle chamou *Gallaecia* ou *Callaecia* e esta circunscrición administrativa cando sabemos que tal era o nome que se lle daba no mundo romano? Non sei, pero puido tratarse dunha especie de castigo inflixido polo Emperador a unhas poboacións que se resistiron con ferocidade a Roma. En todo caso, o nome de *Gallaecia* reaparecería de forma oficial uns 300 anos máis tarde para non eclipsarse nunca máis.

Efectivamente, Diocleciano (284-305), home de estado sumamente competente, estableceu unha *diocese* á que chamou Hispania, a cal se dividía nas seguintes provincias: Lusitania, Tarraconense, Cartaxinense, Bética e *Gallaecia*. Observen vostedes que todos estes nomes desapareceron e se perderon no máis *Fondo dos Espellos*. A excepción de *Gallaecia* (hoxe Galicia) e de Hispania (hoxe España). Estes dous nomes persisten.

Ou dito doutro xeito: centos de anos antes de que aparecesen no mundo os nomes de Castela, León, Aragón, Cataluña, Navarra, Portugal (e non digamos nada de Euskadi), xa a nosa Patria se chamaba como hoxe: Gallaecia ou sexa Galicia. Se na legalidade constitucional de hoxe Cataluña, Euskadi e Galicia reciben o nome de «nacionalidades históricas», a nosa é sen dúbida a máis «histórica» de todas (e con diferenza).

Non hai imperio que dure eternamente, non sendo, se cadra, o Imperio chinés. E no ano 412 apareceron no noso País, os suevos, xermanos procedentes do Danubio medio que o seu rei Hermerico guiaba con prudencia e habilidade político-militar. Os suevos establecéronse na Gallaecia e aquí fundaron un reino que durou até o ano 585. Pódese decer que o suevo da Gallaecia é o primeiro reino que se constitúe en Europa como tal nos días de arruína do Imperio Romano de Occidente. Segundo historiadores como Pablo C. Díaz, especializado no período de que tratamos, a Gallaecia aínda permaneceu como territorio autónomo baixo o dominio dos Visigodos deica o ano 711.

Eis, pois, o nome de Gallaecia que abandona o mundo antigo e entra, intocado, na Idade Media mentres os nomes das restantes provincias romanas se extinguen e só permanecen na memoria histórica.

Na semana que vén remexeremos nos derradeiros ciscos no *Fondo dos Espellos* para procurarmos o nome e a realidade de Galicia nos tempos medievais. Moi especialmente habemos referirnos a Galicia no mapamundi dos Beatos hispánicos que foron moi ben estudados por F. J. Ocaña Eiroa. Se temos espazo e tempo, veremos como o nome de Galicia atravesou as idades Moderna e Contemporánea até chegar ao día de hoxe.

Galicia perenne (13.07.2013)

F.J. Ocaña Eiroa («El nombre de Galicia en los mapamundi de los Beatos», en *Abrente*, Coruña, 2013) ensínanos que San Isidoro, sabio máximo do mundo visigodo, perpetuou o nome da Gallaecia (xunto con Hispania ou Spania) no mapamundi que inclúe nas súas influentes *Etimoloxías* (627-630). Ocaña acha tamén nos mapamundi dos «Beatos» unha presenza protagonista da Gallaecia en todas as copias conservadas, que van do século X ao XIII. Convén lembrar que o nome de persoa Beatus foi frecuente na alta Idade Media; tanto, que de *posesores* así chamados proceden os diversos topónimos Beade que existen en Galicia. E ben, certo Beatus de Liébana escribiu polo ano 776 uns *Comentarios á Apocalipse* e nas copias desta obra aparece cartografía arcaica na que o nome de Gallaecia aseñorea a paisaxe toponímica de Iberia e do Mundo. Por outra banda, témoslle lido a autores solventes que os historiadores árabes da época califal, así damascena como cordobesa, chamaban Galicia a todo o territorio Cristián da Península Ibérica.

Nos inicios da Idade Media hai un tempo no que case todos os nomes das provincias romanas (Cartaxinense, Bética, Tarraconense, Lusitania) se esfuman e os novos topónimos territoriais (Aragón, Cataluña, Navarra, León, Castela, Portugal) aínda non apareceron. Alpeira, si Asturias. Neste intre escuro os nomes de Hispania e de Gallaecia consérvanse intactos.

O reino de Gallaecia (no século XIII será Galiza, en galego) sofre unha grave amputación cara 1140, cando o mozo Afonso Henriques se levanta como rei de Portugal; ou sexa, da porción de Galicia que vai do Miño e do Castro Leboreiro ao Mondego e aínda máis ao Sul. Portucale, nome que designaba a cidade do Porto apenas, será o reino recién nado e que é hoxe a República Portuguesa. Xamais choraremos suficientemente a secesión meridional da Gallaecia que deu lugar a Portugal. Con dó ollamos os límites e marcos que hoxe separan Galicia de Portugal e vemos nesa raia a fronteira consolidada máis antiga de Europa.

Galicia, a partir do século XII, convértese nun reino que será marxinalizado durante o resto da Idade Media e nas Idades Moderna e Contemporánea. Galicia conservou o carácter de Reino pero estaba, máis e máis, sometida ao dominio castelán. Entre tanto, a Galicia do Sul, xa para sempre chamada Portugal, expandía e aseguraba o seu imperio por África, Asia, América e Oceanía.

Logo, a existencia de Galicia e do seu nome viuse ameazada pola política liberal xacobina e bonapartista. A principios do século XIX todo conspiraba para que o vello nome do Reino, e o Reino mesmo, fose sacrificado en aras da Razón e do Progreso. Había que facer desaparecer Galicia dividíndoa nunhas provincias estancas e dependentes radialmente de Madrid, capital de España. Eis o centralismo burgués que pretendía disolver Galicia nuns departamentos ou provincias abstractos e ahistóricos. Coa implantación das catro provincias actuais de Javier de Burgos (1833) consumouse o atentado contra o nome e a existencia de Galicia. Na Restauración, perfeccionando as deputacións como centros de cacicado, a burguesía contrarrevolucionaria case fixo desaparecer a identidade política de Galicia. Era o tempo dos Bugallal, do Cuco de Lourizán, do realismo constitucional (Constantino Bértolo) de Doña Emilia.

Foi entón cando os nacionalistas (desde a revolución de 1846) correron a rescatar Galicia cun programa revolucionario e progresista. Chegados ao século XX, o estatuto de autonomía de 1936 viu significar unha elemental, pero esperanzada, recuperación da substancia política de Galicia; Franco aniquilou aquel horizonte de utopía acadábel. Ao mataren Alexandre Bóveda mataban tamén o nome de Galicia. Durante os anos franquistas Galicia non existiu máis que nas mentes e nos sonhos dos galegos leais. Daquela, as empresas capitalistas substituían nas súas razón sociais, nos seus acrónimos e siglas, o nome de Galicia polo de Noroeste (FENOSA, ASTANO, Cementos del Noroeste). Os historiadores e arqueólogos esquenceron a vella Gallaecia

e, pedantemente, referíanse apenas ao «Noroeste Hispánico». Hai quen continúa a facer tal.

212 Na sombra, na ilegalidade, nas cadeas, no exilio, milleiros de galegos (incluídos os comunistas do Exército Guerrilleiro) insistían na pertenza a unha entidade que se negaba oficialmente: Galicia. Ora si, a entidade negada reaparece á luz da Historia, aínda que de xeito insuficiente e modestísimo, no estatuto de autonomía de 1981. Con este estatuto haberá de novo unha Galicia política. E tal Galicia, nos textos oficiais, será definida como nacionalidade histórica. Pero, algún de vostedes viu ou ouviu que Rosón, Albor, Fraga Iribarne, González Laxe, Touriño ou Núñez Feixóo se referisen a Galicia como nacionalidade histórica? Un día trataremos no asunto.

Homenaxe a Margot Sponer (20.07.2013)

Antón Figueroa acaba de sacar á luz, nun ensaio impresionante, a figura de Margot Sponer (*A Trabe de Ouro*, núm.93, 2013). Ela, nada en Alemaña no seo dunha familia de observancia luterana o ano 1898, sentiuse chamada ao universo da filoxía románica. Traballou na Friedrich Wilhelms Universität (Humboldt Universität despois da liberación de Berlín polo Exército Vermello) con Ernst Gamillscheg. Este romanista austríaco, autor da famosa *Romania Germánica*, tiña moito en conta a aportación dos suevos ao léxico e á onomástica do galego, como xa fixera Meyer-Lübke, ao revés de Joseph M. Piel, quen non coñece outra clara de interpretación dos nosos xermanismos que a que proporciona o gótico. Margot sentíase atraída polo catalán, polo occitano e por suposto, polo galego, lingua que consideraba separada do portugués. Ela escolleu como tese de doutoramento a análise e lectura dun feixe de documentos en galego arcaico: *Altgalizische Urkunde*, Berlín, 1935. O ano anterior publicara en Barcelona, *Documentos antiguos de Galicia*.

Vicente Risco conta con verdadeira graza o seu encontro con Margot Sponer na aula 100 da berlina Friedrich Wilhelms Universität. Ela sae, rematada a clase, moi leda. Loce vestido azul con colo de «pelerina». Fala moi animadamente cun alumno chileno. Únense ambos a Risco a saen todos tres á Unter den Linden, no tempo en que Hitler aínda non mandara cernar os tileiros que lle dificultaban os desfiles entre a Alexanderplatz e a porta de Brandeburgo. Eu imaxino os tres pasando onda as estatuas de Wilhelm von Humboldt, fundador da filosofía da linguaxe, e do seu irmán Alexander, o home que mediu o planeta Terra. No Berlín republicano trataron moito a Margot Sponer, Felipe Fernández Armesto —(Augusto Assía)— e Lois Tobío. Ambos estaban, ao tempo, envelenados polo marxismo e pola psicanálise, en palabras de Vicente Risco.

Tras do ascenso dos nazis ao poder, Gamillscheg sufriu persecución. Máis tarde, a Falange entra, a través dun tal Teodosio Noeli, nos estudos alemáns de español e

portugués. Margot Sponer, encargada de curso, é expulsada da Universidade. Gañará a vida como tradutora. Non se sabe como, pero parece que Sponer entra nas redes da Resistencia antinazi. Aparece relacionada con personalidades militares implicadas no grande atentado a Hitler. Conecta, nos anos corenta, cun membro da resistencia francesa, Bernard Morey, que se encontra preso nun campo alemán. Fálase de que viaxa a España franquista encargada dalgunha arriscada misión.

Segundo demostra documentalmente Annette Vogt, Margot Sponer é destinada nun piso de Berlín o 27 de abril de 1945 por tres suxeitos que vestían o uniforme da SS. Ao día seguinte estes regresan para rexistrar os seus papeis e anuncian aos veciños que ela xa non está viva. Segundo testemuñas francesas, os nazis matárona a brosa. Bernard Morey é explícito: «decapitée á la hache». A decapitación con machada é un procedemento de execución medieval que a barbarie nazi recuperara. Hitler suicidouse o día 30 de abril e Berlín rendeu-se o 2 de maio.

O que levo escrito sobre Margot Sponer está tomado do traballo de Antón Figueroa que citaba ao comezo. Quen queira afondar no asunto deberá ir á fonte.

Remata así Figueroa o seu ensaio:

Aquela Margot Sponer -leda e rideira-, extravertida e servizal, que recibía os galegos que pasaban polo Romanisches Seminar en Berlín a que comezara a súa carreira neste país estudando a lingua galega na súa fala e nos documentos con minuciosidade e rigor, foi tamén unha persoa cuxa integridade moral a levou a un combate consciente que moi poucos naquel contexto da Alemaña fascista se atreveron a asumir e que lle custou a súa vida. Merece quedar entre nós a súa memoria.

Por que non unha homenaxe da filoloxía galega actual a Margot Sponer?

No Espolón do Sar (27.07.2013)

Hai un paseo do Espolón en Ourense, outro en Celanova e outro en Padrón. Non sei de máis Espolóns en Galicia nin fóra de Galicia. O de Ourense elévase sobre a Praza Maior e foi finamente evocado por Otero Pedrayo como lugar central da maledicencia mesocrática da cidade todo ao longo do século XIX. O de Celanova imita algo ao da capital provincial e representa unha amosega do urbanismo que fixo da vila o que ela hoxe é nos días seguintes á expropiación do convento beneditino. En canto ao Espolón da vila padronesa, tamén constitúe unha elevación, mais non sobre unha praza, senón sobre o río Sar. O de Padrón é un belo paseo beirado de pradairos mansos moi vedramios. Desde hai anos coma area (non sei cantos) os grandes acontecementos da vila do Sar teñen como escenario o seu Espolón. Hoxe, este espazo está presidido polos monumentos a Rosalía de Castro e a Camilo J. Cela. Os Espolóns de Padrón, de Celanova e de Ourense son ámbitos literarios embebidos de memoria simbólica. Non sei por que Ourense, a cidade máis novelada de Galicia, e Padrón e Celanova,

lugares de máxima concentración poética e literaria en xeral, dispoñen todas tres e cada unha dun Paseo do Espolón.

214 A palabra *espolón* é un castelanismo introducido en Galicia segundo penso, na Idade Moderna. Entre as súas acepcións áchase a de «contraforte» dun muro ou fortificación, o que val para os Espolóns de Celanova e Ourense, e máis a de «muro ou malecón que defende un territorio das augas dun río ou do mar», que lle acae doadamente ao de Padrón. Remotamente, o étimo remóntase un *sporon*, «espora para picar o cabalo», que deixa descendencia en todas as linguas xermánicas e, desde elas, nas románicas que agora teño en mentes.

Estivemos días atrás na vila Padrón para conmemorar un acontecemento binario que se representou no Espolón en 1957 e 1958. El foi a inauguración do monumento a Rosalía de Castro, primeiro, e a homenaxe nacional a Ramón Cabanillas no ano seguinte. En ambas ocasións foi a palabra conmovedora de Otero Pedrayo a que lle deu ton e sentido aos actos. Toda a forza da memoria acode ás teclas da vella Underwood do meu pai na que estou a corcoser estas palabras. Vexo alí a estatua de Rosalía cuberta, en 57, pola bandeira galega dos patriotas de Padrón, e logo descuberta entre aplausos e algún foguete. Vexo Ramón Cabanillas velliño e murcho, a rir nervioso na súa cadeira cando recibía, un pouco avergoñado, a coroa que o pobo lle ofrecía.

Estou a ver o Espolón ateigado de pobo. Os rapaces empoleirados nas pólas dos pradairos. O mundo todo que viñera a Padrón ás Pascuas de 1957 e 1958 enchía o Espolón e as rúas que nel van parar, nunha inundación humana en todo semellante á das cheas coas que aínda naquela época o Sar castigaba a vila. Vexo os patriotas, as xentes do progreso, os residentes, alí no Espolón. Eles acudiran desde toda Galicia para lle render homenaxe a Rosalía, a Cabanillas, á Bandeira. Vin algún que sentaba na cadeira pregábel ao se escoitar a marcha real e vin como se ergueron todos e todas para facerlle coro, ou intentar facerllo, ao noso Himno. Vin ollos de señoras e de varóns compridos que esbagullaban. Un Iglesia Alvariño no cumio das súas potencias poéticas e declamatorias púxonos o corazón de pé. Borobó reloucaba de felicidade, pois aquel acontecemento, cuxa mención en van procuraredes nas historias do nacionalismo galego, produciuse e foi realidade en boa parte porque el axitara a fondo as consciencias no xornal *La Noche de Santiago*. Para Camilo Agrasar Vidal, patriota singular e inspirador principal daquel primeira saída á luz da vella toupería nacionalista e democrática, vai agora a miña lembranza agradecida.

Tu es Petrus (03.08.2013)

Lanzou mensaxes o Papa, non desde a urbe por excelencia senón desde o areal de Copacabana que ole a concupiscencia e aos safumeiros da Macumba preta. E estas verbas foron recibidas polo Mundo con interese e, nalgúns casos, con sorpresa. O cal non me marabilla.

215

Non obstante, en materia dogmática ou de doutrina común ou de tradición suficiente, o Papa, nas súas declaracións e no seu discurso central, non se arredou un átomo do que todo católico romano debe crer. Na residencia de monxiñas na que se encontra retirado, o papa Bieito, celoso extremo da doutrina da fe, nada lle terá que reprochar ao papa que escolleu ser Francisco en homenaxe ao de Asís. Por exemplo: á pregunta formulada por xornalistas sobre a posibilidade de que a muller acceda ao sacramento da orde, Francisco respondeu cun fulminante non que, polo énfase con que o adverbio de negación foi formulado, case parecía un nunca.

Francisco, que é católico romano e non anglicano nin reformado luterano, cre (debe crer) que a vontade de Deus é que a muller non acceda ao sacerdocio. E sábeo porque Deus quixo encarnarse, para redimir a Humanidade, nun varón e non nunha muller. Polo tanto os que, despois da derradeira cea, están chamados a converter o pan e o viño en, respectivamente, carne e sangue de Xesús só poden ser varóns coma el. Ora si, para este Papa, seguramente é necesaria unha dignificación da muller no seo da súa igrexa. Cousa que hai moito tempo que se está a facer, por outra banda. v. g. : cando eu era neno as mulleres non podían axudar á misa nin pisar o presbiterio (a non ser que fosen da nobreza). Tampouco podían cantar nos templos católicos, por iso as voces brancas eran aportadas polos nenos de coro. Moito antes da miña nenez (por suposto) as voces de muller eran substituídas na Basílica de S. Pedro polas de homes capados e destinados a nunca mudaren as súas voces infantís. Non ocorren cousas así hoxe na Igrexa Católica. Curros n'*O Divino Sainete* non esquece a monstruosidade dos «castrati» do Papa.

En canto ao respecto e consideración que este Papa amosou polos homosexuais (nos seus días de formación chamábanse *invertidos*), non deberían causarnos admiración, posto que a Igrexa Católica sempre considerou que as persoas con tendencia homosexual podían estar en graza de Deus se confesaban os seus pecados, arrepenándose debidamente. Os homosexuais que viven castos e reprimen os seus instintos poden ser mesmo santos, igual que aqueles heterosexuais que tamén controlen a chamada da carne.

Ora si, cando Francisco dixo (eu ouvino moi ben pola Telesur de Chávez e Maduro, tan próxima a el) que os estados deberían adoptar todos o laicismo para que as diferentes confesións (incluía a católica) puidesen manifestarse en liberdade, eu fiquei apalabrado. Evidentemente, o Papa non pensaba nese momento no Vaticano, no

que sería impensábel a separación entre a Igrexa Católica e o Estado. Estaría tendo en mente Estados coma esta España que favorece discriminatoriamente a Igrexa Católica e a cobre de riquezas e de privilexios que ofenden as demais confesións e as persoas irrelixiosas que constituímos lexión? Se así é, o Papa Francisco non contradicía para nada a doutrina da súa fe nin o seu dogma nin ningunha das institucións pétreas da igrexa de Pedro. Iso si, contradicía unha política de vindicación confesional que a Igrexa Católica vén preconizando desde a Revolución Francesa.

Cando no século XIX na Europa católica (incluídas España e Portugal) sentiu como as propiedades dos mosteiros e bispados eran expropiadas, o clero montou en cólera e sacou, de onde poido, os seus requetés á rúa e ao monte a matar pobo no nome da Fe. Nada menos que os Estados Vaticanos foron conquistados polo Rexurdimento no século XIX e Pío IX deixou de ser soberano de Roma. Así se instalou no corazón do papado e da Igrexa Católica unha raiba e un resentimento contra o laicismo e o estado neutro que chega aos nosos días e que explica, en clave de desquite, o horror extremo da ditadura de Franco.

Francisco foi claro ao propor o estado laico como único garante posíbel da liberdade de cultos. Eu coído que as súas xustísimas palabras estaban dirixidas principalmente ao terríbel e ascendente confesionalismo islámico, que soña con acabar coas cristiandades venerábeis de Siria, Iraq, Palestina, Exipto (entre outras). Se tamén o Papa tiña en mente censurar o nacionalcatolicismo de orixe franquista que se fará evidente, por exemplo, na procesión do Cristo da Vitoria de Vigo en data próxima é algo que xa se irá vendo.

Fusilado en Boisaca (10.08.2013)

A Sonsoles López

Acaba de publicar Edicións Xerais un libro conmovedor: Xerardo Agrafoxos, *Quen matou o Cantino. O 36 no Concello de Noia*. Nel nárrase, sobre a realidade de documentos e de depoimentos orais, os sucesos contrarrevolucionarios de xullo de 1936 en Noia, e non só. O autor tivo o acerto de centrar o relato na figura dun mozo traballador, Ramón Mayán Ramos, que resultou preso e sometido a consello de guerra. Fusilárono na muralla do cemiterio de Boisaca (Compostela) igual que a moitos outros que están á espera de que alguén poña unha placa cos seus nomes alí.

Noia, durante a República, era un foco importante de cultura. O Instituto Local de segundo ensino estaba dirixido por Álvaro das Casas, á vez inspirador das mocidades nacionalistas *Ultreya*. Alí era profesor de Debuxo Carlos Maside, teño entendido. E Enrique López Niño de Física e Química; persoa esta que sería, na década seguinte, un dos fundadores do Santa Irene de Vigo. Por outra banda, no veciño municipio de

Lousame, vivía unha regular poboación de traballadores mineiros, na que prendera con forza a cultura e a práctica anarcosindicalista. Na vila de Noia estaba tamén implantada a CNT e, nas clases medias ilustradas, o galeguismo e republicanismo de esquerda era a norma. Así, en xullo de 1936 encontramos na vila do Tambre un concello da Fronte Popular con alcalde de Esquerda Republicana, Severino Iglesias Siso.

É episodio ben coñecido a formación dunha columna de mineiros de Lousame que, con armas requisadas e explosivos, parte, motorizada, de Noia para combater os sublevados en Compostela e despois na Coruña. Menos divulgado áchase o feito de que Noia resistiu o alzamento militar, que en Galicia se produciu o 20 de xullo, durante sete días, o que sitúa a vila e concellos limítrofes entre as bisbarras de Galicia que máis tempo resistiron ao fascismo naqueles días de ferro e de horror.

O que ocorreu en Noia é que a militancia obreira requisou en Muros dous bous, o *Santa Eulalia* e o *Santa Rosa*, así coma unha frota de camións e coches de liña. Ordenadamente, retiráronse a Muros o alcalde de Noia e os concelleiros, así coma o comandante e números do corpo de carabineiros leais á República. Embarcaron, e tres días máis tarde xa estaban en San Sebastián, onde se puxeron ás ordes do goberno lexítimo. Coido que moitas destas persoas haberían de combater no Batallón Celta do Exército de Euskadi. Ramón Mayán Ramos, o infortunado Cantino, quedou en Noia. El non era político, nin dirixente sindical. El non eran ninguén e non debería temer pola súa vida.

Estaba moi equivocado. Aquel mozo ledo, de 27 anos, simpático, popular e ben coñecido en Noia porque traballou de maleteiro nos coches de liña e de camareiro no Hotel Argentino, tiña o destino de ser sacrificado polos militares como escarmento público. Foi procesado e acusado de facer estoupar un petardo en Noia e de axudar a cargar con armas e dinamita os camións dos mineiros. Nunca houbo probas. Favoreceuno no consello de guerra unha valente testemuña: Arturo García Rudeiro. Levaron ó Cantino á falcona de Compostela, daquela ateigada de presos, entre os cales se encontraban Ánxel Casal e Díaz Baliño. Unha vez xulgado, o tribunal militar condenouno á pena de morte. Levaron ó Cantino a Boisaca e alí o pasaron polas armas. Isto ocorreu no amencer do día 10 de outubro de 1936. O piquete de execución estaba formado por 16 artilleiros ao mando do alférez Luís Lado Hermosilla. Enterrárono no «cementerio general, fosa número 1.320». Todo indica que o Cantino non quixo recibir asistencia de tipo relixioso.

A partir de xullo de 1936, enchéronse as cadeas vellas e os novos centros de detención improvisados en toda Galicia. Mataron sen xuízo ou con formación de consellos de guerra a masas de inocentes coma Ramón o Cantino, aquel rapaz listo e agradábel que gozaba das simpatías de toda a xente de Noia. Non hai moitos días, o actual alcalde de Baralla, onde tamén houbo asasinados e fuxidos en 1936, dicía que os roxos matados no 36 estaban ben matados. A dereita de Galicia e de España segue

a ter pezoña no corazón. No *Fondo dos Espellos* acordámonos do Cantino igual que esoutro día se nos representou Margot Sponer. Agradecemoslle a Xerardo Agrafoxos e a Antón Figueroa as súas investigacións sobre un e outra.

218

Os árabes gaiteiros de Glubb Pachá (17.08.2013)

Acabo de ler un artigo de Jacinto Antón no que o autor evoca a personalidade histórica de Glubb Pachá. No *Fondo dos Espellos* movéronse cabalos mortos e cruzaron un ceo de azul os raudos xerifaltes de algún día. Xurdiron, do *Fondo dos Espellos*, beduíños. Isto é: os pertinaces árabes previos á agricultura, ao comercio, á cidade, ao Islam. Este cronista lembrou o día no que Julián Cortés Cavanillas comentaba, con certa satisfacción monarquizante, que «el pequeño rey de la tierra de Cristo», isto é Hussein I, destituíra Glubb Pachá e releváralo do mando da Lexión Árabe de Xordania. Tiña eu dezaoto anos e, de noite, escoitei a crónica da BBC de Londres. Ao fondo e por tras das palabras de Jorge Marín, vello amigo antifranquista, sentiase o adeus a Glubb Pachá que as gaitas escocesas dos árabes xordanos facían saír entre fol e palleta con fondo sentimento.

O xeneral John Bagot Glubb nacera en Inglaterra no ano 1897, polo que era da xeración do meu pai e de Rafael Dieste. Viviría até 1986. Serviu aquela política inglesa para Oriente Próximo na que ben antes destacara como axente Lawrence de Arabia. Esta consistía en robustecer un nacionalismo árabe (o anterior ao socialista e republicano de Nasser e o Baas) concretado en monarquías xurdidas da desfeita do Imperio Otomano. Lawrence fora brillante organizando os beduíños contra o Turco; Glubb destacou na instrución deses mesmos beduíños para combater contra algún dos grandes inimigos dos árabes e da humanidade naquel tempo. Lawrence e Glubb eran leais á Grande Bretaña e servían a causa árabe coa mesma rectitude.

Nunca poderemos esquecer que Glubb Pachá foi o único oficial británico que tivo a oportunidade de hostilizar frontalmente e sobre o campo ao exército fascista francés de Vichy que controlaba Siria e o Líbano. En efecto, os seus beduíños fixéronlle morder o po do deserto aos militares de Petain no Oriente Próximo. Tamén Glubb e a súa Lexión Árabe combateron os derviches wahabíes da Irmandade islamista, precursores de todas as futuras Al Qaida, e mantivo a raia a Arabia Saudí. En 1948, en ocasión da guerra sionista, a lexión Árabe de Glubb Pachá revelouose como o continxente máis temido, mellor organizado e máis disciplinado do bando árabe. Contra Vichy, contra o islamismo e contra o sionismo loitou Glubb.

Gustei de ler no artigo de Jacinto Antón que aquel de Glubb Pachá foi o exército árabe máis importante de todos os que existiron na Historia despois dos días despóticos e imperialistas do Califato. A min satisfáime saber que este xeneral conduciu os

seus beduínos na defensa de causas xustas e progresistas, o que lle custou o cargo. Segundo o propio Glubb ten escrito, os árabes, para desesperación de intérpretes simplistas, teñen unha tendencia localista que os prexudica, e mais unha confianza suicida na súa propia astucia e capacidade negociadora e conspirativa. En lugar de tomar como modelo do Príncipe a figura de Fernando o Católico, Maquiavelo debeu inspirarse na dobrez infinita e a sinuosidade labiríntica dos visires árabes de todo tempo e condición. Daquela, houbo políticos árabes que preferiron que dominasen os xudeus sionistas Palestina a que nesa mesma terra se consolidase a autoridade árabe de Tranxordania. E así, Hussein, para el se perpetuar, viuse obrigado a mandar de volta o xeneral John Glubb aos verdes panascos de Inglaterra, lonxe do deserto dos beduínos ceibes. O fillo de sir John consagrou a vida á causa palestina. El escribiu importantes libros nos que trata, con altura e coñecemento, da nación árabe e asuntos concomitantes.

Falabamos en gaitas escocesas ao comezo deste artigo. O actual pobo árabe de Palestina, e coido que tamén o de Xordania, considera instrumento propio e distintivo a gaita de orixe escocesa. Ela sérvelle a aqueles dominados, que non vencidos, para eles acompañaren os seus bailes e as súas festas. Velaí que a gaita dos escoceses asoballados por Inglaterra pasa, mediante os rexementos de *highlanders*, a ser insignia do Imperio Británico para, finalmente, resultar adoptada polos palestinos como algo propio que os identifica fronte a un Israel sen folclore. Deus (di o libro dos xudeus) escribe dereito con liñas tortas. Pódese aventurar a suposición de que foi a Lexión Árabe de Glubb Pachá a responsábel da implantación da gaita escocesa en Palestina.

Albariñas uvas (24.08.2013)

Rosalía de Castro privilexiou no *Fondo dos seus Espellos* de nenez unha «parra de albariñas uvas». Anxo Angueira soe insistir en que as parras reciben, tanto na banda de Laiño e Lestrove coma en toda a Terra de Iria, o nome de *latas*, parece que de orixe xermánica. En todo caso, Rosalía é quen escribe por vez primeira, penso eu, o nome dunha caste de uva, o *albariño*, que andando o tempo ía dar sona universal a Galicia. Ramón Cabanillas, moitos anos despois, escribiu un potente poema titulado «Diante dunha cunca de viño espadeiro», pero, infortunadamente, as uvas de *espadeiro* andan moi escasas en Galicia e a derradeira vez que eu gostei dun vaso de tal viño foi en Dume, Braga, ao pé de San Froitoso de Montelios ou sexa no mesmo corazón da Gallaecia suévica do rei Teodomiro e do seu conselleiro áulico Martiño Dumienne.

Cando eu era novo, case só había bacelos, entre nós, de albariño no Salnés, en Soutomaior, no Morrazo (especialmente, en Viñó medraban nos lombos das vellas dunas de Barra), no Condado de Salvaterra, no Baixo Miño (alí recibía o nome de *abilleiro*).

Moi pouco viño de albariño era o que se colleitaba. Aprezábase o albariño pero as videiras substituíanse por *catalán* ou *xerez* debido a que estas producían máis cantidade de líquido por cacho ou acio. Na miña mocidade non se facía viño albariño monovarietal, como din agora os entendidos, a non ser no Palácio da Breijoeira, na capital do albariño minhoto que é a terra de Monção. Xeralmente combinábanse, en proporcións moi ben estudadas, o *albariño*, a *treixadura* e o aromático *loureiro*, se cadra engadíndolle tamén caíño. O «Terras Gauda» do Baixo Miño conserva aquela tradición gloriosa, e hogano case perdida, de mesturar determinadas, e non calesquera, variedades tradicionais.

Debo declarar que, para o meu gosto persoal, o viño que leva só albariño ás veces é bo (ou moi bo), pero *sempre* resulta monótono. Caso extremo de experimentalismo monovarietal deuse cando á adega cooperativa da Ponte de Lima se lle ocorreu a idea de producir un viño exclusivamente de loureiro: aquilo parecía colonia. Porén, dicíame cun riso de coello o João Pires Bouça, «veñen os lisboetas e trasfegan do loureiro sen eles mesmo refolegaren».

Por iniciativa dun avogado de Cambados que residía en Vigo, o señor Quintanilla, e doutras persoas ilustradas do Salnés, comezou, por mediados do século XX, a se celebrar en Cambados a Festa do Albariño. Álvaro Cunqueiro, Xosé M. e Emilio Álvarez Blázquez, Celso Emilio Ferreiro, Xosé M. Castroviejo e outros poetas e oradores, entre os que non faltou Otero Pedrayo, apoiaron aquela Festa, que tamén recibía, ano tras ano, o soporte publicitario gratuito de *Faro de Vigo*, xornal dirixido naqueles tempos por Leal Ínsua, quen tamén era poeta. De maneira que a esplendorosa realidade económica e cultural que a produción de viño albariño é hoxe tivo uns autores ou inventores e estes foron os poetas galegos domiciliados en Vigo e ligados ao *Faro*. Hoxe a Festa do Albariño é un caucus do PP .

Algúns que sobrevivimos ao franquismo nos acordamos das primeiras festas do Albariño. Naquelas ocasións había artigos de Cunqueiro, e discursos, onde o mindoniense, por lle dar prestixio ao albariño, inventou a lenda de que as videiras de tal variedade eran procedentes do Mosela alemán e que foran traídas a Galicia polos monxes bieitos. Aínda me desgustei moito cando, en transo de eu peregrinar a Tréveris por ver os sitios do nacemento de Marx e do martirio de Prisciliano, comprobei que a caste que produce aqueles brancos ilustres recibe o nome de *Riesling* e nin na folla, nin no ramallo nin no bago se asemella ao noso albariño. Iso si, no fermoso pobo natal de Nicolás de Cusa, fun informado de que a única variedade de uva que existe en Renania-Palatinado para o viño tinto (por certo, moi fraco) leva o nome de *Portugiesische* e, segundo una lenda tan falsa coma a fraguada por Cunqueiro, levárona a Alemaña os soldados portugueses de Wellington no tempo das guerras napoleónicas.

En fin, aínda que na miña familia sempre se colleitou viño, non son para nada erudito nin un sabio na materia. Nembargantes, sempre sentín curiosidade polos nomes que

designan as variedades ancestrais de uva galega. Soen ser os mesmos nomes na rexión portuguesa do Minho e nas bisbarras vinícolas do Suroeste do noso País. Inda máis, no Bierzo e en Valdeorras gastan nomes iguais para as súas videiras: nomes galegos. O que si, eu ignoro se esta condición transfronteiriza rexe tamén en Verín (ou Monterrei ou Baroncelli) e na parte do Val do Támega que é portuguesa e ten por centro a imperial Chaves. En todo caso, e como iremos comprobando, os nomes das castes deben de ser moi vellos e lévannos aos días en que o reino de Galicia aínda non coñecera a secesión de Portugal nin a amputación do Bierzo.

Dona Branca e misterio (31.08.2013)

A bacía ou conca vitícola do río Miño é a meirande da Península e unha das maiores de Europa. Téñase en conta, non a longura do río senón a infinidade dos seus afluentes e subafluentes propiciados pola xeografía labiríntica do macizo galaicoduriense. Pensemos que un destes afluentes é o Sil. As vides e o viño da conca do Miño comezan en Portomarín e Francos par rematar no mar. Os ríos que clausuran a conca son afluentes modestos, pero moi fermosos: o Coura pola esquerda e o Tamuxe pola dereita. A bacía do Miño é inmensa. Isto é: «nunca foi medida debidamente nin a superficie da conca do Miño nin a cantidade oceánica de viño que produce. Non esquezan que algunhas das máis fermosas comarcas vitícolas de Galicia, León e N. de Portugal pertencen á conca do Miño».

Quen así falaba, e para unha reducida concorrencia de amigos do viño galego e o portugués do Norte, era o doutor João Pires Bouças, físico teórico reformado que ocupa os seus leceres en manter un viveiro ou alcouve de castes autóctonas nun lugar da provincia portuguesa do Minho que non desexa que eu divulgue. Estamos a facer unha proba de albariños *minhotos* en Monção. Salta á conversa a condición transfronteiriza dos nomes das nosas castes autóctonas, o que revela a súa presenza antes da constitución de Portugal en reino independente do de Galicia.

Todos coinciden que o viño branco que domina hoxe as apetencias da moda debería escribirse en portugués *albarinho*, pois os minhotes de vella torgueira nin saben nin queren pronunciar o *v* labiodental sonoro. As variantes son mínimas e xeralmente explícanse pola evolución das fonéticas históricas de galego e portugués, ou pola convención ortográfica: *sousão/sousón*, *terrantês/torrentés*, *trejadura/treixadura*, *cainho/caiño*. Algunha diferenza é mínima: *godenho/godello*. Noutros casos o nome non se modifica: *loureiro*, *espadeiro*.

Unha amiga que participa na proba e ela mesma ten adega en Valdeorras, ao fío da conversa pregunta sobre as orixes etimolóxicas dos nomes das nosas uvas. Un lingüista presente asegura que os máis deles son opacos. Non é doado de lles achar

o étimo e, por veces, os nomes das castes galegas aparentan ser prerromanos: «Só aparentan», precisa con prudencia o lingüista.

222 «O brancellao e o caíño son os pais do viño», reza a paremia. *Caíño* sería unha denominación irónica, pois a verba *caíño* pode cualificar algo de «ruín» ou «probe». Pero onde pode vir ese rarísimo *brancellao* e o non menos escuro *maranzao*? En canto a *torrontés* ou *terrantés*, poida que teña que ver co adxectivo en desuso homófono, que significa «propio ou autóctono dunha terra». En canto a *sousón*, a *lado*, a *pedral*, a *náparo*, a *espadeiro*, a *godello*: «misterio».

Como eu estaba calado e escoitando moi atentamente, atrevínme a lle preguntar aos integrantes do simposio (para este ser ateniense faltaban os figos, unha de cuxas variedades é tamén *pedral*) pola abundancia de castes de uva que levan nome de muller. Así *donabranca*, *mariaordoña*, *mencía*, *mozafresca*, e aínda a *tintafemia* de que tanto gostan dos do Morrazo, beber por carolino. Quen fora aquela María Ordoña ou aquela Mencía seguramente nunca será desvelado, pero poden formarse no *Fondo dos Espellos* algunhas historias de amor. O mesmo que no caso da enigmática e fantasmal Dona Branca.

«O Padre Sarmiento...» Alguén deixou caer o nome do sabio na Praza da República e fíxose un silencio. Ouvia-se o pito do tren de Curros Enríquez da outra banda do Miño. E foi lembrado en Monção que Sarmiento, nalgún relanzo perdido da súa obra labiríntica e fundacional, interpreta treixadura como *Tareixa* (ou *Tareija*) *dura*: de novo un nome de muller. Aventurouse na conversa que a Tareixa que daría nome á treixadura podía ser dona Tareixa, nai de Afonso I Henriques, que era muller entrambilicada e difícil coa que seu fillo terminou por rachar deixando atrás a porción Norte de Galicia.

Estirpe e ósos: na memoria de Heaney (07.09.2013)

O día no que lle foi concedido o Nobel a Seamus Heaney eu recibín os parabéns de Luísa Villalta. Morreu o noso poeta irlandés e eu nunca esquencerei o día, a hora e o ano en que Manuel Outeiriño nolo fixo coñecer n'A *Trabe de Ouro*. Fernán-Vello redactou, días atrás, verbas de verdade na súa memoria. Sean Heaney nacera en 1939 e na porción do Ulster aínda hoxe colonizada pola Grande Bretaña.

W.B. Yeats, tamén poeta e patriota irlandés, publicou en 1936 *The Orford Book of Modern Verse*, obra na que figura un prefacio destinado a definir canonicamente a poesía inglesa posterior ao patetismo e ao lakismo romántico. Con agudeza, moita orixinalidade e agradábel senso do humor, Yeats fala de métrica e non métrica, de motivos recorrentes e de modulacións ideolóxicas vixentes nos poetas que participaron na Grande Guerra, entre as cales parecen destacábeis o catolicismo e unha especie de comunismo. Atentísimo e implacábel lector, Yeats descubriu, para a nosa

sorpresa, que grande parte da poesía modernista en inglés constitúe un verdadeiro osario.

Segundo o autor de *Catuxa de Houllilan*, en tradución galega de Plácido Castro, os poetas decimonónicos ingleses mencionaban moito as estrelas (*stars*), porque nelas identificaban a cifra do sempiterno e do espírito absoluto. Pero, á volta do relanzo, os modernistas de principios de século XX mudan aquela insistencia nas estrelas pola frecuentación de ósos (*bones*) e, mesmamente, de esqueletos enteiros. Non sei se o *Ollo de vidro* de Castelao e a súa visión dos ósos dos galegos facendo un carreiro macabro no fondo do Atlántico teñen algo que ver coa moda inglesa que levou os ósos ao corazón da lírica. Paulino Vázquez, o autor d'*A experiencia inglesa*, moito nos podería ilustrar a este respecto.

Foron diversos os poetas ingleses do modernismo que coincidiron en evocar ósos. Lembremos a T.S. Eliot, quen, por certo, tamén sucumbira á sedución católica (non sei se Romana ou Anglicana) de que falaba Yeats (republicano irlandés e, non obstante, de estirpe protestante): «No contact possible to flesh / Allayed the fever of the bone». Ou sexa que se trata da imposibilidade dos contactos entre o óso mondado e aquilo que fora a súa carne (ou cousa así).

De Eliot e dos modernos coleccionistas de ósos procede unha boa parte da simboloxía de Heaney. O noso poeta irmán usa o óso (dispensen a aliteración) para a vasta presentación que fai da estirpe ancestral da dependencia, da solidariedade co pobo aplicado ao traballo, da dor de ser irlandés subalterno. Na súa poesía o óso é a determinación nacional de non ser nunca vencido. É tan obsesiva a presenza dos ósos na poesía de Heaney que el mesmo sinte, nun pincho-carneiro humorístico e feliz, que se «osifica» (*ossify, myself*). Nun fulgurante alarde de pirotecnia lírica, a voz do autor di achar un óso miserábel nos panascos de Irlanda. Soña en lanzar o óso humilde á soberbia Inglaterra, aos campos estranxeiros. «Bone Dreams» (*Soños de óso*) titúlase unha das máis conmovedoras suites do libro *North* de Seamus Heaney.

Quen sabía moito de poetas ingleses contemporáneos, e irlandeses de lingua inglesa, era Álvaro Cunqueiro. Pero non chegou a tratar con Heaney. Con todo, nun poema que no seu día aspirou a ser libro, Cunqueiro concorda ostentosamente co ulsteriano: «E a casa de Gingiz finouse fai mil anos / Seus catro chefes xacen nun oasis / e a docísima auga das dez fontes/ escorre polos canos dos seus ósos». Como tamén coincide de forma misteriosa este canto de Lorenzo Varela a Roi Xordo: «Aramos sobre os mortos nesta terra / e o noso pan ten un sabor a ósos / familiares, irmáns. O monte berra / baixo do arado e chámannos os nosos».

En definitiva, Seamus Heaney será sempre lembrado coma o poeta da fidelidade á nación máis pobre (non falamos agora de Rosalía): «a nosa terra nai / é aceda debido ao sangue / dos seus leais». (*Our mother ground / is sour with de blood / of her faithful.*)

Papas pros desposuídos: Heaney (14.09.2013)

Polo 1989, facíanse os vinte anos do despregue pleno do exército británico en Irlanda do Norte. Moncha e mais eu acudimos á porción ocupada do Ulster. Ordenamos pasar da República á cidade de Derry. Entramos por un búnker negro.

Alí as cabinas de teléfono estaban feitas cachizas polas bombas. Na porción angloirlandesa da cidade, mal chamada (ou insuficientemente dita) protestante, patrullaban as tanquetas do exército británico e pateaba a tropa con roupa de combate. Tamén, se movían os sestros RUC, oranxistas armados e fardados de preto. A un soldado, que andaba de arriba a abaixo pola beirarrúa ca súa espingarda en posición do que en España se dicía *prevengan*, debeulle de chamar a atención o R 11 matrícula de PO e sen indicación de España nin de ningures. Tal era o noso vehículo. Conducía eu. Deunos o alto no medio do centro comercial angloirlandés de Derry, oficialmente chamado Londonderry.

O soldado era moi noviño e levaba casco de camuflaxe calado até os narices. Estendílle os pasaportes pero el nin mirou para eles. Ollábanos a nós cunha mestura de insolencia e curiosidade. Ao tempo de mirarnos meteu pola fiestra do coche o cano do seu fusil. Non era a primeira vez que me apuntaban cunha arma; pero sempre dá cousa. Dime X. R. Pena que tiña este que ser un Sterling SA 80. Vin o burato escuro do cano defrontado aos meus ollos. Sen falar, o soldadiño retirou a arma e mandou que seguísemos o noso camiño, cousa que fixemos gostosos cara o Free Derry embandeirado de enseñas republicanas e pletórico de murais que recordaban as vítimas nacionalistas. Alí sentímonos cos nosos.

Poucos anos máis tarde, este que lles escribe descubriu a poesía de Seamus Heaney, quen acaba de morrer, para o noso mal. Nun texto alucinado e visionario, o poeta, desde o cerne da opresión e da violencia, di algo semellante a que un soldado inglés (can sen bozo) move a boca dunha arma contra o teto da súa orella. Ao ler isto sentín que a miña experiencia en Derry, con Sterling apuntado contra min, tiña un sitio na grande poesía. Deille as grazas a Seamus Heaney.

De volta xa no Eire, atravesamos un país ermo que din Burre. Só alí hai penedo, sábrago, carrasca e toxo cativo. Dicía Cronwell: *mau país, o Burren; nin ríos para afogar irlandeses nin árbores para os enforcar*. Despois do Burren pasamos altas montañas, con avenza nas encostas. Chovía a deus dar e formábanse enxurradas polas caidancas. Logo as escorrentías empozaban en gándaras cavadas para extraer turba a sacho. Enxergamos unha agrupación de casiñas con teito, naturalmente, de colmo. Achegámonos ao lugar. Escampara. Non había alma viva, como escribe Bento da Cruz.

Unha das casiñas tiña a porta aberta. Non parecía haber moito que fora abandonada polos seus habitantes. Eles estarían agora en Nova York ou nas obras de Inglaterra

máis ben. Cheiraba aínda a lareira. Unha ovella, parva, estaba alí gorecida. Nun curruncho, quedada unha soa pertenza: a forquita. Unha forquita feita por ferreiro doméstico, aínda ben mangada. Alí viviran labregos probes e eles comían papas, coma bos desposuídos: *paps for the dispossessed* – escribira o poeta de cuxa morte nos laíamos. Papas trigas ou cecais millas.

O noso caro Seamus Heaney, nun poema titulado *Kinship* (ou sexa «Estirpe») cóntanos como encontrou un sacho abandonado entre os fentos e como sentiu na alma ondas de fusión irmandiña cos labregos pobres de Irlanda, grandes comedores de papas. *E víndeme os bois e víndeme as vacas / e non me vendas o pote das papas* cantaruxaba o vello Santalices. Pro cando nós levantamos do chan en Connamara a forcada deixaba atrás polo emigrante aínda non sabiamos que Seamus Heaney fixera o propio cunha eixada da turba e que el convertera aquel acto nun paso poético inmorredoiro:

I found a truf-spade / hiddenn under bracken, / laid flat, and overgrown / with a green fog.

O trebello no poema de Heaney, está cuberto por unha fantástica néboa verde; verde coma a saudade de Irlanda que agora invade sen dó o *Fondo dos Espellos*.

Lumumba ou a África frustrada (21.09.2013)

Luis López Álvarez, poeta berciano, fai parte daquela elite de compatriotas da miña xeración que na década de 1950 elixiu unha sorte de exilio intelectual voluntario. Coma Fernando Pérez-Barreiro, J. López Cid, Ramón LUGRÍS, Antón Risco, Xoán Anllo, José Ángel Valente, Pérez Oya ou Ramón Luís Chao, López Álvarez retirouse da España de Franco para respirar mellores aires alén dos Pireneus. Todos os citados traballaron en universidades, en emisoras de radio públicas de Francia e Grande Bretaña ou en organismos internacionais diversos. Son, ou foron, algúns deles persoas moi implicadas nas causas da esquerda, alén de moi ben informadas.

Eiquí, no *Fondo dos Espellos*, tamén procuramos estar ben informados. Sae, en forma de espiral ascendente, López Álvarez do *Fondo dos Espellos* porque esoutro día en Vilafranca do Bierzo, alguén me iluminou no día dicíndome que el se encontraba un mundo de ben e se mantiña á espreita. Coincidente con isto, caeu nas miñas mans un libro da doutora polonesa Olga Glondys (non é comunista) que leva por título *La Guerra Fría cultural y el exilio republicano español* (CSIC, Madrid, 2013). Naturalmente trata da CIA e na súa obra non para de entrar e saír Salvador de Madañaga, home da Axencia e peza fundamental da operación europeísta e federalista por aquela central impulsada.

É de común coñecemento que a CIA deflagrou (entre outras cosas) a contrarrevolución no Irán goberno polo doutor Mossadeq e a guatemalteca contra o ilustre Jacobo Arbenz. Sempre as vítimas no máximo nivel académico: Allende foi asasinado por militares sen honor movidos pola CIA. En Bahía Cochinos a Axencia fixo o ridículo e aínda o mundo democrático está hoxe a mofarse de Kennedy polo malfeito. No é o meu obxectivo hoxe falar da CIA: tempo haberá de o facer. Digamos só que a CIA, ao non conseguir a condución de Patrice Lumumba ao seu rego no intento de desterrar ó Congo exbelga e á África preta fóra do influxo soviético, asasinouno. A CIA mandou asasinar a Patrice Lumumba, líder independentista e primeiro presidente do Congo que fora belga en 1961. Hai quen sospeita que os norteamericanos tamén son responsábeis da morte de Dag Hammarsjoeld, secretario xeral das Nacións Unidas: home limpo e de aquilatadas virtudes éticas.

Luis López Álvarez chegou a Brazzaville, Congo francés, en 1956 para traballar na radiodifusión. El tiña amizade con Salvador de Madariaga, dirixente do «Congreso para a Liberdade da Cultura», organismo da CIA que algúns chaman «a OTAN das artes, das letras e do pensamento político». Luis fíxose amigo en Brazzaville de Patrice Lumumba, exiliado procedente da ribeira sul do río Congo. Patrice e Luis argallaron un «Institut d'Études Congolais», que era testo de cobertura do partido patriótico independentista. Madariaga, a petición de López Álvarez, conseguiu, mediante os oficios de Tom Braden, Michael Josselsson ou outros xefes da CIA, unha axuda económica para o IEC de Lumumba. Moi poucos anos despois era a CIA quen asasinaba Patrice Lumumba.

O ideal de Lumumba era o da emancipación do Congo e Terceiro Mundo no cadro do neutralismo político. A CIA e toda a forza dos EE UU movéronse con celeridade e Tsombé, cos separatistas de Kasai e de Katanga, fixeron naufragar o ideal dun Grande Congo que abolise as fronteiras coloniais impostas polo tratado de Berlín, e fose baluarte da África preta. Lumumba, despois de morto, converteuse nunha figura simbólica da África progresista e do antiimperialismo planetario. Che Guevara, ao se ir de Cuba, e apoiado polo PC Cubano, viaxou ao Congo na procura de Pierre Mulele, o resistente que intentaba manter acesa a chama liberadora de Lumumba. Logo o Che morreu en Bolivia. Hoxe en Bolivia resucitou o Che. A loita continúa. Do libro de Olga Glondys sobre a CIA cultural pasei a outro cuxa relectura conseguiu abrir as feridas que na alma me causara o asasinato de Patrice Lumumba: Luis López Álvarez, *Lumumba ou l'Afrique frustrée*, Jeune Afrique, Editions Cujas, París, 1965. Permítome aconsellarlles a lectura de ambos libros.

Valle e a lingua vella (28.09.2013)

Tirano Banderas é a obra de Valle-Inclán (1866-1936) que fundou a narrativa hispanoamericana contemporánea. Centrada na figura dun ditador repulsivo, a novela de Valle produciu unha vaga de admiración continental. García Márquez, Miguel Ángel Asturias, Alejo Carpentier e outros escritores de primeira magnitude inspiráronse de modo evidente no modelo de *Tirano Banderas*. Dous destes grandes, García Márquez e Miguel Ángel Asturias, recibiron, ben merecidamente, o Premio Nobel de Literatura. Valle-Inclán, autor do prototipo de novela «de ditador» e mestre recoñecido de toda a nova novelística americana en castelán, non recibiu tal galardón. É máis, Valle-Inclán nin sequera foi admitido na Real Academia Española por el facer mal uso da lingua, segundo autorizados ditames de Julio Casares e outras eminencias hoxe sepultadas no esquecemento.

227

Os autores hispanoamericanos (neste contexto non cabe escribir «latinoamericanos») sentíronse atraídos por *Tirano Banderas* por diversas causas. Unha sería a novidade da enunciación, en forma fragmentaria e visualizada coma o guión dunha película de Einsestein senón cunha certa sintaxe de *western*. Outra razón do engado que producía, e mesmo sorpresa, a novela de Valle pode ser a presentación veraz dunha sociedade arquetípica da América na que xogan con precisión sociolóxica os indios, os mestizos, os crioulos terratenentes, os comerciantes españois (non hai alí galegos), os militares sempre dispostos ao golpe de estado, os intereses imperialistas. Sen dúbida a mostra aberta de formas de comportamento vicioso, até entón máis ben ocultas na literatura, habería de acentuar a admiración dos escritores por esta novela que nunca tivo moito éxito en España. En efecto, en *Tirano Banderas* aparece nun primeiro plano, e ben descrita, a inxección de droga primeira das letras casteláns, o mesmo que a primeira mención, que eu saiba, da marihuana. Non hai que esquecer que en *Tirano Banderas* é perceptíbel, para o que o queira ver, o monólogo interior, e en estado máis ben puro, como técnica narrativa desterrada do chamado en España estilo indirecto libre. Sendo todo isto certo, estou a pensar que o interese dos escritores suramericanos por aquela novela prodixiosa se debeu principalmente a que nesta se cocía unha lingua literaria nova e revolucionaria. Velaquí, pois, un paralelo que sen dúbida podería facerse entre Valle-Inclán e James Joyce. Ou xa se fixo.

A lingua literaria do *Tirano* é un *cocktail* de base castelá, tirando a un castelán máis ben arcaico. Engádelle o autor proporcións variábeis de léxico e fraseoloxía hispanoamericanos, mesturando, sen precaución de purismo, as doses antillanas ou mexicanas coas rioplatenses. Pero hai máis: romanó e tamén galego. Do xitano en Valle trataremos noutra ocasión.

Os lectores de *Tirano Banderas* recordarán aquela pasaxe digna de ser filmada por John Ford na que o indio Zacarías montado a cabalo arrastra o inmundo *gachupín*

santanderino co lazo ao pescozo polas rúelas altas de Santa Fe de Tierra Firme. Escribe Valle que os cascos do cabalo LOSTREGABAN no empedrado. Comentaristas ilustres que non quero nomear escriben no glosario da novela que *lostregar* é un «hispanoamericanismo» de «orixe incerta». Como todos vostedes saben *lostregar* é un verbo galego que o da Arousa incrusta no seu *potpourri* americanista. E non é esa a única palabra galega que utiliza Valle-Inclán.

É verdade que, nas súas obras ambientadas en Galicia, o noso autor galeguiza sen dó e a caneiro cheo, como di Luís González Tosar. Menos divulgado está o feito de que, nas novelas colectivas de ambiente español decimonónico que se articulan na triloxía *Ruedo Ibérico*, o léxico e sintaxe galegos aparecen por todas partes. Por suposto, o universo social americano de *Tirano Banderas* exprésase nunha lingua mestiza, impropia, xenialmente caprichosa, e tamén galega que horrorizaba a Julio Casares. Certo que lle negaron a Valle un asento na RAE. Segundo se conta (coa biografía de Valle hai que ter moito coidado; o mito urbano xorde a cada paso), tamén lle foi negado a *Tirano Banderas* o premio Fastenrath co que a Academia Española premia anualmente unha novela en castelán. Claro é que o Fastenrath nunca lle foi outorgado a ningunha verdadeira obra mestra da narrativa española contemporánea.

Por tras do castelán que Valle-Inclán escolleu como lingua propia, está sempre a lingua que o noso autor non quixo converter en canle da súa imaxinación: o galego. Sosteoño que, de xeito deliberado, Valle-Inclán contaminou con persistencia as súas páxinas coa *lingua vella* do seu Salnés natal. De xeito que resulta imposible comprender a literatura de Valle-Inclán completamente sen ter coñecementos de galego.

Pobre e xeneroso (05.10.2013)

Tiven eu ocasión de ler, con pena, a carta que lle enviou Valle-Inclán ao seu vello amigo Tanis de la Riva, padronés seica moi rico. En plena República, Valle explicáballe a De la Riva a súa situación crítica. Acababa de perder o cargo de director do Instituto Español de Roma, e con el o pasaporte diplomático. Necesitaba tirar a cédula (documento que existía, ao tempo, co valor aproximado do actual DNI) para solicitar un pasaporte ordinario. Valle-Inclán non dispuña de diñeiro para satisfacer os dereitos que tal trámite administrativo requiría. Daquela pedíalle a don Tanis de la Riva (coido que, na realidade, non era ese o nome civil de tal señor, do que Borobó fala moito no seu *Corpus*) que lle xirase cincocentas pesetas. Seguro que o citado don Tanis correu en axuda de Valle-Inclán.

A carta que comentamos bota moita luz sobre a posición económica de Valle-Inclán. El, fillo dun brillante intelectual e home de mundo que disque fulminou varias fortunas, viviu sempre en estreitezas. Valle foi sempre pobre e nin se queixou nin procurou

a munificencia enganosa dos políticos. Tampouco puxo a súa pluma nunca ao servizo remunerado de causas de natureza baixa.

Como é sabido, a Academia Española non quixo admitir no seu seo a Valle-Inclán. Desde un mundo de anos corre o rumor de que os nacionalistas galegos non querían a Valle onda eles, e que o marxinaban. Na realidade, Castelao, Otero Pedrayo, Del Riego e moitos outros nacionalistas escribiron moi eloxiosamente sobre Valle-Inclán. Murguía apadriñouno. Os que non aturaban ao autor de Vilanova da Arousa eran os nacionalistas españois; por iso lle fecharon as portas da RAE. E ben, na Ditadura de Primo de Rivera accederon á Academia Española dous numerarios vascos, dous catalanófonos e dous galegos, en representación das linguas e literaturas respectivas. Era unha ocasión de ouro para Valle-Inclán ser admitido na Academia Española como individuo de número, portavoz da literatura galega ou escritor de temática galega e impregnado de galeguismo léxico e sintáctico. Non foi así: ingresaron na Academia, como harautes de Galicia, Armando Cotarelo Valledor e Cabanillas.

Hai pouco publicouse outra carta, esta de Ramón Cabanillas. Diríxese o poeta de Cambados ao seu correspondente e cóntalle que atopou na Cuesta de Moyano, Madrid, a Valle-Inclán. Este parouno para o felicitar efusivamente por ter sido nomeado numerario da RAE. Segundo Cabanillas, Valle tívoo unha hora de pé en amena conversa.

Calquera podería pensar que Valle-Inclán habería de ter estado contrariado por ser Cabanillas quen representase Galicia na Academia Española en lugar de ser el mesmo. A carta demostra que non foi así. Valle-Inclán era un home xeneroso. De corazón ao vento, como din Aquilino e Éluard.

A vida de Valle foi maltratada por biógrafos en procura da anécdota pintoresca. Perpetúase, así, un Valle-Inclán que é caricatura de si mesmo. Custa caro esparexer a idea do seu «carlismo» aplicándolle os reflectores da pertenza del a agrupacións e movementos inspirados polo Partido Comunista de España, tal e como hai ben anos documentara Luís Seoane. A súa morte sen sacramentos e o seu enterro civil en Boisaca son datos que non dan dispersado a lenda do lexitimismo que se di que el profesaba. Do Valle real faláronme varios contemporáneos que o trataron de preto. Afirmaban o desprendemento, fondura de pensamento, humildade, sinxeleza e franciscanismo del. Filgueira Valverde e Posada Curros, pasaron moito tempo con Valle encamado xa no sanatorio de Villar Iglesias, Compostela. Alí vistantan o derradeiro Valle-Inclán, o que se despedía estoicamente do mundo. Evoco aqueles días do mestre á espera da morte. Valle, moribundo, padece un cancro das vías urinarias. Cheira aló a clínica de antano. Pasa o xove García-Sabell de bata, a galla do fonendo ao pescozo (tal e como os médicos republicanos acostumaban). Aí o está, en *La pipa de Kif*, o poema:

Bajo la sensación del cloroformo
me hacen temblar en alarido interno
la luz de acuario de un jardín moderno
y el amarillo olor del yodoformo.
Cubista, futurista y estridente,
por el caos febril de la modorra
vuela la sensación, que al fin se borra,
verde mosca zumbándome en la frente
Eis o xenio, sempre no *Fondo dos nosos Espellos*.

Valle en Vigo (12.10.2013)

Encóntrome na Porta do Sol con Maximino Keyzan, home clave na historia do teatro en Galicia. El foi dos primeiros directores de escena en rescatar a Valle-Inclán de certo purgatorio, e contribuíu a situalo na máis acesa e vibrante actualidade. Véñenme á memoria os movementos de Valle polo Vigo republicano.

O de Vilanova pasaba tempadas en casa dunha súa filla, non sei se a chamada Mariqueñas, que era casada co catedrático de literatura do Instituto de Vigo Jerónimo Toledano. Este centro fora creado na Ditadura e instalado no colexio de xesuítas de Bela Vista cando a República expropiou e disolveu a Compañía. Como Toledano exercía de secretario do Instituto, tiña dereito a vivenda e el non desprezou tal privilexio. Así que, nalgunha tempada da súa vida, Valle-Inclán habitou nun que fora colexio da Compañía de Xesús.

Toledano era un intelectual procedente da escola de filoloxía de Menéndez Pidal. Publicou en Vigo, por aquela época (Imprenta Peón, 1934), un libro titulado *Estudios de Lengua Española y Literatura*. Membro de Izquierda Republicana, en xullo de 1936 o fascismo predeuno e mandouno á illa de San Simón. Perdeu a súa cátedra e desapareceu de Vigo unha vez posto en liberdade. Quen sabe en que condicións morrería!

Cando Valle-Inclán visitaba Vigo é fama que era asiduo da taberna na que traballaba, noviño, Eligio González Álvarez. Eligio aínda non chegara a ser propietario do establecemento que leva o seu nome. Valle sentábase na mesa de mármore que hoxe sigue existindo, conforme entramos á taberna, ao fondo e á esquerda. Gustáballe estar só e calado. Escoitaba Valle moi atentamente as falas dos «mozos de corda» ou «mozos de fretes» que tiñan o seu punto fronte á Casa de Simeón e que entraban na de Eligio para gulapearen os chanqueiros. Valle escoitaba sempre as falas do pobo, dos pobos. A Eligio chamáballo «Chuti». Tamén temos noticias de que disertou nunha exposición de Manuel Colmeiro (diría que na mesma sede do *Faro de Vigo*).

O Instituto pasou logo ao edificio que hoxe ocupa, nas Travesas, co nome de Santa Irene. Isto foi ao final dos anos corenta do s. XX. Alí exerceron como profesores de literatura dúas persoas ben relacionadas con Valle-Inclán. Unha, Consuelo Burell, filla do que fora ministro de gobernación Julio Burell y Cuéllar, a quen Valle meteu en *Luces de Bohemia* cun certo agarimo irónico. Outro profesor conectado a Valle foi José G. Posada-Curros, o cal gustaba de evocar para os seus alumnos do Santa Irene o día en que lle fixo ao Mestre a derradeira entrevista, coido que logo publicada en *Vida Gallega*. A entrevista celebrouse no sanatorio de Villar Iglesias, con Valle no leito mortuorio. En Compostela. Hai foto.

Pasados os anos, este que anda a fozar no *Fondo dos Espellos*, chegou ao Instituto Santa Irene como sucesor de Jerónimo Toledano. En 1966, cando se cumpría o centenario do nacemento de Valle, ideamos no Santa Irene un ciclo de conferencias conmemorativas. Sobre a poesía de Valle falaría Dámaso Alonso; da biografía trataría Filgueira. Torrente Ballester había de disertar sobre a súa narrativa e C. J. Cela, precisamente, verbo do concepto de novela colectiva. Alfonso Sastre, na plenitude do seu marxismo lúcido, explicaríanos o teatro de Valle-Inclán. Del Riego íase ocupar dun tema innegociábel: o galeguismo de Valle-Inclán. Luis Curiel, director do Instituto, e mais eu visitamos a Caixa de Aforros e o concello de Vigo para recadarmos as poucas pesetas que necesitabamos para os fracos gastos dos conferenciantes. Non houbo óbolo e non houbo ciclo Valle-Inclán en Vigo. E conste que todos os participantes que citei aceptaran viaxar a Vigo para aquí conmemorar o centenario de Valle-Inclán sen solicitar máis ca os gastos de desprazamento.

Otero Pedrayo rememorou un Valle-Inclán só e silandeiro que escoitaba as conversacións dos labregos e dos tratantes e trinquillóns no campo da feira de Santa Susana, Compostela. Varias fontes sinalan un Valle que flanea polo Rastro de Madrid, universidade central da fala española «de germanías». Imaxinamos Valle aínda mozo coa orella aberta ao que platicaban os indios e os mestizos de Oaxaca e Veracruz, e logo ao lunfardo fechado en ocasión de acompañar a súa muller, a actriz Josefina Blanco, nas xiras teatrais polo Uruguay e a Arxentina. De todas as estampas que se me representan de Valle-Inclán en Vigo a que máis me gorenta é a do Mestre en Eligio, a deixarse penetrar pola forza poética (así diría Benedetto Croce) dos ditos e retroucos dos mozos de cordada Porta do Sol.

Na Coruña do mozo Torneiro (19.10.2013)

232

Recibiu este que lles escribe a noticia de que Madrid lle concedera o Premio Nacional de Poesía a Manuel Álvarez Torneiro. Nada máis merecido que este galardón que hoxe nos consola do feito humillante de que en Galicia non existan premios nacionais de literatura propios, como os que se conceden en Cataluña e en Euskadi. A boa noticia do premio a Torneiro faime pechar os ollos. Levántase unha néboa irisada do máis *Fondo dos Espellos* e ela está feita coa memoria dos escritores e artistas de varias xeracións conxugadas que floreceron na Coruña dos anos cincuenta do século XX. Nas restantes cidades e círculos intelectuais de Galicia ollábase con respecto e admiración á Coruña daquel tempo. A Coruña que simultaneamente, era a de Molina Brandao e a corte de verán de Franco.

Vexo pasar, polo Cantón, o corpo xigantesco de Urbano Lugrís que leva no colo un mociño vestido de mariñeiro. Este é Avilés de Taramancos. Non é o único en gastar lepanto. Tamén Xosé Alexandre Cribeiro enfarda o uniforme da armada española. González Garcés, desde a umbra romántica do xardín de San Carlos, dirixe un escuadrón poético chamado *Amanecer*, que dispón de publicacións propias. O poema de Rosalía a John Moore campá no baluarte militar. El está dedicado a María Bertorini, bisavoa, segundo os nosos cálculos, de Camilo José Cela. Camilo José que ten en Mariano Tudela, fina pluma coruñesa, un dos seus amigos permanentes. Mariano é dos que fan, de modo principal e dirixente, a preciosa revista *Atlántica*. Dos arrabaldes de Monelos, de Portádego, do Venorrillo, veñen perfumes de fronda vella. E aparecen na cidade os renovos intelectuais das vellas xineas anarquistas. Alí está Reimundo Patiño, que vén, con toda a súa familia atrás, de tales castimonias. El avanza (adolescente) cara o independentismo e Foucellas. Será pintor radical do informalismo e do neofigurativismo bestial e contundente. Camiña (é coxo) pola rúa da Estrela en discusión con Xosé A. Arjona, o único galego dos que eu coñecín que lía Marx en alemán e Lenin en ruso. E Xohán Casal, o mociño que inventou a nova narrativa galega. Fuxidío, confundido coas paredes de canellas transversais da rúa do Orzán, desdebúxase José Luis Aranguren, neto do militar que salvou Barcelona para a República. Corre á casa para escribir *Yo, el caballo*, relato xenial que pode entenderse como alegoría da miña xeración. E noto a presenza de Alfonso Gallego. E tamén vexo María Cremaes, a pintora que foi por diante de Jean Dubuffet, á que sempre relembro nimbada polo fume de infinitos pitos de Capstan de contrabando. Onde están todos eles? Que foi daquelas neves dos invernos pasados? *Ubi sunt?* Son néboa, sombra, po, son vento e fume?

Todos, ou case todos, mortos ou desaparecidos. Quedamos en pé moi poucos para lembrarmos aqueles rostros xuvenís que van palidecendo. Decátome de que estas poucas liñas, de convertérense en libro, poderían facerlle dúo ás *d'Os Precursores* de Manuel Murguía. Da fatal melancolía sálvanos a presenza felizmente fecunda dun

mozo coruñés daqueles días e participe dalgunhas das empresas que foron referidas: Manuel Álvarez Torneiro, a quen saúdo.

Torneiro, o mozo, foi, como o é o vello, lector goloso de toda poesía. Lector dotado de crítica, selectivo até o purismo. Sospeito que Torneiro succionou a poesía depositada en todas e cada unha das bibliotecas da Coruña, incluída a numerosísima de González Garcés (a persoal e a pública da que era facultativo). Torneiro, moi axiña, dotouse dunha personalidade poética inconfundíbel, en castelán e en galego. Concorreu a moitos premios de carácter menor, que gañou sempre. Tardou en decidirse a publicar un libro completo, e fíxoo en galego. (Lembro a sinatura de Torneiro en *Homenaje al Che*, da Habana, publicado coma un berro de protesta pola morte do guerrilleiro). Este primeiro seu libro é *Memoria dun silencio* (O Castro, Sada, 1982). Xa Torneiro era poeta feito e completo. Libro espléndido, sabio, comedido, intencional, no que, con elocuencia sen crebas, a voz lírica vai enunciando a procurado completo e do perfecto, sen acadar nunca o idealismo (por fortuna). É poesía humanista e que sabe denunciar o oprobio político con precisión e intelixencia cordial. Logo, Torneiro, perseverou. Seguiu nesta vía nos libros sucesivos: insistencia na apertura ao real, ao tránsito do tempo, á esperanza a cada hora mancada polas cousas que non deben estar e están para o mal de nosoutros.

Foron varios os libros de poesía que deu a lume Torneiro despois daquel *Memoria dun silencio*. Ningún mellor ca outro. Mantívose nun esplendor múltiple e diverso, mais sempre fiel ao centro que significa e liga harmoniosamente os elementos. Ou sexa, o estilo. O libro último de Álvarez Torneiro, o premiado, e *Os ángulos da brasa*, título maxistral (Tambo, Kalandraka, Pontevedra, 2012). Non en van o libro é a última (non derradeira) lección dun Mestre.

Guerra civil en Euskadi (26.10.2013)

Andamos a estudar o libro *Consejos de guerra contra el clero vasco (1936-1944). La Iglesia vasca vencida*, Intxorta 1937 Kultur Elkartea (Oñati, 2013). O seu autor é un galego encartado no que chaman «Igrexa de base»: Anxo Ferreiro Currás, nativo de Boizán (Vilalba) na antiga provincia de Mondoñedo. Ao longo de máis de cincocentas páxinas, o autor fai a historia da persecución sufrida por unha parte do clero vasco. Hai moitos anos, a partir de 1958, circulou en clandestinidade nos medios nacionalistas galegos e de esquerda o libro *No me avergoncé del Evangelio*, do párroco de Alsasua Marino Ayerra, no que se contaba como moitos centos de cregos vascos foron asasinados e perseguidos polo franquismo. O libro de Anxo tamén me trouxo á memoria as conferencias antifranquistas do «P. Olaso» pola Radio París dos días da súa liberación, e antes na BBC. Dá a impresión de que o libro de Anxo Ferreiro Currás é exhaustivo e conta toda a verdade.

E a verdade é que, a raíz da sublevación de 1936 e da caída de Euskadi, os franquistas asasinaron sen xuízo uns 17 sacerdotes católicos. Outros 200 foron xulgados en consello de guerra e condenados a diversas e graves penas. Algúns morreron nos cárceres. Foron especialmente maltratados, estes infelices cregos, nas cadeas de Carmona, Dueñas e El Dueso de Santoña. Foron eles tamén suspendidos *a divinis* pola autoridade eclesiástica franquista. Só o cardeal Segura, de Sevilla, amosou caridade e se apiadou dos cregos vascos presos. Houbo un milleiro de curas e frades vascos que fuxiron ao estranxeiro e que procuraron refuxio en 24 países.

Nos anos trinta vivían defrontadas na parte dominada por España do que chamamos Euskalherria dúas culturas políticas. Unha moderna, laica, de esquerdas e máis ben española; e , outra, arcaica, reaccionaria, católica a ultranza e tamén española. Os integrantes da segunda cultura eran os que viñan, desde o século XIX, chamándose carlistas, requetés ou tradicionalistas. Entre ambas sociedades políticas e culturais instalouse un Partido Nacionalista Vasco anovado. Membro da Internacional democristiá, o PNV aceptaba a liberdade de cultos e non permitía que os ministros ou sacerdotes católicos fosen militantes seus. O PNV promovía o cooperativismo como terceira vía entre o socialismo e o capitalismo e asumía a doutrina social católica. Tanto é así que estes nacionalistas apoiaron a creación da central obreira ELA-STV, organización que é fundadora da Internacional Social cristián, hoxe CMT. Por parte, o PNV era moi claro no seu obxectivo: aspiraba á independencia de Euskadi ao tempo que aceptaba un estatuto de autonomía, como paso previo, dentro da II República.

O País Vasco negro odiaba a morte ao PNV e aos cregos afíns a esta formación. Odiábano os carlistas e os falanxistas e toda a dereita española que adoraba a memoria de Ramiro de Maeztu. Esta xente odiaba máis ao PNV por ser confesional católico e avanzado socialmente que os anarquistas, aos republicanos, aos socialistas e aos comunistas. Por iso a represión do PNV e do clero vasco foi protagonizada principalmente por católicos e cregos vascos de ideoloxía española. Tamén se empregaron a fondo con todos os grupos republicanos integrantes da Frente Popular e con ANV.

Como vostedes saben, Navarra e Álava foron consideradas por Franco «provincias leais», por non triunfar alí o alzamento, e conservaron o seu sistema tributario especial e a súas «deputacións forais» na ditadura. Guipúscoa e Biscaia foron condenadas a perder tal privilexio porque resistiron a Franco. E resistiron a Franco cun exército vasco no que as unidades de *gudaris* dispuñan dun corpo de capeláns propio: todos eles perseguidos a morte despois da caída do que quedaba de Euskadi. Por certo, o Batallón Celta, formado por combatentes galegos, que loitou valentemente pola liberdade de Euskadi, non tiña capelán ningún. Eu penso para min que houbo en Euskal Herria unha sorte de guerra civil dentro da guerra civil española.

A respecto de nosoutros, cómpre non esquecer que Castelao e Alexandre Bóveda, e con eles moitos outros nacionalistas galegos, eran tamén crentes católicos. O cal

non impediu que un tivera que morrer no exilio e, outro, fusilado na Caeira tras consello de guerra.

Criminalidade sacrílega (02.11.2013)

235

Seguimos ás voltas co libro de Anxo Ferreiro Currás (*Consejos de guerra contra o clero vasco*, Oñati, 2013) sobre a persecución que o franquismo exerceu sobre curas e frades de Euskal Herría en ocasión da guerra e posguerra civil. Daquela foron asasinados 17 cregos e, varios centos máis, presos ou procesados. Moitos eclesiásticos víronse constringidos ao exilio en trinta países de Europa e América. A narración desta ignominia fora xa cumpridamente feita por memorialistas e historiadores. Ora ben, a bibliografía sobre esta persecución descoñecía unha fonte, ao que parece. Ela é a documentación que se custodía no «Archivo Intermedio Militar del Noroeste», en Ferrol.

Garda este arquivo moitas caixas coas actuacións dos consellos de guerra contra os cregos vascos. Débelle a memoria de Euskadi a Anxo Ferreiro Currás o favor de recuperar esta documentación valiosísima, e até agora descoñecida, que xacía en Ferrol sen ser interpelada. Ferreiro recoñece a excelente colaboración que lle prestaron os facultativos do «Archivo Intermedio Militar».

Unha parte do clero vasco asumía a doutrina social da súa igrexa e sentíase atraído polo horizonte dun estado vasco unificado e falante da súa lingua propia. Outra porción desde mesmo clero, españolista, odiaba aqueloutros sacerdotes polo vangardismo da súa doutrina e pola súa práctica cooperativista e sindical obreira, centrada esta en ELA-STV, sumando isto o nacionalismo que profesaban. É así que os bispos de Vitoria Eijo Garay (vigués hoxe radiado da memoria democrática da cidade) e Zacarías Martínez, que habería de sentar na cadeira de Xelmírez, xa perseguiran na primeira década do século XX os cregos pro-nacionalistas e socializantes con suspensións de misa e mesmo con excomuñóns. O odio da dereita vasca e da dereita eclesiástica aos cregos patriotas e progresistas viña xa, en 1936, de ben atrás.

Mateo Múgica Urrestarazu, bispo de Vitoria no intre da Guerra Civil e da formación do Goberno de Euskadi, viuse obrigado a expatriarse a Francia fuxindo da barbarie franquista. Ao parecer, don Matías era un home normal e un prelado alleo ao fanatismo ultramontano e antinacionalista vasco dos seus predecesores (Eijo Garay e Martínez) na sé de Vitoria. Esta persoa seica morreu co corazón destrozado.

Sendo eu neno, meu pai, cada noite, dáballa unha volta ás radios democráticas e comunistas procurando canear as interferencias do mellor xeito posíbel. Nunca perdeu as charlas de «James Materson» na BBC e, despois de 1945, do «Padre Olaso» na Radiodiffusion Française. Eu ía pondo a orela. Moito máis tarde souben que un e

outro charlista, o da BBC e o da RF eran a mesma persoa: o cóengo vasco exiliado Alberto de Onaindíá, un dos máis activos propagandistas do sindicalismo confesional cristián da ELA-STV. Despois da guerra civil, e sen abandonar nunca nin a súa fe nin o sacerdocio, Onaindíá escribiu e actuou incansabelmente a favor dos dereitos do pobo vasco desde a perspectiva do PNV (pro-occidental) e desde a lealdade ao goberno vasco no exilio. Grazas ás charlas radiofónicas de Onaindíá houbo persoas en Galicia que souberon desde moi cedo que Franco, en Euskadi, perseguíu ó clero católico. Membros da miña familia formaban parte do continxente que, en Ourense, estaba escandalizado polos asasinatos sacrílegos perpetrados polo franquismo (Falange, Requeté, militares felóns, curas e relixiosos reaccionarios) en País Vasco. Eu vexo iso se me debruzo no *Fondo dos Espellos*.

O libro de Ferreiro Currás toca o tema dos cregos non vascos que o franquismo tamén sacrificou en holocausto ao seu Deus. Non existe nestas mortes o factor separatista que tanto enerva o «macizo de la Raza» española e calcárea. Trece foi o número dos cregos non vascos asasinados polo franquismo; catro menos que o dos seus compañeiros de Euskal Herría. Entre deles, dúas vítimas en Galicia, sinaladas por Ferreiro con precisión.

Un dos mortos é Matías Usero Torrente (1875-1936), que foi un ferrolán de esquerdas público e notorio. O outro sacrificado galego que revela Anxo Ferreiro é Andrés Ares Díaz (1891-1936), natural de Corbelle (Vilalba). Ben pouco sabemos desde home. Apenas que foi párroco en propiedade do Val de Xestoso (Monfeiro) e en 1936 se encontraba instalado na plena regularidade canónica. Asasinárono (informa Ferreiro) o 3 de outubro de 1936 no sagrado de Barallobre. Este cronista escudriña o *Fondo dos Espellos* e pode percibir alí con nidieza o por que do odio da patulea clerical e militarista de Ferrol a Matías Usero Torrente. Pero dos motivos do asasinato do crego do Val de Xestoso non figura nada nas néboas da miña reminiscencia. Que lugar ocupará o cura asasinado polos fascistas Andrés Ares Díaz na conciencia individual do seu coterráneo vivo o cardeal Rouco Varela.

Miguelanxo Prado (09.11.2013)

Concedéronlle (naturalmente en Madrid) o Premio Nacional de Cómic a Miguelanxo Prado por unha obra en galego titulada *Ardalén*.

Ben boa noticia. Na nosa distante adolescencia e mocidade soñábase con cómics (non se dicía así) que se expresasen en galego na súa parte literaria. Tardouse en cumprir o desexo. Miguelanxo triunfaba e publicaba os seus álbums en diversas linguas e países. Tivo que agardar case un cuarto de século para el ver o seu *Stratos* editado en galego. Iso ocorreu en 2010 e na Editorial El Patito, Compostela. «Por

fin *Stratos* na nosa lingua!»—escribíame Miguelanxo nunha grata dedicatoria. «Ben sabes ti o difícil que foi para min aceptar que os meus libros vivían noutras linguas e non na propia».

Velaquí, agora, este *Ardalén* que aparece inicialmente en galego (tamén en El Patito). 237 Vendéronse do libro 1.500 exemplares nos catro meses seguintes á edición. Despois, *Ardalén* ha ter existencias ulteriores en francés, en inglés, en alemán, en castelán e noutras linguas do mundo. Lectores de todo o planeta seguen a Miguelanxo e, outros novos, coñecerano por esta historia centrada nunha triste aldea galega na que non figuran nenos no presente narrativo. Seguro que lles vai rabuñar o corazón.

Ardalén é unha narración moi ben urdida e moi limpamente executada. De carácter complexo, a medida que libro avanza o receptor vai sendo informado, con coidado e dosificación perfecta, dos enigmas escuros e misteriosos que, desde a primeira páxina, lle saen ao camiño.

Como é de regra no cómic, o elemento fundamental do relato é o debuxo: compre lembrar que Prado é tamén un pintor. En segundo lugar aparece o factor literario, sumamente coidado, no que se inclúen pezas pseudo-documentais que parecen desempeñar a función de botareus laterais da fábula. Fábula que, alén do diálogo imprescindible e da voz narrativa exterior non menos necesaria, dá entrada ao poema lírico cunha potencia que rara vez ou nunca ten sido vista en obras deste xénero. O cal non permite que esquezamos o feito de Miguelanxo ser, por parte, escritor.

De xeito que o visual e o lingüístico se complementan e se subordinan, funcionalmente, a unha estrutura profunda na que reside a articulación sintáctica da historia. Nun xogo mecanicamente perfecto de prolepse, de saltos atrás, de irrupcións de factores sorprendentes, de explicacións ulteriores que o espectador/lector non sospeitaba, Miguelanxo Prado enuncia unha narración na que van varias narracións enleadas. Ulises contaba contos no interior da *Odisea*.

Gústame en *Ardalén* a habelencia do xogo secuencial. Gocei, de forma particular, con aqueles grandes primeiros planos que nos presentan rostros ou fraccións de rostro ou xestos dos personaxes en intreos narrativos importantes. O que nos leva aos caracteres. Non practicando Prado o realismo fotográfico, son tan reais os actantes que, se se tratase dunha película, diríamos que en *Ardalén* se apreza un grande nivel interpretativo e unha excelente dirección de actores. Danos a impresión de coñecermos e de termos visto moitas veces os protagonistas e os secundarios do relato. Son xente do noso ruego, que diría Díaz Pardo.

Na mellor tradición do conto literario, en *Ardalén* combínase o fantástico (iso si, adobiado de fundamentacións científicas procedentes do dominio neurolóxico) co real. Hai unha taberna na montaña na que só entran vellos que xogan ás cartas. Certo, pero un dos habitantes do lugar está aberto de forma marabillosa a unha dimensión

viaxeira e exótica. Desde logo, aparece a Historia no relato. Neste están as clases sociais, a emigración, a dureza da represión franquista. Tamén a bondade, a beleza, os sentimentos nobres e outros datos positivos cos que Prado nos pon tenros e nos fai sentir mellores do que somos. Así mesmo, coma nos contos literarios de calidade, o final é sorprendente e constitúe unha recapitulación que ilumina e lle dá senso a todo o anteriormente relatado.

En fin, este que lles escribe mira no *Fondo dos Espellos* e decátase de que naceu en 1938, o mesmo ano que Superman chegou aos quioscos presto a lle dar morte ao Capitán Maravillas (ou sexa Marvel).

Toda a vida deste cronista, desde que se iniciou na lectura e na observación das xentes e da Natureza, estivo ligada ao cómic ou banda deseñada, que antes recibiu os nomes de «chiste», «conto», «tebeo» ou «viñetas». Entrar nun espazo máxico como é o relato que Prado titulou *Ardalén* constitúe, para quen isto escribe, unha experiencia de culminación.

A torqueira galega de Farruco Sesto (16.11.2013)

Farruco Sesto Novás (Vigo, 1943) vén prestando servizo, como ministro, aos gobernos bolivarianos de Venezuela sen deixar de ser un galego de vella torqueira. É fillo de Xosé Sesto López, escritor e artista pontevedrés que ilustrou como debuxante boa parte da produción literaria e xornalística da Galicia dos anos cincuenta do século pasado. Xosé Sesto acompañou a Alexandro Bóveda durante a vixilia que precedeu ao seu fusilamento.

O fogar no que se criou Farruco Sesto, en Vigo, estaba impregnado de memoria nacionalista e republicana. Por parte da súa nai, Farruco é neto de Juan Novás, o inspector de ensino medio que tanto traballou pola Arqueolóxica e polo Museo de Pontevedra.

No Val Miñor, en Sabarís viviu Farruco Sesto longas xeiras da infancia en cas da súa tía Benita. Os libros, os cadros e o galego literario do lar familiar combináronse, na aprendizaxe de Farruco, coa práctica cotiá da lingua e a cultura dos habitantes das ribeiras do río Miño. En Coruxo, o neno Farruco escoitou as nobres conversas do seu pai con Plácido Castro, con Del Riego, con C. E. Ferreiro, cos Álvarez Blázquez, con Remixio G. Gándara. E así foi crescendo Farruco Sesto Novás e conformando a súa sensibilidade galega.

Os pais del emigraron a Caracas. Alí, ao tempo en que se ía convertendo nun importante arquitecto, o mozo Farruco entrou en contacto con dous vigorosos activistas da resistencia antifascista: o Comandante Sotomayor e Xosé Velo Mosquera. Am-

bos, o militar de carreira e o profesor, idearon e puxeron en práctica unha organización iberista destinada a combater as ditaduras de Franco e Salazar: o DRIL (Directorio Revolucionario Ibérico de Liberación). Alí estivo Farruco Sesto e asistiu, con entusiasmo, ao asalto do DRIL ao transatlántico portugués «Santa María».

De maneira que, a mediados dos sesenta, ao chegar Celso Emilio a Caracas, Farruco Sesto, co seu irmán Xosé Ignacio, e mesmo o pai de ambos, pasou a formar parte do entorno máis íntimo do poeta de Celanova. O cal había de ocasionar que Farruco, xunto a Xosé Ignacio, se incluíse na nacente UPG (Unión do Pobo Galego) e participase nos labores de organización e na propaganda que o partido dirixía á emigración e, o que é máis importante, ao interior de Galicia. Eiquí, no interior, nosoutros agardamos ansiosa por aqueles panfletos (os primeiros *Terra e Tempo*) para distribuílos, na medida das nosas posibilidades, en clandestinidade.

Farruco Sesto foi, e é, poeta en galego. No seu verso trasparecen delongadas lecturas da poesía galega e do mundo, de todo tempo. A lingua popular, a de Coruxo, de Sabarís, da Ribeira do Berbés, conflúe coa culta e literaria no *Fondo dos Espellos* do verso de Farruco. En 2011, Farruco Sesto Novás foi admitido no seo da Real Academia Galega en calidade de correspondente, como xa fora o seu pai. Daquela, el estivo na Coruña, na Rúa das Tabernas, onde tamén se presentan o volume da súa poesía galega reunida e editada pola Espiral Maior de Fernán Vello. Naquela ocasión, Farruco fixo memoria da súa raizame galega. Sempre que pode, o ministro chavista regresa fisicamente á Patria na que foi meniño e mozo para convivir cos arquitectos, cos poetas, cos amigos, cos lectores, cos simpatizantes políticos, cos familiares. Moí activo na esquerda venezolana, Farruco Sesto foi evolucionando e modulando o seu discurso profundamente solidario e revolucionario, sempre unido á práctica. En *Causa R*, en *Patria Para Todos*, na grande confluencia chavista, eu sinto que Farruco vai transplantando súas fondas raíces galegas á patria americana.

Xurxo Martiz Crespo acaba de publicar nas edicións da CIG unha tradución dos textos de Farruco que integran o libro titulado *¿Por qué soy chavista?* O libro, posto en galego, prodúceme a impresión de que alí algunha cousa volta ás orixes naturais. Lense pasaxes, especialmente a que ten por narrativa a Rosa María, nas que o poder evocador da lingua galega fainos acordantes do ritmo, do humor, da limpeza e enunciación, da xenerosidade cordial, que son características da prosa de Castelao.

Resulta evidente para min que Farruco Sesto produciu, conscientemente ou non, un *Sempre en Galiza* para invitar ós venezolanos a se encontraren a eles mesmos.

Os valores nos que milita Farruco Sesto coinciden cos aprendidos por el dos nacionalistas galegos coma seu pai (amigo que fora de Castelao) e tamén cos valores de esquerda xenuína galega da primeira UPG e dos movementos revolucionarios do mundo todo. Cita Farruco algúns destes valores, que el proxecta sobre o seu chavismo:

Espírito revolucionario, sentimento de equipo, visión estratéxica, respecto na diversidade, paixón pola xustiza, inclinación á beleza, predilección pola verdade, valoración da memoria colectiva, sensibilidade social, desprendemento, conciencia da produtividade

A carón de cas Proust (23.11.2013)

O 14 deste mes de Santos o mundo conmemorou o centésimo aniversario da publicación da novela *Du côté de chez Swann* («A carón de cas Swann» ou «Pé da de Swann» ou «Onda a de Swann») de Marcel Proust (1871-1922). Tal novela, e mais as que o autor foi editando a tras dela, ensinaron a moitos a mergullarse polo *Fondo dos seus particulares Espellos*. Véxase, en galego, un fragmento famoso desta novela fundadora:

...Certo día de inverno, ao voltar á casa, a miña nai, vendo que tiña frío, propúxome tomar, contra do meu costume, un pouco té... Mandou traer, por parte, un deses doces bochechudos e chatos que chaman Pequenas Madalenas e que semella que fosen moldeados na cuncha ranurada dunha vieira. Axiña, esmagado por unha xornada soidosa e a perspectiva dun tristeiro mañá, leveime aos beizos unha culleriña do té no que deixara espallar porcións de madalena. Mais, no instante mesmo no que o trago mesturado coas migallas do doce tocou o meu padal, estremecinme, á espreita de algo extraordinario que estaba a suceder en min. Un pracer delicioso invadírame, isolárame, sen eu ter noticia da súa causa... Deixei de me sentir mediocre, continxente, mortal. E de onde me chegara ledicia tan poderosa?... Pouso a xícara e vírome cara o meu propio espírito. Correspóndelle a el atopar a verdade...

Proust, quero decer, o Narrador do *Du côté de chez Swann* e de toda a serie que leva o título xeral de *À la recherche du temps perdu* («Á procura do tempo perdido») revélanos como o sabor dun golo de té no cal (falta de urbanidade imperdoábel) el fixera amolecer unha pouca de madalena, remove os seus interiores e condúceo, nunha sorte de enlevo, ao máis agachado curruncho da infancia. Resucita o neno que o Narrador fora, ao conxuro dos sabores confundidos do té e da madalena. Co neno reaparecen, en fluorescencia natural, ambientes esquencidos no máis *Fondo dos Espellos* da memoria. Alí, na nenez, no pasado, non será a nai quen lle ofrezca té e madalenas ao Narrador, senón, como antano acostumaba, a tía Léonie. O Narrador séntese levado a tras, aos remotos veráns na aldea de Combray, onda o río Loir. (Digamos agora, en coro agurgullante, os nomes dos ríos de Francia e Galicia que cantan desde a prehistoria a mesma cantipena: Loir, Loire, Loira, Lor. Tamén os ríos souberon vencer o Tempo).

Neste momento de iluminación, o Narrador nota que o Tempo é abolido e que pasado e presente se engrenan entre si como máquinas sólidas nun exercicio que só

pode ser glosado racionalmente a partir da noción de *durée* («duración»), substancia da nosa intimidade, que Henri Bergson, a cuxos cursos do Colexio de Francia asistira informalmente Proust, diferenciaba da noción, unida ás sucesividades matemáticas, de *temps* («tempo»).

Noutros pasos do fluxo narrativo de Proust, repítese esta experiencia «analóxica». Unha vivencia sensíbel, no presente, fai agromar outra, porventura esquencida nalgunha escura revolta do pasado. Así, aquela na que unha carruaxe cos cabalos mal levados polo cocheiro ocasiona a caída do Narrador. No chan, as lousas irregulares do patio do Hotel de Guermantes desamalloan o citado fenómeno e o Narrador é transportado tempo a tras, ao momento no que observaba que había pedras irregulares nun baptisterio de Venecia. Ou esoutra vegada na que o tintineo da culler sobre un prato fixo que o Narrador volvese ouvir o son do martelo dun empregado que comprobaba o estado operativo da roda dun vagón ou, se cadra, do mecanismo completo do tren na estación xis dos camiños de ferro de Francia. E aínda, acó e acolá, xorden outros pasos na obra de Proust nos que diferentes portas misteriosas se abren ao tempo perdido, ao «edificio inmenso das lembranzas».

É celebrado Proust como un anovador do xénero novelesco no século XX. Eu prefiro, del, aquela habilidade que lle permite prolongar o realismo burgués da centuria anterior e converte a súa obra nunha exposición analítica das culturas e mentalidades dos *beati possessores*, clase dominante e sectores ociosos daquel tempo francés indefinido que procedeu á Grande Guerra e sucedeu ao II Imperio. Os nobres coriáceos do Faubourg Saint-Germain, as categorías e subcategorías dos burgueses arelantes de recoñecemento, a aristocracia bonapartista marxizada, os socios do Jockey Club de alma amidonada polo exercicio momificante do dandismo, as mundanas de actividade recaudatoria en permanente transversalidade social, os xudeus que non ousan decer o nome das súas raíces (Proust incluído), aqueles que fan *footing* e equitación (paseo de ver e ser visto) no Bois de Boulogne, a banalidade infinita de *matinéés* e *desoirées*, os veraneos inocentes e máis ben, aborrecidos... Por veces, aquela disección social que Proust practica con escalpelo de aceiro sueco en *À la recherche...* condúcenos a *Guerra e Paz*. Entón decatámonos de que, nese respecto, León Tolstoi nunca foi sobre pasado. Nin sequera por Marcel Proust. A min gustaríame coñecer persoalmente á maioría das personaxes que se moven en *Guerra e Paz*. Polo contrario, os habitantes de *À la recherche...*, resúltanme, por unha razón ou outra, todos ben antipáticos.

Iso si, dun libro a outro, Proust vai debandando o novelo. Unha frase, a súa sinuosa, transcéndese a ela mesma, incesante coma o deitar auga dunha fonte ou repetida e ao mesmo tempo distinta como é o sucederse das ondas que rompen no areal. O pretérito imperfecto narrativo domina esa fluencia e suspéndenos nunha especie de ingravidez e de indeterminación. Rarean os epítetos; abundan os adverbios.

Nesta corrente de enunciación plácida, un tanto oleosa, Proust determina que o seu Narrador sexa poético e impreciso, así como dono dun poder de matización psicolóxica poucas veces acadado na literatura francesa.

242

Non existen os anxos (30.11.2013)

A medida que a fe católica devece, crenzas irregulares e igrexas e seitas diversas proliferan aquí e acolá. Acabo de ver un cartel apegado onda a porta da miña casa. Asinarao algunha desas novas confesións relixiosas. «Curso de ángeles» anunciábase alí. A seita anunciaba no pasquín unha «introducción a la angelología». E engadía: «Déjate guiar por tu voz interior; te enseñamos a conectar con los ángeles; podrás conocer a tu Ángel».

Coma no caso da madalena de Proust de que tratamos na semana pasada, a lectura do cartel transportoume á adolescencia. Levoume a uns días reflexivos nos que eu e algúns amigos comezabamos a criticar as crenzas relixiosas herdadas e inculcadas polo estado nacionalcatólico con rixidez. Lembro que a existencia dos anxos foi o dogma de fe do que primeiro me desprendín. O mito da insurrección dos anxos militarmente reprimida por outros anxos, que inmortalizara Milton e antes a Apocalipse de outro modo, resultábame belísimo, pero rotundamente incríbel por situarse a acción fóra do Tempo. Neste relato, Luzbel, logo Lucifer, pareceume un heroe descomunal ao intentar, sen ningunha posibilidade de éxito, derrubar o reinado do Todopoderoso. Pero, aí, só era unha fábula.

Tamén non me entraba na cabeza que aqueles espíritos puros, os anxos, se viñesen dividindo desde o século V e desde o Pseudo Dionisio en unidades orgánicas que levaban nomes tan pintorescos como son os de serafíns, querubíns, arcanxos, virtudes, tronos, potestades. E mailo Anxo da Garda que nos acompaña a cada un de nós e que a seita arriba citada nos invita a coñecer persoalmente. O P. Feixóo, cando alegara contra a existencia dos «duendes» (ou trasnos) que defendía coído que o P. Laynez, produciu unhas páxinas moi divertidas. Trouxo a colación os anxos e practicou contra os trasnos unha redución ao absurdo. Desde logo non hai trasnos. Pero se Feixóo seguise o seu método racionalista nun exame crítico dos anxos, chegaría tamén a negar a existencia destes. Para min, o Padre Mestre Benito Xerónimo Feixóo descria moito máis do que aparentaba.

Logo, xa eu liberado dos dogmas e crenzas relixiosas, observei con certa perplexidade a abundancia de anxos que arreoan (a convención ponlles azas) por moitas páxinas da poesía contemporánea, se cadra a seguir de Rilke. Alberti, ateo, abriu a billa do surrealismo ibérico en *Sobre los ángeles*. Por outra banda *Anxo de terra* é unha colección de posguerra (e post-prisión) de Carballo Calero. E se o cristián-carri-

Ilista Blas de Otero prorrrompe nun unamuniano Ángel *fieramente humano*, Aquilino Iglesia Alvariño, sempre nos corenta do século XX, publica, en castelán, *Contra el ángel y la noche*. Demasiados anxos. Dos arcanxos encargárase García Lorca moi anteriormente. E moi posteriormente Rei Ballesteros (Anxo) daríanos a novela *Dos anxos e dos mortos*.

No mundo católico, os anxos tiveron unha forte presenza. Gabriel, Miguel, Rafael, son nomes de arcanxos usados como nomes de pía. Polo mundo adiante hai mulleres Ángela (e Angélica / Ánxela e Anxélica). Algo terá que ver cos anxos o apelido Engels. En canto Anxo / Ángel / Angelo, masculino, parece concentrarse nos dominios español e italiano. Tivera vida en Bizancio. Espíritos creados por Deus antes da Creación, inmortais e dotados de poder sobrenatural, os anxos prestan servizo nas máis diversas misións. El fará o Vaticano desaparecer os anxos do catálogo dos dogmas no que foran incluídos en 1215?. O Papa Francisco, firme gardián da fe, coma o anterior, aínda que simpática persoa con ideas sociais nobres, pensa, e monseñor R. Carballo tamén, que a ordenación de sacerdotisas é impensábel porque tal cousa non se acha autorizada no Evanxeo. Aplicándolle o conto veremos que a presenza de anxos suca os espazos do Novo Testamento. En intres cruciais da vida de Xesús Cristo están presentes diversos anxos, desde a concepción á morte. Polo tanto, a Igrexa Católica Romana, non vai abolir o dogma promulgado no Concilio de Letrán e no século XIII. Os anxos están no Antigo e Novo Testamento, logo existen.

No día da ira, no día aquel no que os séculos se disolverán, na Fin do Mundo, na asemblea das asembleas, cando todos os homes e mulleres que houbo desde Adán e Eva comparezamos perante o Trono de Deus para o Xuízo Final, un anxo abrirá o acontecemento cun admirábel toque de tuba: «Tuba mirum sparget sonum» –coido recordar. Os católicos que esperan a Fin do Mundo teñen a obriga de crer que a carón de Deus, no derradeiro dos días, estarán os seus anxos e que estes asistirán á desaparición da Humanidade do mesmo modo que asistiron á súa creación.

Non obstante é posíbel que o Papa Francisco, Monseñor Carballo e demais cabezas pensantes e executivas do Vaticano propicien unha nova anxeloxía por facilitaren que os anxos poidan ser algo mellor cridos nos nosos días, da mesma maneira que, sen lles conceder a orde, eles andan a preparar unha nova retórica que reacomode o feminino no seo da igrexa súa e que tal reacomodación teña como modelo a figura de Santa María. Mudar, en Roma, non parece que vaian mudar máis ca a superficie literaria dos dogmas. E non en todos os casos. Sempre fixeron así.

Casarès, Camus conosco (07.12.2013)

244

Commemora o mundo o centenario do nacemento de Albert Camus (1913-1960) e nós facemos aquí memoria dun tempo no que había grandes escritores en Francia e eles influían en nosoutros. Eramos mozos e liamos un Camus en pleno vigor da corentena del. Na «forza da idade» (Simone de Beauvoir) morreu Camus, para a nosa dolorosa sorpresa. Moitos referíronse ao accidente con palabras tomadas da experiencia do absurdo tal como ela foi formulada polo propio Camus no mellor dos seus relatos: *L'Étranger* («O estraño», «O estranxeiro»). A intelectualidade franquista, digamos Torrente, confluíu en 1960 coa que se movía nos círculos propiciados polos EE UU, tipo Madariaga, e cos piñeiristas de acó nun pranto pola morte de Camus no que o anticomunismo destilaba velenos escusados. Non obstante, os máis fundamentados estudos sobre a rede cultural da CIA (coma o de Frances Stonor Saunders) asegúranos que Camus nunca estivo incluído nas unidades daquela OTAN intelectual que era o Consello para a Liberdade da Cultura. Sabíao Sartre; por iso, entre outras razón, lle fixo a Camus un conmovedor e certo artigo necrolóxico en *Les Temps Modernes* e estableceu en *Situations I* unha relación radical entre *Le mythe de sisyphé* («O mito de Sísifo») e *L'Étranger* para esclarecer a condición existencial do «home absurdo» en relación coa pulsión de Liberdade.

Camus viña de André Gide, de *Les Nourritures Terrestres* («Os alimentos terrestres») do seu gozo de vivir. Viña, si, do estilo do francés depurado, da prosa castigada e nobre de André Gide. Tamén recibiu Camus leccións dun escritor pouco máis vello ca el, Antoine de Saint-Exupéry. Deste, Camus colleu un humanismo activista e un determinado xeito de experimentar a honradez. E mais unha virtude que hoxe se encontra rexeitada no faiado das potencias humanas pouco apreciadas: a Vontade. Vontade de estilo e vontade para levantar cada día a pedra de Sísifo contra o home absurdo, o negror, a ausencia de Liberdade. Podía ser un lema de Camus esta sentenza de Gide: «A arte nace de represión, vive de loita e morre de liberdade». Interprete isto cada quen a súa maneira.

Na primavera, Tipasa é habitada polos deuses e os deuses falan no sol e no arrecendo das plantas de absinta. O mar acorazado en prata, o ceo azul, as arruínas cubertas de flores e a luz en grosas borboallas sobre amoreamentos de pedras.

Neste sensorialismo de *Noces* («Vodas», 1938), Camus inxenuo no seu desexo de se facer admirar, anuncia un futuro estilista que pode ser mesmo irónico naquela *La Chute* («A caída») que alguén, erroneamente, quixo pór en relación con *A esmorga* de Blanco Amor. En todo caso, Camus nas *Letres á un ami allemand* («Cartas a un amigo alemán») reinventou o xénero epistolar e impuxo este en Galicia como unha moda que Borobó criticaba nos anos cincuenta do século pasado.

Aquí e acolá, en *La Noche* e no *Grial* orixinario, os autores galegos deron á luz cartas ideolóxicas, teóricas ou literarias que serían impensábeis sen o precedente das *Lettres...* de Camus ao seu narratario ou *créature de papier* ou mesmo *sparring* que era aquel amigo alemán. Ao tempo Ramón Piñeiro publicaba longas cartas a varios destinatarios teóricos nas que expuña nocións sobre asuntos espirituais que xa ningún lembra hoxe. Ramón LUGRÍS, nunhas *Cartas a un amigo emigrado* que non chegaron a se recoller en libro, disertaba, á súa vez, sobre entregármonos á esperanza europeísta. En realidade, eu penso que as ideas de LUGRÍS constituían apenas unha vulgarización das de Ramón Piñeiro. Outros moitos publicamos cartas de tal tipo nos xornais e revistas que nos abrían as súas páxinas con maior ou menor xenerosidade. Ora si, o máis importante dos autores de cartas camusianas na Galicia dos anos cincuenta foi Gonzalo R. Mourullo nun seu afastado avatar que se desempeñaba daquela como mestre do relato curto. No libro *Memorias de Tains*, todos os brillantes contos de Mourullo estaban enunciados so a fórmula de carta. Era 1956.

Na Galicia antifeixista dos cincuenta, Camus tamén exercía como mestre do teatro que queríamos. Ao lonxe, a galega María Casarès, facíanos arelar todo o que perderamos en 1936-1939. Aquel maxisterio era compartido con Sartre e con outros dramaturgos franceses en menor medida. Varios xoves, e non tan xoves, da miña xeración foron tradutores do Camus teatral ao galego. Eu mesmo colaborei con Del Riego nunha versión de *Les Justes* («Os xustos»), aquela peza moralizante de Camus para algún ben aborrecida. Un constante admirador do teatro de Camus (e do Camus global) foi e é X. M. Beiras, excelente tradutor sempre que se aplica a estas tarefas de anosar palabras de alleas terras e dos tempos nosos. A apoteose da traxedia *Calígula* de Camus, que é a fin dun autócrata absoluto, foille arrebolada a Fraga Iribarne por X. M. Beiras e o Parlatentiño, por intre, perdeu o seu diminutivo. «Á Historia, Calígula, á Historia». Pero o Calígula de Camus, cando é destituído, xesticula cos ollos cravados no *Fondo dos Espellos* rotos e berra: «aínda estou vivo!» O fascismo está vivo.

Rúa da Paz 21, Ourense (14.12.2013)

Remexo aló no *Fondo dos meus Espellos*, onde se encontra a vella, balnearia, episcopal cidade de Ourense. Una conversa con Camilo Valdeorras opera en min a saudosa reaparición de certa casa da Rúa da Paz de Ourense. É a casa onde naceron, en diferentes pisos, Ramón Otero Pedrayo e Vicente Martínez-Risco e Agüero. Ambos meniños foron bautizados na pía parroquial de Santa Eufemia, na cal tamén sería, anos máis tarde, remollada a cacholiña do naipelo Eduardo Blanco Amor. Os dous primeiros mantivéronse de xeitos diversos na fe católica en canto que o terceiro evolucionou a un librepensamento moi ligado ao Ourense obreiro e intelectual dalgún tempo.

A casa da Rúa da Paz foi levantada pola familia de don Ramón, coído que nos días da Restauración borbónica. Non estaba lonxe do Espolón da Praza Maior, punto de encontro dos varóns influentes da cidade, no que asentaba os alicerces a boa casa burguesa e despacho de avogado de Ramón Pedrayo, avó do noso escritor máximo.

Por entón, a Rúa da Paz era a vía de moda da cidade. A ela abría as súas portas o Teatro Principal, o cal foi ocasionado que a xuventude elegante de ambos sexos se lucise arriba e abaixo para trocar sorrisos e galanterías e olladas promisorias de citas escusadas e envíos de esquelas e detalles. Era a cerimonia do «paseo», que moitos anos despois, o Ourense comercial, puxante e rico, do tránsito do século XIX ao XX levaría á ampla rúa que aínda hoxe chamamos con tal nome: Rúa do Paseo.

Desde a Idade Media deica o século XIX a rúa na que naceron Risco e don Ramón levou o nome do gremio que se fora aseñorando daquel territorio. Rúa dos Zapateiros, chamábase até que a denominación foi mudada pola de Rúa da Paz, dise que en conmemoración do «abrazo de Vergara». Con todo, se nos mergullamos no *Fondo dos Espellos* da nenez, vemos aló numerosas tendas de calzado e mesmo lembramos «A de Anta», o nome dunha delas. Desde a Praza do Ferro, onde estaban até onte mesmo as ferraxerías dos «vascos» de Tararamundi, deica o patín da Catedral, coa xoiería Cid alí desde hai mais de cen anos, corre a Rúa da Paz e mesmo no día de hoxe en que escribo esta bagatela seguen a existir nela abertos algúns comercios de zapaterías. Aínda é Rúa dos Zapateiros!

A finais do século XIX, Risco e Otero Pedrayo fixeron o ingreso naquel Instituto que se fixera famoso polo seu claustro científico e polas grandes figuras humanísticas que nel tiñan cadeiras: Saco e Arce, Marcelo Macías, García Mosquera. O Instituto era un templo de cultura laica. Alí estaban a biblioteca provincial, os museos arqueolóxico e de ciencias, o observatorio astronómico e o meteorolóxico. No fondo do predio, a horta de prácticas de agricultura. A carón, o xardín botánico do Posío ou Pousío que dirixía por lei o catedrático de Historia Natural. O Instituto abría as súas portas ao mundo na Rúa do padre Feixóo, figura á que a sociedade racionalista rendía culto laico na cidade de Ourense.

A aquel Instituto asistiron Risco e Otero, e nas súas aulas formaron os primeiros rudimentos do que habería de ser, en ambos, vastos e universais saberes humanísticos. Daquela casa da Rúa da Paz saíron os meniños Ramón e Vicente ao mundo da cultura de século XX que eles contribuirían a arrequecer coas respectivas obras literarias.

O cheiro de cada unha das vellas rúas de Ourense podía ser identificado, cos ollos pechos, na miña nenez. O da rúa da Paz coído que era unha mestura na que había algo de doce, sen dúbida procedente da pastelería La Tropical que aínda subsiste segundo penso. Logo, a tenda de produtos alimenticios casteláns chamada Los Serranillos, sempre cos propietario no despacho dos xéneros con blusas negras, aportaban os odores exóticos dos pementos doce ou picante expendidos en cartuchos de papel

de estraza; as olivas almacenadas en tabais. Un cheiriño seco e como colorido, en imposíbel sinestesia, emanaba de La Gardenia, a tenda de adornos de papel que prolongou moitos anos o oficio da nai de Eduardo Blanco Amor. Finalmente, os comercios de calzado aportaban o elemento do esparto das alpargatas que daquela todos gastabamos no verao e os efluvios da goma, a sola, o coiro, a disolución; inconfundíbeis. Moitos anos andados, asentou alí a taberna do Orellas e o reconfortante cheiro do porco cocido uniuse ao concerto olfactivo da Rúa da Paz. Aínda hoxe se conserva algo do que Otero Pedrayo e Risco puideron percibir nos seus narices de maniños.

De todos os percorridos infantís pola cidade de Ourense, poucos de tan doce recordo como aquel que me levaba polos Xardinillos do Padre Feixóo (sempre el), rúa de San Miguel arriba (arrecendo a cociña e taberna, neste caso), á Praza do Ferro na que cantaba a auga dos tornos abaciais e á Rúa da Paz entre aquelas néboas mestas dos invernos que non daban terminado. Nunha das casas escribía, lía e meditaba un Otero Pedrayo perseguido polo franquismo. Todo Ourense o sabía.

Noticias da lingua chesa (21.12.2013)

Sendo eu neno fixéronme chapar os nomes de todos os afluentes do Ebro pola esquerda e mailas principais elevacións dos montes Pirineus. Nin eu nin compañeiro ningún na escoliña institucionalista da «Profe Mercedes» (Rúa da Paz, Ourense) fomos instruídos, por exemplo, nas páxinas da *Enciclopedia Dalmau Carles* (A Álvarez, en Galicia, non era coñecida) ou nas *Lecciones de cosas*, no feito de, nos vales do Alto Aragón, existir una lingua románica, distinta o castelán, que alí nacera directamente do latín vulgar. Tiven que chegar á universidade para saber algo do *aragonés* que aínda hoxe é falado nos vales de Echo, Ansó, Broto, Campo de Jaca e outros territorios.

Moitos españois padecen unha doenza que un círculo de amigos, todos eles máis ou menos familiarizados co grego clásico, dubidan en chamar *heteroglotofobia*, *heteroglosofobia* ou *misoloxía*, aínda que os máis deles na súa tertulia da Praza da Independencia (perigo!) de Vigo, se inclinan ou parecen inclinarse polo primeiro neoloxismo, que quer significar «medo e odio ás linguas dos outros». O caso é que os nacionalistas españois odian e, curiosamente, temen, todas as linguas distintas do castelán que son faladas no territorio do Estado Español. Segundo isto, tales heteroglotófobos odian (tamén, desprezan, din desprezar, ignoran), por esta orde: o catalán, o vasco e o galego. Si, e tamén o aragonés, o aranés, o asturleonés, o portugués de Estremadura, o amazige de Melilla e o árabe dialectal de Ceuta. En tempos de Franco aínda desconsideraban máis linguas; a saber: o árabe hassanía do Sahara, o fang de Guiné Ecuatorial, o bubi de Fernando Poo e os crioulos portugués e piquinglis de Annobón e illas que naquel tempo eran de soberanía española.

Habemos de ter ocasión de comentar un libro moi importante: Xosé-Henrique Costas, *O valego. As falas de orixe galega do Val do Ellas (Cáceres-Estremadura)*, Xerais, Vigo, 2013. Digamos hoxe, apenas, que Costas apunta que «falan hoxe aragonés unhas 5.000 persoas nos vales pirenaicos do Alto Aragón, aínda que outras 20.000 pódono falar interferida e esporádicamente» por todo o norte das provincias de Huesca e Zaragoza. Mais agora ímonos referir principalmente a outro libro, que me acaba de por nas mans Francisco Sampedro. Trátase de *Apuntes de lengua chesa*, de Manuel Díaz Rozas (Aladrada Ediciones, Zaragoza, 2013). Vexan que o que no libro se chama «lengua chesa» é a fala aragonesa de Echo.

Despois da guerra civil, un Avelino Pousa Antelo mozo foi ensinar a unha escola do Alto Aragón. Alí atopouse cunha lingua da que nunca tiña ouvido falar e que, curiosamente, ofrecía unhas raras semellanzas co galego. Ás veces Avelino sentía decer que alguén andaba «poro río» ou que certo veciño tiña «abellas» ou que esoutro estaba vindo «do pallar». Así, o noso home en Alto Aragón tomou moitas notas, que se cadra se gardan hoxe na Penzol, sobre o aragonés, e informouse de que se trataba dunha vella lingua románica, case clandestina. Cousa semellante lle ocorreu a Fermín Bouza Brey que, ao ser destinado como xuíz ao Val de Arán, foi achar alí o aranés, que non é catalán senón occitano gascón. Froito do interese de don Fermín polo aranés e a cultura daquel val foi a recolleita de publicación de material folclórico infantil que o situou nun posto de honra nos estudos araneses de cultura popular.

Como ben explica o intelectual galego Xosé Ramón García Soto nun dos estudos que acompañan os *Apuntes de lengua chesa*, Manuel Díaz Rozas, o autor foi un pedagogo coruñés que destacou nos anos vinte e trinta. As súas ideas galeguistas e republicanas levárono a prisión e á perda da súa praza de inspector de «primera enseñanza». En 1955 viaxou a Echo e dedicouse alí a estudar a lingua do país, tanto na fala coma en textos literarios coma os de Veremundo Méndez (de apelido obviamente galego). Aínda que non era oficialmente filólogo, Díaz Rozas coñeceu a bibliografía científica que existía ao tempo sobre o aragonés. Os seus apuntamentos non semellan os dun leigo en materia lingüística xa que non usa con naturalidade o alfabeto e notación fonéticos da *Revista de Filología Española* que daquela eran normativos na universidade. De feito, Díaz Rozas mantivo correspondencia con Badia Margarit, filólogo catalanista que estudou, entre os primeiros, os falares aragoneses contemporáneos. Díaz Rozas tamén coñecía a T. Navarro Tomás que, alén de inventar a notación fonética antes citada, traballara igualmente sobre a fala chesa ou de Echo.

Os cadernos de notas de Díaz Rozas saen agora á luz en Aragón. A única lingua minoritaria de España que goza dun estatuto de cooficialidade plena é o aranés, e isto porque o Val de Arán se inclúe na autonomía de Cataluña, e a Generalitat non é heteroglotofóbica. O occitano é lingua propia de todo o Meodía do estado francés, pero o único lugar do mundo no que o occitano (aranés) goza de oficialidade é en Cataluña.

O caso é que hai españois de corazón torvo (mesmamente tamén galegos reducidos á condición de colonizados) que consideran ofensiva a núa existencia legal de calquera lingua que non sexa o castelán (español para eles, segundo o maxisterio de Menéndez-Pidal). E están condenando á extinción, sen ir máis lonxe, o galego de Cáceres, o da Terra Eo-Navia en Asturias, o do Bierzo Occidental e o das Frieiras da provincia de Zamora. O asturleonés xa o aniquilaron en boa parte do seu dominio histórico, o que fai rechamante o feito de que tal lingua goce de protección da República Portuguesa en Mirando do Douro. E presten atención a isto: os que neguen o que Machado chamou «el macizo de la raza» están a eliminar do ensino de España as linguas clásicas. Seguramente por que, coñecéndoas algo, podemos arbitrar na Praza da Independencia neoloxismos tales como poida ser heteroglotofobia. Véxase a *glotofaxia* («devorar as linguas pequenas») de Y.-J. Calvez ou o *glotocidio* («asasinato de linguas indefensas») de X. H. Costas.

Co galego Xosé R. García Soto, aseñorean o libro *Apuntes de lengua chesa*, as sabias e aragonesas aportacións de José Ignacio López Susín, José M. Enguita Utrilla e Marta Marín Bráviz.

A lingua das migreiras e das xinxas (28.12.2013)

Respectadas figuras da escola española de filoloxía ensinábanlle á miña xeración que en Estremadura había enclaves de lingua portuguesa, coma Olivença. Entre eles mencionábase, en dialectoloxía, que os concellos de Eljas, Valverde del Fresno e San Martín de Trebejo, na provincia de Cáceres, eran de lingua portuguesa. Tamén nos dicían que no termo municipal de Hermisende, na provincia de Zamora, a lingua patrimonial era o portugués. Tardamos moitos anos en saber que neses lugares non se falaba portugués senón galego. Por parte, os verdadeiros nomes dos concellos galegofalantes de Cáceres eran estes: As Ellas, Valverde do Fresno e San Martín (ou Martiño) de Trebello. Hermisende, ao pé do Penedo dos Tres Reinos e da Serra de Montezinho, era sempre Hermisende. Ou sexa, que no *Fondo dos Espellos* da filoloxía española estivo oculta a galeguidade de tres concellos de Cáceres e de un de Zamora.

En realidade resultaba moi difícil de crer que aos pés da Serra de Gata, e ben lonxe de Galicia, houbera xentes que falasen algo que non podería ser considerado senón como galego. Hoxe, despois dun estudo fundamental de Lindley Cintra e dalgúns dialectólogos pioneiros de intervención moi recente, podemos concluír que os falares das Ellas, San Martiño de Trebello e Valverde do Fresno non son portugueses senón galegos con algunhas aportacións leonesas. Probablemente o filólogo que máis traballou, e fixo traballar, sobre o campo e coa cachola, nas falas do Val do Ellas é Xosé-Henrique Costas, catedrático da Universidade de Vigo. El acaba de publicar,

en Xerais, un importante libro baixo o título de *O valego. As falas de orixe galega do Val do Ellas (Cáceres-Estremadura)*. Nel propónse que a lingua galega do Val do Ellas sexa chamada *valego*. Nesta invención feliz xúntase a evocación do *val* e a do *galego*. O libro leva un precioso prólogo, non por breve menos iluminador, do sabio catedrático de Lingüística Románica da USC Francisco Fernández Rei.

No libro do doutor Costas hai política, reivindicación, compromiso, denuncia do glotocidio e da heteroglotofobia, información exhaustiva sobre a póla estremeña da nosa lingua e propostas de futuro. Pro tamén hai, non había de haber, exposición científica do galego do Ellas, digamos *valego*, na que se revisa todo o escrito sobre o asunto desde os estudos históricos sobre os foros de Castelo Rodrigo de Lindley Cintra até as pescudas sociolingüísticas últimas de Fernando Ramallo. Todo sobre o valego, e máis, está neste libro. aconséllolles que o lean e que, despois, viaxen ao Val do Ellas para gozar da leria e conversa galega que os seus habitantes ligan con enteira naturalidade cos galegos de Galicia.

Algunhas deficiencias léxicas do idioma galego poden ser subsanadas coa axuda do valego. Vexan que na nosa lingua non temos palabra viva moderna para designar nin a árbore que en castelán se chama *granado* nin o seu froito, a *granada*. Como tal árbore e froito se dan ben no Ellas, alí dispoñen de palabras que tamén existían no galego medieval: *migreira*, *milgrada*. Non coñezo eu vocábulo en Galicia para anosar a castelán *guinda*, aínda que eiquí se fai moita augardente con tal froito. No Ellas encontrámoslle denominación galega: *xinxa*, parecida á portuguesa. E como introducir no galego estándar contemporáneo aquel couso metálico que, en castelán se chama *cremallera* e que é inseparábel da costura e actual? Imos ao valego e alí encontramos unha simpática innovación que pode valer (de non pillarmos *gramalleira*) para adaptar o galego culto ao campo léxico da confección contemporánea de roupa. A innovación, por certo moi expresiva, é *correndela*. Mais os habitantes do Val do Ellas non só falan galego con orgullo e descoñecen o auto-odio que envelena moitos galegos. Tamén se apelidan en galego.

Escribía eu no meu *Consultorio dos nomes e apelidos galegos (Faro de Vigo e Xerais, 2007)* que no Ellas existe unha masa básica de apelidos que poden ser galegos ou casteláns, como é o caso dos patronímicos maioritariamente tamén usados en Galicia (González, López). Pero algúns deses, nas Ellas, só poden ser galegos, como Méndez ou Vázquez, cuxas formas ceonesas ou castelás (Menéndez, Velázquez) son descoñecidas, ou case, aló. O apelido Valiente, castelán, ten certa frecuencia, pero mírase moito máis a forma galega Valente/Valenti. Hai moitos Pereira e tamén Acedo, Naveiro, Oliveira, Carballo, Noche, Silvia, Costa/Acosta ou Mariño, ás veces castelanizados, e outras non, que só poden ser galegos. É característico daqueles pobos o apelido Paio/Payo, co seu diminutivo desvirtuado Pahino/Paíno, mais non se ve o correspondente castelanizado Pelayo (o santiño era de Tui). En troques, domina Piñero, castelanización inequívoca dun Piñeiro. Distintivo dos Tres Lugares (val

do Ellas) é Lajas, que repuntamos castelanización de Laxas ou Laixas. E o Frades que leva o que representa na RAG as Ellas. Recentemente achei entre os meus libros o directorio comercial de Viñas y Campí, titulado *El indicador de España* (Barcelona, 1867). Nel aparece San Martín de Trebejo. Nesta vila figuran, con apelido obviamente galego, un Francisco Estrada, médico, e tres distintos comerciantes de tecidos: Celestino, Francisco e Matías Carballo.

Capítulo 04

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2014

253

Viaxe ao Val do Ellas (04.01.2014)

Saimos de Ciudad Rodrigo, que na lingua valega recibe o nome de A Cidai. Hai cousa de oito anos, foi isto.

Nun cruzamento cuxo nome non me acorda metémonos por aquela estradiña estreita que nos levou a uns altos escurecidos pola ramallada mesta de carballizas entremediadas de abeto estranxeiro. Nese alto sombrizo había un penedo. No penedo, unha grande pintada na que se lía: GALIZA. Estamos no noroeste da provincia de Cáceres.

Logo, a estrada foi descendendo e, en relanzos, conduciunos a San Martiño de Trebello, un pobo de boa pedra e arrecendos lusitánicos. Na praza, atracamos o carro e sentamos nunha terraza a tomar algo. Estabamos baixo frescos soportais, aquel día de calor. Aos poucos, un altofalante do concello daba avisos. Facía as funcións do antigo pregoeiro municipal. Cada aviso era emitido en castelán (sen aspiracións estremeñas) e máis na fala propia da vila, que os habitantes chaman *mañego* e que resulta ser un galego moi especial.

Uns veciños de mesa cumprimentaron unha señora, ao parecer residente en Barcelona, que viña ao seu pobo de vacacións. «Aínda falas mañego?» –preguntoulle un veciño. «Ei xa non sei se falo mañego ou o que falo» –contestou a señora emigrante. Abofé que falaba, e ben, o mañego. Igual que, naquela vila, a xente unánime: menos mozos e anciáns.

Todas as rúas e camiños de San Martiño de Trebello estaban rotuladas en castelán e tamén na lingua do país. Tiñan letreiros bilingües os establecementos de hostaleira. Pasamos a meter o nariz nas Ellas.

As Ellas é un pobo empoleirado nun outeiro. Conserva restos dun castelo e moitas casas novas. Entramos nun bar da Praza chamado «Latas». Eu preguntei alí a un que bebía chatos de viño branco da Terra que era o que significaba o nome do negocio:

254 –«Chámanlle “Latas” porque o pai da zagala que está aí era “hoxalateiro”. Sabe o que é hoxalateiro?» –díxome aquel home, máis ou menos.

Na do Latas, o hoxalateiro fóronse concentrando varios homes que viñan de traballar, polo aspecto, na construción. A conversa foise animando. Nós, en galego e eles en *lagarteiro*, ou sexa no galego ou valego das Ellas. A miña muller advertira que por alí había moitas figueiras chumbas e inquiriu polo nome que eles lle daban a tal cactus. «Lo como lle hemos chamar? Filgueiras chombas». Estaban seguros de que en Galicia tamén había moitas figueiras chombas. En realidade eles pensaban que este noroeste de Cáceres que falaba medio galego tiña un clima igual ou parecido ao de Galicia. Un dos presentes asegurou que a información meteorolóxica que a TVE ofrecía para Galicia servía tamén para as Ellas. Poucas veces vin unha identificación ideolóxica tan conmovedoramente sentida.

Se Vostede acorda de ir en viaxe de pracer ao Val das Ellas pode parar moi comodamente no hotel La Palmera, de Valverde do Fresno. Está ao lado dun Camino de la Levadiña, porque se apreza alí unha vella levada de auga. En Valverde, cando nós fomos, os letreiros das rúas estaban escritos só en castelán. Moitos en castrapo, como é o caso da tal Levadiña. A min deume moita alegría comprobar que, na parte alta de Valverde, hai unha praza dedicada a Jesús Vicente Chamorro, aquel fiscal do Supremo que presidía Amigos de Cuba en Madrid. Un día Chamorro pronunciou unha conferencia en Vigo. Confesou ter medo a falar no galego valverdeiro, que era a súa lingua familiar. Naquela altura eu aínda pensaba que, como Zamora Vicente me ensinou, a lingua de Valverde do Fresno era o portugués. Pecador de min!

Os empregados de La Palmera son moi ben educados. Contestáronnos sempre en galego nunha actitude profesional estrita das que agora se inculcan, con moi bon acerto, nas escolas de hostelería. Ninguén nos falou castelán. En canto Moncha saía soa a dar unha volta, eu achanteime por tras dunha mampara para tomar algo e ler. En realidade, quería espreitar, a xeito de espión, como falaba un grupo de homes maiores que xogaba ao tute na cafetería do hotel. Non só falaban galego ou valego, senón que, contando unha anécdota, imitaron o que para eles era a fala duns portugueses que seica traficaban en madeira. Parecían mesmamente arraianos de Pontebarras a reproducir unha conversa con portugueses. A conciencia lingüística dos habitantes de Valverde, as Ellas e San Martiño de Trebello lévaos a afirmar, sen fendas, que a súa fala non é para nada portuguesa. Galega, é posíbel; portuguesa, para nada.

Aínda que o verao era ardoroso, no Val do Ellas cantaba o río que leva este nome e la-tricaban moitos pequenos regueiros que baixan da serra. Cada un dos pobos do Val é

diferente e ten a súa personalidade propia. A paisaxe agraria e pastoral é igualmente variada e rica de formas.

Salutación da pintura submarina de Urbano Lugrís (11.01.2014)

255

A ría de Vigo (non a cidade) ten unha importancia grande en *Vingt mille lieues sous les mers* (citaremos *20.000 leguas...*) de Jules Verne. Como se sabe, esta é unha das novelas contemporáneas máis apreciadas e lidas do mundo.

A cabalgata de Reis evocou este ano en Vigo pasos extraídos das *Viaxes Extraordinarias de Verne. 20.000 leguas...*, traducida por Llerena Perozo Porteiro e Mercedes Pacheco Vázquez (portada ártabro-surrealista de Lugrís), saíu á rúa en Ir Indo. Xa hai monumentos verneanos en Vigo e en Cesantes. Investigan sobre Verne en Vigo Eduardo Rolland e Otero Ricart. Pero en Marcosende-As Lagoas non se animan a lle dar o nome de Verne ou do profesor Aronnax, a calquera cousa relacionada co Campus do Mar. Tampouco recibiu, a de Rande, o nome de Ponte do Capitán Nemo tantas e tantas veces reclamado.

No submarino Nautilus, comandado por un capitán Nemo fascinante e enigmático, viaxan en condición de prisioneiros e hóspedes ben tratados, o naturalista profesor Aronnax, o seu fiel criado Conseil e o arpoador canadiano Ned Land.

- 256 Jules Verne é un mestre da intriga e coñece todos os recursos da novela francesa por entregas. En *20.000 leguas...*, o autor consegue manternos expectantes a respecto de diversos misterios e isto ao longo de todo o fluxo da narración. O único segredo de *20.000 leguas...*, que non é revelado nas case cincocentas páxinas da edición príncipe (Hetzl, París, 1870) é o das orixes nacionalitarias e familiares do capitán Nemo. Saberemos case todo, a este respecto, no final, só no final, doutra novela: *L'île Mystérieuse* (*A illa misteriosa*, 1874). Pero diso non estamos a tratar agora.

Agora tratamos da función argumental da ría de Vigo na arquitectura narrativa de *20.000 leguas...* de Jules Verne.

Un fío secreto da acción desta novela parte do capítulo cuxa acción se sitúa en Ceilán e haberá de nos levar ás augas de Vigo. O episodio é aquel no que Nemo salva un humilde pescador cingalés de morrer na boca dunha quenlla xigantesca e lle regala unha fortuna en forma de fardelo cheo de pérolas. Dille Nemo a Aronnax: «Este indio, señor profesor, é un habitante do país dos oprimidos e eu son, e seguirei sempre a ser, até o meu derradeiro alento, dese país».

Por tanto, desde o comezo da historia, Nemo proclama a súa pertenza ao «país dos oprimidos». Será este a India? Será «país dos oprimidos» unha expresión cuxo significado incorpore algo tan vasto e doloroso coma *les damnés de la Terre* («os condenados da Terra») tal como Pottier, contemporáneo de Verne, puxo na Internacional?

Na realidade, se Nemo era fillo da India colonial ou súbdito, eticamente adherido, do País Universal da Opresión é algo que irá recibindo certa iluminación nesta novela pero que non se resolverá definitivamente senón naquel espléndido exercicio de transtextualidade que é *A illa misteriosa*. Reteñan isto, e pasemos ao Mediterráneo antes de nos introducirmos camiño da ría de Vigo, no Océano noso e do bretón Verne.

No capítulo «O arquipélago grego» de *20.000 leguas...*, o narrador (Aronnax) fainos un apuntamento que debemos ter en conta: cando o destino o levou a el, a Conseil e a Ned Land ao *Nautilus*, a illa grega de Creta acababa de se sublevar «contra o despotismo turco». Tal cousa ocorreu, realmente e na ficción, no ano 1867. Coñecendo este dato de contexto, o relato fai que o *Nautilus* se deposite nos fondos areosos da illa de Creta. E alí van acontecer cousas moi sorprendentes. Vexamos: O profesor Aronnax entra naquel salón do submarino no que unha lámina de cristal permite observar as augas e os fondos, así como os animais e as plantas presentes. Logo de enxergar, e clasificar, diversos espécimes botánicos e zoolóxicos, Aronnax repara nun mergullador humano que olla o interior do submarino e intercambia acenos, ao parecer de intelixencia mutua, co capitán no *Nautilus*. Con Nemo.

Deseguida, o capitán ensínalle ao profesor o un moble no que gardaba innumerábeis lingotes de ouro. De onde viña ese metal, que representaba unha suma enorme, como o conseguía o capitán e que ía facer con tal tesouro eran preguntas que asaltaron Aronnax. Nemo encheu un cofre e o narrador, admirado, calculou que aló irían máis de mil quilogramos de ouro cun valor de cinco millóns de francos. Nemo reescribiu no exterior do cofre unha dirección en grego moderno. O envío, no caiuco auxiliar do *Nautilus* partiu cara o mundo exterior.

Consumada a operación, o *Nautilus* saíu do Mediterráneo ao Atlántico polo Estreito de Gibraltar. Unha vez nas augas oceánicas, o submariño virou todo de arca e puxo proa ao Norte, deixando sempre ao largo as costas de Portugal, inhóspitas. É neste punto onde se abre o capítulo de *20.000 leguas...* titulado «La baie de Vigo». E iso porque, en tempos de Jules Verne, aínda os xeógrafos franceses non importaran na lingua deles a verba galega ría.

O *Nautilus* entra no Atlántico na novela *20.000 leguas...* con infinita solemnidade. O narrador, e científico, Aronnax, entoa un canto de admiración ao Océano Atlántico no cal transparece o home bretón e nantés de Jules Verne era como nós somos homes e mulleres moradores de Vigo e de Galicia: vital e culturalmente atlánticos.

Esta vez, o *Fondo dos Espellos* confúndese co Profundo dos Mares, igual que ocorre na pintura submariña de Urbano Lugrís

(Continuará...)

De Jules Verne e de Pondal. (18.01.2014)

Recapitulemos.

Nemo salva aquel pescantín de morrer nas fauces dun formidábel escualo. Logo de o auxiliar xenerosamente, o Capitán declárase en favor dos oprimidos da Terra. En Creta, Nemo envía ao mundo exterior un baúl cheo de ouro despois de intercambiar signos cun mergullador chamado, en italiano, *Pesce*. O pobo grego de Creta sublevárase contra o «despotismo turco».

Sendo xa o *Nautilus* en augas de Vigo, o profesor Aronnax non resiste a curiosidade e entra, subrepticio, na cámara de Nemo. E que é o que o científico acha no aposento do Capitán?

Unha galería de retratos á augaforte dependurados da parede. Serán acaso eles rostros ou figuras de plutócratas soberanos, conqueridores, científicos, xeógrafos, navegantes? Certamente, non. Os vultos representados na cámara do Capitán (lémbrese Lugrís) son os de individuos que loitaron pola independencia ou emancipación de patrias e razas oprimidas. Así Tadeusz Kościusko, de Polonia; Markos Botzaris,

de Grecia; O'Connell, de Irlanda; Daniele Manin, de Italia; Washington, dos EE. UU. Por parte, alí o estaba o leñador Lincoln, campión do antiescravismo. E John Brown, apóstolo da redención dos pretos da América e do Mundo.

- 258 Espreito eu no *Fondo dos Espellos* e lémbrome a min mesmo no día en que, moi rapaz, descubrín *Queixumes dos pinos*, certo tempo despois de eu navegar a obra de Jules Verne. Era unha tarde de inverno en Pontevedra e o sol mornizo non daba iluminado a sala de lectura da Biblioteca Provincial. E din con estes versos de Eduardo Pondal que, de súpeto, me fixeron pensar no Capitán Nemo e na súa galería de heroes independentistas e antiescravistas:

...un home com'este, / formoso e trufante, / qu'ostenta na testa / o surco que abren / os grandes in-somnios, / propósitos grandes, / os rudos empeños / do grande Kanaris, / os soños ousados / e bos ideais / de Parnell e O'Connell / e Marcos Botzaris, / entonces o home / qu'ó lado seu pase / dirá con acentos / de quen pensar sabe: / Certo este é dos fortes, / que, nobres, combaten, / e leva gravado / na testa radiante, / cal fero lóstrego, grandioso e sublime, / o selo dos grandes.

En verdade, o sombrizo misterio da personalidade do Capitán Nemo pódenos facer acordantes da figura do Bardo pondalián, incluídos a «barba non curada» e o «escuro lóstrego» que levaba na fronte. Que o Bardo de Pondal e o Capitán de Verne veneren de común a memoria dos mesmos revoltados contra a opresión imperialista acentúa ese inquietante ar de familia.

20.000 leguas... foi publicada en 1870, polo tanto antes dos *Queixumes dos pinos*. Eduardo Pondal (1835) era sete anos máis novo ca Verne (1828). Sabemos que os dous naceron diante do Atlántico, un en Ponteceso e o outro en Nantes. Pondal lía perfectamente o francés. Nada tería de particular que coñecese *20.000 leguas*. E Pondal concordou na admiración de Verne polos heroes independentistas. Un e outro, é case seguro, coñecían a poesía patriótica bretoa de Auguste Brizeux (1803-1858).

Mais, voltemos aos interiores do *Nautilus*. Estamos no capítulo VIII (vol. II) de *Vinte mil leguas baixo dos mares*. O navío secreto descansa nos fondos areosos da ría de Vigo. Aronnax, que conspiraba con Ned Land e con Conseil para fuxiren do submarino, é abordado na biblioteca polo Capitán quen, sen preámbulo, lle coloca, nun ton amábel, a seguinte cuestión: «E ben, señor profesor, estábao a procurar a vostede. Que tal coñece a Historia de España?».

Aronnax, que non sabía moita Historia de España, decátase de que, polo momento, a fuga tiña que ser aprazada.

É o intre no que Nemo se pon a debullar, pracidamente, para Aronnax aquel capítulo da Historia de Galicia, de España, de Inglaterra, de Francia e de Holanda que coñecemos coma a «batalla de Rande ou de Vigo», a cal se procesou no ano 1702. O relato da batalla de Rande que Verne pon nos beizos do Capitán Nemo seméllanos

axustado á verdade histórica, aínda que non nos consideramos peritos na tan tratada *matière* dos galeóns que agochan no fondo da enseada de San Simón, e no *Fondo dos Espellos* das loucas imaxinacións, tesouros fabulosos das Indias.

Verne, asistido por investigadores especializados e a soldo do editor Hetztel, consultou as Historias de España, dos séculos XVIII e XIX, de Mariana, Modesto Lafuente, Victor Gebhardt e Jesús de Bolande, todas as cales ensaiaron o relato da batalla de Rande. Isto si, Verne non puido ter acceso ao interesantísimo informe do banqueiro Hippolyte Magen, *Les galions de Vigo*, porque este non se editaría até 1873. Pero en troques, si que coñecería Verne documentación varia a respecto da concesión de salvamento e extracción do tesouro que Madrid lle outorgara ao aventureiro inglés David Langland en 1859 e sen dúbida tivo noticias das intrigas e fraudes que os vendedores de soños e cobizas foron tecendo entre Londres, París e Madrid. O último episodio (por agora), dunha operación de rescate fantástico dos tesouros de Rande desenvolveuse durante os anos nos que o alcalde de Vigo (sen culpa) era Manoel Soto Ferreiro, a quen acabo de cumprimentar no café que leva o nome, sumamente literario, de «Luces de Bohemia».

(Continuará...)

Ponte do Capitán Nemo (25.01.2014)

Fagamos memoria de determinados sucesos dos que foron actores, na novela *20.000 leguas...*, o profesor Aronnax e mais Nemo, amo e Capitán do *Nautilus*.

En Ceilán, Nemo sálvalle a vida a un pescantín de ostras perlíferas, e aínda lle fai un don espléndido. Naquela ocasión, Nemo confésase defensor dos pobos sometidos e das razas asoballadas. En Creta estoupara unha sublevación do pobo grego autóctono contra «o despotismo turco». Nemo enche unha arca con lingotes de ouro e factúraa, desde o *Nautilus*, ao mundo externo escribindo o enderezo en lingua neogrega. Aronnax, curioso, inspecciona o camarote do Capitán e ve que, das paredes, penduran augafortes cos retratos dos grandes homes que loitaron contra o imperialismo e contra o racismo en todo o Mundo. Estando o *Nautilus* pousado no fondo, Nemo senta Aronnax e relátalle con precisión a batalla naval de Rande resaltando a fortuna inmensa que xace na enseada de San Simón desde o ano 1702. Concluída a narración,ponse Nemo: «E ben, señor Aronnax, estamos na baía de Vigo e vostede xa pode penetrar os misterios dela».

Aronnax mirou as augas a través do vidro do salón do *Nautilus*. E que é o que viu no fondo do mar de Vigo? Escoltade as súas palabras:

Ó redor do Nautilus, nun raio de media milla, as augas estaban impregnadas de luz eléctrica. O fondo areoso aparecía neto e claro. Os homes da tripulación, vestidos de escafandros, ocupábanse en baleirar toneis medio podrecidos, caixas desfondadas no medio de restos aínda ennegrecidos. Daquelas caixas, daqueles toneis escapaban lingotes de ouro e de prata, cascadas de piastras e xoias. A area estaba tapizada con elas. Despois, cargados con aquel precioso botín, os homes retornaban ó *Nautilus*, deixaban nel os seus fardos e volvían retomar aquela inesgotábel pesca de prata e ouro. (Tradución galega de Pacheco Vázquez/Perozo Porteiro).

Neste intre, o sentido profundo da historia de *20.000 leguas...* vai ser iluminado. E tal ocorrerá na enseada da illa de San Simón, onde nos recuados antanos escenificara un idilio de amor e morte un Meendiño de quen nin Aronnax nin Nemo nin Verne tiñan a menor noticia. Curioso é que o presidente da concesionaria fundada para recuperar os tesouros de Vigo en 1867 ostentaba o apelido Saint-Simon, moito aprazado non bulevares da mestizaxe aristocrático-burguesa do París do II Imperio. Se cadra algún día tiraremos do *Fondo dos Espellos* o rosario alucinado das cobizas e fraudes que, desde o século XVIII ao XX, se levan tecendo e destecendo (coma o pano dos burladores de D. Juan Manuel) sobre o soño dos galeóns de Vigo. Voltemos, agora, ao interior do *Nautilus*.

Aronnax compadécese, con ironía, dos accionistas que investiran os seus diñeiros na empresa de salvamento do ouro de Rande, pois Nemo estaba explotando eficazmente aquela riquísima vea aurífera. Se cadra Aronnax pensa, nun principio, que Nemo aproveita o ouro da ría para nutrir o seu nihilismo soberbio e absoluto e a súa xenial autarquía tecnolóxica. Mais axiña na súa mente brilla a luz.

Os acontecementos pasados encaixaron automaticamente. Nemo obsequiara o pescador cun fardelo de pérolas porque aquel infeliz era un paria da Terra. Os lingotes de ouro de Vigo consignados en Creta ían destinados a subvencionar o alzamento revolucionario dos patriotas. Os retratos de Botzaris, O'Connell, Brown, Lincoln, eran as iconas laicas das loitas de liberación dos pobos que Nemo estaba a apoiar co ouro dos galeóns de Rande e de outros posíbeis depósitos dispersados polo mundo submarino todo.

E o profesor Aronnax admirou a grandeza de Nemo. Polo que nós pedimos que a actual ponte que salva, na ría de Vigo, o estreito de Rande reciba o nome de *Ponte do Capitán Nemo*.

En canto a min, eu bendigo a hora na que, sendo aínda neno, entrei a navegar no *Nautilus* na compañía de Ned Land, de Coseil e do doutor Aronnax. E celebro o intre no que a man invisíbel do bretón Verne me puxo diante da vista, como exemplos de conduta, os rostros dos patriotas independentistas que eternamente penduran das paredes da cámara do Capitán Nemo. E tamén me sinto afortunado de, no *Fondo dos Espellos*, recibir de Urbano Lugrís a interpretación galaica e ártabra do romance que eu máis amei na vida: *Vinte mil leguas baixo dos mares*.

O ouro non é certo (01.02.2014)

Os mergulladores coinciden en que as augas da enseada de San Simón (un verdadeiro fiorde Verne) están toldadas e en que as crebas dos galeóns vense amasadas con limo ou lama que depositan o Alvedosa, o Verdugo, o Ulló e un milleiro de regueiros e corgas cada inverno de chuva. Así e todo, os mariñeiros de Cesantes e de Santo Adrián de Cobres sempre souberon situar con precisión os navíos naufragados en 1702. E puxéronlles nomes, tal como os galegos facemos con cada palmo de terra seca ou mergullada: Tambor, Telleiro, Espicho. Sobre os galegos de Rande tecéronse mil relatos orais. Sempre se mesturou, no caso, a Historia coas quimeras que acompañan os tesouros novos e vellos, que dicía Cunqueiro. Esta mestura é tan lamacenta coma os fondos de San Simón. Nela a visión é túrbida e prodúcense alouleos.

261

Antes de que Jules Verne ordenase de escribir que o Capitán Nemo obtiña ouro dos galeóns de Rande xa houbera expedicións que tentaron recuperar os tesouros de 1702 e compañías que procuraron o saqueo das alxibeiras de accionistas cobizosos e fáciles de encalatrar.

A primeira sociedade constituída co fin de se lucrar do tesouro da ría de Vigo coído que foi a *Alexandre Goubert et Cie*, de 1728. Un certo Bernardino Freyre remexeu, non sabemos con que fortuna, nos fondos de San Simón en 1766. Foi famoso o caso dun tal capitán Dickinson que, misteriosamente, interrompeu os traballos de rescate do botín de Rande en 1825 e fuxiu durante a noite no seu *Brick Enterprise* (coma a nau espacial). Hai quen asegura, en tabernas de Redondela, que Dickinson desapareceu co barco carregado de ouro. O goberno español cedeulle a extracción do ouro de Rande ao negociante londiniense David Langlands en 1859. Disque por aquel tempo andou polo mar de San Simón o coronel Gowen, a explorar as crebas. Gowen era popular en Europa, daquela, porque traballara para a súa Maxestade Imperial das Rusias no labores de rescate dos acoirazados que foran afundidos en Sebastopol. Sempre Gowen me vén á memoria cando, en París, vexo a estación de metro Sebastopol.

Logo, Langland cédelle a súa concesión ao señor de Saint-Simon (éles/boa coincidencia!) de París, Francia. Langland é acusado de *stellionat*, ou sexa de fraude, por traficar con accións da compañía de Rande que xa tiña vendidas. O caso é que hai un intre no que no mesmo París conviven dúas sociedades constituídas para extraeren o ouro de Vigo en canto existe unha soa concesión española con publicidade na *Gaceta* de Madrid. Móvense personaxes coma Serrano, Prim, Ruiz Zorrilla e mesmo Echegaray. Finalmente, Hippolyte Magen, financeiro, vén a Vigo, coas cúpulas societarias xa ben avinzadas, eponse a traballar con ilusión. Localiza Magen varias crebas en 1870 e ten como centro de operacións a fábrica de salazón en desuso, propiedade de M. (Monsieur) Tapias, que leva o nome de «La Regasenda» ou cousa semellante. Parece que conseguiu sacar canóns, cureñas, balas, vaixela, garfos e culleres, cerá-

mica. E unha especie de tortas de prata, estas en non moita cantidade. O relato de H. Magen so o título de *Les galions de Vigo*, pode ser consultado na Penzol. Moitas grazas á Directora Bibliotecaria.

- 262 Durante o século XX seguiron os intentos fantásticos de recuperar o tesouro das Indias. Houbo a compañía italiana Idras, en 1928; e sei dun holandés, Van Wieneen, que andou por Rande no ano 1939.

O que nos leva á concesión que o goberno de Franco lle fai á *Atlantic Salvage Company Ltd.* Do xove buscador de tesouro e enxeñeiro por Harvard (segundo parece) John Potter soñador do ouro submariño, Robert Sténuit e eles forman, con varios buciadores, un equipo de salvamento das riquezas de Rande. Estes expedicionarios chegaron a ser moi populares na cidade. Eu lembro Sténuit a parolar en francés moi animadamente, na taberna de Eligio, con X. M. Castroviejo e Blanco-Cicerón.

Sténuit-Potter estaban fascinados pola historia do *HMS Monmouth*. Este buque, na batalla de Rande, fixera preso un galeón carregado de ouro e prata. Sacouno para Baiona. Logo, conducíao cara Inglaterra cando ocorreu a desgraza. O galeón eventrouse nun aguillón submariño onda as Cíes. Parece que nunha pedra que din a Cruz da Almena, non lonxe do Melazo. Afundiou. O caso é que o grupo de Sténuit e Potter marchou para Baiona e, desde alí, dedicouse ansiosamente a procurar o «galeón fantasma» ateigado de ouro e prata que eles mesmos identificaron, coído que ao azar, co *Santo Cristo de Maracaibo* que, realmente, estivera na batalla de Rande. Para Rolland, que o tal Santo Cristo sexa afundido onda as Cíes constitúe unha fábula inventada pola expedición Sténuit-Potter e aventada pola seguinte. O caso é que, aínda maior misterio, disque desapareceron dos arquivos británicos todos os documentos relativos ao consello de guerra seguido no Almirantado ao capitán do *Monmouth*, de seu nome John Baker.

Robert Sténuit escribiu un libro no que narra a súa estancia e mergullos pola ría de Vigo. A obra ten tradución galega: *Os galeóns de Rande*, Xerais, Vigo, 1989. Deberíamos ler todos os interesados por aquilo que o Capitán Nemo chamou «os segredos da baía de Vigo». Sténuit ofrécenos intres literarios de excelente paisaxismo submariño. No libro aparecen secuencias moi felices que nos transmiten a variedade e riqueza dese «mundo de silencio», que dicía Cousteau, na ría galega. Coma tal, a mostración das augas toldadas de San Simón. Ou inmersións espectaculares nas fonduras xélicas e verdegais escuras das Cíes. Describe tamén Sténuit a superficie, e coméntanos cousas de 1956 que xa non existen hoxe. Como é o caso das gamelas a vela de Baiona e a Guarda e das montañas que rodean a ría desprovistas de piñeiros.

E ben, aínda, despois da de Potter e Sténuit houbo outra compañía de accionistas e outra expedición de cazadores de tesouros disposta a sacar á luz don mercados os imaxinarios ouro e prata da ría de Vigo. Naturalmente, non sacaron nin res, a non ser os diñeiros que distantes socios capitalistas puideron, xunto quizabes con algunha administración pública, poñer ao servizo dos valentes «homes-ra».

Coido lembrar que os protagonistas ideais desta última (non derradeira, porque haberá máis) campaña xa non foron os barcos de Rande senón o *Santo Cristo de Maracaibo*, galeón singular que entra así na categoría de mito.

Querido profesor París (08.02.2014)

Con Carlos París Amador acaba de desaparecer o derradeiro dos meus profesores universitarios. Profundo dó no *Fondo dos Espellos*. Nado en Bilbao, en 1925, París educouse en colexio de relixiosos e, na Universidade de Madrid, incorporou con naturalidade o ideario e o «estilo» fascista na versión confesional católica que Falange Española formulara en días de loita de clase agudizada. O españolismo levouno a soñar, con outros camaradas, unha forte «Hispanidad», naturalmente inspirada na de Ramiro de Maeztu, que el e o seu grupo impregnaron de substancia humanista, cristiá e emancipada dos EE. UU. Durante moitos anos, Carlos París profesou un falanxismo hostil ao réxime de Franco, alén de socializante. Entregou a vida ao estudo e á Universidade, en tanto que a súa *persona* política e a súa práctica ían evoluíndo ao marxismo.

Irrompeu París no pensamento cun libro memorábel, *Física y Filosofía* (CSIC 1952), que inauguraba as publicacións do autor en materia de Filosofía da Ciencia. Logo íriase achegando a unha antropoloxía filosófica máis e máis implicada na defensa do «home de carne e óso», que dicía Unamuno, un seu mestre, e, sobre todo, do home en canto vítima da «inxustiza social». Lector en profundidade, visitou os grandes acontecementos da Literatura Universal. Soubo xogar á «novela filosófica» e estendeuse nun tipo de ensaio que interroga, con pulso radical, as formas de cultura e sociedade máis contemporáneas. Debido á súa sede optimista de «utopía realizábel», a obra de París faime acordante da de Ernst Bloch. As exploracións de Henry Lefebvre nos territorios das realidades sociais que abrollan por sorpresa a redor noso obrígnanos a asociar Carlos París co filósofo francés. Lefebvre e Bloch, pois; ambos marxistas. A «idea» de técnica que ilumina París é antagónica da «sombra» de técnica coa que Heidegger pretendeu inmovilizar a Historia. Todo o cal nos devolve á traxectoria política de Carlos París.

Do falanxismo social, e inimigo así de Franco coma do nacional-catolicismo (Aranuren), París evoluiu até chegar ao PCE: igual ca o seu admirado J. M. Llanos, pro doutro xeito. Marcou distancias co carrillismo na chamada Transición. Foi crítico coa liquidación do comunismo. Así morreu París.

En 1951, e con vinte e seis anos, Carlos París viñera á Universidade galega para poseñarse como catedrático de Fundamentos e Historia da Filosofía. Nas súas clases brillou coas escuridades predialécticas de Heráclito e co materialismo de Demócrito.

Montaba e desmontaba o sistema aristotélico (aínda París non se liberara do tomismo) advertindo os alumnos de que, no mundo, existía a lóxica matemática. Facía risión de Jaime Balmes e da escola escocesa do senso común. Mantiña as distancias estratéxicas a respecto do positivismo, mais adoptaba un ton de respecto cuase sagro ao se ocupar do Idealismo Alemán. Daquela, chegaba o intre no que París debuxaba no encerado as letras que compoñen o nome prohibido. O mais prohibido dos nomes da cultura. E alí, os seus alumnos, fascinados pola transgresión, vían por primeira vez nas súas vidas o nome de Karl Marx incluído na Historia da Filosofía. París adoitaba encher aquel pizarrón con termos filosóficos en grego e en alemán, que consideraba merecentes da precisión especial. E todo se producía na mítica Aula Un de Filosofía e Letras, baixo un mural de pre-guerra civil (seguramente de Díaz Balleiro) no que figuraban os símbolos nacionais de Galicia e uns versos patrióticos de Cabanillas. Hoxe aquel mural e aquela aula non existen.

Carlos París, en Compostela, non se achegou ao galeguismo inicialmente. El procuraba entre os alumnos o falanxismo crítico que frecuentara en Madrid. Só achou en tal campo, fripóns e aproveitados. Axiña se decatou de que o estudantado galego odiaba a Falange polos crimes cometidos a raíz de xullo de 1936. Coido que non percibiu a presenza cultural e política do círculo galeguista nin as dimensións da esquerda nacionalista que se estaba xestando. De todos modos, Carlos París, e mesmo por razóns familiares, sempre respectou o nacionalismo galego e chegou a escribir con ánimo eloxioso os nomes de Castelao e Beiras. E o de Fermín Bouza Brey, o seu sogro.

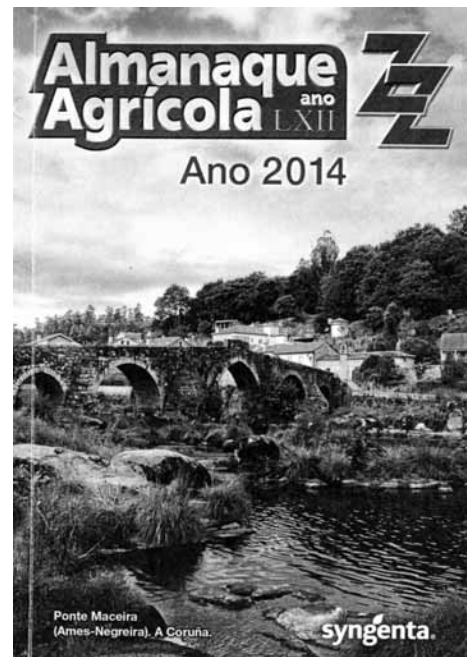
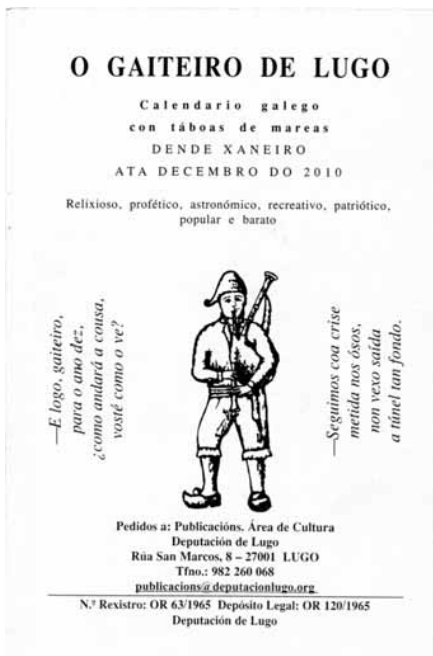
O que si que é verdade: Carlos París contou sempre en Compostela coas simpatías do alumnado antifascista. Ofrece unha proba diso o episodio da oposición de París á cadeira de Cosmoloxía da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid.

En 1958, París e un tal Saumells competiron pola citada cadeira. O Opus Dei, en ascenso político, arranxou a oposición e a superioridade evidente de París non impediu o triunfo do candidato da dereita e da ignorancia. O salón de graos da Facultade de Letras de Madrid encheuse cun mundo de xente que apupaba o tribunal da oposición ao berro de «¡abajo el Opus!». Un bon número dos asistentes estaba constituído por estudantes que procedían da Universidade compostelá. Tamén estaba alí, e activo na protesta, Santiago Montero Díaz, catedrático que naquelas datas abandonara o fascismo español e asumía, dun xeito precoz, a análise maoísta e un nacionalismo galego entusiasta e conmovedor. Aquel día Carlos París foi o símbolo da Universidade desvinculada da tara franquista e católica que todos arelabamos. A cincocentos quilómetros de Galicia, os estudantes galegos estiveron no acontecemento.

París gozou dunha longa vida académica, despois de Compostela, nas universidades de Valencia e Autónoma de Madrid. A súa mente descoñecía a preguiza e era home de práctica así como de teoría. Insatisfeito sempre, agónico coma o seu mestre Unamuno, aínda que el sendo de natural sereo, París foi construíndo, libro a libro, confe-

rencia a conferencia, lección maxistral tras lección maxistral, artigo a artigo, curso a curso, o edificio dun pensamento para o ser humano. Iso é o que de Carlos París nos queda, e mais unhas lembranzas preciosas no *Fondo dos Espellos*.

**«Evez al Manach»: das orixes celtas do nome do almanaque
(15.02.2014)**

Da Pequena Bretaña a Galicia, de Fisterra a Fisterra, veu mar feroz que nos trouxo o diálogo do Rei Artur e o profeta Guynglaff, de 1450. É un libro da Universidade de Rennes 2 que, sobre este *Dialog* medio bretón, constrúe o filólogo celtista Herve Le Bihan. Estoura a onda maior en Pennc'h e a correspondente estámpase en Muxía e logo na Punta do Cabalo de Cíes, en carambola. Trátase aquí dos avisos que Guynglaff lle fai a Rei Artur para el se rexer no tempo futuro. Este Guynglaff, unha figura da literatura oral e escrita de Bretaña, é presentado coma home salvaxe, sabio monacal, profeta, tolo. No mundo da crítica antropolóxica, mitolóxica e literaria, considérase que Guynglaff é unha transformación, ou *avatar, hindostanico modo*, de Merlín. Pén-sao, sobre todos, Le Bihan.

Mercede a Le Bihan sabemos que o conde Adrien de la Vieuville d'Orville de Vignancourt editou en 1744 certas cartas «eruditas e curiosas» (lémbrese o Padre Feixóo)

entre as cales figura unha referida a Guynglaff (ou Guinclan, ou doutras maneiras). Este autor cóntanos unha historia na que tal sabio facía, cada xis anos, copias dos seus prognósticos: *Diaganou al Manach Guinclan*. E as xentes, crédulas, exclamaban sempre: «Evez al Manach!» («así o di o Monxe»). O *Manach* era Guynglaff. A palabra manach, «monxe», provén do latín eclesiástico *monachus* e, esta, do grego *monakos*, «o eremita, o singular».

Da forma bretoa *al Manach*, saíu, segundo o conde de La Vieuville (etc), a palabra universal *almanaque*, *almanach*, *almanac*. «O que di o Monxe», pois logo. E, no *Fondo dos Espellos*, inclinámonos por La Vieuville.

E a que cousa lle chaman, en diferentes linguas de Europa e de oriente, almanaque? En termos xerais, a unha publicación anual na que se recolle o calendario e se ofrece a información xeral, tal coma das marés e das fases da Lúa, horarios de menceres e solpores, aniversarios, paremias adecuadas ás estacións e xeiras, feiras e festas, santoral e prognósticos de calquera tipo que sexa. Tamén pode incluír entretementos e charadas. Non procuren unanimidade na etimoloxía da palabra *almanaque*. Non hai dúbida, no entanto, de que, inmediatamente, provén do latín medieval *almanachus*. Pensa alguén que esta forma é debedora do grego tardío *almenikhiara*. E hai o que insiste na orixe no árabe, que para certos sabios, ten concomitancias co radical siríaco *ma-* «Lúa, mes». Corominas, terminante como é hábito nel, ditamina que o étimo de *almanaque* é un árabe hispánico *manâh* cuxo significado habita o campo semántico da viaxe e da hostalaría. É unha teima del.

E ben, debido á revisión que o doutor Le Bihan nos envía de alén mar, pensamos que é certa a orixe bretoa da verba *almanaque*, aínda que recoñezamos por tras latín e grego. Madía leva!

No mundo, e entre nosoutros, segue a haber publicacións anuais que se presentan a elas mesmas so o rubro de *almanaque*. Cando eu era neno, todas as revistas infantís, coma o inesquencíbel *Gran Chicos*, editaban un número extraordinario anual, moi caro e moi apreciado por nós, ao que chamaban *almanaque*. Cada ano publícase o *Almanach de Gotha*, que cataloga as familias aristocráticas de Europa e lles serve de alimento informativo a prosadores mundanos coma Jaime Peñafiel. En estratos profundos do «macizo de la Raza» española, o *Zaragozano* segue a ser almanaque respectado. Con dificultades, que entre todos debíamos aliviar, camiña, velliño, o noso almanaque nacional: *O gaiteiro de Lugo*: «relixioso, profético, astronómico, recreativo, patriótico, popular e barato». Infórmanos X. R. Pena que *O Gago do Minho* non se retira da fronteira extrema do Norte Atlántico portugués. Non sabemos, no *Fondo dos Espellos*, se *O Mentireiro Verdadeiro* sobrevive. En todo caso o *Almanaque Agrícola ZZ*, pouco profético, tal e como lle corresponde a unha publicación dos Laboratorios Zeltia do Porriño, vén ao noso encontro desde hai sesenta e dous anos. Esta vez fíxonos chegar o *Almanaque Agrícola ZZ* Xosé Lois Ripalda. Agora xorde o

día no que, en 1960, Luís Seoane nos expuxera a idea de producir un almanaque galego nacionalista e progresista, que servise para chegar ao pobo con calidade plástica e literaria, e tamén con altura conceptual, ética e política. Non lle demos moito tino: acúsome a min mesmo.

Profetizou Guynglaff no *Dialog con Arzur Roe d'an Bretounet*, ou sexa «Diálogo con Artur, Rei dos Bretóns»:

«Huy a guelo oar an douar ab guez/ Discaret gant rust amser/ Hac an rivierou debordet...» Ou sexa: «Verás as árbores caídas, derrubadas pola tempestade, / e os ríos en chea...». Profetizaba o Monach estes días de hoxe, en Bretaña e Galicia.

Merlín e familia (22.02.2014)

Chegounos, dacabalo das ondas do Océano arreitado, o *Diálogo de Artur, Rei de Bretaña*, con *Guyngalff*, editado e comentado por Herve Le Bihan, da Universidade de Rennes 2. Nesta obra de 1450, Guynglaff produce profecías para Artur. Ao que semella, este Guynglaff constitúe un dos infinitos avatares en que ao longo dos tempos foi devindo Merlín. Precisamente Le Bihan usa o termo *avatar*.

E ben, a palabra *avatar* (do sánscrito *avatâra* «descenso») emprégase para nomear as transformacións que as figuras míticas poden sufrir no seo dun relato, e isto segundo o modelo hindú. Pensamos, no *Fondo dos Espellos*, nas metamorfoses dos deuses e dos seres fabulosos grecolatinos, e indoeuropeos en xeral. Os debuxos animados de *Pokemon* actualizaron a institución arcaica do *avatar*. Actualmente estase a estender a verba *avatar* ao seguinte uso: entidade creada por un internauta para ela ir evoluíndo no ciberespazo. En todo caso, a idea de *avatar* está a mudar con grande rapidez perante os nosos ollos. A película *Avatar* contribuíu moito a esta excitante mobilización semántica.

Merlín, que pode ser *sabio* e *silvestre*, é unha figura mítica propia da cultura céltica de Bretaña. Ela fascinou a Europa feudal a partir de tres obras escritas en latín, en Inglaterra e entre nos anos 1135 e 1148 por Galfridus Monumatensis (en inglés, Geoffrey of Monmouth). Estas son: *Prophetiae Merlini*, *Vita Merlini* e *Historia Regum Britanniae*. Os libros fixaron a imaxe de Merlín, que o autor debeu de tomar da tradición oral de Gales ou, se cadra, de Cornoalla. En galés medieval, os contos do *Mabigionion* teñen a Merlín (Myrddin) como personaxe sumamente relevante.

Douscentos anos máis tarde da redacción da primeira copia dos libros de Geoffrey of Monmouth xa se citaba con certa asiduidade e familiaridade a Merlín na literatura galega. Menciónao Afonso O Sabio nas *Cantigas de Santa María*. E tamén o fai o trovador Estevan da Guarda: «Com'aveeu a Merlin a morrer». Pero aínda non se trata

de avatares e si, apenas, de mencións literarias cultas. O grande e verdadeiro avatar galego do máis grande dos sabios de Bretaña é o que, preservándolle o nome, fabrica, na súa oficina mindoniense de prodixios, Álvaro Cunqueiro: *Merlín e familia*, Galaxia, Vigo, 1955. Nun outro plano, relembremos que Valle-Inclán tivo o detalle de lle pór Merlín ao cadelo faldreiro do moi ridículo Barón de Togores en *Tirano Banderas*. Trátase, neste caso, nun avatar degradante ou «de castigo».

Avatar do meigo bretón é sen dúbida o heroe de cómic que se coñece como Mandrake. Tanto é así, que os nenos, en 1946, non lle chamabamos Mandrake senón «Merlín, el mago moderno». Avatares de Merlín son todos os sabios e encantadores da novela de cabalarías, os cales Cervantes condenou á extinción no seu *Quixote*. O máis «merlínico» deses encantadores é sen dúbida o Arcalaus do *Amadís de Gaula*. Aínda, dentro daquela novela única, móvese Urganda a Descoñecida, que pode ser interpretada coma un avatar da Fada Morgana artúrica. Avatar fascinante de Merlín, con elementos druídicos que xa estaban no prototipo, é o Gandalf (sombra onomástica de Guynglaff) que J. R. R. Tolkien ideou na mesma cidade de Oxford na que Geoffrey of Monmouth cifrara para toda Europa e para sempre o rostro sen rostro de Merlín novecentos anos antes.

Si, Guynglaff é un avatar literario de Merlín que apareceu na Pequena Bretaña. No folclore daquela patria irmá aínda andan outras transformacións con Merlín como modelo. Mais agora é preciso notar que a persoa de Merlín estivo tan arraizada na cultura oral da Bretaña continental que houbo homes de carne e óso, con existenciais históricas comprobadas, que exerceron as artes de Merlín na vida social daqueles países durante a Idade Moderna e até, mesmo, a contemporánea nos días da Revolución e o século XIX. Trátase de avatares vivos de Merlín, que foron realmente profetas na súa terra. Herve Le Bihan cita bon número de profetas populares que viviron en diversos lugares de Bretaña ao inicio da Idade Contemporánea: Person May, En Eutru Filip, Er Roué Stevan, Gouh Perin, Tonton Iza, Dom Matiaz, Filip an Norman... Seguramente Chateaubriand, ou mesmo Auguste Brizeux, coñeceron ou sentiron falar destes pertinaces avatares de Merlín.

Na Galicia tradicional non quedaron supervivencias de Merlín. Pero, non é verdade que levan o nome de Merlín, e que así figura no *Nomenclator* oficial de Galicia, poboacións que se sitúan nos concellos de Agolada, Ordes e Viveiro? E non é tamén certo que, en Braga, son ben coñecidas dúas freguesías Merelim cuxa forma se aproxima moito á dos anteriormente citados topónimos galegos? En efecto, hai localidades en Galicia actual e en Braga que levan o nome de Merlín/Merelim, pero no *Fondo dos Espellos* pensamos que non se trata dunha supervivencia toponímica en Galicia do nome do meigo e profeta de Bretaña.

A o noso entender, o étimo destes Merlín/Merelim é un (Villa) Mirellinus, ou seña «a posesión ou terra dun señor de nome Mirellinus». Este nome persoal tería unha raíz

xermánica articulada cunha duplicación de diminutivos latinos. Nada de celta britónico, lamentablemente.

Con Escocia (01.03.2014)

269

Os montes galegos antes tiñan máis toxo e máis carrascas ca hoxe, co cal se asemellaban moito aos de Escocia.

Relembro o filme *Brigadoon*, que conta un conto escocés que condicionou algo a idea de *La Saga/Fuga* de Torrente. Non paraban, en *Brigadoon*, de soar as gaitas. Nós, rapaces, soñabamos cun ballet galego a base de muiñeira no que atronasen as nosas cornamusas. Case se nos realizou desexo o día no que asistimos en Castrelos á fantasía galega de Ernesto Halffter con coreografía de Antonio. Por aqueles días, tan separados do presente, tratamos de entender a prehistoria e a historia, algo raro, de Escocia. Nunca din sabido que cousa eran os *Pictos*, aqueles primitivos habitantes de Escocia que se facían feroces e pintaban a cara para os combates, como hoxe fan os marines norteamericanos. Estaban, tales pictos, relacionados cos iberos ou mesmo cos vascos? O caso é que o emperador Hadriano, co fin de asegurar o centro e sul da Grande Bretaña para Roma, levantou unha muralla entre o territorio salvaxe dos pictos e o romanizado.

Logo os pobos xermanos, no século V, fixéronse con todo aquilo e impuxeron a lingua que hoxe é o *Scots* ou sexa un dialecto inglés ou un inglés moi simpático cruzado de erres rolantes e pródigo en sons uvulares.

Pero veleiqué que os irlandeses do Ulster foron entrando na actual Escocia, á que chamaron Alba, con San Columba e outros famosos, e humildes, monxes. Foron erguendo por todo o occidente da terra eses conventos irlandeses con altísima troneiras cuxa utilidade eu descoñezo. Na noite altomedieval os monxes *scots* labraron a terra, coidaron do gado e copiaron os manuscritos latinos e gaélicos con grafismos belísimos nos que domina o entrenzado. Arraigaron a lingua gaélica no territorio de Escocia no que hoxe é felizmente viva. Non convén esquecer que na lenda nacional irlandesa foron as xentes de Brigantia, ou sexa de Galicia, ou sexa de Breogán, as que levaron a Irlanda, desde aquí, a lingua gaélica. Lingua gaélica que de Irlanda foi a Escocia.

Quen exterminou os pictos? Fíxérono os saxóns, os irlandeses ou, antes, os romanos? Autoinmoláronse en accións suicidas, coma os nosos devanceiros, no Monte Medulio? Nunca o souben. As falas dos pictos esvaecéronse no ar e hoxe os escoceses dispoñen dunha lingua de orixe irlandesa, o gaélico, e dun dialecto de orixe xermánica, o *scot*. Se sabemos algo de inglés non resulta difícil comprender as lendas en verso escocés de Robert Burns (1759-1796), dado que soen editarse cun glosario

incorporado. Delas, a min gústame moito unha que fala do *Halloween* e maila de Cutty Sark. Iso si, o gaélico escocés hai que estudalo moito en serio, e eu nunca fixen tal. Por exemplo, se queremos celebrar en gaélico a beleza dunha muller diríamos así: «Bah í na boireanach bringha». Vexan, pois, a dificultade.

Houbo un tempo no que os poemas do tamén escocés James Macpherson, (1736-1796) falsamente atribuídos ao bardo gaélico Ossian ou Oisín, foron moi apreciados en Europa, e en Galicia de xeito especial. Eduardo Pondal quedou prendado do encanto dos poemas do escocés e deixouse contaminar docemente por eles. No mesmo Himno Galego nótanse lontanos perfumes bárdicos e gaélicos.

É como esquencer a presenza da novelística de Walter Scott (1771-1836) entre as lecturas de varias xeracións de adolescentes galegos? Na nosa, vive, moi activa, a figura de Sir William Wallace, que no paso do século XIII ao XIV combateu pola independencia de Escocia contra Eduardo I; foi preso e executado. Un século despois, ocorrían os acontecementos que protagonizou en Galicia o Mariscal Pero Pardo de Cela. Entre Wallace e Pardo de Cela podíase establecer un paralelo biográfico ao modo de Plutarco.

Como diría Rosa Miguélez, Escocia, coma Galicia, é unha «sentimental nation». Alén do *whisky* e dos lanifícios, e mesmo, hoxe, do petróleo, Escocia é unha fermosa patria penetrada, coma a nosa, por un mar que procura os vales interiores. Non se esgota Escocia no neboeiro da lenda e na grandeza primitiva e esquiva dunha paisaxe pondaliá na que nós recoñecemos a irmandade do granito. Na historia daquel país está tamén a dureza insoportábel da opresión que sufriron os seus labregos. Foron esmagados por unha cruel fidalguía autóctona. Nos séculos XVIII e XIX, os campos de Escocia despoboáronse. Os escoceses a as escocesas pobres (igual ca os seus imáns de Irlanda) serviron de continxente colonizador de Australia e Nova Zelandia. Foron tropa imperialista con gaiteiros. Déronlle aos EE. UU. unha boa porción da súa masa proletaria.

Historia dun sabre (08.03.2014)

Na Historia de Galicia ocupa un lugar moi relevante a Revolución de 1846. Esta procede de dúas fontes. Unha, a do protonacionalismo que se manifestaba en círculos, xornais e actividades cívicas. Algunhas figuras daquel protonacionalismo son hoxe ben lembradas: Romero Ortiz, Francisco Añón ou Antolín Faraldo. A outra fonte que deita caudal á Revolución de 1846 é a revolucionaria militar.

Os militares de Galicia conspiraban pola liberdade nas loxas masónicas e carbonarias, no salón coruñés de Juana de Vega, no buque de guerra «Manzanares», con base en Ferrol, que mandaba un Borbón revolucionario, ou mesmo na ermida de

Santa Margarida de Monteporreiro (Pontevedra). «Que ten o carballo/ máis vello do Reino», cantara Sarmiento. Santa Margarida e o seu carballo aínda os están alí. O relicario que contiña o corazón de Espoz y Mina e que estivera entronizado no salón de Juana de Vega foi parar á cova desta, no cemiterio de San Amaro. Pola súa banda, os mozos protonacionalistas vagaban por cafés e reboticas, conciliábanse nas redaccións e concorrián tamén ás correspondentes loxas. Deixáronnos páxinas, senón moitas si ben vibrantes e encantadoras.

No Catón de Lugo está formada a gornición militar. Soa unha marcha, se cadra a de Infantes. O xove coronel, Miguel Solís y Cuetos, fai cadrar o seu cabalo fronte á formación. Executando o movemento regulamentar de armas, tira o sabre da vaíña, leva o puño á altura da vista, apúntao logo a terra. «¡Viva la Reina Libre y Constitucional!», —berra. Un duplo urro conmove as paredes das casas. Iníciase a Revolución Galega de 1846. É 2 de abril.

Buceta pronúnciase en Pontevedra e Rubín en Vigo. Álzase Compostela. Con Baiona, Tui, o Morrazo. Alén do Bierzo, tamén o fai Astorga. E Muros, Noia, Padrón, a Pobra, Vilagarcía, Ribeira, Rianxo, Caldas. En toda parte, masas de civís acoden os cuarteis para se sumar ao acontecemento.

O día 15 constitúese en Compostela a Xunta Superior de Goberno de Galicia. O pronunciamento está xa inmerso nunha vaga civil orientada politicamente polo protonacionalismo. O secretario da Xunta é Antolín Faraldo, que dirixe *La Revolución*, o órgano central do movemento. «Galicia, verdadera colonia de la Corte», reza o manifesto. Constitúense milicias de paisanos armados, como foi o II Batallón Literario que integraban estudantes da Universidade.

O 24, os sublevados resultaron derrotados en Compostela. Solís rendeuse. El e 54 xefes e oficiais foron xulgados de má maneira e fusilados en Paleo, concello de Carral. Alí os recordaba un magnífico monumento que os franquistas non ousaron dinamitar.

E ben, ningún familiar reclamou as pertenzas do coronel-comandante Miguel Solís y Cuetos. Quedaron depositadas na casa do concello de Carral.

Andando o tempo, o nacionalismo insistiu na reivindicación do 46 coma episodio nacional. Francisco Tettamancy Gastón publicou *La Revolución Gallega de 1846* (1908) e *Los Mártires de Carral* (1912). Impresionados, os membros do goberno municipal de Carral decidiron entregar ao coidado de Tettamancy o sabre de Solís. Así o fixo o alcalde de Carral, que ao tempo era César Otero Pardo, e mailo secretario, Ernesto Lareo Jiménez. Deste xeito, antes de ter un destino definitivo, o sabre estaría protexido por un correlixionario de Solís cal era Tettamancy.

Antes de morrer, Tettamancy e Gastón traspasoulle o legado histórico do sabre ao seu neto Ignacio Nóvoa Tettamancy. Un fillo deste, Ricardo Ignacio Nóvoa Montero, será o seguinte gardián do sabre. Logo recibe o cargo de custodio do sabre Ignacio Nóvoa Cisneros.

Este último señor, moi afectado polo falecemento dun seu fillo único, e véndose sen posibilidade de transmitir o sabre por vía hereditaria, resolve entregarlo a quen consideraba «su legítimo dueño, el pueblo de Galicia, por cuya libertad dio la vida D. Miguel de Solís y Cuetos en el ya lejano mes de abril de 1846». Prosegue Ignacio Nóvoa Cisneros: «Entrego la citada arma al señor director del Museo Arqueológico de A Coruña para que a partir de ahora se exponga en él». A entrada no Museo Arqueolóxico rexistrouse o 2 de xaneiro de 1992.

Na actualidade, pois, o sabre do coronel-comandante áchase nas dependencias do Castelo de San Antón, na Coruña. Só saíu de alí para ocupar un posto de honra da exposición *Galicia, a forza das palabras* coa cal a Academia Galega celebrou o seu propio centenario. Presidía a institución o autor da historia definitiva dos sucesos de 1846, X. R. Barreiro Fernández, e foron coordinador e deseñador da exposición, por esta orde, X.L. Axeitos e Pepe Barro (Re Visión).

O Vigo literario de Alberto Casal (15.03.2014)

Acaba de falecer Alberto Casal Rivas, cuxa notaría da Rúa da Reconquista foi un centro de coñecemento, influencia e boa vontade que afectaba a sociedade de Vigo, e non só. Nós evocamos a figura de Casal encadrada na fiestra do seu despacho. El ollaba a rúa e sostíña o teléfono contra a orella en canto se comunicaba coas xentes do mundo. Nestes días de dó polo seu pasamento foron moitos os que lembraron Casal Rivas como animador, de diversas maneiras, do opulento Vigo intelectual e artístico do seu tempo. El foi moito máis ca iso, sen dúbida. Pero agora próenme na memoria os habitantes daquel Vigo literario que eu observaba, entre 1950 e 1960, desde fóra e desde lonxe.

Xusto no ecuador do século XX faise cargo da dirección do *Faro de Vigo* Francisco Leal Insua, quen axiña abre as páxinas do xornal a colaboradores particularmente mindonienses, como Álvaro Cunqueiro ou Fernández del Riego. Díaz Jácome será redactor xefe do rotativo. Como coincidindo na execución dalgunha consigna secreta, Celso Emilio Ferreiro, tamén presente no Faro, establécese en Vigo, vindo desde Pontevedra. Os Álvarez Blázquez (Xosé María, Darío, Emilio) aló os están en Vigo tamén desde os anos corenta. Valentín Paz Andrade tiña o seu despacho funcionando na cidade, cunha interrupción debida ao castigo político, desde os anos vinte do século pasado. Eduardo Moreiras é un poeta notábel que vén dar en Vigo. En canto a José

María Castroviejo, el reside en Tirán pero cruza a ría no vapor cada xornada. Ben o ve Alberto Casal subir Reconquista arriba, a José María.

Os intelectuais e artistas reúnen-se, uns máis e outros menos, en cafés e tabernas. Alberto Casal non frequenta estes establecementos. El acostuma falar por teléfono, facer refeccións íntimas e recibir na confortabilidade do seu despacho. Escribe cartas. Pero, naturalmente, sabe que Celso Emilio, Remixio. G. Gándara, os de Celanova, van moito ao Encantiño, nun calexón case secreto que baixa de Urzaiz a un lado. Non ignora que o Vigo literario e artístico ten como templo votivo, nos empardeceres, a taberna de Eligio. Alí están Emilio A. Blázquez, Castroviejo, Ferreiro, Del Riego. No Derby comparecen Camilo Nogueira, Romero Archidona, don Victoriano Taibo. Despois de xantar, unha «peña» moi selecta fala francamente mal de Franco e tamén de alta cultura con respecto ao Suevia, local que se transforma en sala de festas á noite. Vexo eu no Savia, ou ve Casal, Emilio Soneira, Rufo Pérez, Carlos Maside, Xohán Ledo, Antonio Viana. De todos modos, a tertulia sabatina de Galaxia, a porta pechada, goza dunha certa aura mítica de ámbito clandestino. Alberto Casal sábeo, pero coñece ben todos os seareiros e non lle concede ao conciliábulo importancia. Outro carácter ten o círculo nocturno que preside Valentín Paz Andrade no café Alameda. É moi distendido, pois Valentín soe tratar os asuntos políticos máis serios, especialmente os relacionados co exilio, no seu despacho de Policarpo Sanz, non lonxe da notaría de Casal sempre. A carón da clínica de Antón Beiras.

Como Vigo é a capital do libro, nesta época, arredor de 1950, fúndanse algunhas editoriais, e Alberto Casal soe ter parte en tales acontecementos. Eduardo Moreiras saca *Mensajes de Poesía*. González-Alegre, nas Travesas, confecciona con insistencia e grandeza de ánimo a revista de poesía *Alba*, na que, por exemplo, descubriu a figura de Díaz Castro. Xosé María Álvarez Blázquez e Luís Viñas Cortegoso, a dúas mans, levantaron a histórica Editorial Monterrey, que logo foi Castrelos, a cal tivo a súa sede na librería Almoneda de Pi i Margall. Finalmente, a poucos metros do despacho de Alberto Casal, fronte a Correos, estableceuse a Editorial Galaxia.

Daquela, Álvaro Cunqueiro publica en Galaxia (1955) o seu primeiro libro de narrativa, *Merlín e Familia*. Figura, a fronte, unha dedicatoria: *A Alberto Casal*. Leva debuxos de Manuel Prego de Oliver, a quen vexo, aló no *Fondo dos Espellos*, na Rúa Reconquista, saíndo do portal de Alberto Casal e entrando no de Galaxia ou ao mellor ao contrario. Os fíos da memoria van compoñendo, sós ou con axuda da saudade, un tapiz no que se debuxan moitas caras. Todas de xente morta nobre e xenerosa. Polo cruce de Marqués de Valadares vai veloz Darío Álvarez Blázquez para auxiliar algún doente humilde ou escribir un texto en portugués.

Entre Vigo e Cambados trámase unha conspiración para recuperar a caste da uva albariña, que estaba escaseando moito no Salnés e en toda parte. Inventouse, pois, a Festa do Albariño, que en moi grande parte é de inspiración guesa. Bernardino

Quintanilla, avogado e colaborador asiduo do Faro, implicou no patrocinio da Festa do Albariño a este periódico. Castroviejo, Cunqueiro, Celso Emilio, Pedro Díaz, González-Alegre, X. M. Álvarez Blázquez, Isidoro Millán, foron animadores da Festa. Otero Pedrayo engrandeceuna coa súa presidencia. E ben, Alberto Casal Rivas ocupouse de levantar a acta constitutiva desa Festa do Albariño de Cambados que aínda hoxe sigue viva, aínda que moi negativamente afectada pola política. Por iso podemos decer que o esplendor actual do viño de albariño é obra de poetas e de amigos dos poetas como Alberto Casal Rivas. Se os fabricantes de conservas de peixe de Galicia tivesen optado pola táctica dos viticultores de albariño outra habería de ser a súa sorte.

«Decía la señorita Kent...?» (22.03.2014)

Entre 1950 e 1955, dou fe, circulaban por Pontevedra historietas, contiños e anécdotas socio-políticas nas que Castelao aparecía como protagonista. Aí van as que relembro. Numeradas, para lle facilitar o labor ao neofolclorista interesado.

- 1º Está Castelao nas Cortes esixindo o noso Estatuto. Interrómpeo, a gritiños, desde o seu escano, o deputado galego antiautonomista López Varela. Tal señor tiña voz afrautada. Castelao vólvese a Victoria Kent. «¿Decía la señorita Kent...?» –inquire Castelao cun sorriso encantador. A Kent vira a cabeza, sorprendida, en canto os deputados de esquerda e nacionalistas escachan a rir.
- 2º Vai Castelao en tren a Lisboa. Un cóengo enlevitado corríxelle a Castelao o mau portugués que usa. O crego pedantiza e precisa que non é o mesmo decer «vou a Lisboa» que decer «vou para Lisboa». Castelao retruca así: «Non sei se mandar Vosa Reverencia á merda ou mandala pra a merda».
- 3º Chuviña en Madrid, o que é excepcional. Castelao está no ambigú das Cortes. «Esto en Galicia no llega a lluvia; como mucho, a "poalla"» –coméntalle Castelao aos colegas que o acompañan. «En Castilla se conoce esta llovizna como *calabobos*»– di un deputado. «En Galicia no porque no hay bobos»–explica Castelao.
- 4º Outra vez no café das Cortes, solta Castelao a súa ocorrencia sobre a necesidade de imprimir a Constitución da República en papel de lixa, para que as dereitas non poidan limpar o cu con ela. «¡Qué célebre! (–exclama Unamuno). ¿Por qué no lo suelta usted en el pleno?».
- 5º Castelao, en Bos Aires, publica unha caricatura de Franco a carón dun mapa de España. Lenda: «FIXÉCHELA GRANDE, FIXÉCHELA LIBRE, FIXÉCHELA... BOA!».

A veracidade de cada un dos relatos descritos é variábel. O primeiro deles ocorreu case como se contaba en Pontevedra sendo eu rapaz. Pero, de certo, Castelao non se dirixira a Victoria Kent, de esquerda, senón a Clara Campoamor, correlixionaria (de

dereita antiautonomista) de López Varela (o da voz atiplada) e do Emiliano Iglesias no que tan ben sabía mallar Castelao. O incidente aparece reflexado no *Diario de las Cortes*. Daquela, no parlamento español falábase con liberdade e os deputados interrompiáanse sen demasiada consideración. Hoxe, a rigorosidade formalista do parlamento español parécese máis á das Cortes franquistas de Esteban de Bilbao ou Álvarez de Miranda. Pero, en fin.

A segunda das anécdotas sentina contar anos despois en Portugal; pero, aí, atribuída a Eça de Queirós. O argumento do contiño núm. 3 non o coñezo máis ca na súa forma oral, e non sei en que feito verídico poida sustentarse. En canto ao debuxo de Franco e á lenda que o acompaña no relato, non sei se chegou ou non a existir (anécdota núm. 5). Iso si, hai rexistros bastantes, e algún moi fiábeis, nos que aparece un Castelao que asocia o texto da Constitución co papel de lixa. A oralidade insiste na presenza de Miguel de Unamuno no espazo narrativo núm.4.

Estean ou non verificadas as fontes reais, o caso é que Castelao constitúese en personaxe central e fixo dun corpus anecdótico relativo á resistencia galeguista e anti-franquista. Isto revela unha forte presenza simbólica de Castelao na Pontevedra dos cincuenta. Nestes relatos míticos e urbanos, a miña xeración percibía o respecto que os nosos pais sentían por aquel home perseguido, patriota, de esquerdas e especialmente enxeñoso.

Os escenarios narrativos definen a figura mitificada dentro de marcos de privilexio. O tren a Lisboa fálanos do amor que os galeguistas senten por Portugal (Otero pedirá oficialmente a anexión de Galicia á república veciña). A dimensión parlamentaria de Castelao loce no hemicycle, pulverizando os maus galegos coa mordacidade súa característica, e así mesmo no relax do café das Cortes. Tamén vemos Castelao, no exilio, combatendo a Franco coas armas do humorismo.

Cando eu sentía relatar este anecdotario en Pontevedra, apenas pasaran quince ou vinte anos da sublevación de 1936, e algúns resistentes, republicanos e galeguistas, transmitíannos información daquel pasado frustrante aos máis novos. Castelao, como político e como debuxante, gozara dunha popularidade máxima. Na Pontevedra dos cincuenta circulaba clandestinamente (moitos levabámolo na carteira, contra o corazón) o recordatorio da morte de Castelao, co poema, laico, de Cabanillas e a foto de Pacheco. Tamén por Pontevedra se comentaba que moitas persoas escribían o nome de Castelao nas papeletas do referendo franquista e nas primeiras eleccións do terzo familiar a procuradores en Cortes e concelleiros.

A figura de Castelao, como mito urbano, existiu de vez.

Do naufraxio dos ideais adolescentes (29.03.2014)

276

A presenza en Madrid, ao longo dos tempos, de diferentes e sucesivos grupos de galegos que se consagran á literatura propia e tamén á reflexión política e programática sobre o seu País é algo no que pensamos que non se tiñan detido suficientemente os historiadores, os sociólogos e os estudosos en xeral. É aquí onde irrompe o libro de Ana Acuña titulado *Conciencia e literatura galega en Madrid (1950-2000)*, Xerais, 2014.

Nesta obra, a autora corta unha torada temporal de cincuenta anos de galeguismo madrileño (ou «madrigalega», como innovara o noso mestre Borobó) para aplicarlle a análise crítica desde distintos ángulos metodolóxicos, entre os que destaca a oralidade provocada en suxeitos que foron activos no pasado en calquera dos grupos e movementos que aquí se contemplan. Este son: a Mocidade Universitaria Castellao (1952-1954), Brais Pinto (1958-1961), grupo de estudos galegos de Amigos da UNESCO (1965-1969), Irmandade Galega-Lóstrego (1976-1986). Hai traballadores e estudantes, mozos e mozas, que van a Madrid, móvense e alí fórmanse, logo regresaren á Patria. Algúns fican alá, facendo de eixo daquela incesante porta xiratoria cuxo funcionamento mecánico e rítmico tan ben describe Ana Acuña. En Madrid vivirán até o fin dos seus días Ben Cho Shey e Reimundo Patiño, dando paso a uns e outros en ondas incesantes, O derradeiro grupo galego de Madrid que neste libro se historia é o Bilbao, fundado en 1996 e que, por moitos indicios que temos, segue felizmente vivo.

Da lectura destas páxinas calquera pode tirar conclusións por ventura pouco ou nada esperadas. Poñamos por caso: case nunca se menciona o feito de que o partido UPG foi iniciado en Madrid e dentro dun grupo dos estudados nesta obra de Ana Acuña. Pero as fontes así o revelan.

O libro *Conciencia e literatura galega...* pode ser entendido como un «tomo de vida». Ou tamén como unha *tessera* na que trazan os seus debuxos incesantes moitas ducias de vidas que se cruzan entre elas para amosarnos unha carta oculta da historia da Galicia contemporánea. Un rostro que os historiadores, nomeadamente os historiadores da política e os da literatura, nunca deran visto ou nunca quixeran ver. Como os feitos carecen de estrutura autoritaria e non están xerarquizados, o lector séntese chamado a participar da análise e a continuála cara atrás. Isto último é o que nos sucede a nós.

Non podemos, así, evitar a evocación do Madrid dos días da reacción moderantista, cando, en 1858, unha Rosalía noviña vai parar a rúa da Ballesta de Madrid e alí termina casando, sen familiares nin padriños, con Manuel Martínez Murguía, presidente simbólico da República que non dá habido. Veríamola, no salón do Antigo Café de Levante cos rostros xoviais dos mozos galegos de Madrid; os Chao, os Avendaño,

poño por caso, a escribir e debuxar sobre fume a nosa intrahistoria nacional. Na Restauración será Vesteiro Torres o encargado de constituír o grupo político-literario de Madrid. Co suicida vigués andara, se non lembro mal, o vello Añón. E mulleres de letras como Emilia Calé, viguesa, e coma Vesteiro, sen rúa na súa cidade. De todos os galegos que eu coñecín, foi Otero Pedrayo quen me explicou con meirande fondura, amor e intelixencia o sentido da urbanidade dos ritmos e dos movementos espirituais e de masa na vila de Madrid. Retomando a palabra «madrigalego», que inventara Borobó e Ana Acuña usa, podemos decer que o concepto que trata de definir é elástico e pode deslocarse adiante e atrás no tempo.

E como deixar fora ao patriarca de todos os «madrigalegos», frei Martín Sarmiento, que un día fora Perucho en Pontevedra? Se vostedes escultan no fondo ricaz e faturento das súas *Coplas* verán alí, agurgullante, o Madrid dos galegos nos días da morte do rei Felipe v. Mozos e mozas que van a Madrid para traballar e aprender, coma os da Castela ou os de Lóstrego, alí os están, na obra do frade. E asegúrolles que non hai nada máis parecido aos fastos do xeneral Lobo Montero dos anos cincuenta no Centro Gallego de Madrid que o conciliábulo dos nobres galegos amigos de Sarmiento o 25 de xullo que xa naqueles días medio se ía preparando para ser Día de Patria. En todo caso, se é verdade, como eu penso, que a literatura galega contemporánea se inaugura coa redacción e difusión manuscrita do *Coloquio* do Padre Sarmiento, non temos outro remedio que recoñecer que tal nacemento tivo lugar, xeograficamente, no convento dos bieitos da vila e Corte de Madrid.

«O mellor de nosotros é aquilo que logramos salvar do naufraxio dos ideais adolescentes» – así falaba Otero Pedrayo no ronsel vago de Chateaubriand. Fecho os ollos e pasan as sombras dos que foron os meus amigos e irmáns en Madrid: Fermín Penzol, Ben Cho Shey, Alexandre Cribeiro, Reimundo Patiño, Herminio Barreiro. Todos morreron, coma Otero Pedrayo, cos ideais da adolescencia intactos. Acompañanme moito no *Fondo dos Espellos*.

Proletarias e canéforas (05.04.2014)

A Lidia Senra

Acaba de pasar por min, na Alameda de Ourense, unha muller africana (seguramente wolof) cun queipiño á cabeza ateigado de colares coloridos que ela ofrecía en venda. Naqueles lugares, naquela cidade, en Galicia enteira eran todas as mulleres traballadoras a soportaren pesos na cabeza en tempos da miña infancia e mocidade. Hoxe ningunha muller galega transporta pesos á cabeza.

O varón galego de antano carregaba ao lombo. Apenas, no caso dos *coleiros* de uva, sostíñaos o home na fronte mediante un tirelo. Sobre a cabeza, só as mulleres. Eran educadas nesta arte desde cativiñas. «Xa ten xuízo» – dicíase dunha nena cando ela

comezaba a dar pasos cun pequeno peso na cabeza. Os nenos aprendiamos a lles axudar ás mulleres a ergueren o peso á cabeza. «Írgueme o fardelo, neno» –pedían-me as mulleres en Vilanova dos Infantes. Entre o peso e a cabeza, as mulleres interpuñían un farrapo enrolado que chamaban *molida* (ou *rolla*, no castrapo de Ourense). Fecho os ollos e mestúranse as mulleres da memoria coas mulleres das fotos e dos gravados antigos. Moitas cargan pesos nas cabeza.

Pasan as mociañas camiño da feira ou da romaría. Elas van de pé descalzo por non gastar os zapatos, que levan sobre a cabeza enleados polos amallós. Pasa a vella do mantelo dobrado sobre a cabeza, que a Murgía lle parecía escapada do Trastévere. Velai vai unha costureira coa máquina de coser á cabeza. Véxoa choutando as poldras dunha corga para acudir á casa farta na que fará a mantido os labores e lucirá as galas do seu verbo fino. Algunha destas estampas foi inmortalizada por pintores nosos de tendencia nacional-popular.

Na aldea, a muller levaba á cabeza a herba que o home gadañaba, acomodándoa no carro. Transportaba á casa, na cabeza, todo o que se colleitaba nos eidos de a carón. E velas aí tamén as peixeiras, as pescantinas, as pescas, coas patelas ou patenlas á cabeza movéndose ergueitas polos peiraos e mercadeando con arte nas prazas de abasto. Ou, mesmo, a vender sardiña ou berberecho polas casas. Na ceifa do marisco, descalciñas pola area, aí as van as mulleres cos sacos de ameixa, croque, longueirón na cabeza. Na cabeza das mulleres viña o balde, a sella, a ferrada, con auga da Burga de Ourense, e de todas as mil fontes de auga boa da nación. A tina coa roupa do lavadoiro destinada ao clareo ía á cabeza da muller galega.

Carlos París contaba a súa chegada a Compostela por tren. En lugar de mozos na estación había mozas que se ofrecían a levar as maletas dos viaxeiros (naturalmente á cabeza). O que nos introduce nos oficios da muller proletaria, que son, entre outros, os de cargar e descargar: *sixteen tons*. De camións, de coches de liña. E aí as tendes, nos galeóns de Angueira ou nos pailebotes de Manuel Antonio ou Avilés (de Casa Barcia). En Vilagarcía, Marín, Vigo, Coruña, en toda parte habendo peirao ou con barco fondeado coa popa contra o areal. Elas corren lixeiras, descalciñas de pé e perna, pola táboa que bambea. Saias longas, avantal ás raias; sobre a cabeza, os seiróns, os sacos, os canastros, os fardelos. Co barro, co sal, co carbón. E coa mercadoría toda. Detéñome nesta evocación do pretérito aínda que non pasaron as leiteiras polos fielatos de entrada ás cidades e vilas do pasado.

En 1972, e no fragor das loitas obreiras, Carlos Alonso del Real ditou unha conferencia na Asociación Cultural de Vigo co título de «Las raíces de Galicia». Sostiña que na etnia galega fóronse acumulando diferentes aportacións ao longo dos séculos. O cal non poido ocultar os fundamentos prehistóricos do noso corpo cultural básico. Para Carlos Alonso del Real os alicerces fundamentais da cultura galega son neolíticos. O profesor acreditaba nunha vasta pervivencia neolítica en Galicia (naturalmente

tamén no Noroeste de Portugal e Occidente de Galicia e León). Para Alonso del Real, os hórreos, en canto que lugares destinados polo agricultor neolítico para exhibir os froitos abundantes que obtivo da terra, son construcións de orixe neolítica.

Alguén, no coloquio, preguntoulle ao sabio profesor o por que das *canéforas gregas*, 279 que levan unha canastraña na cabeza.

As canéforas (algo así respondeu Alonso del Real) eran figuras rituais. O feito de levaren flores, froitos e obxectos simbólicos á cabeza convertíaa en persoas alleas á realidade. Polo tanto, as canéforas constitúen unha supervivencia cultural de universo neolítico. De mesmo modo que as columnas de orde dórico son unha supervivencia da cabana indoeuropea feita con troncos do bosco boreal.

A Transición explicada a un rapaz de Ribeira (12.04.2014)

Nunha estrita columna de xornal, José Manuel Ponte conseguiu dilucidar boa cantidade de particularidades da Transición española que foran silenciadas no múltiple esgotío laudatorio que suscitou a morte de Adolfo Suárez. Ponte, para o caso, finxiu que se dirixía, como destinatario da súa lección, a «un mozo de Ribeira» que lle solicitara luces. En todo caso, impresionoume moi favorablemente que o articulista non considerase Adolfo Suárez senón o poder norteamericano como axente principal da Transición. Non hai dúbida de que Suárez, con todo o mundo de xente que se axitaba daquela, executou o guiión político que os EE. UU. tiñan escrito para unha España na que faltase aquel Franco a quen eles tiñan sostido no poder por longo tempo.

En xuño de 1962, e en Múnic, reuniuse o Movemento Europeo, instrumento dos EE. UU. Participaron máis de cen personalidades políticas españolas de case todas as tendencias. Non houbo comunistas porque o conciliábulo («contubernio», chamoulle a prensa franquista) estaba pensado, principalmente, para combatelos. Tampouco houbo galeguistas, pero isto outro ocorreu pola torpeza e contumacia apráctica de Ramón Piñeiro á que xa nos temos referido en diversas circunstancias. O principal impulsor daquela xuntanza foi Salvador de Madariaga, quen, como é sabido, traballaba para o Congreso para a Liberdade da Cultura ou sexa para a CIA. Joaquín Satrústegui representaba a casa de Juan de Borbón, pretendente ao trono de España.

De feito, en Múnic renunciaron a reivindicar a recuperación da legalidade republicana e deseñouse unha alternativa democrática baseada na hipótese da segunda restauración borbónica. A resolución de Múnic reclamou as liberdades democráticas, pero o ánimo dos congregados coincidía en excluír o PCE da democracia á que se aspiraba. Mencionábase expresamente no texto «el reconocimiento de la personalidad de las distintas comunidades naturales». Non se tocaba o tema do laicismo, polo que unha ulterior negociación coa Igrexa Católica parecía desprenderse da lóxica dos acontecementos que se trababa de propiciar. Declaráronse europeístas.

Ou sexa que en 1962 o esquema da Transición estaba xa prescrito vigorosamente polo poder norteamericano. Os asistentes españois a Múnic só tiñan que agardar á morte natural de Franco, que é o momento no que os EE. UU. situaban a implantación do novo réxime. Franco montou en cólera ao ver que había anticomunistas e católicos que xa estaban a se repartir a pel de España antes del estarricar a pata. Acentuou a represión contra os comunistas (matou a Grimau), para lle facer ver ao amo de Washington quen era realmente o seu amigo, e reprende os seus disidentes con luva branca.

Á morte de Franco, a Transición ideada polos EE. UU. tiña que converterse en realidade. E así se fixo, con dúas modificacións. A primeira foi que o rei non habería de ser Don Juan senón o seu fillo, o que era máis do agrado do aparato do réxime. A segunda, que se legalizou o PCE. En realidade, para tomar esta decisión (se cadra inducida polos EE. UU.) pesou moito o feito de que colindante con España estaba un Portugal revolucionario. O PCE fora domesticado por Santiago Carrillo e este dera palabra de aceptar o domini da burguesía e do Imperio e de renunciar ao movemento folguístico. A CIA creu isto e preferiu ter un Carrillo en España ca unha versión de Álvaro Cunhal que ben podía ser aquel Lister ou aquel Ignacio Gallego que se resistían ao eurocomunismo. E houbo Transición ou Reforma Política, e non Ruptura Democrática. Na Transición déronse acordos pactados entre moitos sectores e poderes. Pero o esquema argumental foi o que os EE. UU. ditaron en Múnic.

Pactaron a Transición case todos os partidos antifranquistas. Os galeguistas de Piñeiro non entraron nos pactos pero aproveitáronse dos resultados, cousa que non é o caso comentar hoxe. A Esquerda nacionalista, galega e non galega, non pactou, xa que aspiraba á Ruptura Democrática. E coincidiron os máis coa burocracia franquista disposta a desmontar a superficie do réxime, con Suárez e a UCD á cabeza. Entraron aos acordos os militares da liña aperturista tépeda de Díez Alegría, de quen foi continuador Gutiérrez Mellado. A Igrexa Católica, vendo a Transición como mal menor, deixou que negociase Tarancón. Abríronse as portas das prisións e houbo amnistía, co cal a clase obreira quedou acougada (a excepción dos renitentes dos GRAPO). Os nacionalistas cataláns e vascos aceptaron con pracer os respectivos estatutos, e entre eles só ETA se mantivo en guerra contra o Estado. Os banqueiros e as grandes fortunas recibiron garantías e aceptaron a nova situación. Os corpos represivos e a xudicatura non foron sometidos a depuración e instaláronse comodamente no novo réxime. O bloque social no poder de España non modificou a súa composición.

Como lle explicaba J. M. Ponte ao mozo de Ribeira, a moitos no lles gustou que Suárez fose remiso a entrar na OTAN e a ser amigo de Israel, e tampouco que fixese algún aceno de amizade a Cuba. Arrombaron a Suárez nun faiado de silencio e alí o deixaron esmirrarse até o día da súa morte. Un dos actores daquela representación que quedan é o rei que Franco colocou na Historia como seu sucesor. Ollo no *Fondo dos Espellos* e comprobo que, en realidade, os máis dos personaxes deste relato xa non figuran no mundo dos vivos.

Castelao e a esquerda española (26.04.2014)

Alguén, no verán de 1936, lanzou unha mensaxe ao futuro. Xuntou xornais da época e unha porción de papeletas electorais do Frente Popular de Pontevedra. Agachou todo por tras dun espello, se cadra no Fondo dun Espello. A cápsula do tempo foi aberta estes días, no Porriño, por J. C. Rodríguez Monroy. 281

Durante o Bienio Negro dicía *Claridad*, publicación de Seoane e Manteiga, de Compostela, que o Frente Popular era necesario para frear a ascensión do fascismo. Ou sexa que, coma a de Arturo Ui, a ascensión do fascismo era «resistíbel». *Claridad* acaba de ser reeditada polo Instituto Ramón Piñeiro. Outra voz que nos avisa desde o pretérito.

Claridad e as papeletas do Frente Popular atopadas por Monroy tras do espello. É coma se o pasado se revoltase, furioso, para nos indicar o camiño. *Les Chemins de la Liberté*, por Sartre. Ou *La Voie Royale*, de Malraux. A lista electoral do Frente Popular de Pontevedra achada por Monroy fainos chegar ecos distantes da Komintern. No seu derradeiro libro, Pere Gimferrer escribe nun poema o nome de Dimitrov. Os bardos perciben o signo antes de el se configurar segundo o esquema de Saussure.

A lista de candidatos do Frente Popular de Pontevedra ás Cortes está encabezada por Castelao. Vexamos que foi feito de cada un daqueles deputados que souberon, mediante o recurso á unidade, frear, aínda que so fose momentaneamente, o fascismo coas armas limpas da democracia. Todos eles combateron polo Estatuto de Autonomía.

- ALFONSO D. R. CASTELAO (Partido Galeguista). Funcionario. Na Guerra Civil serviu ao goberno Negrín e fixo propaganda antifascista con Lois Soto (PCE) en América, e na URSS. Fundou o Consello de Galiza e formou parte do goberno español da República no exilio. Morreu aclamado coma líder nacional de Galicia.
- BIBIANO F. OSORIO-TAFALL (Izquierda Republicana). Biólogo. Comisario Xeral de Guerra en 1938. Alto funcionario das Nacións Unidas. Exiliado.
- ANTONIO BILBATÚA ZUBELDÍA (PSOE). Telegrafista. Fusilado en Pereiró (Vigo) en 1936 xunto con outros membros do Frente Popular, entre eles o seu irmán Demetrio.
- ADRIANO ROMERO CACHINERO (PCE). Traballador. Único membro do seu partido que resultou elixido nas listas ao Frente Popular en Galicia. Foi benquerido na clase obreira de Vigo e nas sociedades de pedreiros de Pontevedra. Participou entregadamente no bando leal.

- CELESTINO POZA COBAS (Unión Republicana). Médico. Foi perseguido cruelmente, el e a súa familia. Morreu de vello coma un símbolo vivo do republicanismo de Pontevedra.
- AMANDO GUIANCE PAMPÍN (PSOE). Ebanista. Estivo, con Bóveda e Zbarski, na defensa do Goberno Civil de Pontevedra. Foi como eles xulgado e condenado a morte. Conmutáronlle a pena capital pola de cadea perpetua.
- ALEJANDRO VIANA ESPERÓN (Izquierda Republicana). Fixo a Guerra na zona republicana. En Francia foi perseguido pola Gestapo. Morreu exiliado en México.
- ANTÓN ALONSO RÍOS (Partido Agrario). Mestre. Fundador da Federación de Sociedades Galegas de Bos Aires. No 1936 pasou á clandestinidade e de aí ao exilio. Sucedeu a Castelao na presidencia do Consello de Galiza. Os galeguistas de Realidade Galega vetárono para lexitimar a xunta preautonómica. Morreu en Bos Aires.
- IGNACIO SEOANE FERNÁNDEZ (PSOE). Panadeiro. Foi condenado en Consello de Guerra e fusilado en Pereiró xunto con outros membros do Frente Popular en agosto de 1936.
- ELPIDIO VILLAVERDE REY (Izquierda Republicana). Industrial. Alcalde republicano de Vilagarcía. En 1936 estaba en Madrid e alí fundou as Milicias Galegas. Estivo activo durante a contenda. Exiliado en Bos Aires, secundou a Castelao na constitución do Consello de Galiza. A morte de Castelao traballou na reconstrución do Consello de Galiza e pulou porque fose o auténtico goberno no exilio.

Nalgún lugar de *Sempre en Galiza*, Castelao decátase de que escribe moitas veces o pronome *nós*, que lle era moi caro a el e aos seus coetáneos de xeración. E quen somos *nós*? –pregúntase retoricamente o dirixente nacionalista. Responde así: –*Nós* somos todos os galegos antifeixistas. Todos os homes da lista electoral da Frente Popular de Pontevedra, e os das restantes provincias galegas, eran para Castelao *nós*. E máis todo o pobo traballador galego. Aínda que pertencesen a partidos de dirección española. De opinión moi diferente era, poño por caso, Vicente Risco á altura de febreiro de 1936.

Cunqueiro e a intelixencia laica (03.05.2014)

Este cronista mira no *Fondo dos Espellos* e atopa alí o día de outubro de 1957 no que a URSS colocou en órbita o primeiro satélite da terra fabricado por humanos. Por entón, Martin Heidegger producía, sobre a técnica, vaguidades máis ben sombrizas.

283

Todas as persoas civilizadas estaban felices. No Café Gran Vía, Vigo, Agustín Pérez Bellas, Fernando Gallego, Rufo Pérez, Roberto Dopazo, Manolo Caeiro, Ramiro Tato, brindaron ostentosamente con champán, servido por un Magariños encantado da vida, á saúde da Unión Soviética e polo progreso científico-técnico. Aqueles soviéticos, demostrando un bon sentido do humor, chamáronlle *Sputnik* ao artefacto, que coido que significa orixinalmente «compañeiro de viaxe». Para a BPS de Vigo, os seareiros optimistas que brindaron no Gran Vía pola ciencia e pola URSS eran ou ben compañeiros de viaxe dos comunistas ou ben comunistas redondos e completos. Ramón Piñeiro, daquela, era da mesma opinión cá BPS.

Entusiasmado polo acontecemento, en Italia, Salvatore Quasimodo, ben lido por Cunqueiro, produciu un poema ao *Sputnik* no que se deixaba sentir aquela vella idea, optimista coma o ánimo dos convivas do Gran Vía, que aniñara outrora na alma dos krausistas de España e que, co tempo, había de florir na teoloxía de Hans Küng. Ou sexa, que Deus tamén se revela ao Humano a través do acto científico e técnico de avanzada. E mediante a razón.

No seu poema, Quasimodo chámalle ao *Sputnik* «nuova luna» e desenvolve a idea de que Deus creou nun principio (o Verbo de Xohán!) a Terra, o Ceo e os astros. Despois de millardos de anos: «...o home/ coa súa intelixencia laica,/ sen medo, no ceo sereno/ dunha noite de outono/ puxo outras luminarias/ iguais a aquelas que xiraban/ desde a creación do Mundo. Amén».

Parece que Quasimodo quería decer que o home (soviético) continuou o traballo de Deus Creador dos Ceos e a Terra e colocou no máis alto unha nova Lúa que sería seguida de máis luminarias. Eu, agora, estou seguro de que Curros Enríquez, se vivise en 1957, había de lle dedicar ao *Sputnik* un poema semellante ao que Salvatore Quasimodo.

Cunqueiro, a quen Uxío (ou Eugenio) Montes lle subministraba desde Roma libros e revistas de poesía, leu o poemeto de Quasimodo ao *Sputnik* e gustou del. Cunqueiro era especialmente afeccionado a Ungaretti, a Montale e a Quasimodo. Cunqueiro tiña bon criterio poético.

Nas covas do Vaticano, ao revés, non foi ben recibida a composición de Quasimodo. O órgano oficial deste país restaurado, ou creado, por Benito Mussolini, *L'Osservatore Romano*, non por inspiración do Santo Espírito senón, seguramente, da humana soberbia de Pío XII, publicou un solto no que ridiculizaba con sarcasmos o poemíña

«nuova luna» de Salvatore Quasimodo. A axencia Efe, sempre tan diligente e servizal das peores causas, difundiu a postura vaticana contra o poeta clasificado como comunista.

284 Foi entón cando Álvaro Cunqueiro saíu, súbito, en defensa daquel escritor brillante que dous anos despois había de recibir o premio Nobel de Literatura.

Nunha breve columna en *El Progreso* de Lugo, don Álvaro, alporizado, defendeu con sobriedade e belas formas o poema que o autor italiano lle dedicara á lúa artificial. Eugenio Montes, que gozaba daquela, en Roma, dun medio exilio dourado e feliz, subvencionado por Franco con instrucións rigorosas de o de Bande de non activar a súa condición de fundador da Falange Española, mostroulle a Salvatore Quasimodo o artigo lucense de Álvaro Cunqueiro. O de Modica agradeceulle ao de Mondoñedo a defensa que lle fixera cunha carta que Luís Cochón acaba de rescatar do pozo piago do descoñecemento para satisfacción dos lectores e curiosos da historia literaria de Galicia e das súas relacións con Italia. Por outra banda, está publicando Darío Xohán Cabana unha versión galega d'*As floriñas de San Francisco*. Inclúese na edición, da que habemos de tratar, o *Cántico do irmán Sol* ou *Loor das criaturas*. No *Cántico* en galego lemos: «Loado sexas, meu Señor, pola lúa e as estrelas...». Como Álvaro Cunqueiro podía deixar de celebrar que os humanos sacasen do nada unha lúa artificial e que o acontecemento fose cantado por un grande poeta italiano?

Vexa, pois: Luís Cochón, *Cunqueiro destinatario*, Cadernos Ramón Piñeiro, Compostela, 2014.

Noam Chomsky e a miseria do criticismo absoluto (24.05.2014)

Agora xa ninguén acredita na misión, ou dimisión, do estamento indefiníbel que antano chamaban «os intelectuais». Eclipsáronse «os dereitos humanos» como razón da imaxinaria supremacía moral que goberna a política. Por algunha causa que non coñezo, supetamente o mundo está a falar en «xeopolítica».

Desde a caída da Unión Soviética, estendéronse nos seus arrabaldes as insurreccións reaccionarias moi acirradas por Sakharov, aquel arquetípico intelectual. Con razón ou sen ela, como din os de Lalín, houbo revoltas pacíficas, ou non tanto, na Ucraína anterior, en Xeorxia, e, moi memorabelmente, nos derradeiros redutos de Iugoslavia. Marxinais, estudantes, nalgunha praza (é moi importante, neste método, a existencia dunha Tiananmén local) acampan pacificamente no nome dos dereitos humanos e botan abaixo un goberno, aínda que sexa democrático. Estas «contras» soen (falamos en xeopolítica) situarse estratexicamente ao redor de Rusia. Logo, as «revolucións de cores» extendéronse ao mundo árabe, até que o Baas de El-Assad as mandou parar.

Alí chamáronse, romanticamente, «primaveras». No caso de Venezuela, onde rexen todos os dereitos civís e humanos habidos e por haber, xa a dereita está pasando do gandhismo teórico inicial á violencia clara. Violencia foi, e da ben dura, a que exerceu o fascismo impulsado pola UE e a OTAN na praza de Maidan para os fillos de Bandera ocuparen o poder. Xa non hai xustificación democrática nin ética: os fascistas de Bandera incendiaron, a raíz do 1º de maio, os sindicatos de Odessa e queimaron ou mataron a tiro ou a estadullazo de béisbol unha chea de persoas humanas. Falarase no futuro moito dos crimes de Odessa.

Eu procedo dunha tradición na que rexía este adaxio: «pas tout ce qui bouge est rouge». Houbo grandes intelectuais «de esquerda» que celebraron onte a contrarrevolución operaria de Walesa e Xoán Paulo II. Porén, Luís Seoane e outros sabían o que facían cando titularon a crónica dos asasinatos do 36 en Galicia de «episodios del terror branco». As novas insurreccións e primaveras pretensiosamente democráticas, promovidas polos EE. UU. para destituír gobernos que lle desagradan, teñen un autor intelectual. Autor intelectual que se multiplica na práctica en milleiros de axentes engranados nunha complexa mecánica que os USA aceitan con dólares.

Chámase, este intelectual comprometido co poder dos EE. UU., Gene Sharp e naceu en 1928. Dirixe unha organización denominada, ao meu ver de xeito inapropiado, «Albert Einstein Institution». El publica libros que velozmente son traducidos a todas as linguas humanas dominantes e a algunhas subalternas. Nestas obras explica, principalmente, como derrocar gobernos hostís aos EE. UU., que el identifica, sen vergoña ningunha, como non democráticos. De inicio, nos seus libros, Sharp amósase partidario dunha acción non violenta. As súas ideas transmitíense con rapidez, non só á CIA, senón a todo o complexo axitativo mundial que depende do departamento de Estado de Norte América. O «Albert Einstein» é un laboratorio de métodos e sistemas contrarrevolucionarios que no tempo no que vostede le estas palabras está a actuar en Ucraína, en Cuba, en Venezuela, en Siria, en Tíbet e noutros lugares do mundo. E actuará en máis. Certo, o paso da «revolución de cores» á tinguida con sangue, da non violencia á violencia, é algo que nunca foi condenado por Gene Sharp nin por ninguén dos seus amigos intelectuais. Que os ten, abofé.

Cando xa constituía un clamor mundial que Gene Sharp era o inspirador da táctica contrarrevolucionaria dos EE. UU. no mundo, a partir de Tiananmén, difundíuse unha carta colectiva na que se defendía a independencia de Sharp a respecto dos servizos especiais norteamericanos despregados no mundo. A carta estaba asinada por persoas cuxas características son habitualmente clasificadas na sección socio-propagandística dos «intelectuais». Os que pensan que os intelectuais están deixando de se comprometer e renuncian á súa misión política, sigan lendo este modesto artigo. O máis importante intelectual que asinou a carta en defensa de Sharp e da «Albert Einstein Institution» foi Noam Chomsky, que, como ninguén ignora, é unha das mentes científicas, no eido da lingüística xeral, máis relevantes do noso tempo. Chomsky

e os menores que o acompañan, saen á luz pública en defensa de Gene Sharp e aseguran que a organización deste é moi pequena e que nunca actuou en ningún dos disturbios que os EE. UU. promoven para o seu proveito en Latinoamérica, ex-URSS e Mundo Árabe (para sermos xeopolíticos á moda).

Como se explica que Noam Chomsky, mente da esquerda impoluta, defenda o cadelo Sharp que, flor dun día, vive de lle proporcionar literatura menor de intención subversiva aos habitantes da cloaca do poder dos EE. UU.? Poden vostedes estar seguros de que dentro de vinte anos se saberá que existiu Noam Chomsky mentres que de Gene Sharp non quedará nada. Pero haberá preguntas, moitas preguntas.

En todo caso, segue en pé a cuestión dos intelectuais. O compromiso dos intelectuais ou, incluso, remotamente, «la treison des clerics» que dicía o esquencido Julien Benda. Noam Chomsky, en 1979, defendeu, do mesmo modo que a Sharp, a Robert Faurisson cando este historiador secundario foi separado da docencia en Francia por facer apoloxía do nazismo na súa cadeira e nos seus escritos e por inventar a infamia de que as cámaras de gas hitlerianas nunca tiveran lugar. Chomsky defendeu o dereito de Faurisson a escarnir a memoria das vítimas do nazismo. Mesmo lle puxo unha especie de prólogo a un panfleto de Faurisson escrito en defensa propia. Naturalmente, Chomsky é un intelectual puro que nunca se deixou contaminar polo marxismo.

Hoxe non procuraremos no *Fondo dos Espellos* o día necio no que Noam Chomsky falou de Camboxa en relación co Timor de nosoutros, galegos e portugueses.

Derradeiras verbas sobre Díaz Castro (31.05.2014)

Críticos, escritores de creación, profesores, publicaron, desta feita, innumerábeis páxinas sobre X. M. Díaz Castro con motivo de lle ser dedicado a este poeta o Día Das Letras. A valoración unánime foi esta: Díaz Castro é un grande. Sempre se pensara así.

Por este cronista ser vello, pode escudriñar no *Fondo dos Espellos* e ver e revivir alí o nacemento e consagración de Díaz Castro como figura principal da súa xeración poética, a canda Celso Emilio Ferreiro, Aquilino Iglesia Alvariño e Álvaro Cunqueiro. Os poetas de 1936.

A pesares de ter publicado en 1947 en Vilagarcía os poemas que levan o título de *Nascida dun sono*, non soaba case nada o nome de Díaz Castro. Conta Ramón González-Alegre como Iglesia Alvariño o puxo en contacto epistolar con Díaz Castro sobre 1950 (*Poesía Gallega Contemporánea*, Huguín, Pontevedra, 1953). O resultado desta relación foi a presenza insistente do home a quen lle rendemos homenaxe na revista *Alba* de Vigo: colaboración asidua en forma de poemas en castelán e en

galego. O capítulo sobre Díaz Castro que González-Alegre incluíu en *Poesía Gallega Contemporánea* e a publicación en *Alba* de diversos poemas do autor, incluído o famoso «Penélope», foron os acontecementos que chamaron a atención do público lector de poesía sobre X. M. Díaz Castro. Pódese falar dunha revelación que fascinou a moitos. O cal deu lugar a que un F. F. del Riego, entusiasmado polo achádago deste poeta descoñecido e singular, reunise poemas seus dispersos ou inéditos e os incluíse na súa moi influente *Escolma de Poesía Galega. Os Contemporáneos*, de 1955.

Cando só publicara un opúsculo que moi poucos leron, Díaz Castro convértese rapidamente nun poeta admirado. Até tal punto que Galaxia, que era unha editorial moi pouco interesada na poesía, axiña levou ao prelo e puxo en circulación un libro de poemas galegos de Díaz Castro so o título de *Nimbos*. Era 1961 e os que corremos a ler este libro non nos sentimos sorprendidos. Os grandes textos de Díaz Castro que viran a luz en *Alba* e na *Escolma* estaban alí, en *Nimbos*, acompañados dalgúns outros que en ningún caso eran de calidade superior. A forma non cesou de medrar e cada xeración de poetas e lectores que florecía en Galicia ía facendo o seu particular achado de Díaz Castro. O noso poeta converteuse, así, nun clásico en vida. Quixera eu subliñar apenas a renovación do interese por Díaz Castro que se evidencia no achegamento do poeta á revista *Dorna* e á persoa do poeta mozo Luís González Tosar. Antes, Díaz Castro fora sabedor da devoción que por el sentían Reimundo Patiño e outros artistas e escritores do xénero dos que Borobó chamaba «madrigalegos» e da esquerda nacionalista.

Pouco se ten falado esta tempada sobre a poesía castelán de Díaz Castro, que para nós é de valor moi inferior á que el formulou en galego. Parece triunfar a idea (xusta) de que a obra cume, e única, de Díaz Castro é a que se recolle no libro *Nimbos*. A súa primeira edición ostenta un firme e belo deseño (coido que de Xohán Ledo) do que Galaxia torpemente prescindiu e que recupera a USC.

Obsérvase o intento, curioso, de celebrar en Díaz Castro un importante tradutor. Certamente, o seu medio de vida consistía en traducir para organismos oficiais e para editoriais. Hai diversas opinións, pero parece cousa segura que o poeta era un home políglota. Penso que, non obstante, el carece de relevancia como tradutor de poesía ao galego; máxime se o comparamos coa oceánica obra de *anosamento* poético de Cunqueiro, ou co esforzo de Iglesia Alvariño no sometemento ao galego dos autores latinos, ou, aínda, con aquel exercicio inesquencíbel de Celso Emilio que, con Blanco Freijeiro, producira a *Musa Alemá* que lle costou a Sabino Torres desgusto coa autoridade franquista de Pontevedra.

Pareceume moi ben que aparecesen lecturas teolóxicas de Díaz Castro, ou polo menos interpretación da súa poesía desde un ángulo relixioso. El é o máis importante poeta católico (vexan que non escribo «cristián»), e romano, da historia da literatura galega.

É poeta católico como o foron, en Francia, Charles Péguy, Francis Jammes, Paul Claudel ou como galego arxentino, simpatizante nacionalista e antifranquista tendencioso e leal Francisco Luis Bernárdez. Foi unha pena que a crítica non explorase, a este respecto, a forte influencia que exerceu Ramón de Basterra sobre X. M. Díaz Castro. Tridentino, ortodoxo, tradicionalista, o vasco-español Basterra, firme esteo da «escola pirenaica», ten moito que ver coa parte máis ideoloxizada da poesía de Díaz Castro. É este un caso que proba que un escritor pequeno, aínda que ampuloso, pode seducir un enxeño superior; iso si: practicamente o segundo da virtude da humildade. Coido que, até agora, ningún dos especialistas en Díaz Castro seguiu aínda a pista Basterra. Certamente, o ano de Díaz Castro non terminou.

Navia: so o signo dunha deusa de antano (07.06.2014)

Unha antiga freguesía de Vigo é Navia, cuxa igrexa, desde tempos remotos, se advoou ao xove mártir tudense coñecido en Castela por Pelayo, en Galicia por Paio e no Santoral romano por Paelagius. Hai tempo que, nas falas cotiáns, os vigueses prescinden do nome do santo patrón e lle chaman ao territorio somentes Navia. En realidade o que están a practicar é un regreso ao mundo pagán posto que Navia é o nome dunha deusa cuxo culto estivo moi difundido pola Gallaecia e aínda se estendeu Lusitania abaixo. Consérvanse unhas 15 lápidas votivas de época romana dedicadas a Navia/Nabia, segundo nos ensina Carlos Búa.

Trátase dunha deusa relacionada coas augas. No caso de Navia de Vigo, coas do río Lagares, que aló deita na ría o seu cabedal. É pouco probábel que a deusa estivese relacionada co mar. Hai vellos mapas, con todo, que á de Samil lle chaman praia de Navia, porque en Navia está o areal famoso. De ser teónimo (nome da divindade), Navia pasou a converterse en hidrónimo (nome de corrente ou estación acuática).

Logo despois foi topónimo (nome xeral de lugar). Temos en Galicia varios ríos e localidades chamados Navia, alén da de Vigo. É ben coñecida Navia da (en feminino) Suarna. E mais a vila e río Navia que hoxe marca a fronteira da lingua galega no occidente de Asturias. Hai tamén Návea, porque o nome é sempre trisílabo. Temos acolá, no Minho, o Castelo e río de Neiva, que é o mesmo.

Detrás de Navia está un hidrónimo que se manifesta con moitas formas por Galicia: Abalo, Avión (apareceu alí un lago subterráneo); en Portugal, Ave. Os nomes de Avon en Inglaterra e Ávila en Castela non son alleos á nosa Navia. A orixe de todo isto está na raíz indoeuropea que achamos en Julius Pokorny e que é *ab- «auga». Non é extraordinario que vaia incluída no nome de Escandinavia. En alemán actual Ave é un prado mollado.

En canto a Navia, concretamente, eu coído que procede da composición **nana avia*. O primeiro termo proviría do indoeuropeo **nana* «nai»; o segundo, o citado **ab* «auga». Ou sexa: Navia é «a nai das augas». Celta ou non celta, Navia é nome indoeuropeo.

Nos últimos tempos (trinta e tantos anos, como moito) comezou a usarse en Galicia Navia como nome propio de muller, o mesmo que Aloia, Antela, Iria, Loira, posiblemente relacionados todos coas augas. Non esquezamos que Cunqueiro pediu mil primaveras máis para Galicia, pero tamén lle chamou a esta patria «o país dos mil ríos».

E xa para acabar coas orixes de Navia, reparemos en que hai un río en Portugal, afluente do Douro, chamado Paiva, que se converteu en apelido do máis antigo trovador en lingua galega na forma xenuína, que é Pávia (acentuado como Navia). Se consultamos as raíces indoeuropeas poderemos ver que aquí aparece un **p-*, que invalida calquera orixe celta, co **ab-* de Avia que xa coñecemos. Este **p* comporta a idea de «alimento, panasco, pasto». Polo tanto Pávia será «o lugar onde o río produce alimento para o gando».

Recentemente, en terras da antiquísima freguesía de Vigo (coído que o foi de Bouzas antes) chamada San Paio de Navia fundouse unha nova poboación, cuxo eixo leva o nome tradicional de As Teixugueiras. Esta nova Navia é de corte urbanístico e arquitectónico sumamente contemporáneo. Alá vive actualmente unha poboación moza que nas pasadas eleccións europeas votou masivamente pola esquerda real e nacionalista. En Vigo, a orde de apoio aos partidos en lidia foi –como no resto de Galicia– esta: PP, PSOE, AGE, Podemos, BNG. En Navia, o triunfo foi para unha esquerda nova, alternativa e rupturista: Podemos. Imaxinamos que os habitantes de Navia actuaron entusiasmados (etimoloxicamente) por unha *deva*, por unha deusa antiga, ao tempo que se arredaban do cristianismo ao prescindiren daquel infeliz mártir San Paio, ou Santo Paio, dos días medievais. En Navia conservouse, e non sei se se conserva, a estrutura do derradeiro muíño de vento de Vigo. Velaí que se conxugan os elementos primordiais. O ar, representado polo muíño; a auga, que vai no nome de Navia; a terra, que está sempre baixo os nosos pés. Esperemos que o fogo por moito tempo arda nos lares dos novos navegos que abriron un camiño inédito na historia política de Vigo.

Bóveda poético (14.06.2014)

Neste *Fondo dos Espellos* temos metido a culler de pau dos galdrumes máis fondos e aló achamos o libro *Che in verse* (Aflame Books, Laverstock, Witshire, 2007). Alí, Gavin O'Toole e Georgina Jiménez recollen, en inglés, poemas de todo o mundo dedicados a Ernesto Che Guevara. Ignoramos se a figura de Alexandre Bóveda, recordada

en verso por moitos autores galegos, foi obxecto dunha colleita completa e goza hoxe do libro de poemas á súa memoria que coñezo dispersos.

290 A cara nobre de Alexandre Bóveda aparécesenos agora. E isto ocorre porque acabamos de celebrar en Lugo, no centro social «O carneiro alado», os anos do nacemento do dirixente nacionalista e vítima. Ourense, xuño, 1903.

Certo que a figura de Alexandre Bóveda, o seu inicuo fusilamento na Caeira, Poio, é constante obxecto de veneración e memoria consensuados polas comunidades democráticas de Galicia. Isto ocorre desde o ano 1946, no que Castelao, e logo despois do Consello de Galiza, instituíron o 17 de agosto, día no que Bóveda foi pasado polas armas, como o dos Mártires Galegos (non da «Galicia Mártir», digamos por precisión). Os demócratas galegos, o conxunto dos galegos antifeixistas, acataron esta decisión no exilio e no interior. Todos os que Franco matou na nosa Terra séntense dignamente representados por Alexandre Bóveda.

Pasa un Otero Pedrayo sombrío e triste, polos camiños de onda o muro en Trasalba. Renxe a porta da aira da Casa, e Otero lembra o renxer dos días infantís nos que don Enrique, o pai, entraba portón adiante a cabalo, e as ferraxes cantaruxaban. Sempre Otero Pedrayo viviría cos ferros da porta de Trasalba a ruxir na alma. Bóveda, cando entrou en Trasalba, fíxose preceder polo ferrové da poderosa porta carral. Acórdase disto Otero Pedrayo a noite en que saíu aos camiños de Trasalba, en 1943. O sangue dos amigos, o sangue de Bóveda aínda estaba fresco nas veigas. Otero Pedrayo vaga baixo o luar, entre os ramallos. Logo, da volta na casa de Trasalba, don Ramón escribiría uns versos en memoria de Bóveda que non levan explícito o seu nome: «Ao lonxe a voz do amigo que perdemos / soa ceibe na baruda carballeira / co son honrado das antigas falas...»

Comemoramos o nacemento de Alexandre Bóveda Iglesias na Barreira, no centro histórico da cidade de Ourense, pé das Burgas e do pazo do bispo e mais da Praza Maior e do Concello. Ninguén acorda xa as orixes obreiras da familia Bóveda. Obreiras e artesás. Familia arraízada na cidade medieval de Ourense que nunca tivo parroquias no seu arredor rural. Todo vila, todo Burga, todo Catedral. O pai Bóveda posuía o oficio de carpinteiro, pero gañou a vidiña cun chambo que abriu nos soportais da Barreira e que saía a algunha praciña prefixada nos nís de feira. A Florista, belísima e artista, cando quedou viúva do pai de Eduardo Blanco Amor, casou de novo. Ela era dos Amor, que foron canteiros, socialistas e logo intelectuais. A Florista, de longa recordazón, casou en segundas cun Bóveda. Veleiqué que as xíneas obreiras e artesás e artistas e escritores e persoas importantes de Ourense, os Amor, os Bóveda, e outras castimonias menos marcadas, crúzanse e marcan a Historia.

Alexandre Bóveda aplicouse ao estudo e construíse a el mesmo como dirixente político e ideólogo. A segunda, e derradeira parte da súa vida transcorreu en Pontevedra. Alí foi respectado funcionario da Facenda. Coñeceu un período brillante no que co-

laborou coa ditadura de Primo de Rivera, como fixeran Largo Caballero e outras tendencias da esquerda xenuína. Ergue a Caixa de Aforros Provincial, que el soñaba ser xermolo dunha sorte de banca nacional ou do pobo. Moitos anos despois de el ser asasinado, todos nós coñecemos a destrución das caixas de aforro en holocausto do capital financeiro máis desalmado.

Facemos memoria de Bóveda, e sempre se nos representa el con Guiances, con Zbarski, cos irmáns e compañeiros, en xullo de 1936. Eles están no Goberno Civil de Pontevedra. Son o comité do Frente Popular. Resisten a insurrección do militares fascistas. Finalmente, Bóveda e os compañeiros, ceden. Non tiñan nada que render pero ceden a resistencia. Formaranlles consello de guerra. Serán condenados a morte polo delito que cometeron os seus asasinados: rebelión militar. Indultan a Guiances e fusilan a Zbarski e Bóveda. El é só un pero representa a milleiros. Por iso se escribiron tantos poemas á morte de Bóveda, á morte do Che.

Ceibes no monte (21.06.2014)

Vexan que estamos no tempo dos curros; no cumio do que en Dülmen, Alemaña, chaman *Das Jahr des Pferdes*. Ou sexa: o ano da manda dos cabalos soltos. Celebramos a memoria do profesor Luís Iglesias, autor, entre outras obras moi importantes, dunha *parasitología* que foi libro de texto de todos os alumnos de medicina da miña xeración. Nesta época do ano, milleiros de cabalos dos montes galegos, e minhotos e eonaviegos, son acurrados e desparasitados. Unha verdadeira masacre destrúe a vida de millóns de carrachos e moscas, o que, grazas á man soberá do Humano, alivia o sufrimento dos cabalos do monte. Márcanse os poldros, sepáranse as cabezas de gado, véndense estas aos intermediarios a prezos ridículos que pouco satisfán os esforzados criadores. A xente goza da festa.

Galicia é única, nesta actividade de orixe prehistórica. O profesor Manuel Cabada Castro, no seu estudo sobre a rapa das bestas de Sabucedo, fai lembranza de Dion Casio (ano 35 d. Cristo), historiador de Roma que conta como Xulio César se fixo cun cabalo extraordinario en Brigantion ou Brigantia, ou sexa na Coruña de onda a Torre de Breogán. Corría este cabalo galego máis ca ninguén e só se deixaba montar por César. Logo, Silio Itálico, no 102 d. Cristo, fala dun cabalo Lampón, inequivocamente galego. Participaba nas competicións de Hispania turrando dun carro cuxo auriga era Cymrus, se cadra Cymrus, ou sexa «O Galés», e gañaba. Non se sabe ben se Lampón era o nome que Silio Itálico lle daba á raza galega ou aquel que recibía un individuo concreto de dita raza. En todo caso, a antigüidade clásica coñecía o cabalo galego e insistía na súa velocidade, na súa resistencia nos terreos adversos e na capacidade das bestas para preñaren do vento. Chama a atención o modo como os autores latinos admiraban o cabalo de raza galega, e soíano distinguir da astur (hoxe téndese a acentuar ástur).

Todos vostedes saben que o *Quixote* é unha obra na que goza de relevancia narrativa un cabalo chamado Rocinante. Suponse que este pertencía á que hoxe coñecemos como raza española. Nunca, con todo, menciona Cervantes a raza do vello cabalo protagonista que acabaría por ser inmortal. Nalgún paso da novela fálase de certas «hacaneas» ou bestas de viaxe de raza indefinida, que supoñemos de pouca alzada. En realidade, Cervantes só menciona no *Quixote*, con claridade, unha raza equina. Ela é a «faca galiciana» ou cabalo galego que sae naquela aventura na que don Quixote é mallado a paus por uns arrieiros que non se sabe ben (os famosos erros narrativos de Cervantes!) se son «yangüeses» ou se son tan galegos como as súas propias bestas de carga. Certamente, Cervantes non despreza os facos e facas galicianos e galicianas, pero xa queda lonxe o marabilloso cabalo galego que César recibira como presente en Brigantium segundo Dion Casio. E que era veloz coma o vento, naturalmente.

Foron pasando os anos coma area. Galicia coñeceu a dominación e o sometemento a poderes alleos. O cabalo galego perdeu prestixio do mesmo modo que perdeu prestixio a lingua e a nosa condición nacional. Todo o galego pasou a ser cousa ruín, probe e miserábel.

E aquí vemos que o grande defensor do idioma e do Reino de Galicia, o Padre Sarmiento, non tivo ollos considerados para a raza do noso cabalo, e caeu na tentación de desprezala. Na obra fundacional da nosa literatura contemporánea, *Coloquio en mil duascenas coplas galegas*, Sarmiento, entre outras cousas, conta, sobre o ano 1745, o enterro e translación do cadáver do rei Felipe V desde Madrid a La Granja. Naturalmente, todo o mundo vai montado a cabalo. Di así: «Outros en cabalos/ con ricos arreos/ iban tan garridos/ como Gerineldos. /Mais outros en bestas/ ou facos galegos/ non iban tan postos/ como os cabaleiros».

A información que nos ofrece o frade (*sic*) bieito é dobre e moito valiosa. No século XVIII, os facos galegos son de natureza inferior e menos elegante, na consideración xeral, á dos cabalos das clases hexemónicas. Pero tamén é certo que, no Madrid da época, era coñecido e usado o cabalo galego. Igual que ocorría no *Quixote*, a única raza equina que aparece mencionada, por ser sen dúbida diferente, no *Coloquio*, é a galega.

Vén, pois, o tempo dos curros. O tempo do cabalo, das bestas, do faco, da «burra» nosos. O tempo no que milleiros de homes e de mulleres de toda Galicia celebran a festa do animal que está connosco desde a prehistoria. Os cabalos bravos aparecen nos petroglifos, gravurados nas laxes desta Terra. Pero tamén están debuxados nos estratos máis fondos da nosa conciencia cultural. Hoxe son, orgullosamente, PRG: Pura Raza Galega.

No tempo dos curros, saíu ao mundo o libro *Ceibes no monte. Patrimonio vivo na Terra de Turonio*, Instituto de Ensino Secundario Terra de Turonio, Gondomar, 2014. Trátase dunha obra que culmina o longo traballo pedagóxico e de investigación, feito

no IES Terra de Turonio, por alumnos e profesores sobre os tres curros que cada ano se celebran no concello de Gondomar: o do Galiñeiro, o de San Cibrán (ou de Pinzás ou da Portavedra) e o de Morgadáns. O volume é belísimo e sumamente valiosas as informacións que aporta. Desde o máis *Fondo dos Espellos* recomendamos a lectura e contemplación desta obra.

Regreso a Santiago (28.06.2014)

Se ollarmos no *Fondo dos Espellos* da nosa literatura narrativa repararemos en que Ourense é a grande cidade galega de ficción. Moscova, San Petersburgo, Londres, París son, alén de urbes reais, escenarios multiuso que se ocupan e reconstrúen unha e outra vez e que os lectores recoñecemos dunha novela a outra. Son, estas, cidades que, por parte, poden transportarse ao cinema e, nese novo medio, anchear e perpetuarse, como acontece sen dúbida cunha Nova York que concibiu O. Henry e que, en termos de altas probabilidades, pode agora saír no meu televisor se me poño a fochicar nel. Hai outras cidades literarias en Galicia, pero Ourense é a principal e máis frecuentada.

E que ocorre, daquela, con Compostela en termos narrativos? É certo que nesta cidade, a menos antiga de Galicia, repararon moito os poetas e algúns, non demasiados, autores de verdadeiros libros de viaxe. Pero a súa entidade como plató fixo que serva para toda unha novelística non está consolidada polo momento. Certo que Compostela, a cidade, é moi importante no conto *Mi prima Antonia*, de Valle-Inclán, en *La casa de la Troya*, de Pérez Lugín, ou en *Fragments de Apocalipsis* de Gonzalo Torrente Ballester; tres poderosas, e ben diferentes entre si, obras narrativas ambientadas en Compostela. Pero non suficientes, nin sequera acompañadas de outras cuxa acción se procese nos mesmos exteriores, para crear unha Compostela ficticia e complexa do mesmo xeito que o *Ulysses* non abonda para que Dublín se converta en algo máis que a cidade de Joyce.

Iris Cochón, nun alustre crítico impregnado de humor localista, sostén que Santiago de Compostela non existe. Para esta crítica, unha cousa é Compostela e outra Santiago, ben diferenciadas ambas as cidades. Compostela é pomposa, relixiosa, artístico-cultural, universitaria e, nos derradeiros tempos, mesmamente política. Santiago é unha poboación fundamentalmente pequenoburguesa e comercial, moi dada ao rexoube intimista na que os médicos (antano os cóengos) constitúen unha sorte de aristocracia. Segundo este esquema, que eu agora non fago senón simplificar torpemente, Compostela recibiría toda a luz da literatura, especialmente da poesía contemporánea (Lorca, Gerardo Diego, inclusivamente, peregrinaron a esta Compostela ideal) en canto que Santiago, de xeito modesto e de intención realista, houbo de irse construíndo a base de relatos e novelas de clase media.

É aquí onde debemos situar un libro: Paco Carro, *Tempo Ordinario (historias de Compostela)*, Libros da Frouma, Santiago de Compostela, 2014. A segunda parte do título pretende enganar ó lector. Non se trata de «historias de Compostela» senón dun conxunto de «historias de Santiago» corcosidas entre elas con fíos maravillosos en conmovedores.

Quen hoxe asina o libro como Paco Carro é aquel mesmo Francisco Xavier Carro que en 1973 se dera a coñecer, con potencia, como narrador co libro titulado *As calexas do Cigurat*, aínda que xa tiña publicado outros volumes. Se miro para tras, «oh, compañeiro», noto que hai unha tropa de escritores galegos máis novos ca min cos cales teño tido e teño unha relación de proximidade case familiar. Non me atrevo a decer «xeración» porque as supervivencias do após-modernismo teñen prohibido un Petersen que, en varios casos, non deron lido. Estoume agora a lembrar de Luís Cochón, Arcadio López Casanova, Carlos Casares, Xavier Carro e, con pouca obra mais exercitante dunha misión iluminadora, Luís Mariño. Eis o círculo, que este cronista, maior en anos, sempre considerou presente no seu redor.

Tempo ordinario é unha colección de corenta e tantos textos narrativos e evocativos que teñen como escenario o Santiago de que falabamos. Preséntase como un libro de memorias da infancia e adolescencia. Non é como o *Livro de crónicas* de António Lobo Antunes, pero o *animus*, salvada a distancia que media entre Benfca e a Rúa Nova, resulta concomitante. Pulcramente escritas, estas historias preséntanse como verdadeiras lembranzas que un narrador andado en anos vai ensarillando. Unha páxina de lirismo adoza os contos e atrae o lector ao interior deles, ao fluír do conxunto deles. Están tramados uns nos outros, os relatos, e o resultado é unha tessera varia e unha á vez. A cidade, Santiago neste caso, cobra protagonismo como personaxe colectivo. Lendo *Tempo ordinario* vénme á memoria aquel William Saroyan das sociedades infantís que seguramente coñeceu Carro hai moito tempo, porque el é do tempo no que se lían cousas capaces de levar títulos coma este: «Como unha navalla, como unha flor, como absolutamente nada no mundo». Carro lévanos a un Santiago que non é a nosa cidade e a unha época á cal non pertencemos nin somos contemporáneos do narrador. Predominan os interiores. A lectura fai nacer en nós o desexo de facermos parte daquel mundo ideal e de estarmos dentro deste de ficción feito de verbas e de nostalxias diversas. Alonso Girgado ten razón ao advertir sobre a mestría técnica de Carro no intre de fechar cada relato, que é o intre en que o texto pode ir tomar vento ou rubir máis alto ca Torre da Vela, esta situada en plena Compostela. «Palabras verdadeiras; que ledicia, señores» –que dixera un día Aquilino Iglesia Alvariño.

Castelao é noso (I) (05.07.2014)

Agora, no *Fondo dos Espellos* é Pontevedra e chove sobre o día da fin do ano 1953. Na vila perfecta da burocracia administrativa e do comercio ao menor puxéranse de moda os chanclos de goma e as gabardinas verdosas. Os rapaces recuperamos o uso da boina, que os galeguistas chamaban «pucha»; eles. Vexo na Rúa da Oliva, á altura da librería de Luís Martínez Gendra, a Suso López Fernández. Vén directo a min e trae na man un embrullo reforzado con barazas. Sen previo saúdo, Suso entrégame o paquete. Escampara. Dime:

295

–Aí che vai o *Sempre en Galiza* de Castelao. O exemplar é de Xosé Luís Fontenla. El sabe que cho estou emprestando. Non llo pases a ninguén nin comentes o contido con ninguén, polo intre. Cando remates, devólvemo. Este libro é a Biblia do galeguismo. Fontenla quer facelo circular, pero con moito control. Dentro acharás un sobre co recordatorio que lle fixeron a Castelao os irmáns do interior. O recordatorio é para ti. Eu levo o meu exemplar do recordatorio sempre na carteira. Contra o meu peito.

Entramos no vestíbulo de Martínez Gendra. O espléndido escaparate amosaba as novidades, incluídas as últimas de Monterrey, dos Bibliófilos Gallegos, de Galaxia. Naturalmente, alí non figuraba o *Sempre en Galiza* de Castelao. Esta obra circulaba na clandestinidade. Eu tiña a clandestinidade debaixo do meu brazo. Notei que entraba nun partido ou nunha irmandade de resistencia silandeira. Fórame entregado o libro de iniciación e unha cartolina que para min significaba o documento de afiliación e pertenza.

En todo caso, no inverno de 1953-1954 eu non era exactamente un neófito. Na Biblioteca Provincial de Pontevedra había moita literatura galega, igual que había algunha na casa do meus pais. Mesmamente, a parte da biblioteca de Castelao que Filgueira Valverde salvara do saqueo feixista, estaba ben fichada e completamente dispoñíbel na Biblioteca Provincial, que en 1953 se aloxaba na planta baixa do Instituto so a dirección de Villamil. Alí, cando a tarde caía sobre os chopos (negros, brancos e trementes) da Alameda, eu tivera ocasión de estudar moi detidamente a *Doutrina Nacionalista* de Ramón Villar Ponte. O resultado de tal lectura fora a miña aceptación racional, e non só sentimental, do nacionalismo.

En canto ao recordatorio/carné de afiliación, el constaba dunha espléndida fotografía de Castelao, non sei se tirada por Pacheco ou por Ksado, dunhas sucintas notas biográfico-cronolóxicas e dun poema fúnebre asinado por Ramón Cabanillas. O texto poético era de contido laico e, en tono coloquial que nos fai acordantes da hoxe chamada «poesía da experiencia» en España, constituía unha despedida conmovedora e de alto alento político de por parte. Non só eu, moitas persoas da miña idade son aínda, e seremos en canto vivirmos capaces de decorar as verbas do poema cívico que Ramón Cabanillas lle endereitou a Daniel Castelao o día da morte deste no Desterro.

Irmán Daniel, / na praia de Rianxo, / caían como bágoas as estrelas; / espallaban teus aies derredeiros / ventos bruantes das andinas serras / e ondas galgantes, en clamor, chegadas / da pratense ribeira / cantaban no areiro que te foras / da sereidade pola plan verea / o camiño que nunca se desanda / o vieiro sen fin....

296

Por aquel tempo, a memoria de Castelao estaba moi viva en Pontevedra e coido que en Galicia enteira:

Se a lectura, máis ben estudo, da *Doutrina Nacionalista* de Ramón Vilar Ponte me outorgou seguranza, as páxinas de *Sempre en Galiza* confundíronme algo. Había alí digresións, discursos, textos diferentes que se referían a feitos políticos do tempo da República que eu descoñecía por completo. Non tiña os suficientes coñecementos de historia contemporánea como para facer cadrar na miña cabeza boa parte das alusións e referencias que Castelao facía no seu libro magno. A parte de doutrina, moi en concreto, foi moi ben recibida por min. Especialmente aquelas zonas nas que Castelao bota man do pensamento de Stalin sobre as nacións e vai demostrando, punto por punto e de xeito absolutamente irrefutábel, que é Galicia. Ou sexa, Castelao, servíndose de Stalin, demostra que Galicia é unha nación.

Naturalmente, para min, e para os lectores de *Sempre en Galiza* daquel tempo, tamén ficou moi ben definido o dereito que Galicia ten á autodeterminación. Castelao asegurou no seu libro dúas cousas. Unha, que el vivía «en latitudes moi distantes do comunismo». Outra, que el sempre elixiría, no exercicio da autodeterminación, que Galicia formase parte dunha República federal, preferentemente ibérica. O cal implicaba que tamén un podía ser, por que non, comunista a arredista. En todo caso, no horizonte político de Castelao non se albiscaba cousa nobre que non tivese a forma de República.

Vexo estes días que o señor Núñez Feijóo quer facer «monárquico» a Castelao, o que me incita a repasar á traxectoria política do noso Mestre. Non sei se me dará a virada, como soe decer Mariano Abalo.

Castelao é noso (II) **(12.07.2014)**

Celso Emilio Ferreiro encontrábase en Caracas no ano 1968. Era membro fundador da UPG e dirixía unha organización nacionalista ampla chamada Agrupación Nós. O texto programático da Agrupación consistía na exposición, difundida en folleto, de que Galicia é unha nación con dereito á súa autodeterminación tal e como defende Castelao en *Sempre en Galiza*. Desde a súa constitución, a UPG, ao revés ca o piñeirismo e de acordo co Consello de Galiza, recoñecía a figura política de Castelao como a máxima autoridade da esquerda nacionalista do século XX. Tamén Celso Emilio confeccionaba *Terra e Tempo*, publicación central da UPG. E dirixía o

Padroado da Cultura Galega de Caracas. Por parte, o poeta e activista exerceu como delegado do Consello de Galiza en Venezuela.

Veleiqué que, daquela, un grupo de emigrantes galegos próximos á embaixada de Franco e, polo tanto, inimigos políticos de Celso Emilio e do que el representaba, decidiron facer un acto cultural dedicado ao ilustre «poeta» Alfonso Daniel Rodríguez Castelao. Ferreiro, home tan ben dotado para a sátira coma Curros Enríquez (non en van os dous naceron na mesma rúa de Celanova), escribiu uns versos, que fungaban como fungan as serpentes, endereitados aos que pretendían manipular a figura de Castelo. O poema foi publicado, baixo o título de «Lendo certo periódico menstrual», no libro *Cantigas de escarño e de maldecir*, edicións Nós, Caracas, 1968. Tal obra aparece asinada co pseudónimo «Aristides Silveira», que encobre o nome de Celso Emilio Ferreiro. Cito de memoria a continuación (perdón polas fallas da miña reminiscencia):

Olla, meu irmao honrado, /o que acontece con Daniel:/Os que o tiñan desterrado /agora falan ben del.
/O furricas desleigado /o xograr moi pousofol, /o que vive de prestado, /o pequenoburgués mol, /o lurdo carca refrito, /o feligrés de pesebre, /o tolleito de cinismo, /o que dá gato por lebre, /o palerma endomingado, /o refugallo incivil /válense de ti, irmao, /pra esconder a caste vil. /Grotesco escriba sandeu, enxertado nun raposo, /Castelo nunca foi teu /porque Castelao é noso /e anque a ti che importe un pito /saberás que é cousa sabida /que estás incurso en delito /de apropiación *indebida*.

En 1969, Miro Casabella púxolle música a estes versos e gravou, coa súa voz, o resultado. A empresa catalá EDIGSA abrírase, co nome de EDIGSA-XISTRAL e coa colaboración de Manuel María, á nova canción galega e, en 1969, saíu a luz o disco de Miro, no que se incluía o poema de «Aristides Silveira». Tivo moito éxito tal disco e contribuíu á fama dun potente cantador e músico galego. O texto cantado, en dous momentos chave, substitúe Castelao por Daniel, co cal a censura resultou despistada e o disco circulou libre completamente no Estado español.

E ben, o que acabo de relatarlles é como a dereita de proxenie franquista intentou apoderarse por primeira vez da figura de Castelao e como tal manobra foi desbaratada pola pluma satírica de Celso Emilio Ferreiro e máis pola inspiración musical e pola voz, vastamente aprezada, de Miro Casabella.

Anos máis tarde, ao constituírse a autonomía de Galicia, os partidos españoles, AP, UCD, PSOE, carecían de figuras de referencia galega no seu presente e pasado, e botaron man de intelectuais de aluguer contemporáneos do xénero dos asociados no piñeirismo. Así se xustificaron no chamado «galeguismo histórico». Un paso máis, os franquistas reciclados arbitraron procesos de manipulación histórica tan atrevidos como o de converter Castelao nun precursor, ou algo así, do estado borbónico das autonomías en xeral e da Xunta en concreto. O último episodio daquela apropiación indebida de Castelao que dicía «Aristides Silveira» produciuse na entrega das que a Xunta de Fraga Iribarne (e outras Xuntas) chamou «medallas Castelao». En tal altura, o presidente Núñez Feijóo tivo o valor de proclamar que «Castelao é de todos» e de

denigrar, ao mesmo tempo, a República que o grande viaxeiro servirá con lealdade na paz, na guerra e no desterro.

298 Castelao, definíndose un día a el mesmo, dixo ser un galego «infusíbel ao sobrete e inatacábel aos ácidos». En realidade, coido que é moi difícil converter a figura histórica de Castelao en algo diferente ao que foi. Non porque Castelao careza, na súa traxectoria de suxeito histórico, de matices e facetas, senón porque a conduta e o pensamento discursivo de seu constituíron unha unidade ética e de sentido que ningunha mudanza histórica e ningunha derrota militar ou política foi capaz de torcer ou humillar.

Iremos intentando explicar, en entregas sucesivas, por que Castelao «é noso». E logo quen somos nós? Preguntouse un día retoricamente Castelao. A resposta del mesmo foron estas verbas de chumbo: nós somos todos os galegos antifeixistas.

Castelao é noso (III) **(19.07.2014)**

Dá a impresión de que a Grande Guerra reclamou das minorías culturais de Galicia, non implicadas nos partidos convencionais da Restauración, unha definición nacionalista. Cábelles a Antón Villar Ponte ser o autor da primeira proclama nacionalista, e decontado se constituíen, como partido, as Irmandades da Fala. Castelao estará aí desde o primeiro intre e aceptará a posición «accidentalista»: monarquía ou república segundo lle conveña aos intereses de Galicia e á posibilidade real de exercer o dereito á autodeterminación como nación.

Nas vésperas da proclamación da ii República constitúense apresuradamente distintos partidos locais, adheridos ao novo réxime segundo as cláusulas do Pacto de Barrantes. Castelao estará presente na fundación do Partido Galeguista de Pontevedra e sairá elixido deputado para as Cortes Constituíntes da República. Suárez Picallo e Otero Pedrayo serán elixidos respectivamente pola ORGA da Coruña e polo Partido Nazonalista Republicán de Ourense. A finais de 1931, case todos estes grupos e as personalidades que os integraban, incluídos os deputados, unifícanse no Partido Galeguista. Nas eleccións de 1933 o novo PG queda sen ningunha acta de deputado.

As dereitas triunfantes, mediante expediente administrativo, trasladan forzosamente a Castelao, que era funcionario de Estatística, a Badallouce (ou sexa Badaxoz). Bóveda, que era de Facenda, foi transferido a Sevilla.

En 1935, Bóveda, que era a alma orgánica e estratéxica do PG, entende, con Castelao, que era o inspirador e o líder, que se facía preciso que o PG buscasse alianzas para gañar a batalla do Estatuto de Autonomía que a República permitía. De modo que, Castelao e Bóveda, ambos católicos practicantes, foron petar nas portas do partido

máis intensamente laicista daqueles días: a Izquierda Republicana na que o galego Casares Quiroga tiña moita forza e na que militaba o pai do nacionalismo Antón Villar Ponte. O líder, Manuel Azaña, estivo moi de acordo co pacto cos galeguistas. Da man de IR, o PG entra a formar parte do Frente Popular.

Como é sabido, a Frente Popular (FP) era unha política impulsada pola Internacional Comunista (Komintern) que consistía en unir absolutamente todas as forzas anti-feixistas cos partidos comunistas a fin de frear o ascenso do nazismo e dos diversos fascismos e dereitismos. Tratábase de abortar a *resistíbel* ascensión de Arturo Ui, tal como pode verse no drama de Brecht ben literaturizado.

O PG únese, pois, co PSOE, PCE, IR, UR, PRS e outros nas eleccións de febreiro de 1936. Castelao resultará ser o candidato máis votado, seguido de Alonso Ríos (nacionalista agrario) na provincia de Pontevedra. Na da Coruña, ese posto correspondeulle ao nacionalista de esquerda Suárez Picallo. Bóveda (galeguista) e Benigno Álvarez (comunista) fixeron unha magnífica campaña na provincia de Ourense que a manipulación das urnas polo cacicato converteu nun triunfo de Calvo Sotelo (fascistoide).

A todo isto, un sector do PG escindiáse. Os rupturistas non aceptaban a alianza frentista popular porque nela estaba o anticlericalismo, e o marxismo entendido como ideoloxía allea ao espírito de Galicia. O promotor principal desta escisión, denominada Dereita Galeguista, foi Filgueira Valverde. Deseguida uniuse ao proxecto Vicente Risco. Houbo outro movemento escisionista dirixido por Paz Andrade cara o partido de Centro de Portela Valladares. E Vilar Ponte abandonou IR e ingresou no PG. Un grande abrazo de Otero Pedrayo a Vilar Ponte selou este último acontecemento. A Castelao doeulle na alma a escisión de Dereita Galeguista e tamén do Partido de Centro. Os efectos positivos da entrada do PG na FP non se fixeron agardar. As esquerdas xenuínas de dirección española pegáronse ao PG na campaña do Estatuto. Especialmente os comunistas, que eran poucos, se identificaron ardorosamente cos galeguistas.

En xuño de 1936 produciuse o plebiscito autonómico que foi gañado abrumadoramente polo SI. Por primeira vez despois da supresión do Reino de Galicia ía ter un goberno propio. Castelao quedou moi satisfeito e correu cos outros deputados a Madrid, para presentar a documentación do plebiscito no Parlamento. Bóveda, o home do aparato, quedou en Pontevedra. O resto da vida de Bóveda sería moi pouco tempo. Ía morrer fusilado no mesmo 1936.

Vemos, pois, como Castelao se implica profundamente na vida política republicana e na unidade da esquerda para conseguir autonomía de Galicia como paso no exercicio da autodeterminación.

Castelao é noso (IV) (26.07.2014)

300

Enrique Líster López, fillo do xeneral comunista e galego Enrique Líster, nun libro de memorias referido á contrarrevolución de Checoslovaquia, di así: «Na casa, meu pai falaba constantemente de Castelao, a quen adoraba. Moito máis tarde souben que Castelao non era do Partido». O cal nos leva á etapa da súa vida na que o guieiro estivo moi unido ao Partido Comunista de España.

En xullo de 1936 Castelao encóntrase en Madrid. Fora, con outros representantes do pobo galego, a presentar os resultados do plebiscito autonómico gañado polos partidarios do SI con maioranza masiva. O golpe militar obrigáralo, por tanto, a permanecer en zona republicana durante toda a Guerra Civil. Nese período Castelao asume o liderado do nacionalismo galego en territorio leal e desenvolve unha actividade intensa que contrasta co apoucamento e a pasividade doutros deputados e dirixentes galegos que se achaban na mesma situación ca el.

Durante o período bélico, Castelao fai evidente o seu apoio sen reservas ao Frente Popular, precisamente ao goberno do doutor Negrín. Establece Castelao un contacto moi estreito cos galegos do PCE. Participa da fundación das Milicias Galegas e Batallón Galego. Colabora en *Nueva Galicia*, que dirixe Santiago Álvarez. Viaxa á URSS e, á volta, manifesta en dúas entrevistas a súa admiración pola cultura socialista e pola forma coa que Stalin resolveu a cuestión nacional. Viaxa con Luís Soto (membro do PCE e persoa de forte emoción galega) aos EE. UU. e Cuba, en xira de propaganda en favor da República Española.

Así mesmo, Castelao organiza unha secretaría do Partido Galeguista. Participa na fundación da Solidaridade Galega Antifeixista, no bar Vodka, ou se cadra no Acuario, de Valencia. Nas cortes republicanas reunidas en Montserrat, Castelao consegue, con notábeis resistencias, darlle estado parlamentario á autonomía de Galicia. «¡Outro Estatuto!» –exclamaban os republicanos resésigos levando as mans á cabeza. Edita o boletín *Nova Galiza*, coa axuda de Dieste e da muller del. E por parte, nos anos da Guerra Civil, Castelao debuxa e escribe. Os álbumes de guerra expresan de forma inequívoca unha implicación profunda no republicanismo, na esquerda e no antifascismo, que el incorpora de xeito natural a aquel patriotismo galego que era motor íntimo da súa conduta. Así foi Castelao.

Os tres anos de guerra resultaron decisivos para a forxa do Castelao como dirixente político. Seguramente foi naquela breve pero intensa experiencia político-militar cando Castelao decidiu rachar definitivamente con certas ambigüidades que eran evidentes nas Irmandades da Fala e no Partido Galeguista.

Como sabemos, a tendencia dominante nas Irmandades dos anos vinte e trinta do século pasado era, a respecto da forma de Estado, o «accidentalismo». Non se ma-

nifestaban como republicanos nin como monárquicos, senón só como galegos que aceptarían calquera forma de goberno que favorecese a emancipación da patria galega. A experiencia de guerra de Castelao levaríao a superar o accidentalismo e a non esperar nada bon que proviñese da monarquía. A convicción política de Castelao será, pois, inequivocamente republicana durante os restantes anos da súa vida.

Cando se constituíu o PG, en Nadal de 1931, promulgouse unha especie de programa ou bases ou principios nos que se borrou a idea nacional de Galicia. Logo, para o PG, Galicia xa non era Nación, como o fora antes para as Irmandades, senón algo tan indefinido como unha «célula de universalidade» ou unha «sociedade cooperativa». Compréndese ben que en tempos de auxe dos fascismos había que ter moito tento co uso da palabra nación. Pois ben, nestes anos de guerra, Castelao decidiu recuperar a idea maximalista de Galicia como Nación. E, aínda máis, como Nación que ten dereito á súa autodeterminación.

Estou seguro de que a frecuentación de Luís Soto e de outros membros do PCE, así como a súa viaxe á Unión Soviética, lle proporcionou a Castelao o coñecemento dos varios artigos e discursos de J. Stalin sobre o marxismo e o problema nacional e colonial. Neses textos fálase de dereitos nacionais, pero non no senso místico, racista, idealista e clasista que lle imprimían os diversos fascismos europeos á idea de nación. Castelao, pois, aínda vivindo en latitudes moi distantes do comunismo, como el mesmo dicía, fixo seu o concepto de nación elaborado por Stalin e exposto en diversas resolucións do PCUS e en textos de dereito público da URSS. O comunismo deulle a Castelao a oportunidade de restaurar o nacionalismo galego ao que o PG renunciara.

Tamén, ao meu xuízo, foi nos días da guerra de España cando Castelao decidiu definitivamente a súa postura a respecto da autodeterminación. Para el, o acto de autodeterminación de Galicia levaría a constituír o noso país como un estado dentro dunha España federal. Ou sexa, dentro dunha república federal ibérica da que tamén Portugal faría parte, co cal Castelao recoñece a URSS como modelo e se robustece nunha tradición iberista que se remonta entre nós a Pondal e a Murguía.

En *Sempre en Galiza* e nas páxinas d'A Nosa Terra de Bos Aires o rianxeiro tratara de todo isto coa claridade que caracteriza a súa prosa e as súas ética e política.

Castelao é noso (V) (02.08.2014)

No *Fondo dos Espellos* entroume en gorgullón tumultuoso o pasado 25 de xullo. Anova concentrábase nas confluencias da rúa de San Pedro, e a do Medio en Bona-val. Nunha fase do mitin, léronse fragmentos de *Sempre en Galiza*; fragmentos que nunca poderían ser postos na boca de Filipe vi na cerimonia nacional-católica da Catedral. O 25 de xullo, Compostela aquiloa o principio de contradición.

Notei eu que, a poucos metros do mitin estaba o que fora Panteón de Ilustres, hoxe apropiado indebidamente polo arcebispado de Xelmírez nunha nova edición do «pío latrocínio». No interior do antigo Panteón, igrexa de Bonaval, enterrou a Xunta o corpo de Castelao, de forma tamén impropia.

Cando non lle quedaba moita vida, Castelao pronunciou un discurso, polo Día da Patria, en Bos Aires. Este pasou a historia co título de *Alba de Groria*. Trátase dunha peza oratoria belsísima, impregnada de Principio Esperanza e de sentido da permanencia antifeixista.

Achegouse a min Miguel Anxo Seixas. Sinaloume o podio dos oradores de Anova, tras dunha touza de bandeiras galegas estreladas de vermello. «Ves esa casa? – dime Seixas. É o número 3 da rúa de San Pedro. No baixo era o armacén da Editorial Nós. Despois de asasinaren a Casal, os libros foron expropiados, ou roubados, e vendidos a particulares».

Daquela, a contorna de Bonaval deu en ceibar as súas pantasma secretas. O 25 de xullo de 1969 a policía carga, nas esqueiras de Bonaval, contra un grupo de persoas que, terminada a misa de Rosalía, canta *Venceremos nós*. Xaime Illa Couto arreponse aos gardas e, especialmente, ao inspector Nieto da BPS de Vigo. Levan preso a Illa, que máis adiante sería xulgado no TOP (Tribunal de Orden Público).

Sigo en Bonaval, a escoitar un Martiño Noriega brillante seguido dos colectivos de converxencias maltratadas polo capitalismo. Daquela, cruza, coma un meteoro, pola miña reminiscencia, un día de xuño de 1976 no que a BPS e a Policía Nacional asaltaron a casa de Bonaval de que falábamos antes. Desmontan alí un centro de información e propaganda de UPG e da AN-PG. Houbo ducias de presos en Compostela e resto de Galicia. Unha dura e vasta redada. Penso que, entre os impresos que a policía incautou para os destruír, se encontraban exemplares do principal opúsculo de J. Stalin sobre as nacionalidades. Utilizado por Castelao en *Sempre en Galiza*, agora en galego. O 25 de xullo tendíanse fíos invisíbeis entre presente e pasado. Castelao estaba alí, en Bonaval, cos presos de 1976. Os fíos multiplicábanse o Día da Patria. En Bonaval estivera o cemiterio romántico de Galicia, concordante do londiniense de Highgate, que acolle os ósos de Marx. No de Bonaval estiveron os desposos de Aurelio Aguirre, cuxa sombra acompañou fiel os paseos nocturnos de Otero Pedrayo.

Axiña a miña memoria se fixo rebelde, ao compás das verbas dos oradores e oradoras, batuxadas de citas de *Sempre en Galiza*. Quixen remontarme ao ano 1230, no que foi consagrada a igrexa de Bonaval. Ese Bonaval no que está o sartego de Castelao e no que Anova producía un comicio destinado a prevalecer.

Na lembranza aparece 1230, pois logo os séculos e o liberalismo revolucionario secularizou o mosteiro e o seu templo. E alí vaise organizando un Panteón de Galegos Ilustres, a imitación do instalado en Saint-Geneviève de París. No frontispicio deste

a República Francesa mandou inscribir en grandes letras itálicas estas palabras: *la patrie reconnaissante*, ou sexa: «A patria agradecida». Por fin, á miña mente voou a sorpresa que nos paralizou hai poucos anos: o arcebispo de Santiago gañaba nun preito que apenas se divulgou entre a opinión pública, a propiedade da igrexa de Bonaval que nunca pertencera daquela mitra. O que quer decer que Rosalía, Castelao e demais mortos de Bonaval xacen de forza en territorio do arcebispado de Santiago e non en espazos de propiedade pública ou nacional.

O discurso de Beiras no 25 de xullo pasado foi moi potente. Soubo ollar para o pasado e ventar o futuro. Cando non existía nin Castela, nin León, nin Aragón, nin Cataluña, nin Portugal nin nada do que hoxe é España, xa había Gallaecia nos textos dos xeógrafos romanos e gregos anteriores a Cristo. Beiras lanzouse a argumentar a necesidade actual dunha fronte ampla de todas as esquerdas independentistas e federalistas, presentes hoxe en Galicia, o cal constitúe a razón de ser de AGE. A súa oración foi clásica, marxista, nacionalista e superior. Mentres o escoitaba, en Bonaval, á miña acordanza viñan cos da *Alba de Groria* proferida por Castelao no exilio de Bos Aires ao final da súa vida. Os discursos de Beiras, Martiño e Daniel converxían por cima do tempo.

Non faltou, á convocatoria do pasado día 25 de xullo Bernal de Bonaval, un dos poetas maiores dos nosos cancioneiros. Sendo compostelán, non quixo cantar o Apóstolo Santiago. Nisto coincide cos restantes trovadores galegos, incluído Afonso O Sabio, que é poeta confesional pero alleo á piedade e aos fastos xacobitas. Por iso, no arranque da rúa de San Pedro viñeron arreoando polo *Fondo dos Espellos* da lembranza os versos perennes de Bernal (ou Bernaldo) de Bonaval.

A Bonaval quero eu, mia señor, ir;/ E quando eu ora de vós partir,/ Os meus ollos non dormirán

Podemos afirmar que os versos galegos de Bernal foron compostos hai setecentos oitenta e catro anos. Ninguén dirá mellor nos séculos futuros estas verbas: «os meus ollos non dormirán».

Castelao é noso (VI) **(09.08.2014)**

A derradeira década da vida de Castelao (1940-1950) está chea de actividade política. O Guiero móvese ben no seo da colectividade galega de Bos Aires e Montevideo: centros galegos, especialmente a Federación e o Ourensano da capital arxentina, persoas nacionalistas influentes na comunidade (Prada, Puente, Abraira, Avelino Díaz), poucas individualidades do exilio (Núñez Búa, Rey Baltar). A relación cos galeguistas do interior será dificultosa e contraditoria. Nin Dieste nin Seoane están presentes no entorno político de Castelao. Tampouco Blanco Amor.

Naqueles dez anos, en Bos Aires, Castelao pugna por afortalar tres organizacións: a Irmandade Galega, que actuará como Partido, Galeuzca, ou Triple Alianza con vascos e cataláns, e o Consello de Galiza, que vai presentarse como goberno galego extraterritorial e garante da legalidade republicana. Este último estivo integrado por deputados galegos do Frente Popular e presidido por Castelao.

Resulta da maior importancia a publicación, en 1944, de *Sempre en Galiza*, porque o libro representa o arraizamento de Castelao na doutrina nacionalista e no espírito republicano e antifeixista.

En 1946, Castelao entra no gabinete ministerial do goberno da República Española (no París liberado) que presidía o doutor Giral e no cal participan todos os partidos do Frente Popular, incluído o PCE.

Os representantes do Frente Popular clandestino no interior de Galicia designaran Castelao coma o seu representante. Alí, o líder galego decátase de que, xa en Guerra Fría, as potencias occidentais preparan para España unha monarquía constitucional anticomunista e abandonan a República como recambio do franquismo.

Castelao expón perante o goberno Giral o seu criterio: a República deberá ocupar o poder nunha Hespaña liberada do fascismo. Caeu o goberno Giral e constituíuse outro máis ben liquidacionista e presidido por Llopis no cal Galicia non estaba representada, que abriu vías á rendición monárquica. Castelao regresa a Bos Aires e envíalle a todos os nacionalistas, incluídos os do interior, un informe minucioso e demoledor que pode ser consultado n' *A Trabe* de Ouro. Insiste no republicanismo.

Castelao, doente incurábel, cego, afastado fisicamente de Lois Soto e dos comunistas, conta con apoios individuais e de masa dos patriotas emigrados. O apoio dos galeguistas do interior é nulo. Pero el intensifica a súa presenza política arredor de datas clave (o Plebiscito, os Mártires, o Día da Patria) e activa, como pode, *A Nosa Terra*. Castelao multiplícase e insiste no seu discurso de esquerda. Reacciona contra a defección monárquica de republicanos e socialistas, estendida a galeguistas do interior. Percibe, xa non a restauración monárquica na figura de Juan de Borbón, senón o pacto deste con Franco para sentar no trono de España un Juan Carlos que era neno daquela.

Non podemos dúbida da perspicacia política do derradeiro Castelao se lemos estas palabras publicadas n' *A Nosa Terra*:

Agora Franco quere facer un rei do fillo de don Juan, nun país que xa deixou de ser monárquico e que só é apto para vivir en República. Pero non lle arrendamos a ganancia a que se sente no trono que deixou baleiro Alfonso xiii, a non ser que a tiranía sexa eterna en España.

No último, non se sabe se acertou.

En xuño de 1949 *A Nosa Terra* publica un manifesto escrito no leito de morte por Castelao en funcións de Presidente do Consello de Galiza. Di el, no seu estilo incon-

fundíbel, que de gozar de boa saúde, lle gorentaría tratar dalgunhas cousas. Falaría, pois do «gobierno republicano que agoniza en París». Apunta ao «convenio socialista-monárquico que non só delata o impudor de certos xerifaltes socialistas senón que vai complicando e corrompendo o esquerdismo histórico de Hespaña».

Castelao detecta, con xenial intuición, os movementos cara España da CIA: «Falaría, inclusive, do Comité Federalista Español, que preside Madariaga, e do seu elenco de malos cómicos». Non quer Castelao decer mal do galeguismo do interior, pero advirte: «O ataque contra o galeguismo organizado é un ataque dirixido contra o republicanismo. Se algúns pseudo-galeguistas caen nesta tentación non fan máis que servir ao falanxismo enemigo de Galiza».

Para o Castelao derradeiro, e para o anterior, o patriotismo galego é algo inseparábel do republicanismo. Fala así «das razóns básicas da iñorme importancia que ten o galeguismo organizado, non somentes para defender os dereitos de Galiza senón para defender tamén as esenciais do republicanismo, que non poden ser outras que a democracia e a liberdade». Nestas finais verbas de chumbo, Castelao, confesa que os seus «ideais non se limitan ao conqwerimento dun simple Estatuto outorgado polo Estado Español, senón que piden unha Autonomía integral para Galiza dentro dunha Confederación Hispana». Sempre, o modelo URSS.

Neste testamento político, outorgado no leito de morte, Castelao aínda ten humor para ridiculizar os novos emigrantes franquistas ás Américas cun ton que nos fai acordantes de *Tirano Banderas* de Valle-Inclán e que prognostica a *Viaxe ao País dos Ananos* de Celso Emilio Ferreiro.

Castelao morreu, recibiu honras de xefe de Estado no exilio e foi sepultado no cemiterio da Chacarita de Bos Aires. Logo viría en sucesivos episodios, a «apropiación indebida» da figura de Castelao. Xa iremos tratando no asunto.

Castelao é noso (e VII) (16.08.2014)

Á morte de Castelao (estouno a ver no *Fondo dos Espellos*) conmoveu o mundo galego de aquí e alén Atlántico. Todos os demócratas sentíronse afectados por aquel pasamento. As radios estranxeiras, dunha e doutra banda da Cortina de Ferro, conviron no eloxio fúnebre de Castelao. Anónimos fixeron circular en clandestinidade un recordatorio coa foto (coido que de Pacheco) do Guieiro e un poema laico de Cabanillas.

Ao mesmo tempo (ecuador do século XX) constituíase a editorial Galaxia e aglutinábase un grupo de galeguistas so a autoridade de Ramón Piñeiro, quen acababa de saír de prisión. Estas persoas elaboraron un corpo de doutrina que acostumaban transmitir aos máis novos de xeito oral. A fracción e atención á que chamamos «pi-

ñeirismo» deixou de recoñecer a lexitimidade política de Castelao e do Consello de Galiza. Non difundiron o *Sempre en Galiza*. Aceptaron como posibilidade a restauración da democracia en forma monárquica, inda que non deron estado en Múnic. Renunciaron á idea de república, inseparábel do pensamento de Castelao. Ao adoptaren a ideoloxía europeísta, tamén se afastaron do principio de soberanía nacional e da vindicación do dereito de autodeterminación dos pobos. Para o piñeirismo, calquera nacionalismo era arcaico e indesexábel. «Non somos nacionalistas porque non somos reaccionarios» – rezaba un lema no primeiro panfleto do PSG, partido creado e inspirado por Ramón Piñeiro en 1963. As posibilidades ideolóxicas deste galeguismo eran só a socialdemocracia e a democracia cristiá, establecendo unha barreira de seguridade que mantivese a raia a penetración marxista. Ao revés do que Castelao fixera coa súa práctica frentepopulista, o piñeirismo constitúese en núcleo anticomunista e galeguista de guerra fría. Cando o derradeiro Castelao se refería a Madariaga e ao seu «elenco de maus cómicos» estaba a predicir o advenimento do europeísmo piñeirista.

En realidade, a *charta* ideolóxica do piñeirismo excluía a totalidade do Castelao político. Ningún dos grandes ensaístas de Galaxia cita *Sempre en Galiza*. Carballo Calero, na súa Historia da Literatura, despacha esta obra nunhas frías liñas nas que se valora, sobre todo, o interese literario que representa a pasaxe na que Castelao nos ofrece as súas impresións de Estremadura. Pese a unha lenda que circula amplamente, Carballo Calero foi membro disciplinado do grupo piñeirista e acompañou este deica Realidade Galega.

Por outra banda, o piñeirismo valora altamente Castelao como escritor, artista e aínda como símbolo do que eles chaman «País». Pero arrenegan dos principios básicos da política de Castelao. Simultaneamente, en Bos Aires resiste o Consello de Galiza e son moitos os galegos do mundo que aceptan o pensamento político de Castelao.

O ano 1953 foi o da recuperación da idea nacional de Galicia. Vai callando ela nas Asociacións Culturais e ao compás da aceleración das importacións clandestinas do *Sempre*. En 1963 (sic) fundouse a UPG e, desde o primeiro, entra nela o Castelao político como referencia patrimonial. «Galicia é unha nación e, como tal ten dereito á súa autodeterminación» – reza o punto un da UPG.

Foi Díaz Pardo quen decidiu, daquela, a publicación dunha escolma de textos políticos de Castelao. Encomendoulla a Alberto Míguez, quen lle acrecentou un prólogo. Editou o libro Ruedo Ibérico, de París, en 1964 e con subvención de Díaz Pardo. Por denuncia do sinistro «Comité de Enlace», brazo executor da acción represiva do ministro Fraga Iribarne, Míguez foi procesado polo JOP e levado perante o TOP de Franco en vista pública memorábel á que asistiu moita xente en solidariedade cos encausados; a saber, Miguez e Castelao.

Despois da morte de Franco, moito despois, o piñeirismo sae do sixilo e amósase ao mundo co nome de Realidade Galega. Un dos membros de Realidade Galega, presente no piñeirismo desde 1955 polo menos, é Gerardo Fernández Albor. Seguindo a liña piñeirista, cando Albor acadou a presidencia da Xunta decidiu a utilización institucional dun Castelao demoucado e maquillado ideoloxicamente a fin de lexitimar a nova autonomía. Serviuse dunha corrente escindida do nacionalismo de esquerda, a de Camilo Nogueira, e de certo galeguismo desnaturalizado de Bos Aires. Conseguiu facer posíbel o traslado do corpo de Castelao desde Bos Aires ao Panteón de Ilustres de Compostela. É así como a dereita antinacionalista, anticomunista e anti-republicana intenta apropiarse da memoria de Castelao coa axuda do piñeirismo e de outros axentes, do xénero dos que o Guieiro chamaba, no seu derradeiro escrito político, «pseudo-galeguistas».

Enterrar, enterraron o líder en Bonaval, pero un vastísimo movemento político agreou-lles o pracer do malfeito. Masas nacionalistas de esquerda (UPG, PGP/Galicia Ceibe, outros) sostiveron que a repatriación dos restos de Castelao só debería producirse cando Galicia fose ceibe e republicana, tal como Paz Andrade vaticinara no seu poema famoso. O sartego de Castelao entrou en Bonaval rodeado pola policía franquista que, momentos antes, mallara nos manifestantes nacionalistas. Noutros nacionalistas non puidera mallar porque estaban presos, entre outras cousas, por defenderen as ideas políticas de Castelao. E así correu aquel episodio da apropiación indebida de Castelao. Despois xa, o arcebispo de Compostela logrou apoderarse de Bonaval e converteu o Pantón de Ilustres nun espazo católico. Velaí outra apropiación indebida, abofé.

O presidente Núñez Feixóo pretende que Castelao sexa de todos. Evidentemente non pode ser así. Castelao é dos demócratas, dos nacionalistas e dos antifeixistas. É dos republicanos. Sobre todo é dos que manteñen a memoria dos que sufriron e dos que perderon na Guerra Civil, coma el. Castelao é dos que resistiron o oprobio ao longo de corenta anos e máis. Dos que coñeceron os interrogatorios da BPS e dos que foron xulgados no TOP e noutros tribunais durante o franquismo, e dos que os recordan. Dos que se arriscaron en labores clandestinas innumerábeis que a Historia non recolle nas súas páxinas. Castelao vai unido a Celso Emilio, a Novoneyra, a Luís Seoane e a Blanco Amor, intelectuais que o piñeirismo non deixou entrar na Academia Galega. Castelao é das familias de Amador, de Daniel, de Reboiras, de Baena e Sánchez-Bravo e outras vítimas da violencia tardofranquista en Galicia. É tamén dos militares galegos da UMD, coma Fortes Bouzán, e de todas e todos os que desexan que as esquerdas poidan marchar unidas polos camiños da Liberdade de novo, aquí en Galicia.

Gallaecia no esquizo (23.08.2014)

Madrid/España insiste en que os nacionalistas excluíntes estamos a manipular a Historia Común. Fanlle eco en Provincias. Por «Historia Común» enténdese o relato hexemónico que sobre o pasado do Estado Español actual foron concosendo os liberais, os reaccionarios, os republicanos e os franquistas e neofranquistas no tempo que media entre as Cortes de Cádiz e a convocatoria de referendo en Cataluña. Hoxe miro no *Fondo dos Espellos* e acho alí un caso de manipulación da protohistoria de Galicia.

O nome co cal a antigüidade clásica designaba o noso país, Gallaecia, case desapareceu dos libros de texto, dos museos, dos centros de interpretación e do mesmo discurso histórico universitario para ser substituído polo «Noroeste (NW) Hispánico». O xentilicio correspondente, Gallaicus/a soe ser mudado por *castrexo/castrejo/castreño/a*.

Nun principio, os arqueólogos galegos, e os prehistoriadores, romperon, un tanto arrogantemente, coa idea de «civilización céltica de Galicia», que carimbara Cuevillas nunha obra recapitulatoria e completa. Seguro que o celtismo galego estaba condicionado pola ideoloxía. Do mesmo modo o está o furor anticeltista dalgúns prehistoriadores, aínda que neste caso se trate de ideoloxía de signo contrario. Desde logo, a subtitulación de Galicia ou Gallaecia por «NW Hispánico» é de natureza política e en tal práctica caeron dialectólogos, etnógrafos, prehistoriadores e en xeral frecuentadores dos estudos galegos de filiación galeguista. Trátase, no fondo, de invisibilizar ou neutralizar o feito de que a Galicia actual sexa, como é, a continuación da Gallaecia antiga.

Moito antes do nacemento de Cristo en Palestina, os autores clásicos coñecían a existencia dun territorio con hábitos e cultura propios ao que chamaban, en grego, Kallaikía e, en latín, Gallaecia, e tamén Callaecia e con outras variantes de menor importancia. Os habitantes recibían, en plural, o xentilicio grego Kallaikoi e o latino Gallaici ou Callaici, ou cousas semellantes. Situaban ben os autores clásicos o noso País: no Norte atlántico dun grande territorio ou continente que en grego era Iberia e en latín Hispania. Un continente no que había pobos indoeuropeos e outros que non o eran, diría Uterman hogano.

Foi famosísimo no mundo clásico un episodio ocorrido á chegada dos romanos a Gallaecia. No ano 138 a. C., ou así, o cónsul Décimo ou Decimo Xunio Bruto, ao concluíren as guerras viriáticas co sometemento da Lusitania, avanzou cara o Norte e entrou na Gallaecia, traguendo consigo a autoridade da república, do senado e do pobo romano. Foran, aqueles anos republicanos, célebres polo brillante pulo expansionista de Roma no Mediterráneo. Pero o Capitolio ambicionaba tamén o Atlántico. Apenas oito anos despois de conquistar Grecia, deixándose ao tempo conquistar

pola cultura dela, Roma entra en Galicia e os milites encóntranse co río Limia, posibelmente na actual Ponte de Lima, que debían cruzar no seu avance.

Ás formidábeis conquistas da Roma republicana únese a de Gallaecia. Da destrución de Cartago, Roma beneficiárase porque o seu principal competidor hexemonista desaparecía. Coa captura de Grecia, Roma asumiu a cultura dos derrotados, que tiña por superior. Por que a cidade suprema mandou o exército á distante e montuosa Gallaecia para se apoderar do seu chan? Sen dúbida porque os prospectores, viaxeiros e xeógrafos, tiñan avisado de que o noso país era rico en recursos mineiros, entre os que se achaba o ouro. E a xeoestratexia aconsellaba asegurar a vía marítima a Bretaña.

O exército de Décimo está, pois na marxe esquerda do Limia. Os seus homes néganse a cruzar o río porque pensan que é o Lete ou Oblivion, ou Río do Esquencemento. Temen perder a memoria. O cónsul colle o signo e, a cabalo, vadea o río. Desde a outra orela chama polos seus nomes aos soldados. Pasan estes. Os romanos in-térnanse en Gallaecia. Nantronte, os meus netos batuxaban no río ao seu paso pola Ponte de Lima.

E ben, nas eruditísimas *Genealogiae*, Boccaccio conta a orixe de toda cousa mitificada polo paganismo, incluídos lagos, mares, ríos. E alí o está o río Lete ou Letes. Ou Oblivion. A historia do Lete, para os soldados romanos o Limia, sería como sigue.

A lagoa Estixia está no Inferno e ela é a Tristura. De Estixia nace o río Cocito, que é o Pranto. De Cocito nace Flaxeonte, río da Tolemia (aquela que ofuscou Orlando, sen dúbida). Finalmente, Flaxeonte é o pai de Lete ou Letes, o río do Esquencemento. Todos estes que proceden da Lagoa Estixia son ríos infernais. No ano 138 a. C. os valentes militares de Roma tiveron moito medo. Non so ao Esquencemento, tamén á Tristura, á Tolemia, ao Pranto. Encontrábanse lonxe da Patria. En Gallaecia.

Boccaccio dinos, por parte, nas *Genealogiae*, que Dante meteu no «Purgatorio» un Lete de cuxas augas beben as almas que necesitan esquencer os seus pecados e recordar os benefeitos para acadaren a felicidade eterna:

Da questa parte con virtù discende / che toglie altrui memoria del peccato; / dall'altra d'ogni ben fatto la rende (Purgatorio, XXVIII 127-9).

Din moi ben estes versos orixinais aínda que a tradución galega de Darío Xohan Cabana non debece en grandor:

Por esta parte con virtude dece / que tolle á xente o lembro do pecado; / por outra o do ben feito restabece.

De todos os xeitos, e volvendo ao asunto, Gallaecia non será sometida verdadeiramente a Roma até o tempo de Augusto. O que non impediu que o seu primeiro invasor se fixese chamar a el mesmo «O Galaico» como recordo da vitoria. Ou sexa: Decimus Junius Brutus Gallaicus. Así foi aclamado no foro da Urbe.

Galicia nos autores clásicos (30.08.2014)

310

Vivimos ao pé dos castros, en Galicia. Somos, en toda evidencia, descendentes daqueles homes e mulleres que habitaron as casas circulares e que inscribiron as laxes con deseños enigmáticos. Estes poboadores de Galicia no intre da conquista romana, que cultura tiñan, como vivían, que lingua falaban, a que outros pobos se asemellaban? Como eramos nosoutros daquela?

Podemos procurar respostas en tres lugares: nos textos dos autores clásicos grecolatinos, na lingua galega actual e nos vestixios materiais que daquel pobo conservamos. Darannos, seguramente, información a historia da literatura e da cultura clásicas, a lingüística e a arqueoloxía. Comecemos por interrogar a literatura, a xeografía e historiografía das antigas Grecia e Roma.

Os autores grecolatinos falan de Kallaikía e de Gallaecia (Callaecia ou doutros modos) e preséntannos a súa poboación agrupada en diferentes pobos ou xentes, aínda que todos eles sexan Gallaici.

Aí temos aquel portentoso xeógrafo de lingua grega chamado Estrabón (64 a. C.–19 d. C.) quen, alén de falar dos misteriosos Oestrimnios, e das flutuantes illas Kassitéridas, se ocupou da primitiva Galicia e dos antigos galegos. E o moi sabio Plinio (23–79 d. C.) aporta un mundo de información sobre a Gallaecia. Ptolomeo (100–170 d. C.), nas súas Táboas fai o catálogo xeográfico dos Kallaikoi, ou sexa dos galegos (estudou Monteagudo) dentro do seu inmenso programa xeométrico universal. E como esqüencer o Orosio (séculos IV–V), amigo de Santo Agostiño, que nos fala da Torre de Brigantía, botando as bases para o relato irlandés do *Labbor Gabhala*, e da memoria da sublime traxedia do Monte Medulio? Non só os xeógrafos e historiadores se ocupan de Galicia, senón que ela aparece nas obras de poetas coma Ovidio (41 a. C.–18 d. C.), Silio Itálico (25–101 d. C.) ou Marcial (40–104 d. C.). Hai máis mencións de Galicia.

Os autores clásicos dan noticias da situación xeográfica da Gallaecia, dos seus golfos, promontorios, cidades, ríos, especialmente o Miño e o Limia. Coñecen un único monumento, que é a Torre da Coruña, pero dan conta, seguramente exhaustiva, dos pobos ou tribos que habitan Gallaecia desde o Douro ao Navia. Tamén coñecen a historia da conquista da Gallaecia polos romanos, e son varios os que se refiren á expedición de Décimo Xunio Bruto e ao episodio do paso do Limia. Como dixemos, na historiografía latina non falta o acontecemento do Medulio. Naturalmente, o punto de vista é o do invasor e colonizador, polo cal os coudeis indíxenas carecen de rostro e só podemos presentirlos en estatuas de guerreiros galaicos coma as que se custodian no Museo Etnográfico de Lisboa con omisión do nome da Gallaecia, polo menos a última vez que nós visitamos o vello e saudoso «Leite de Vasconcellos» en Belém. Refiren costumes raros, coma a «covada». E noticias agroalimentarias.

Para os autores clásicos, a Gallaecia era, por riba de todo, un país rico en ouro, prata e casiterita. Os seus habitantes, ateos, eran capaces de pelexar até a morte e de se suicidar antes de caeren escravos. As mulleres podían combater coma os varóns. A paixón dos galaicos polos cabalos e a excelente calidade destes é continuamente referida polos autores. M. Cabada Castro, no seu estudo sobre o curro de Sabucedo, fai reconto da aparición do cabalo galego nas fontes clásicas; cabalo que aínda anda ceibe nos montes da actual Galicia e provincias portuguesas do Minho e Tras-os-Montes. En canto a oficios, os galegos destacan polos seus magníficos traballos de ourivería, que todos podemos admirar nos museos en forma de torques e outras preciosidades áureas. Os escritores clásicos asocian sempre os Galaici cos pobos Lusitano, Astur (Ástur, tende a acentuarse hoxe) e Cántabro; o primeiro, indoeuropeo de celticidade dubidosa. Pese a citarse a existencia dunha tribo de Celtici, os autores grecorromanos nunca asocian os Galaici con pobos inequivocamente celtas coma os Galos, os Gálatas, os Celtíberos próximos ou os Britanos de alén mar. Curiosamente, algúns escritores clásicos aseguran que determinados pobos dos Galaici procedían dos Gregos. Tamén aquí se sinalan Helenos. Ana María Romero Masiá e Xosé Manuel Pose Mesura son autores dunha obra de moito mérito titulada *Galicia nos textos clásicos* (Museo Arqueolóxico da Coruña, 1988).

Os romanos e os gregos sempre consideraron a Gallaecia como un país de seu e habitado por un pobo homoxéneo. Inmediatamente despois da conquista definitiva da Gallaecia por Augusto, este promulga, en Narbona, un edicto que fai referencia a dous pobos galaicos: os Susarros do castro de Paimoebrija e os Gígurros do tamén castro de Allobrija. O edicto está datado o 14 e 15 de febreiro do ano 15 a. C. Este documento epigráfico foi lido polo seu descubridor Balboa de Paz, por Colmenero e por Felice Costabil Orazio Nicandro. Nel sitúanse os pobos citados dentro dunha *Transduriana Provincia* de cuxa existencia non tiñamos a menor idea até a aparición do edicto, insculpido en bronce, nun castro de Bembibre do Bierzo, ano 2000. Esta fonte, pois, acredita que, en tempos de Augusto, Gallaecia constituía unha provincia imperial que levaba o nome de Transduriana.

A Gallaecia foi logo administrada polas provincias romanas da Lusitania e da Citerior ou Tarraconense. A reforma de Diocleciano (284-305) restaurou a Transduriana Provincia co nome de Gallaecia, que levaría até os nosos días con algunhas modificacións que explica a fonética histórica do galego. Quérese decer que os nomes das provincias romanas Tarraconense, Bética e Lusitania desapareceron devoradas pola Historia. O nome de Gallaecia subsistiu no Reino Suevo e durante toda a Idade Media, Moderna e Contemporánea.

En 1833 o nome de Galicia (e a nación mesma) case desaparece ao ser fragmentado o noso Reino en catro provincias. Pero os protonacionalistas e os nacionalistas salvaron o nome de Galicia ao vindicaren a Terra e o Pobo como entidade única e diferenciada. Na actualidade o nome de Galicia está vivo e designa o que o oficialis-

mo chama «nacionalidade histórica», aínda que a Xunta e o Parlamento rexan un Estatuto de Autonomía que non constitúe un verdadeiro estado soberano. Resistimos.

312 **O Medulio e a Gloria**
(06.09.2014)

Ano 138 a. C. O cónsul Décimo Xunio Bruto entrou cos seus lexionarios en Gallaecia, horrorizouse ao ver que o sol morría caendo no Océano e tornou a Roma para recibir os honores do triunfo mailo título de Gallaicus pola súa fazaña. Vicente Risco opinaba que Decimus Iunius Brutus Gallaicus, ademais de conqueridor parcial, foi un explorador de terras antes mal coñecidas. Tan difícil lles foi aos romanos posuír realmente a Gallaecia que a culminación desta conquista non se produciu até a era de Augusto. Baixo a autoridade do Emperador, Roma reduce para sempre os Cántabros, os Ástures e os Galaicos. Impuxo unha dura paz e a Transduriana Provincia.

Con moitos anos de diferenza L. Anneo Floro (séculos I-II) e Paulo Orosio (séculos IV-V), narran o episodio do Monte Medulio como o acto final da resistencia a Roma dos Galaicos. Segundo cálculos moi precisos, a traxedia do Medulio ocorreu, no ano 26 a. C., cando Augusto se achaba descansando en Tarragona.

Os derradeiros resistentes galegos a Roma fanse fortes no Monte Medulio, que Paulo Orosio sitúa inequivocamente onda o río Miño. Así este autor, coma Floro, coinciden no relato duns feitos terríbeis. Os bárbaros, é decer, os Galaicos, fanse fortes no Medulio. O exército romano cerca a posición cun foxo de quince millas. Vendo que non serán capaces de resistir o asalto final, os asediados reúnen nunha festa e danse uns a outros a morte mediante a espada, o fogo e o veneno, este último extraído da cortiza do teixo. Os do Medulio prefiren este final a seren feitos escravos.

Parece que o ocorrido no Monte Medulio marca definitivamente a fin da insubmisión galega. A resistencia dos nosos antepasados durou, pois, desde o ano 138 ao 26 a. C. O propio Augusto dirixiu o sometemento. Exercendo o dereito de guerra, fixo prisioneiros e reduciu moitos á escravitude. Obrigou a baixar as xentes dos castros e acomodounas forzadamente nos vales, aínda que sabemos que moitas alturas fortificadas permaneceron habitadas. Galicia entrou nun proceso de romanización e os seus recursos mineiros foron explotados a fondo. Nun proceso que intuimos pero non coñecemos con detalle, a lingua autóctona foi sendo substituída polo latín. Quedaron os nomes dos ríos e mil topónimos que están hoxe vivos así coma un bon número de verbas, verdadeiros fósiles léxicos, da vella lingua incorporadas ao latín vulgar e hoxe ao galego. Os romanos non deixaron moitos grandes monumentos en Galicia. Os máis importantes son a Torre de Brigantia, o túnel de Montefurado, a muralla de Lugo e, naturalmente, a rede de vías con algunhas pontes. Nin templos, nin escultura: apenas obxectos artísticos menores, moedas e lápidas chegaron ata nós. Algunha *villa* modesta, e mosaicos.

Tense elucubrado moito sobre a situación do Monte Medulio. A maioría dos historiadores (Schulten, Magie) do século XX consideraron que para localizar o Medulio había que ter en conta un detalle que inclúe Orosio, que era de familia de colonos romanos arraizados en Gallaecia. Segundo el, o Monte Medulio encontrábase onda o Río Miño.

Nesta liña de busca, Monteagudo pensa que o Medulio é o castro de Cabeza de Francos, non lonxe do Monte Aloia. Monte Aloia que, para Casimiro Torres é o Medulio. Andando o tempo Torres muda de opinión e identifica o lugar da traxedia coas Médulas, argumentando, con base en Sarmiento, que o río Sil actual pode interpretarse retroactivamente como o Miño. O escritor Antón Alonso Fontán e algúns outros ilustrados, consideraron o Medulio ser o actual Monte San Nomedio (San Mamede), eminencia que se ergue no Condado, marxe dereita do Miño. Tamén o Trega ten sido candidato a Mons Medulius.

A hipótese do Aloia é para nós atractiva. Trátase dun monte que se alza sobre o Miño e que, sen constituír un castro ou lugar habitado de forma estábel, áchase rodeado dunha enorme cerca ou fortificación por moitos conceptos atípica e escasamente relacionada con outras obras de tales características. Se cadra ese muro, que foi inspeccionado pero non explicado polos arqueólogos, estivo tamén dotado dun foxo, o que como din Floro e Orosio que houbo no Medulio. Fixéronse fortes no Aloia uns Galaicos que viñan doutras partes e alí escenificaron a fin da súa estirpe?

Fala a Historia oficial de cidades hispánicas que souberon resistir heroicamente. Así Numancia, *oppidum* dos Arévacos celtibéricos, foi valorosa contra Roma, e Sagunto, na outra banda de Hispania, era unha cidade íbera que se fixo forte contra os cartaxineses. O pensamento hexemónico de Madrid considerou Numancia e Sagunto como símbolos do valor e do heroísmo dos españois. Cando eu era neno estudei as xestas de Sagunto e de Numancia na *Enciclopedia* de Dalmau Carles, que era a que rexía en Ourense. Hai cidades de Galicia, como é o caso de Vigo, que teñen rúas que levan os nomes de Sagunto e Numancia, e aínda se usa moito o adxectivo «numantino». Eu penso que non existe ningunha rúa do Monte Medulio, en Galicia, desde logo non na cidade na que vivo.

Eu non sei se o acontecemento do Monte Medulio e a conquista romana de Gallaecia son debidamente hoxe explicados aos nenos nos centros educativos. O caso é que certos estudosos galegos andan tan preocupados por non seren tachados de «nacionalistas» que, neste paso e noutros da nosa Historia, resultan cómplices na ocultación do noso pasado na que vén traballando desde sempre a ideoloxía dominante en España. Desde o *Fondo dos Espellos* pídesse un monumento aos herois do Monte Medulio.

Confín dos verdes castros (13.09.2014)

314

No ano 138 a. de X. Décimo Xunio Bruto encontrouse cos Gallaici, que foron definitivamente suxeitados por Roma no Monte Medulio no ano 26 a. C. Preguntémoslle aos vestixios materiais que chegaron a nós que características tiñan aquelas xentes das que todos procedemos.

Vemos unha forma prehistórica de ocupar o territorio do Mazizo Galaico-Duriense, que é un conxunto montañoso arcaico, desordenado e granítico que vai, aproximadamente, do Douro Baixo e Litoral ao Navia. Aquí son os castros; ou sexa: poboacións fortificadas que se sitúan no alto das montañas. Teñen tendencia á forma circular as murallas e a planta das casas onde moraban os humanos. Eis os castros, base material da Gallaecia. As estatuas dos guerreiros conservadas proentan un armamento constituído por espada breve e escudo redondo. O home leva saia curta e se cadra, reveste o tórax cunha cota endurecida. Nada sei do indumento das mulleres, non sendo fíbulas e adornos que se conservan. O guerreiro notable leva un torques no colo.

Os torques apareceron en diversos achados e hai moitos e famosos nos museos galegos actuais. Os torques son considerados propios da cultura céltica, desde a Galia á Galacia, pasando pola Galia Cisalpina. Existen en Gallaecia diademas de ouro, pentes cerimoniais do mesmo metal. En todo caso, a ouriversaría dos Gallaici era moi avanzada e, segundo os testemuños autorais, prezada en Cartago e en Roma.

Un enigma (ou moitos enigmas entrecruzados) é o dos petroglifos, cuxo estudo foi iniciado por Sobrino Buhigas. As xentes dos castros, e intres arcaicos sen definir, gravaron nas laxes figuras concibidas en diversos sistemas, que nos resultan illexíbeis. O estraño, entre outras cousas, é que os petroglifos (hoxe é moda acentuar petróglifos) se concentren principalmente na rexión sudoccidental da actual provincia de Pontevedra. Pese ao que se ten dito, a xeneralidade dos sistemas gráficos que aparecen superpostos non teñen afinidade con gravados líticos noutras zonas. Excepcións tan inquietantes coma o labirinto non fan senón acentuar a nosa permanente perplexidade.

Xa vimos que os autores clásicos nos transmitían o nome de grande cantidade de pobos da Gallaecia. A epigrafía corrobora algúns de tales nomes e incrementa a nómina con outros máis. Non hai demasiados anos, unha inscrición, das mal chamadas *tesseræ*, veu dicirnos que o pobo que vivía no noso castro de Castromao era o dos Coelerni. Por pór un exemplo de abundancia onomástica na epigrafía, sinalemos con veneración o Padrão dos Povos, que, no medio da ponte romana de Chaves sobre o río Tâmega, eterniza unha porción de nomes de tribos ou xentes galaicas que se sentiron agradecidos ao distante Emperador.

Tamén a epigrafía nos transmite nomes, nunca en nominativo, de infinitas deidades locais e tamén de deuses venerados en moitas e diferentes terras da Gallaecia. Algúns destes deuses emigran mesmo á Lusitania, co cal ratificamos unha moi persistente relación daquela provincia coa limítrofe Gallaecia. Larouco é deus que parece mandar moito, o mesmo que Endovélico. E Nabia debeu de ser unha entidade acuática tan poderosa que, alén de aparecer en bon número de lápidas, aínda lle dá nome hoxe a varios ríos da Galicia administrativa, da actual Asturias e da provincia portuguesa do Minho.

Sobre os castrexos informa moito a arqueoloxía, pero non sabe de tan importante como é a lingua que eles alaban. Coñecemos ben a lingua dos Lusitanos, por algunha inscrición tan elocuente como é a de Cabeço de Fraguas, e comprendemos á perfección o celta impoluto dos celtíberos, por exemplo lendo o Bronce de Botorrira. Pero non temos inscricións na lingua dos Gallaici. Se a forma da vida, a cultura material, a predilección polos porcos de pedra, a habitación, ao estilo galo, en enormes *oppida*, definían a paisaxe arqueolóxica de Lusitanos e Celtíberos, non parece moi probábel que os Galaicos que vivían de forma tan diferente a como aqueles vivían, falasen a mesma lingua.

Estes homes e mulleres de Gallaecia eran un pobo de artistas, sen dúbida. Pero nunca poderemos escribir á historia da súa arte nin a súa historia social e política. Eles viviron na sombra da prehistoria e na penumbra da protohistoria. Só recibiron ráfagas luminosas da Historia cando eles foron conquistados por Roma. Examinar os vestixios materiais dos Galaicos pode resultar unha actividade, pois melancólica. Con todo, eles non perderon a súa lingua e a súa cultura por completo. Xa iremos vendo como tal lingua e cultura está viva parcialmente en nosoutros, os galegos e galegas actuais. O que demostra que eles foron os nosos devanceiros.

Visitar hoxe a citania de Briteiros, en Guimarães, ou o castro de Las recentemente acondicionado como centro de elucidación pola Xunta de Galicia, é obrigado para todos os galegos que sintan o chamado profundo dos versos de Lorenzo Varela: «Aramos sobre os mortos nesta terra/ e o noso pan ten un sabor a ósos/ familiares, irmáns, o monte berra / baixo do arado e chámannos os nosos».

Ir a Las e Briteiros, si. E tamén ao Trega, Castromao, Vigo, Viladonga, Fazouro, e a todos e cada un dos castros, excavados ou non, que cada galego pode descubrir, se ben se fixa, ao abrir a fiestra do seu cuarto, ao tempo que sente a Estirpe a proerlle no sangue con esixencia.

Sobre a lingua dos Galaicos (20.09.2014)

316

Preguntámoslles aos autores da antigüidade clásica grecolatina polos que eles chamaban Gallaici ou Callaici ou Kallaikoi ou doutros modos moi parecidos. Logo interrogamos os vestixios, os restos materiais que dos Gallaici chegaron até nós e que estuda a arqueoloxía. A resposta foi que os Gallaici constituían un pobo homoxéneo que habitaba os castros que, rexistrados ou non, seguen a estar entre o Douro e o Navia.

Este pobo era diferente do Lusitano, do Astur, ou Ástur, ambos limítrofes, e tamén do Celtíbero que andaba un pouco máis alá. A arqueoloxía, ou a epigrafía, non nos din nada sobre a lingua ou linguas que falaban os Galaicos xa que as inscricións conservadas están redactadas en latín. Polas inscricións, sabemos que os Lusitanos eran de lingua indoeuropea e que os Celtíberos tamén, e, estes, nidiamente celtas. Os Astures semellan tan analfabetos na súa lingua coma os Galaicos. Estes despois dese período de bilingüismo que precede á desaparición das linguas dos asoballados, perpetuaron seguramente riscos fonéticos da lingua orixinal, que, no caso noso, algúns lingüistas identificaron coa «lenición céltica» que evoca fenómenos como a perda do ele e do ene intervocálicos do latín en galego.

Un bon número de palabras da antiga lingua dos Gallaicos sobrevive no galego falado e escrito por nós. Fenómenos climáticos como a *brétema*, a *marmaña* ou a *mera* serían prelatinos. Tamén as palabras que designan pezas do carro tradicional, como *camba*. Nomes que se relacionan co universo da pedra (*callau*, *croio*, *coto*, *lousa*, *laxe*) son prerromanos no galego. Verbas tan usuais como *buraco* ou *burato*, ou os *beizos*, non proceden do legado de Roma. Como tampouco certas palabras que definen accidentes ou formas xeográficas, como *barcia* ou *gándara*. E mais nomes de árbores moi coñecidas: os *carballos* e os *amieiros*, así como o *toxó* inseparábel dos nosos montes. E a relación poderíase prolongar moito. Hai quen opina que o galego é a lingua románica que maior volume de léxico prelatino conserva. Se do léxico usual pasamos aos nomes propios que indican lugar ou accidente xeográfico o número de voces que se manteñen con teimosía desde antes da chegada dos romanos ao Limia, incluíndo o nome do río Limia, é inmenso.

Cidades importantes coma A Coruña, Ourense, Betanzos, Tui, ostentan nomes que se cifraron na noite dos tempos en linguas que desapareceron para sempre. En canto ás correntes de auga, o nomenclátor é escandaloso. Os principais ríos da Galicia e da Gallaecia seguen tendo o mesmo nome que tiña na prehistoria e moitos séculos antes da chega de Décimo Xunio Bruto en 183 a. C. Así os Navia, Eo, Masma, Landrove, Sor, Tambre, Ulla, Miño, Limia, Támega, Cádavo, Douro... E, naturalmente a inmensa maioría dos seus afluentes e subafluentes.

Convén, no entanto, apuntar que en toda Europa existe unha tendencia moi forte a conservar os hidrónimos, o que nos leva á hipótese dos «paleoeuropeos», de Krahe,

na que agora non imos tratar. Tamén os lagos, como o Beón, e as montañas, os Ancares, ou ese Alba que estou a ver desde a miña fiestra, poden eternizar os nomes que xa tiñan incluso cando Roma se chamaba tamén Alba. Quero decer, Alba Longa.

Unha porción, coído que nunca precisada, de nomes de lugar galegos e portugueses do Norte, notoriamente nomes de lugares habitados por persoas, veñen existindo desde antes da romanización. Uns teñen un cariz estrepitoso e ameazante: Coristanco, Carnota, Labañou. Outros deles aparentan mainiños, como son os casos de Naia, de Noia, de Bustelo, de Barbadás.

En todo caso, temos dúas fontes vivas para tentarmos determinar, á luz da ciencia lingüística, que lingua ou linguas falaban os antigos Gallaici que unha vez asimilados por Roma, pasaron a falar a lingua do Imperio. É decer, que falaban os nosos antepasados ao perderen a lingua ou linguas propias despois do estado do que hoxe se propagandiza desde as institucións como «bilingüismo inclusivo» e, antes, como «bilingüismo harmónico». Unha fonte é a da toponimia e outra é a da lexicoloxía xeral do galego vivo. A hipótese de que os Gallaici eran celtas é moi prestixiosa e ten un percorrido moi longo, como se sabe. Vexamos, pois, o que achamos de celta en galego, alén da «lenición» ou enfeblecemento de consoantes intervocálicas que xa mencionamos a correr, como é uso no *Fondo dos Espellos*.

Hai verbas galegas, como é o caso de *leira*, que semellan celtas. J. Cornu, ao noso xuízo, acerta no albo e pon o étimo de *leira* nun celta laro «campo». Se imos ao indoeuropeo, en Pokorny atopamos a raíz indoeuropea *PLARO-* «chan». Os casos podían multiplicarse en adubo do celtismo da Gallaecia, como é o caso dos topónimos terminados en *-bre* ao parecer derivados de *briga*, *brix* «altura fortificada». Pero C. Búa, apoiado por J. J. Moralejo, propón un indoeuropeo *MERER*, sen descendencia celta, que leva á idea de «fronteira». Por outra banda abundan os topónimos galegos aparentemente celtas que comezan por *p-* cando é sabido que o característico do celta é a perda do *p-* inicial. Pero, dado que en lusitano se dá tal *p-* inicial, ábrese a posibilidade dun lusitanismo do galego, posición que algúns aceptan. Para acabar de complicar as cousas, atopamos ocorrencias como *manteiga*, *veiga* ou *Páramo*, que fan evidente a presenza dun elemento arcaico preindoeuropeo na Gallaecia.

No léxico ordinario e na toponimia do galego actual están vivos numerosísimos elementos prerromanos. Uns non son indoeuropeos, outros sono evidentemente e, mesmo, algúns forman parte do vasto universo dos hidrónimos paleoeuropeos e do mundo lingüístico celta.

Cofecemos como vivían os Gallaici pero, a pesar de que moitas das súas palabras perduran hoxe entre nós, non sabemos con certeza como falaban, eses nosos ancestros.

Feixóo en bronce (27.09.2014)

O 8 de setembro de 1887, a cidade de Ourense inauguraba un poderoso monumento, co seu xardín complementario, ao Padre Benito Jerónimo Feixóo Montenegro, a quen chamaremos neste artigo, en galego e pola breve, P. Feixóo. Maribel Outeiriño publica no seu xornal, *La Región*, unha bela crónica daquel acontecemento por moitos conceptos memorábel.

Unha moitedume enchía os espazos próximos á estatua de bronce, obra dun escultor chamado Soler do cal non temos moitos rexistros no *Fondo dos nosos Espellos*. Se nos aproximarmos, acharemos vultos ben coñecidos na cidade de Ourense dos días da Restauración; como é o caso do marqués de Leis. Ou Manuel Pereiro Rey, banqueiro, alcalde da cidade e home culto. Concentráronse alí varios catedráticos do Instituto, en cuxo claustro maduraban e se facían realidade as grandes iniciativas culturais. Estaban, pois, presentes Juan Sieiro, filósofo krausista e Juan Antonio Saco y Arce, famoso por ser autor da gramática galega. O universo da literatura e do xornalismo non podía estar ausente, e aprezamos na concorrencia o autor cego Valentín Lamas Carvajal. Eis dúas grandes figuras da avogacía: Juan Manuel Paz Nóvoa e Ramón Pedrayo Silva. O primeiro, orador e fino estilista en prosa literaria. O segundo non sabía, certamente, que, ao ano seguinte, a súa filla Eladia había de traer ao mundo a Ramón Otero Pedrayo, a meirande personalidade da Galicia cultural do século XX. Non convén esquecer que Paz Nóvoa sería o defensor de Curros en primeira instancia e que Ramón Pedrayo, presidente da Academia de Xurisprudencia encóntrase entre os especialistas que mellor trataron con ánimo crítico a figura feudal da enfiteuse chamada entre nós «foro». Non teño constancia de que asistise ao acto o señor bispo de Ourense, quen non moraba lonxe.

Supoño que estaría tamén presente Emilia Pardo Bazán de la Rúa Figueroa, quen acudiu aqueles días a Ourense para pronunciar un famoso discurso sobre o P. Feixóo na mesma liña conceptual que a memoria que lle fora premiada con escándalo en 1876. Trataremos, se temos azos e vagar, desta obra de mocidade da Pardo Bazán e da polémica que suscitou en Ourense, en Asturias, en Galicia e na España política e literaria do seu tempo. O que si precisa Maribel Outeiriño é que a tivo a ben asistir ao baile de etiqueta que, con motivo da inauguración da estatua do P. Feixóo, se celebrou no Liceo. Conta Adrio Menéndez con graza que, daquela feita, os xastres cívico-militares de Ourense traballaron arreo na confección de fracs para os cabaleiros e os «pollos» e de uniformes de gala para xefes e oficiais de gornición na praza. Tamén fixeron veladas as modistas e non pararon de consultar figuríns de París para cortar e coser os traxes de noite das señoritas e das donas.

Por parte, os traballadores do comercio de Ourense levantaron nas inmediacións do monumento ao P. Feixóo un arco de triunfo efémero e fabricado en estilo neomudé-

jar, moi prezado naqueles días. Tal fantasía arabizante non impediu que, entre os motivos ornamentais do arco figurase, anacronicamente, o león vermello da chamada «bandeira sueva» de Galicia, hoxe considerada independentista. O monumento ao P. Feixó estaba rodeado por un xardín, ideado por Dariere, de Vigo, que, moi pouco frecuentado sempre, se mantivo até o día de hoxe. Os vellos ourensáns, ao nos referirnos a el, chamámoslle «jardinillos» do P. Feixó.

A figura do P. Feixó coñeceu unha época de popularidade na Restauración. Por unha banda, os liberais e republicanos, ou algún deles, vían no frade bieito (ollo: os beneditinos tamén son «frades») a mostra viva de que son compatíbeis a ilustración, o espírito científico e a fe cristiá. Por iso, nas loxias masónicas venerouse o P. Feixó até o extremo dalgúns dos seus membros adoptaren «Feijóo» como nome interno ou «simbólico». Entre estes admiradores do P. Feixó encontrábase, como é sabido, Curros Enríquez. Noutra banda ideolóxica, estaban os conservadores políticos da corrente canovista, e os que, procedentes do carlismo, aceptaron pragmaticamente o réxime da Restauración.

Neste último campo situábase Emilia Pardo Bazán, que, en Ourense, remarcou o carácter ortodoxo, «a machamartillo», diría o seu amigo Menéndez Pelayo, do freire que nacera en Casdemiro, cuase no alfoz da cidade de Ourense.

Así, non é de extrañar que a rúa ancha e nova que se abriu en Ourense fronte ao Instituto de Segunda Enseñanza, que cobexaba tamén a Biblioteca e a Sociedade Arqueolóxica, e que terminaban no Xardín Botánico, hoxe moi deteriorado, do Posío ou Pousío, levase o nome de «Calle del Padre Feijóo». Había consenso pois, naquela época de crises conivencias que foi a da Restauración, sobre a figura e a personalidade do P. Feixó. Todos, liberais como Paz Nóvoa, cregos tradicionais como Saco e Arce, galeguizantes como Lamas Carvajal, parecían estar de acordo o día da inauguración do monumento ao P. Feixó o 8 de setembro de 1887. Uns ao lado de outros, coma no paseo patricio do Espolón. Pero anos antes, en 1876, unha pensadora de esquerda e singular escritora, Concepción Arenal, conseguira cunha memoria sobre o autor de Casdemiro (ou de Allariz), dividir e enfrontar en dous bandos irreconciliábeis os intelectuais de Ourense que acabamos de ver en xuntanza amical o día da inauguración da estatua do Padre Mestre. Xa iremos tratando do asunto.

Feixó en familia (04.10.2014)

Celebra Galicia, aínda que sen demasiado entusiasmo, os anos do nacemento de quen asinaba as súas obras como Benito Gerónimo Feijoó (con til no segundo o) y Montenegro e algunha vez era citado, no latín literario en retroceso, como Benedictus Hieronymus Feijoo (sempre así). Nós, xa digo, chamarémoslle, pola breve e en galego, Padre ou P. Feixó.

Era o sabio de caste afidalgada que puña nas pedras de armas das súas propiedades a espada do brasón coa punta para abaixo, franqueada das seis besantes. Disque a estirpe principal Feixóo nacera das milicias do abade de Celanova. Sería así e, todo o mundo lembra a lexenda do sartego de Johan Feijoo, escudeyro, que custodia hoxe o Museo Arqueolóxico de Ourense. Gostaba a familia do P. Feixóo de ostentar o M daqueles Montenegros que fixeron perpetuo o nome novo e meliorativo de Vilalba.

O pai de Benito axustábase ao patrón tópico de educador doméstico portentoso, coma o literario de Gargantúa e o real de Montaigne. Aprendía o home tiradas de Virxilio e decorábaas en minutos. Fixérase gramático nunha semana e ditaba varias cartas, non tantas coma César, nembargantes, de forma simultánea. Dado e benevolente, chamábase o proxenitor Antonio Feijóo y Ulloa Montenegro e a súa esposa, e nai dos fillos, era María de Puga, que convivía na casa cunha súa irmá solteira. Seica María e maila irmá ceiba eran moi afeccionadas aos versos e amantes da lingua galega. Como escribe un dos irmáns poetas do P. Feixóo: «unha nai que me pariu/ i outra vella, miña tía, /deron comigo a porfía/sobre o galego falar...».

Insiste moito, e con razón, Cid Rumbao en que a casa principal da familia Feixóo era a do Mato, en Allariz. Casdemiro, no alfoz de Ourense, era unha habitación secundaria situada no lugar onde tiñan as adegas. Os irmáns Feixóo naceron en Allariz agás o ilustre bieito, que veu ao mundo no Ribeiro do Miño, en Casdemiro. X. M. Álvarez Blázquez gusta moito de evocar Allariz como vila literaria na que mulleres e varóns se exercitaban na poesía privada e de referencia amigábel nos séculos XVII e XVIII. Alí estaba vivindo, coma tal, Ana María Moscoso de Prado, excelente versificadora e boa amiga da familia Feixóo. Houbera unha monxa do convento de Santa Clara de Allariz que mandou unha glosa ás Festas Minervais. Ela levaba o nome de Isabel Rodríguez. Mulleres escritoras, estas, das que se perdeu case toda a obra, como foi o caso de María Francisca de Isla, a irmá do famoso P. Isla. Logo estaban en Allariz os dous irmáns do P. Feixóo, ambos poetas en galego, Anselmo e Plácido.

Dos irmáns de P. Feixóo, o segundo, aínda que morgado por razóns descoñecidas, foi Anselmo (1678- 1740?). Mandou tropas na Guerra de Sucesión, por suposto no bando francés. Estivo na defensa de Vigo contra os ingleses e seguramente na batalla de Rande, por terra. Autor do grande poema a aquela desfeita o «Pranto da frota», que comeza así de ben: «Pois que sempre algún malsín/tacha a miña boa lei,/ déixenme chorar sin fin/ na lingua en que me criei...». Este «Pranto» e aínda outra composición en galego de Anselmo Feixóo foron incorrectamente atribuídos ao ilustre irmán bieito.

Plácido (1682-1749), o terceiro irmán, debeu de ser ben pándigo. Ana María Moscoso de Prado, poetisa citada de Allariz, confésalle ao P. Feixóo en verso a debilidade que sentía por él: «De un don Plácido Feijóo/soy tan amante vecina,/ que si es tu hermano en la sangre/lo es mío en simpatía». Ora ben, a mocidade de Plácido tivo algún episodio azaroso. El e os seus compañeiros eran, segundo conta Cid Rumbao, afec-

cionados a mocear coas freiras guapas do convento das clarisas de Allariz. Parece ser que a carón do mosteiro, no campo da Barreira, houbo unha liorta e un vigairo resultou co coiro da cabeza rachado. Desterraron a Monterrei os mozos trastes, entre os cales se encontraba o Plácido, para máis adiante indultalos. Era versificador hábil, Plácido Feixóo, e del coñecemos unhas décimas con pé forzado que presentou en galego a un concurso convocado polo impresor madrileño Juan de Aritzia. Tamén concorreu ao certame Anselmo Feixóo, pero o premio foi para o extravagante e estuendo Diego de Torres Villarroel. O premio era un estante para libros.

Denantes mencionaba eu a afección de andar ás monxas de Santa Clara que tiña Plácido Feixóo Montenegro. Para os lectores de obras castelás do Século de Ouro non será esta actividade descoñecida. Digamos que a figura do «galán de monxas» tardou máis en desaparecer do que soe pensarse. Sen ir máis lonxe, Camilo Castelo Branco contou entre as súas amantes a abadesa do convento de Sao Bento, no pleno século XIX, e no centro da cidade do Porto.

Moi axiña, o rapaciño que ía ser o P. Feixóo, deixou a Granxa do Mato, a casa da ribeira e das vendimas de Casdemiro, freguesía de Melias, a sociedade familiar, culta e divertida de Allariz. Cedeulle ao sei irmán Anselmo os dereitos de primoxenitura e entrou aos conventos beneditinos, onde profesou. Toda a súa carreira eclesiástica e intelectual foi cursada so a protección deses Bieitos. A meirande parte da súa vida correu na cidade de Oviedo. Pero estamos seguros de que os días galegos da súa nenez e mocidade marcaron para sempre o corazón e a memoria do sabio.

Feixóo, no centro da polémica (11.10.2014)

No ano 1876 conmemorábanse os douscentos anos do nacemento de Benito Jerónimo Feijóo Montenegro, a quen chamaremos neste escrito, de forma abreviada e galega, Padre ou P. Feixóo, na freguesía de Melias, moi próxima á cidade de Ourense. Cidade esta que decidiu daquela, para o acontecemento, convocar un certame literario que, alén dunha vertente poética, se centrara nunha memoria titulada «Estudio Crítico de las obras del P. M. F. Benito Feijóo». España, Galicia e Ourense deixaban atrás un período de axitación política e a clase burguesa pactaba coa Igrexa Católica e a reacción carlista un novo réxime que coñecemos como Restauración. Feixóo, como veremos, converteuse en fulminante multiplicador que propiciou unha deflagración ideolóxica. A narración dos acontecementos foi feita por Otero Pedrayo e, máis recentemente, por Xosé Ramón Barreiro.

Unha boa parte dos señores convocados, á dereita e a esquerda, para formar parte do xuri do certame, inhibíronse. No tribunal definitivo aparecen, finalmente, as seguintes persoas: Joaquín Losada Pimentel, catedrático do Instituto; Manuel Sánchez

Arteaga, cóengo; Claudio Vázquez, intelectual fino e máis ben ágrafo; Alfredo Vicenti, xornalista; Venancio Moreno, xornalista; Juan Manuel Paz Nóvoa, avogado; Juan Antonio Saco Arce, catedrático do Instituto e gramático; Juan Sieiro, catedrático do Instituto e Xesús Muruais, tamén catedrático do Instituto e crítico literario.

Presentáronse ao concurso para o estudo crítico do P. Feixóo tres traballos que, aínda que anónimos e co nome do autor baixo envelope, todos os xuíces debían saber que os seus autores eran Concepción Arenal, Emilia Pardo Bazán e Miguel Morayta. Reunido o xuri para o fallo, comezaron a saltar os lóstregos.

Losada Pimentel, Saco Arce e Arteaga, os dous últimos cregos, pediron excluír do concurso os traballos de Morayta e de Concepción Arenal por seren inconvenientes desde o punto de vista da fe católica. Os restantes membros deixaron estes píos señores en minoría e as sesións continuaron.

Na seguinte votación, Vicenti, Sieiro, Fernández Vázquez e Xesús Muruais danlle os seus votos a Concepción Arenal. Losada, Saco, Moreno e Arteaga, fan o propio con Pardo Bazán. E hai un único sufraxio para Morayta: o de Paz Nóvoa. Prodúcese, así, un empate entre os estudos de Concepción Arenal e de Pardo Bazán.

O caso é que a figura e a obra do P. Feixóo, que vivira entre 1676 e 1764, foi causa do enfrontamento, en 1876, entre algunhas das mellores mentes ourensanas e galegas. Certamente, Feixóo, hoxe, pode ser interpretado de diversos modos e maneiras. Pero Concepción Arenal, Pardo Bazán e Miguel Morayta falaron Feixóo desde os seus propios puntos de vista.

Os individuos do xurado foron fieis ás ideoloxías que profesaban e enfrontáronse entre si con dureza. Hoxe están ao noso alcance os traballos do certame de Ourense, e aínda podemos gozar dunha exposición sintética deles feita por Barreiro Fernández.

Miguel Morayta (1834-1917) foi un activista revolucionario e, desde o progresismo, quixo no seu estudo practicar con Feixóo aquela vella táctica liberal que se remonta a Cádiz e que tivo no cóengo de Ourense, Juan Manuel Bedoya un curioso precedente local. Isto é: é preciso apropiarse das tradicións, reais ou ficticias, do municipalismo, das cortes de Castela e outras figuras e institucións medievais para buscarlle ao liberalismo un pasado nacional. Feixóo sería o precursor da ciencia positiva e do racionalismo en España e, inclusivemente, un adiantado da sociedade racionalista mundial, véxase masonería. Paz Nóvoa, que participaba das ideas de Morayta, vota ao seu favor.

Concepción Arenal Ponte (1820-1893) foi unha brillante utopista que afondía as súas raíces no movemento de 1854 (analísado por Marx e Engels sen que moitos historiadores españois parezan decatarse) e no de 1868. Ela enfronta Feixóo desde a esquerda. Feixóo era ortodoxo católico e defendía a Inquisición e a monarquía absoluta. Aconselláballe ás mozas a vida relixiosa e non a actividade social plena. Carece,

Feixóo, de radicalidade e de grandeza sentimental, alén de non escribir alá moito ben. Os republicanos e exrepublicanos do xurado correron a votar por Concepción Arenal sen dubidar un intre. Eles eran o krausista Sieiro, o *dilettante* (Otero) Fernández Vázquez, a persoa que en Galicia mellor coñecía as letras francesas contemporáneas, ou sexa Xesús Muruais, así como o activo xornalista Vicenti.

Emilia Pardo Bazán era, en 1876, unha moza de 25 anos moi ben recomendada: unha estrela cuxa magnitude non paraba de medrar. Católica, carlista, ela e o seu marido, era de natureza mundana e estaba en pleno proceso de adaptación ao liberalismo canovista e ao novo réxime da Restauración borbónica. Converte, pois, a Feixóo nunha figura precursora de Menéndez Pelayo ou algo polo estilo. A ortodoxia será o valor que brille con maior intensidade no P. Feixóo para Emilia. Pero unha ortodoxia inseparábel da «españolidade». Como precisaría máis adiante Maeztu, España é esencialmente católica e Feixóo algo así como a cifra intelectual da Patria.

Olo, a mesma Pardo Bazán que se aproveitaría da superficie de Zola e combatería Darwin, neste traballo e nun discurso ulterior sobre o mesmo tema, louva a racionalidade e o experimentalismo de Feixóo porque el non cae nunca no erro cientifista e ateo. Como diría Constantino Bértolo, Pardo Bazán fai neste traballo «literatura constitucional». Defensa do dogma, exaltación da monarquía. Emilia sérvese do P. Feixóo moi ben servida.

E ben, así as cousas e coas candidaturas de Concepción Arenal e de Emilia Pardo Bazán empatadas a catro votos (Morayta fica fóra e retírase de calquera eventual segunda volta), o tribunal de Ourense chega a un curioso acordo. Dado que o P. Feixóo residira longos anos en Oviedo e fora alí catedrático, solicitaron do claustro daquela Universidade que liberase o xuri galego do seu problema emitindo un fallo inapelábel. Ou sexa: ou Concepción Arenal ou Pardo Bazán. Polo que parece toda a España intelectual e política estaba pendente do desenlace da cuestión.

Non cito os membros da comisión de Oviedo porque eu non sei nada de ningún deles, aínda que aparece un tal Penzol Labandera que debe de ser familiar de Fermín Penzol. Segundo Barreiro, ningún deles destaca como especial coñecedor da obra do P. Feixóo. Na realidade, e naquela altura dos acontecementos, o que menos interesaba era o P. Feixóo e si, certamente, a anulación do discurso radical e antisistema que representaba Concepción Arenal.

E cal foi o fallo? Os cabaleiros de Oviedo acordaron eliminar a Concepción Arenal e concederlle a Pardo Bazán... o premio? Cá, un simple accésit.

Os librepensadores ourensanos e galegos, con todo, non ficaron nada satisfeitos. Se cadra, en días sucesivos, tiremos do *Fondo dos Espellos* a historia da compensación que o Ourense e a Galicia progresista e republicana lle ofreceron, andando o tempo, a Concepción Arenal.

Feixóo e a manipulación publicitaria (18.10.2014)

324

Hai cousa de vinte anos entrei coa miña muller nun chambo de libros de El Rastro de Madrid. Despois de andarmos ao azar, Moncha chamou a miña atención sobre un libro de 1723 bastante ben conservado e encadernado en pergameo. O seu autor, un tal Padre Hernando Castrillo, S.I. Titulábase *Historia, y magia natural o ciencia de filosofía oculta con nuevas noticias de los más profundos misterios... etc.* Eu sabía que os libros de maxia e ocultismo estaban prohibidos no ano de impresión da obra e coidei, sen reflexionar demasiado, que me encontraba perante unha valiosa anomalia. De maneira que, tras lle pagarmos ao chambón ou alfarrabista unha cantidade razoábel de pesetas, marchamos, para tomar algo alí, á de Francisco Sánchez, Calle del Mesón de Paredes, que é probabelmente a máis antiga tasca de Madrid.

(Ben me gustaría que estas poucas liñas lle trouxesen ao lector a memoria daquelas outras inmortalis nas que Miguel de Cervantes entra na súa propia novela e lle compra a un alfarrabista de Toledo os manuscritos de Cide Hamete Benengeli nos que se trata da vida de Don Quixote de la Mancha!).

O caso é que lle metín o dente ao libro do P. Castrillo que Deus teña no inferno por trampón. Alí non había máis maxia nin máis misterios ocultos que a fraseo ambiguo e chafalleiro que reza na portada. O libro é unha sucesión de pedanterías tardobarrocas que podía facernos acordantes da oratoria que a Fray Gerundio de Campazas lle inventara o Padre Isla para desengano dos contemporáneos daquel século XVIII que aínda tiña moito bravú que depurar. Non había maxia, non, senón catecismo dogmático e ortodoxo e nocións de Historia Natural, todo envolto en pomposidades. O título do libro, ao suxerir astutamente contidos de maxia, estaba feito para enganar lectores incautos. Non sei se en 1723 lle funcionou ben o truco ao xesuíta. O que si que sei é que na Universidades Central do Timo e Colexio Maior de Piquepoques e Trileros que é El Rastro de Madrid si que funcionou a finais do século XX e o *hulai* ou primo fun eu. Poño a Moncha de testemuña. O libro de Padre Hernando Castrillo sigue estando desde entón ao alcance da miña vista para eu non esquencer nunca como fun burlado.

Pero quen me fixo sentir verdadeiramente parvo foi o Padre Feixóo. Verán.

Pouco despois de Castrillo imprimir e distribuír o seu libro de *Historia, y Magia natural...*, no ano 1726 daba á luz o Padre Feixóo o seu *Teatro Crítico Universal*. Sae no tomo cuarto un erudito e simpático ensaio titulado «Nuevo caso de conciencia».

E ben, ao meu regreso de Madrid botei man do tomo cuarto do *Teatro Crítico Universal*. Ao azar abrín o volume pola páxina 292, que é na que se inicia o texto «Nuevo caso de conciencia», ensaio que eu nunca antes lera. Para o meu horror, Feixóo ponse a disertar sobre o engano que se dá nos títulos dalgúns libros:

Hay muchos modos de engañar en los títulos de los libros (escomeza Feixóo) (...) No há mucho tiempo se imprimió en Madrid un libro con este gran título: *Historia, ò (sic) Magia natural, ò Ciencia de Phylosofía (sic) oculta, con nuevas noticias de los más profundos mysterios, y secretos del Universo visible, &c.* ¡Qué brindis tan eficaz para que los curiosos acudiesen como moscas! Sin embargo, no hay cosa en todo el libro, que no sea comunísima, y se encuentre en otros infinitos. Lo principal es que apenas se halla en él cosa que corresponda al título. Divídese en seis Tratados: en el primero se dice algo, y eso poco, de la Magia en común, en el segundo se trata de la tierra, de su magnitud, división de las Regiones tenidas por inhabitables, &c.: en el tercero, del Paraíso Terrenal: en el cuarto, de los montes de la tierra: en el quinto de los campos, valles, y bosques de la tierra: en el sexto, y último, de los metales y algunas piedras de la tierra.

Remata o Padre Mestre cunha exclamación irónica que me pareceu especialmente escrita para mortificar a miña vaidade:

«¡Qué contentos quedarían después de la lectura los que le habían comprado debaxo de la esperanza de hallar en él arcanos inauditos para executar mil cosas prodigiosas!».

De todo o dito despréndese unha lección, que, nestes días de celebración do inmortal beneditino, podería activarse con proveito para a comunidade. Ela é que debemos erradicar a idea de que Feixóo escribía apenas para corrixir os erros e supersticións do seu tempo, unha época que saía con dificultades das sombras austríacas ás luces do despotismo racional borbónico. Así foi en xeral, por moito que se enfatícen con exceso o mérito dos chamados *novatores* (nada que ver con Anova). Pero o profesor Feixóo tamén nos advirte de perigos moi graves ás xentes de hoxe se non exercemos con rigor o criterio analítico, sempre habilitados cunhas pingas de escepticismo e desconfianza. En «Nuevo caso de conciencia», o Feixóo máis subela, aguilloa diante dos seus lectores as estrucias e manipulacións do márketing e da publicidade contemporánea no eido do que nestes intres se está a chamar a industria cultural. Certamente, nos nosos días, as tácticas publicitarias dos editores seguen a confundir moito lector inxenuo. Estou seguro de que se o impresor Juan Sanz e o Padre Hernando Castrillo conseguiron, coa súa pericia, engadarme a min cun engado que se preparou hai máis de catrocentos anos, hoxe circulan no universo editorial trapelas e ichós nos que *caerán* sen dúbida algúns lectores pimpíns do século XIV. Se hai libros!

Leamos os ensaios e as cartas do Padre Feixóo. Tamén falan para as mulleres e para os homes, incluídos moi precisamente os galegos, de hoxe en día.

Polo regreso de Concepción Arenal (25.10.2014)

Diciamos en sábados pasados que a cidade de Ourense, en 1876, viu como a súa elite intelectual se dividía en dúas, por lle pedir emprastadas as verbas a Mao Tse-tung. Dunha parte os que querían, no certame convocado en memoria do Padre

Feixóo, premiar unha Pardo Bazán reaccionaria e, doutra, os admiradores daquela Concepción Arenal que, para o bispo e algúns próceres desprendía un meffítico cheirume setembrino. Retirouse Miguel Morayta da competición; ou mellor: retirárono. Dirimido o caso en Oviedo, Arenal resultou eliminada e Pardo Bazán recibiu un accésit de consolación.

Así as cousas, produciuse a síntese. Ourense levantoulle, en 1887, unha estatua ao Padre Feixóo e dispuxo, arredor dela, uns «jardinillos». Estatua e «jardinillos» chegaron indemnes aos nosos días. Na erección do monumento e nos actos correspondentes participaron, nun paripé moi propio da Restauración, persoas de varias ideoloxías. De calquera modo, todo parece indicarnos que a ferida do concurso cerraba en falso. O rexeitamento do estudo sobre o Padre Feixóo que enviara a Ourense Concepción Arenal aínda lle doía a moita xente na cidade.

Tamén é verdade que o día da inauguración (8-ix-1887) da estatua de Feixóo, todos tiñan na memoria que o bispo Cesáreo Rodrigo, uns anos antes, denunciara a Curros Enríquez e estivera a punto de dar cos ósos do poeta na cárcere. Curros, naquel tempo, estaba entre os grandes admiradores laicos e masónicos do Padre Feixóo. Certo, o de Celanova dedicoulle ao Padre Mestre numerosos escritos e, aínda, o meteu dentro dos «tercetos de fuego» d'*O Divino Sainete*.

«Había que intervenir», escribiría Azorín para dar conta do estado de ánimo orixinal da que coñecemos como xeración do 98. E foi así, co escándalo da guerra de Cuba a roer na conciencia progresista, que xurdiu en Ourense a idea dun acto de desagravio a Concepción Arenal en forma de monumento xémeo ao do Padre Feixóo. Daquela en 1896, Vicente Nomdedeu e Alberto García Ferreiro, desde o xornal demócrata *El Derecho*, interviñeron de vez en cando para conseguiren o monumento a Concepción Arenal que resultou inaugurado en 1899 xunto cos «jardinillos» correspondentes.

A estatua de Concepción Arenal é obra do escultor Aniceto Marinas e rodeouse dunha protección soberbia, en granito e ferro, que igual ca o pedestal, foi deseñada por Ramón Parada Justel. A efixie da escritora mide uns dous metros e constitúe unha obra poderosa do realismo académico con algunhas pingueiras simbolizantes que informan o pobo da actividade intelectual da persoa eternizada en Ourense. Nenos de varias xeracións medraron arredor daquela Concepción Arenal e naqueles «jardincillos» que para eles representaban o Paraíso. A figura en bronce de Concepción Arenal irá sempre unida, no *Fondo dos Espellos*, aos meus xogos infantís máis temperaos. Moitas veces, a señora, co seu chal, o moño, a bata longa, apareceuse en soños como unha fada amábel e docente.

Con Nomdedeu foi principal promotor do monumento, como vimos dicindo, Alberto García Ferreiro (1860-1902), avogado, excelente poeta e colaborador de *El Derecho*. Este xornal ourensán unía a esquerda posíbel con apetencias de anovamento literario. Nel colaboraban Francisco Álvarez de Nóvoa e Heraclio Pérez Placer, que figuran

entre o mellor da que temos chamado Xeración Antre Dous Séculos. Para nós, o monumento e desagravio a Concepción Arenal constitúe tamén un dos que Petersen chamou «actos xeneracionais». Non lles interesaba, a aqueles brillantes escritores de Ourense, unha Pardo Bazán realista e acomodada no sistema da Restauración e si a radicalidade humanitaria e utopista de Concepción Arenal. Esta, desde a solaina do pazo dos Choróns de Vigo, escribiu a Ourense para asegurar, con sinceridade que non se consideraba digna dunha estatua. Morrería ao pouco tempo e o seu corpo xace, so outro espléndido monumento, este etimoloxicamente mortuorio no cemiterio de Pereiró.

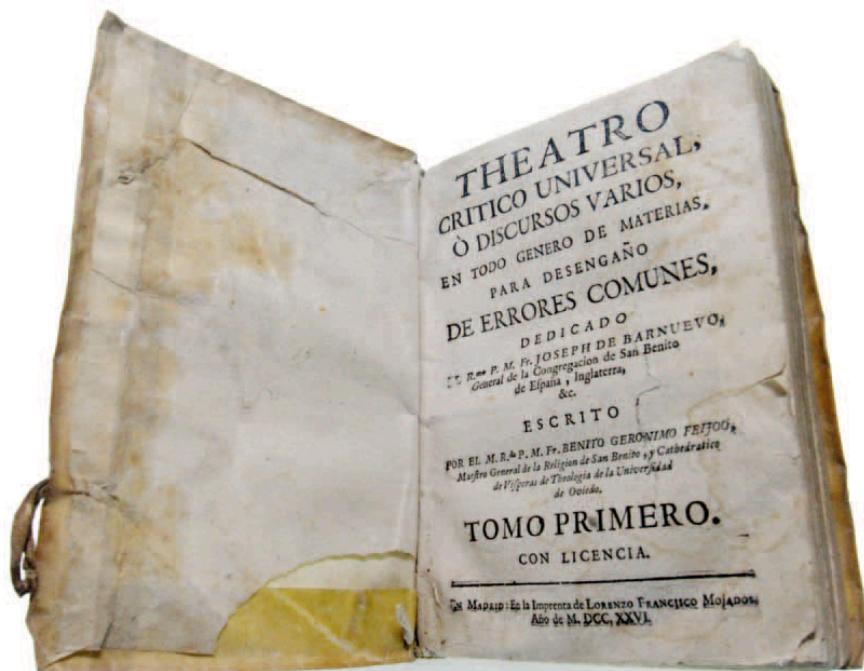
Pero a nosa crónica de agravios non terminará aquí. A corporación municipal de Ourense acordou, en 1968, que a estatua de Concepción Arenal debía arrincarse das frondas dos seus «jardinillos» e separarse dos risos dos nenos e do rechouchío dos paxaros das acacias de bola que tanto odiaba Vicente Risco. Así que desraízaron a estatua cun guindastre e a levaron ás altas horas da noite. Puxeron á probe de Concepción sobre o novo soporte, este sen categoría e emprazada fronte un palacio de xustiza carente de nobreza. Ocorreu en 1969.

O pobo opúxose ao malfeito e mesmo circularon pasquíns e houbo protestas moi serias en Ourense. Diferentes intelectuais a toda a opinión pública manifestáronse contra o atentado á Historia que representaba o traslado do monumento a Concepción Arenal. Blanco Amor, entre outros, deixou constancia escrita do desastre e Otero Pedrayo, en función de cronista oficial de Ourense, fixo pública a súa repulsa polo menos en dúas ocasións. Eu só percibín un Don Ramón tan indignado no convite a Celso Emilio Ferreiro de 1966 cando o noso Mestre se referiu ao asolagamento das veigas de Castrelo de Miño. Pero non houbo caso, e venceu o poder municipal franquista. Advirto que esta historia está ben contada por María das Mercedes Gallego Esperanza no seu libro sobre as estatuas de Ourense.

Agora cómpre que unha nova xeración ourensá faga campaña, ao modo de Nomdeu e García Ferreiro, a favor do regreso do monumento de Concepción Arenal aos seus «jardinillos» orixinais. A propósito, alguén sabe onde foron parar o pedestal e a protección primitiva do monumento que un día deseñara Parada Justel?

Polo regreso do Padre Feixóo (01.11.2014)

328

Vexo, cunha certa tristura, que Galicia non está a conmemorar como sería preciso facelo os 250 anos da morte de quen figura nos documentos históricos como Benito Jerónimo Feijóo Montenegro. Mándame decer desde Ourense, ribeira da Barbaña, Adolfo Valencia que todos os ourensanos da nosa xeración contemplaron desde nenos, cun certo desasosiego o corpachón e o rostro bruto da estatua de bronce do Padre Feixóo en Ourense da que temos falado, se cadra demasiado, nesta sección. Medramos, si, nun certo culto mortuorio e formal á memoria de Feixóo en Ourense. Algúns descubriron nas bibliotecas herdadas ou nas públicas, ás veces por incitación de profesores e profesoras de calidade, a obra de Feixóo.

Miro eu no *Fondo dos Espellos* e véxome a min mesmo, adolescente, entrando a bucía no *Teatro Crítico Universal* e nas *Cartas eruditas y curiosas*. Saltei por riba de parágrafos, de páxinas, de discursos e de cartas enteiras cuxo tema se me resistía. Outras unidades de enunciación do frade de Allariz (digámolo así en memoria de Cid Rumbao e de X. M. Álvarez Blázquez) prenderon en min. Sempre volví a Feixóo e el acompañarame mentres vivir.

De primeiras, cando novo, comparei, deixándome levar por a idea dunha novela de Verne, a figura e obra de Feixóo cun meteoro ou bóla de fogo cósmica que percorre o mundo iluminando as sombras, especialmente as sombras das mentes non exercitadas no uso da razón crítica. Cando vello, eu lin os prólogos, as censuras, as dedicatorias e paratextos (din así agora) que aderezan as obras do Padre Mestre. Á fronte do tomo I do *Teatro*, van unhas palabras que non excederán dun prego dos daquel tempo, ou sexa uns tres folios ou catro de hoxe. O seu autor era un preboste do sistema despótico dos Borbóns e Cronista de Castela. De seu nome, Luis de Salazar y Castro, coñecido hoxe apenas polos eruditos. Salazar desengañoume. Feixóo non foi un meteoro. «Ciertamente el Monje, que con tanta claridad descubre los errores del mundo desde el retiro de su Claustro, es un Sol, que registra toda la tierra, sin salir de su cielo». Xa Otero Pedrayo puxera, no seu libro e nos seus estudos dispersos sobre o Padre Feixóo, a Carta de Salazar y Castro de en primeiro lugar do canon heurístico que os autores viñeron elaborando desde o século XVIII a acó sobre Feixóo.

Ninguén mellor que Salazar y Castro, desde a súa posición político-relixiosa, cualificou a obra crítica do Padre Feixóo. Di Salazar na súa Carta:

Señor mío: Vuelvo a V. Rama. los pliegos que de su utilísima obra se sirvió fiarme; y me han divertido, y enseñado mucho. Aquello por la hermosa variedad de los Discursos, elección excelente de las materias, y solidez admirable de las objeciones. Y esto por la propiedad con que se dificulta, la eficacia con que se responde, y la dulzura con que se persuade; pero todo con una singular facundia, con una notable gracia, y con una excelente pureza de idioma. En cada discurso, siendo tan distintos, se excede V. Rama. a sí mismo, porque en todos avisa los escollos de la peligrosa navegación del mundo, enseña el camino de la eternidad, no solo con exemplos sagrados, sino con observaciones profanas, que para el escarmiento suelen tener el mismo vigor que las leyes. La erudición, siendo mucha y muy diestramente repartida, tiene una tan propia colocación, que mas que buscada por el cuidado oficioso, parece que nació para el caso a que se aplica.

Así escribía en 1726 Salazar y Castro sobre Feixóo, adiantándose con elegancia e elevación a toda crítica literaria do Futuro.

Feixóo diluiu moitas brétemas e trouxo ás mentalidades dos nosos devanceiros a orde e o método que o século XVIII lle esixía a Europa. Nestes días de conmemoración de Feixóo eu só quero traer aquí, para aliviar os lectores e lectoras, sequera momentaneamente, da insistencia sobre o Mestre coa que eu os estou incomodando, a lembranza do que el escribiu sobre o noso idioma.

Naqueles primeiros vaxidos do século XVIII, e aínda no XIX e no XX, era tal a marxina de Galicia e tan lacerante a dependencia do seu Reino, que se pensaba que o noso idioma era un dialecto do castelán. Feixóo escribiu no seu discurso titulado, meridianamente, «Paralelo de las lenguas» que o galego e o portugués teñen unha mesma orixe, e ela áchase no Reino de Galicia que foi fundado e nel reinaron os suevos «gloriosamente por 170 anos». Para Feixóo, como é incuestionábel, o galego é un dialecto do latín, coma o francés, e non do castelán.

A min gustaríame que se reencarnase entre nós o Padre Mestre para escorrenar ideas vulgares que se converten en dogma na nosa cultura actual. Imaxinan un Feixóo, que tan atento estivo á renovación da medicina, desmontando as falacias das curacións mediante acupuntura, parafarmacia, homeopatía? Un Feixóo encarando a xeneralización da crenza no aproveitamento exclusivamente madeireiro deses nosos montes que poden producir inmensidades de carne en todos os ramos da gandeiría? Un Feixóo capaz de defrontar, por necia, a ideoloxía animalística e de desmontar con graza, argumentos científicos e sentido común a obra de Al Gore sobre a mudanza climática e o quecemento global?

Ceibes en Sálvora (08.11.2014)

Como saben vostedes, os cabalos galegos son, probabelmente, os máis citados polos autores da Antigüidade. O doutor Cabada Castro, no seu espléndido estudo sobre rapa das bestas de Sabucedo, trata de modo exhaustivo da presenza do cabalo da Gallaecia na literatura clásica.

Tamén aparecen cabalos galegos en obras importantes posteriores. Poucas xentes teñen reparado en que a nosa raza autóctona e ancestral é a única que, co nome da «faca galiciana», aparece identificada por Cervantes no seu *Quixote*.

E ben, ao longo dos séculos, e dos milenios, os nosos cabalos fóronse mestizando e a raza perdeu pureza, aínda que se mantén basicamente nos animais que viven en réxime de liberdade nos montes, cada vez máis maltratados polos que consideran que o aproveitamento forestal é o único posíbel nos espazos ermos de carácter comunal.

Como en Galicia ten habido moi pouca preocupación polas razas autóctonas de animais domésticos, o noso cabalo nun foi regulamentado até hai moi pouco tempo. Penso que foi Rof Codina, o pai da zootecnia e da gandaría de Galicia, quen nos anos vinte do século pasado describiu por primeira vez as características do noso cabalo, chamándolle «ponny gallego». Coido que foi el, por tanto, quen asociou, con acerto, a nosa raza coas afíns de Irlanda, como é o *ponny* de Connemara.

Mercé á loita continua dunha asociación que preside Joaquín G. Troncoso e que coordina Xacobo Pérez Paz, e á colaboración e entusiasmo de moitas persoas, a Xunta de Galicia, xa que estes asuntos entran no campo das súas competencias, oficializou e definiu as características do cabalo autóctono, ao que chamou Pura Raza Galega (PRG). A asociación, consecuentemente, pasou a denominarse do PRG, cuxas características morfolóxicas foron precisadas no decreto que viu a luz no DOG en 2001. Abriuse o Libro Xenealóxico do cabalo PRG e este encóntrase custodiado pola Asociación, que ten o seu centro e a súa sede en Sergude, no alfoz de Compostela.

Considerouse que o PRG tiña que ter un lugar que, en forma de reserva privilexiada, os animais de raza seleccionada puidesen vivir e reproducirse. Ese santuario debía reunir as características seguintes: permitiría que os cabalos vivisen en réxime de liberdade e estes estarían protexidos do contacto con outras razas equinas. Nada mellor, para estes efectos que unha, ou máis, das nosas fermosísimas illas que son o mellor tesouro das Rías Baixas. Tratouse, pois de implicar no proxecto ao Parque Nacional das Illas Atlánticas e o seu director, o doutor Xosé Antonio Fernández Bouzas, tomou o asunto co interese que merecía. Aceptado o proxecto polas autoridades da Xunta, foron seleccionadas catro bestas e un cabalo. Das eguas, catro son de pelaxe castaña e unha de pelaxe preta. O cabalo é castaño. Cómpre aclarar que, na características lexisladas do PRG, só se permite a pelaxe castaña e a negra. As bestas chámanse Xestosa, Xesta iii, Mimosa de Oza e Regavella. O cabalo é Gramillero.

A illa elixida foi a de Sálvora, propiedade da Xunta de Galicia. Polo que me explican, Sálvora sempre foi un espazo dedicado á cría de animais. Como Ons e as Cíes, e naturalmente outras, Sálvora non é salvaxe. Está profundamente humanizada desde a noite dos tempos, aínda con características culturais propias. A súa situación fronte ao Atlántico aberto, e na boca do mar da Arousa, que tamén é unha illa, ocasionou que en Sálvora ocorreran moitos episodios de naufraxios famosos cuxa memoria persiste. Os homes, e as mulleres, habitantes de Sálvora, foron protagonistas de salvamentos que pasaron á memoria colectiva e á historia dos nosos mares. De naufraxios nas costas de Galicia fala, e con facundia e beleza, Camilo José Cela na *Madera de Boj*, a súa novela, ou cousa así, derradeira. Eu supoño que os habitantes de Sálvora tamén se beneficiarían das crebas que o mar bota en terra, como o seguen facendo os da illa de Ouessant no Armor de Bretaña e das illas Aran situada ao Oeste de Irlanda. Hoxe Sálvora, cuxa propiedade pasou de man en man, non ten habitantes estábeis e radicados. Pero é o espazo no que vivirá a cerna da raza equina que os galegos souberon manter e coidar desde a prehistoria.

As eguas de Sálvora non empreñarán do vento mareiro pero si de Gramillero. E irán botando, en dirección ao Futuro, bonitos poldros negros e castaños que se irán retirando conforme a un plan para manter estábel a poboación. O griñón remudarase co tempo e as eguas tamén. Por cima, instaláronlle un GPS vía satélite a Gramillero de modo que se están a observar, por primeira vez, os movementos dunha grea ou manda de cabalos galegos en réxime de liberdade.

Quedou tan ben a operación, que eu xa estou a ouvir por aí certos díxome-díxome. Seica, máis adiante, alguén vai insistir para que o Parque Natural acceda a que se ceiben greas de eguas e cabalos PRG nas restantes Illas Atlánticas.

Onomástica persoal do Padre Feixóo (15.11.2014)

Pídenme que fale da estirpe do Padre Feixóo, pero nada sei de heráldica nin de xenealoxía. Os pais do bieito e a súa familia debían de pertencer á baixa aristocracia ligada á terra. Non sei se explotaban esta directamente. Ou sexa: mediante a forza de traballo de criados, caseiros e xornaleiros. Ignoro tamén se o seu capital agrario procedía do aforamento a algún grande convento, como era frecuente, e se eles mesmos tiñan terras cedidas en foro a algunha casa labrega. Marcelo Macías, no seu *Elogio del Padre Feijóo*, pronunciado en 1887 e editado no volume *Aportaciones a la Historia de Galicia*, Madrid, 1926, cita un manuscrito titulado *Historia de la antiquísima y nobilísima familia de los Feijooos y Montenegro* en 22 folios inéditos que conservaba en Casdemiro a súa familia, seguramente os descendentes de Plácido Feixóo Montenegro. Non sabería decerlles se ese manuscrito, que non tiven ocasión de consultar, segue na biblioteca e arquivo onde o leu don Marcelo e se foi ou non editado.

A min interésame principalmente a onomástica persoal do Padre Feixóo e vou ver o que aparece a ese respecto no *Fondo dos Espellos*. Trataremos dos seus apelidos; dos que usaba literariamente e doutros que herdara dos seus pais. A nai era, ao parecer María de Puga Sandoval Nóboa (con b) e Feijoo (til no derradeiro o). O pai, Antonio Feijoo Montenegro y Sanjurjo. Isto é o que puíden saber por noticias secundarias, xa que non investiguei documentación orixinal ningunha. Vexamos, pois, que sabemos destes sete apelidos de Frei Bento ou Benito.

1. **PUGA.** É apelido frecuente e moi localizado na área de Ourense. Pode ser orixinado nun alcume. Unha *puga*, en galego, é un pau ou ferro afiado na punta. Así un home ou muller asubelados ou esguíos puíderon ser chamados Puga. Pero ao existir unha localidade Puga na marxe esquerda do Miño e non lonxe de Ourense, podemos inclinarnos a considerar o apelido de carácter e orixe toponímico. A palabra *puga*, baixo diferentes realizacións pero co mesmo significado, rexístrase nas linguas románicas hispánicas e no Occitano e dialectos itálicos. Foi considerada pola lingüística románica de carácter latino dialectal e propónse un étimo *puga* (con u longo) do cal a forma galega non se arredaría.
2. **SANDOVAL.** Aínda que aparece en Galicia e en Portugal non está considerado galego. Seguramente é toponímico e vén da localidade de Sandoval, na actual provincia de Burgos. Tense proposto para Sandoval o étimo *Saltu Navale*, modificada a evolución so o influxo de *santo*. Desde finais da Idade Media rexístranse persoas que usan este apelido.
3. **NÓVOA.** Está moi presente en Galicia, case sempre se nota este apelido en Ourense, no Ribeiro e noutras terras do bispado. No pasado, grafouse con b.

Na actualidade, algunhas familias modificáronlle o acento tónico, recargándoo na sílaba penúltima. É apelido toponímico. Procede do antigo castelo e couto de Nóvoa, hoxe freguesía de Santo Estevo de Nóvoa, non lonxe de Ribadavia. O nome do castelo é meliorativo coma outros, digamos Belvís, Miragaia, Boavista. Unha construción nova e fermosa foi gabada polos seus donos como Nóbula, ou sexa: «A Noviña».

4. **FEIXÓO.** Tamén levaba este apelido a nai do noso eruditísimo. Temos a inmensa sorte de que o Padre Sarmiento estudase moi ben o apelido Feixóo que levaba o seu mestre. É un apelido procedente dun alcume ou alcuño. En latín *faseolus* ou *phaseolus* era chamada a semente da planta cuxo nome científico é *Phaseolus vulgaris*. E tal semente, comestíbel, chámase en portugués *feijão* en castelán *frijol* (tamén *alubia* e *habichuela*) e en galego *feixón* ou *faba*, segundo os lugares. Unha persoa que tivese un gran na cara, digamos, foi chamada Feixóo ou cousas así. Na Idade Media galega (século VII) coñécense xentes apelidadas xa, en latín dos documentos, *Faisolus*. En lingua galega medieval, era Feijoo, porque se pronunciaba cunha consoante fricativa sonora que hoxe non temos na nosa lingua. Logo, para castelanizalo, circulou como Feijoó (caso do noso frade). A restitución en galego actual debe ser con «xis» e respectando por tradición o «o» xerminado, como no caso de Caamaño e de Vaamonde. Ou sexa, Feixóo. Así facemos nós. Houbo unha familia Feixóo traballando como xente de armas e pertigueiros para o abade de Celanova na Idade Media. É común crenza que desta familia procede o Padre Feixóo. É apelido moi corrente na Terra de Celanova.
5. **MONTENEGRO.** Cando eu preparaba o meu libro *Consultorio dos nomes e dos apelidos galegos* (Xerais, 2007) aclarei o misterio deste apelido que levaban daquela 1.650 galegos e galegas espallados por todo o noso País. É, curiosamente, un apelido toponímico aínda que non exista lugar ningún chamado así. Hóuboo, e era importante. Castelo de Montenegro, e vila, arcediago, etc. Nun intre dado, aos señores eclesiásticos e nobiliarios de Montenegro parecelles que era un nome feo. E decidiron cambiálo. O que era *monte*, pasou a urbanizarse e foi *vila*. O que era negro encheuse de luz e foi de brancura. Así Montenegro pasou a ser Vilalba, cabeza histórica da Terra Cha. Montenegro pasou a ser Vilalba na xeografía, pero na onomástica prevaleceu e multiplicouse. Coñecemos xentes Montenegro na documentación galega dende o século XII. Valle-Inclán chufábase dun fantástico segundo apelido Peña-Montenegro e Cunqueiro facíase pasar por parente del cunha engádega onomástica Mora-Montenegro. Juan Manuel Montenegro, e para a eternidade, é personaxe do de Vilanova de Arousa. Hai, nas Terras de Celanova, unha Silvescura que se relaciona semanticamente con Montenegro. E andan outros Montenegros por

Europa adiante, como é a República de Montenegro. Que na lingua serbia de aló é *crn gora*.

334

6. **SANXURXO.** É apelido derivado dun nome de lugar por súa vez derivado dun nome de santo. Por toda a xeografía galega hai lugares ou freguesías adicadas a San Xurxo que incorporaron o nome do santo ao nome do lugar. O étimo lonxano é Georgios, pasado logo ao latín. De aí Xurxo e San Xurxo. O significado grego ten que ver con «labrego, traballador da terra». Existe na Galicia actual, xeralmente castelanizado en Sanjurjo, tal apelido en abundancia.

Os apelidos do Padre Feixóo falan da profunda implantación da súa familia nos estratos arcaicos do noso pobo. Con esta sucinta aportación remata a nosa homenaxe humilde e con tributo ás celebracións, ben taxadas pola cultura oficial e a real, dos douscentos e cincuenta anos do pasamento daquel prodixio da intelixencia que foi o Padre Feixóo Montenegro.

Nomenclátor fantástico de Vigo (22.11.2014)

Nos anos vinte do século pasado, e aínda máis adiante, cando os bons vigueses falaban de «baños de mar» estaban a referirse aos que se tomaban nas praias e casas de San Sebastián e San Francisco. Todos, menos Antonio Palacios, ignoraban que en Vigo había unha espléndida sucesión de dunas (ningún piñeiro) virxes con caramiñas na que rompían ondas tonificantes e sonoras. Aquela praia, logo chamada Samil, viña nos mapas como Areal de Navia. As Cíes eran só de vistas. Por moito que os pioneiros de Montañeiros Celtas fixesen propaganda do Galiñeiro, eran moi poucos os cidadáns de Vigo dispostos a recoñecer que dentro do termo do seu municipio habían cabalos e vacas ceibes. A idea dun Vigo monograficamente representado como fabril e industrioso parecía dominar. Durante moitos anos houbo unha maioría social que descoñecía que o termo municipal da Coruña cabe varias veces dentro do de Vigo.

Foi apenas nos anos setenta do século XX que o meirande xeógrafo galego de todos os tempos, Ramón Otero Pedrayo, atinou coa clave da cuestión. Vigo non debe ser visto, opinaba o meu mestre, como unha cidade exenta e murada, senón como unha comarca multiforma. El, xa se sabe, acostumaba decer *bisbarra*. Despois chegamos á conclusión de que Vigo tamén debe ser entendida como cidade cabeceira do vello, poderoso e nobre País de Turonio: o que vai da Ría de Vigo ao Río Miño. Polo Norte, Vigo ábrese ao Morrazo, a Pontevedra, á Terra de Montes; polo Sur a bisbarra ten de os brazos á provincia portuguesa do Minho; polo Leste están os altos ermos do Suído e a Fontefría, que deixan paso aos socalos ubérrimos do Ribeiro. E polo Oese, con quen linda Turonio polo Oeste? Co Atlántico, sen dúbida, pero alén deste están

as praias de Rhode Island, os lameiros de Connecticut e as docas, hoxe en desuso, da cidade de Nova York.

Vaiamos ás partes máis urbanas da cidade, a aquelas que os vellos autóctonos das periferias chamaron e chaman aínda «Vigo». Resulta moi difícil, no centro de Vigo, digo, entenderse con persoas forasteiras e non expertas. Poñamos algúns exemplos.

As Travesas non son «Vigo». O Instituto Santa Irene é un notable edificio situado nas Travesas. Podemos ouvir unha frase como esta calquera día en Vigo. Todo o mundo estará de acordo, supoño. Pero resulta que o Santa Irene non está nas Travesas senón na chamada Praza de América. Onde ou en cal parte de Vigo se encontran pois esas Travesas? –preguntará o visitante desconcertado. En ningures. No nomenclátor oficial de Vigo non existen as Travesas. Todos nos referimos ás Travesas para falarmos e entendérmonos, e todos sabemos, vagamente, dos seus límites. Pero non procuren nada escrito ou lexislado a respecto das Travesas. Non hai placa nin referencia oficial que denote a existencia das Travesas.

O mesmo ocorre co Calvario, que todos coñecemos como tal. Vagamente podemos chamarlle Calvario a un sistema de rúas de nome moi españolista que se articula a unha e outra marxe da rúa Urzáiz, antes José Antonio, no seu tramo alto. Por suposto que a Alameda é a Alameda, de marcos moi ben establecidos, por moito que o concello lle puxera Praza de Compostela. E que é Peniche? Onde tal Peniche comeza e onde termina? E Picacho? En canto a territorios de Teis, que tampouco non ten existencia onomástica administrativa, como veremos mellor máis adiante, pregúntome se hai algún espazo rotulado e rexistrado como a Calzada, os Caños ou o Toural. Penso que non, aínda que poida haber novidades a este respecto. Casablanca, o barrio de Casablanca, chamouse así a principios de século XX por unha casa baixa que aínda existe, antano ben caleada, que os vellos relembramos como «Bar Celanova». Non lerán Casablanca en lápidas nin inscricións ningunhas.

O caso de Coia é xurdio

Planificouse un barrio exnovo entre As Travesas, que xa si sabe que constitúen algo á marxe da lei, e a parroquia de Navia que, como todas as entidades históricas rurais dese tipo tampouco gozan de existencia real. Este barrio levantouse sobre unha destas freguesías, de orixe arcaica, de carácter poboacional dispersa e influencia eclesiástica. Os planificadores, con sumo acerto, non lle puxeron un nome conxuntural nin político á urbanización e deixaron que o pobo gardase o seu nome ancestral: Coia. Pero o concello non se resistiu a nomear as novas rúas con nomes novos. A principal, recibiu como cumio e *a posteriori*, o nobilísimo de Castelao. Outras chamáronse como vilas e poboacións de Galicia. O barrio de Coia foi desposuído dos nomes milenarios dos camiños, dos rueiros, das vegas, das pedras, das bouzas (aunque haxa unha Bouza), dos sitios. Mais veleiqué que un xove lingüista da Universidade de Vigo foi a Cia para ver o que fora feito dos vellos topónimos.

E eles estaban todos na acordanza da xente que tiña idade para os lembrar. As rúas e as prazas teñen os seus nomes oficiais, pero na reminiscencia, nos soños, nas saudades das persoas que viviron alí antes da urbanización, permanecen os ancestrais. Sobrepostos ás novas imaxes están as imaxes da inocencia da mocidade, comestadas da morriña e da nostalxia, e, con elas, os nomes queridos de antano. Iván Sestay, que tal é o filólogo, describiu e analizou lingüísticamente a vella toponimia de Coia e concedeuulle a oportunidade dunha nova vida.

Coido que máis perdidos que os de Coia se encontran os vellos nomes que fixeron desaparecer, no territorio indeciso do Calvario, a nova nomenclatura imposta polos concellos de Lavadores e Vigo. Queda algún, e por certo deturpado, como é o caso de Molares. Coido que non poidan moitos delimitar hoxe o espazo de Riomaio. Mesmo os socios da Cultural de Riomaio, se cadra considerando o nome demasiado peilán, modernizárono en Sociedade do Calvario. De Mourigade xa case só sabe Manuel Vidal Villaverde, porque por alí están algunhas das raiceiras profundas deste grande escritor noso.

E todo isto ocorre en Vigo porque até agora ningunha administración municipal quixo dotarse de Xuntas de Distrito daquelas que en Castela chámanse pedanías e en Portugal, Junta de Freguesía, cada unha co nome que lle pertence. Preferiron, os gobernos de todas as cores, alentar certas asociacións de veciños que só se representan a elas mesmas. Concretamente, o BNG ignorou olímpicamente os principios do nacionalismo galego que, desde as Irmandades da Fala e *Sempre en Galiza* consideran as parroquias como células básicas da nosa Patria, xa o intentaremos agora con esta maré que enche.

Viaxe ao Vigo Outro (29.11.2014)

Para un observador superficial, Vigo é a cidade menos rural de Galicia. Ourense sería, segundo a crenza difundida, a máis campesiña. Se miramos a cuestión de perto, acharemos que non é así. Cando eu era neno, en Ourense non existían as parroquias ou freguesías rurais, coa excepción da de Reza (coido). O número de freguesías campesiñas que vén existindo, e vigorosamente, en Vigo desde a noite da Idade Media é moi grande.

Existe ó núcleo urbano de Vigo, pero mesmamente, este divídese, para os expertos, en dous: Santa María de Vigo e ese Santiago de Vigo que a Igrexa Católica despreza con contumacia. Ao cal debemos sumar un segundo grande espazo vilego histórico: Bouzas, cuxa personalidade se mantén orgullosamente en pé.

Procedentes dos concellos extintos de Bouzas e de Lavadores, e do antigo de Vigo, aí as están as antigas, as vivaces, as activas e reais freguesías non recoñecidas de

Vigo, aproximadamente: Alcabre, Beade, Bembrive, Cabral, Candeán, Castrelos, Coia, Coruxo, Freixeiro, Lavadores, Matamá, Navia, Oia (non confundir co mosteiro atlántico), Saiáns, Comesaña, Sárdoma, Teis, Valadares, Zamáns. Vexan aínda: no *Nomenclátor Oficial de Galicia*, alén das entidades parroquiais citadas, e con categoría de entidades de poboación inferiores a estas, aparece unha lista, dentro do termo municipal de Vigo, duns 300 topónimos, todos os cales con vida social activa hoxe.

Ningún nome de freguesía e nome ningún de rueiro ou poboación menor está recollido nos rexistros oficiais do Concello de Vigo. Para o Concello de Vigo e para os políticos que o veñen administrando, esa realidade social e esa riqueza cultural onomástica non existe.

O Vigo campesiño, hoxe maioritariamente axustado ao que na antigüidade se chamou co oxímoro «rus urbanus», vive principalmente no val e conca do río Fragoso ou Lagares. Aínda gabea polas caidancas da Madroa. Unha pequena porción é bucólica no curso alto do río Miñor, onde recibe outro nome: Zamáns. As ribeiras do mar, de Bouzas a Saiáns, súmanse a este concerto de aldeas e rueiros vivos. Outros, con metodoloxía xeográfica, poderán explicárlle-lo mellor ca min.

Como é posíbel que tal cantidade de poboacións rexistradas pola Xunta de Galicia no seu Nomenclátor carezan de calquera recoñecemento oficial no Concello de Vigo? Parecer, parece mentira, pero o caso é que Bouzas non ten existencia administrativa tanxíbel. E, igual ca Bouzas, non a teñen Teis ou Valadares, e mais os núcleos de poboación vivos do termo municipal de Vigo. A excepción, a este respecto, é Bembrive, parroquia do termo municipal de Vigo que goza de personalidade propia con carácter de *entidade local menor*. E xa tiña nos tempos franquistas.

O cal nos leva a un problema sen resolver.

O nacionalismo galego, desde os anos dez do século XX ao día de hoxe, xurou que a freguesía ou parroquia laica representa a base histórica e cultural da patria galega. Castelao é autor de páxinas magníficas sobre a parroquia. Nos programas de todos os partidos nacionalistas sempre figurou a posta en vigor das parroquias administrativas. A UPG, no seu texto fundacional e nos previos de 1963, reclamou que os concellos se articulasen en distritos e parroquias. A lei española permite que se creen esas entidades administrativas de rango inferior ao municipio. Así, por toda Castela, poño por caso, florecen as Juntas de Distrito, en cidades e en concellos rurais. Madrid, sen ir máis lonxe, áchase dividido en distritos. Por outra parte, a lexislación galega autonómica permite que podan pórse en vigor as entidades parroquiais de carácter inferior ao concello. A maior abundamento, as leis autárquicas de Portugal establecen, para toda a República a existencia, universalmente activada, das Juntas de Freguesía, cada unha cos organismos administrativos pertinentes.

En Galicia non existen máis parroquias ou xuntas administrativas menores que as que xa funcionaban en tempos da ditadura de Franco; entre elas, como xa vemos,

a de Bembrive. Ningún partido, e simultaneamente ningún partido nacionalista, tivo o menor interese en pór en vigor estas unidades de democracia básica. Preferiron caciquear coas asociación de veciños, de pais, de augas e de montes, porque resultaba moito máis cómodo controlar estas que propoñerlle a una parroquia enteira o sufraxio universal e secreto en urna.

Unha das mostras do terríbel atraso político que sofre Galicia en xeral e o nacionalismo en particular é o feito de que as parroquias, células básicas da nosa peculiaridade nacional, non foron en parte ningunha postas en vigor no actual réxime.

Que eu saiba, ningunha freguesía ou parroquia de Galicia foi constituída administrativamente de acordo coa lexislación galega autonómica vixente. As que funcionan (Entidades Locais Menores) con autonomía son aquelas freguesías que se crearon segundo o Estatuto Municipal de Primo de Rivera, con continuidade, a estes efectos nas leis republicanas e na franquista de réxime local de 1955. Estas son, por orde alfabética: Arcos da Condesa (Caldas de Reis), Bembrive (Vigo), Camposancos (A Guarda), Chenlo (O Poriño), Morgadáns (Gondomar), Pazos de Reis (Tui), Queimadelos (Mondariz) e Vilasobroso (Mondariz). Só elas.

Se vostedes saen de Galicia en dirección a Portugal poderán admirar o ben que funcionan as Juntas de Freguesía de cada concello, urbano ou rural daquela República, se a viaxe a fan cara a León, comprobarán que en todos os concellos do Bierzo están constituídas as Xuntas de Distrito ou Pedanías.

Insisto no atraso político de Galicia e na infidelidade a Castelao que parece ser común a todo nacionalismo galego realmente existente.

Os nomes desposuídos de contido político-administrativo das parroquias de Vigo son unha denuncia viva e permanente do que estou a proclamar sen confiar nada en que alguén me vaia emprestar atención.

O burgo e as termas (06.12.2014)

Diciamos na semana pasada que a interferencia rural na cidade de Ourense é un mito moi profundamente instituído en toda Galicia, é mesmamente aceptado por algúns dos renovos da vella torgueira das familias da capital. Ao revés que en Vigo, en Ourense non existen parroquias rurais antigas, seguramente con algunha excepción. Durante toda a Idade Media e Moderna, a única parroquia eclesiástica de Ourense era a de Trindade, no límite entre a cidade e os baldíos do Pousío ou Posío. Despois da desamortización, o neocatolicismo, moi activo na cidade, quixo dinamizar a vida relixiosa dos ourensáns. E creou, sobre a expropiación dos Xesuítas e a desamortización, dúas parroquias novas, dentro sempre da cidade. Por prescrición ideolóxica, o bispo quixo dedicarllas a Santa Eufemia, personaxe de natureza fantástica cuxo

relato conta que padeceu martirio en territorio da Diócese. Así foron fundadas as parroquias de «Santa Eufemia la Real del Centro», no templo da desposuída Compañía de Xesús, e «Santa Eufemia del Norte», na igrexa que fora dos Dominicos (todos lle seguen a chamar de Santo Domingo aínda agora). En Ourense xamais ninguén lle rezou a Santa Eufemia.

Así era sendo eu neno. Os das aldeas circundantes, que as había e levaban e levan nomes gozosos e divertidos como Cabeza de Vaca, Rabo de Galo ou Regueiro Fozado, dependían para a súa vida relixiosa das parroquias da cidade; aínda que a catedral exercía un poder inmenso sobre a poboación. Cando se botaban a voo todas as campás da súa torre, as pombas de Ourense e do seu arredor fuxían entolecidas cara a cima do Montealegre, e aínda alén. A catedral, poño por caso, exercía os grandes ritos do dominio, anulando as parroquias, en Semana Santa; principalmente, para nós, os nenos, no Domingo de Ramos. Enchíanse as naves coas palmas ridículas dos meniños e meniñas de clase media. Os das aldeas de arredor e das rúas e barrios proletarios da cidade comparecían con enormes ramos e case con árbores enteiras de oliveira e mesmo de loureiro. Daquela berrabamos todos e, antes de chegar o bispo, sempre había un cóengo ou un sancristán de voz rouca e ameazante que nos impuña silencio.

Ourense coñeceu unha certa ruralización nos anos corenta do século XX. Lembro eu moi ben un día no que deron en estoupar acios de foguetes disparados desde o patín de Santa María a Madre, como era uso daquela na cidade. Era moito fogo, ao parecer da miña nai. Unha parella de rolas asiáticas que tiña eu nunha gaiola púxose a arreo alarmada. A rúa de Reza, desde o barrio do Couto, veu o laído fúnebre da serea da fundición de Malingre, o cal ocasionou que todos os cans das casopas, casas cumpridas e últimas viñas do val da Barbaña prorrompesen en ouveos doloridos e profundos. Como os foguetes non cesaban, a miña nai consultou por unha fiestra cos familiares e veciñanza amiga. «É que o Puente entrou en Ourense» –díxolle alguén. Ou sexa: o municipio de Canedo, ao que pertencía o populoso barrio do «Puente», incorporárase ao de Ourense. «Ah, (exclamou a miña nai), pareceume entender que os foguetes eran porque terminara a guerra». A guerra, isto é a do 39-45, aínda ía continuar algún tempo. Por ese detalle coido que a absorción do municipio de Canedo polo de Ourense debeu de correr antes de 1945.

Coa incorporación do concello de Canedo, na marxe dereita do río Miño, entraron a Ourense verdadeiras e antigas freguesías rurais e famosas aldeas. Entrou as Caldas, aínda que, debido á instalación da estación de ferrocarril no século XIX, xa se tiña creado alí un importante núcleo urbano. Chamábase este o «Puente». Tiña praza de abastos, algúns hoteis, importantísimas casas de comercio, moitas fundadas por empresarios orixinarios de fóra de Galicia, e algún que outro café cantante ou cabaret imperfecto dos que se estilaban daquela na zona. O barrio do «Puente», noutra orde de cousas, foi unha das vías de penetración na cidade da denominación evanxé-

lica Asemblea de Irmáns, que en Ourense se mantén e florece. Da vella freguesía rural das Caldas apenas quedan algunhas casas do Pombal, de Reza a Vella, e as ruínas de Casardomato. Queda, de momento e co mesmo nome das Caldas, o venerábel cemiterio no que repousan os corpos de moitos dos meus antepasados. Outras freguesías rurais do antigo concello de Canedo pasaron ao de Ourense, e algunhas aí seguen tan campantes e felizmente situadas nos belos sitios nos que as plantaran os fundadores na noite dos tempos pasados. Tal é o caso de Cudeiro.

Ourense, hoxe debe de ser a terceira cidade de Galicia en número de habitantes. Sempre, desde a súa fundación nos días de Roma, foi urbe. Hai un intre histórico no cal persoas, que se nos ofrecen enigmáticas e novelescas, como Calpurnia Abana, lle ofrecen alí gratitude ás ninfas da Burga. Pensamos que as augas quentes de Ourense deberon de ser causa da presenza no lugar, solidamente cimentada na tradición, da monarquía sueva. De feito, o seu bispado é dos considerados antigos na Gallaecia. Certo que hai crónicas que aseguran que os árabes de Abdelaziz reduciron Ourense a cinsa. Pero seguro que algo da cidade perduraría porque na Idade Media non parou de medrar en importancia burguesa. Na Idade Contemporánea, Ourense coñece un estoupido económico a causa da liberación das rendas e propiedades que propiciou as desamortizacións dos bens eclesiásticos.

Mentres a provincia que lle debuxou a Ourense Javier de Burgos non fixo máis que perder poboación nos finais do século XX e no que vai de XXI, a capital non coñeceu retroceso de poboación. Todos os observadores da Historia pensan que Ourense naceu dos seus mananciais de augas quentes. É hipótese plausible. Mesmo existen interpretacións que, no dominio da lingüística indoeuropea e da doutrina dos Antigos Europeos, consideran que Auria, o vello nome, e Oira, que é unha ribeira hoxe do Miño próxima á cidade, teñen unha orixe prehistórica referida ás augas, o que non cabe dúbida que acontece a respecto de Burga. Alguén con enxeño falou dun étimo xermánico Warm See («lago ou Mar Quente») para Ourense. O caso é que, hoxe, fiel ás súas orixes ancestrais, a cidade reafirmase con forza nas súas orixes termais. Dinme que hai persoas que viaxan a Ourense para tomar os baños, nas novas *caldas*.

Ourense sobre o volcán (13.12.2014)

Entre os nenos de Ourense correron dous mitos, realmente urbanos, que se excluían o un ao outro. No primeiro, a auga da Burga nacía, na catedral, aos pés do Santo Cristo que aterroriza na camareta dourada de Domingo Antonio de Andrade. Afirmaba, o segundo, Ourense estar asentado sobre un volcán; por iso na superficie da Terra nace a auga quente. O primeiro conto era tan inxenuo que só a Beata Serafina acreditaba na súa veracidade; o segundo chegou a inquietarnos porque calquera día a cidade podía estoupar e desfacerse en moxenas. Non é que o Montealegre, coma

un Vesubio, fose sepultarnos en mares de lava. Asustábanos si, a posibilidade de que as nosas casas, rúas, e a mesma catedral, estivesen sobre un volcán que calquera día podía entrar en erupción. Moitos seguimos a sentir con aprensión como latrica, sempre igual a ela mesma, a auga quente da Burga. Lembro que, cando estudiei o tema dos *geysers* na *Enciclopedia* de Dalmau, non me tranquiliceí. Había *burgas* en diferentes lugares do Planeta, pero todas se achaban en descampado, así en Islandia como en Yellowstone. A nosa Burga estaba á porta das casas: a metros, mesmo do Goberno Civil e da Deputación.

A miña primeira lectura da *Viaxe ao fondo da Terra*, de Verne, estivo aguilloado pola ansia de atopar alí unha explicación ao fenómeno da Burga. Infelizmente, no Fondo da Terra de Jules Verne non estaba o Fogo Central senón un lago frecuentado por saurios xa extinguidos na biosfera.

Alguén, non sei con que fundamento, aseguroume que todo o val do río Miño e afluentes está minado con correntes subterráneas de auga quente. Así, hai caldas na cidade de Lugo, na orela portuguesa do Penso, en Tui e en moitos sitios máis. Por iso, dicía o teorizador de que falo, o valo do Miño é un inferno no verao. Á forza do sol e ao efecto caldeiro da bacía, únese a auga quente subterránea: e todo quece. Observa (dicía a persoa de que falo) que non hai quen poida respirar en Ourense no verán, nin en Monção, nin en Ribadavia. A idea duns fluxos de auga quente a percorrer o subsolo da conca do Miño non deixaba de ser incitante para a miña fantasía precientífica. Tamén podía imaxinar inmensas cúpulas graníticas que cobexaban lagos de auga quente a producir vapores e xigantescas burbullas de fedor incerto; baixo terra.

Se vostedes visitaren a Burga de Baixo, que sempre foi considerada principal, fagan o favor de reparar no florón de pedra que dispuxo no medio o urbanismo municipal do século XIX. A auga escoa por unhas rañuras e nestas podemos detectar seres vivos. Eles, seguramente algas, teñen como hábitat, desde a noite arcaica das eras recuadas da evolución, a auga da Burga. Dado que a flora dos geysers está estudada pola ciencia, supoño que esta da Burga será ben coñecida no mundo académico de Galicia.

Pensando nisto imaxinei, na adolescencia, aqueles ríos subterráneos de auga quente poboados por seres vivos, xa non unicelulares senón superiores. Soñei en vermes, en artrópodos, en peixes, cegos todos e brancuxados; se cadra en hermidosaurios de pel cándida, en monstruosos sapoconchos albinos, especies, todas elas, adaptadas á vida en augas quentes apenas visitadas por unha levísima luz que penetrase por escasos orificios e da que as algas, como forma básica da vida, se beneficiarían.

Non penso que estas cousas existan realmente, pero África Valencia, que vivía na marxe esquerda do río da Barbaña, contábanos cousas como estas aos nenos máis pequenos que nos xuntabamos, coma tal, na porta das Xosefinas ou onda a taberna do Birisca na que entraban cregos de aldea en procura dos baños (quentes) do Outeiro. E bebían viño branco en palomita de pedra.

Sempre ouvín decer que toda a perforación que se faga nas partes de Ourense que van da Burga á Barbaña renderá auga quente ou morna. En todo caso, auga sosa que corta o xabroón coma o da Burga. Un ancián da miña familia contounos que, antes de ser feita en Ourense a traída de augas (chamada, na cidade o *Canal*), a prisión da provincia servíase de pozos propios. A auga que se obtiña de tales pozos era tépeda e sosa. Aquela cadea, hoxe abandonada, atópase a tiro de fonda da Burga. Sobre os baños de Outeiro.

Eu gostaba de pasar a ponte da Burga en noites nas que Ourense estaba invadido polos neboeiros. A unha banda da ponte, a Burga expelía ao ceo unhas nubes mestas; á outra, era o inmenso lavadoiro municipal dotado de auga quente que emitía as súas vaporizacións fantásticas. Os farois públicos e as luces dos coches e das casas estaban amatados pola borraqueira. Á emanación gasosa da Burga mesturábase a néboa da Barbaña. Eu, meniño, apertaba a man da miña nai e pensaba que o volcán estaba a piques de estoupar e que, se cadra, era a derradeira vez que pasabamos a ponte da Burga, que levantara o enxeñeiro Bourman y Carvajal para que a carretera de Villacastín a Vigo salvase o obstáculo daquela depresión mínima. En realidade, a Burga era moi boa para os probes, que pasaban as noites ao amor das súas augas quentes. As persoas lectoras de Galicia saben que existe un tópicico literario cuxos elementos constitutivos son os miserábeis da Terra, o inverno en Ourense e o amparo da Burga.

Centenario de Said Armesto (20.12.2014)

María Elena Muruais, neta de Xesús Muruais (1852-1903), introduciume hai anos no belo piso en penumbra no que vivía María Eugenia Said; esta, filla de Víctor Said Armesto (1871-1903). María Eugenia estaba a evacuar consultas sobre o destino que lle habería de dar aos documentos do seu pai. Ela xa ordenara, coa axuda dunha arquivista particular, o *expolio*, que din os portugueses, daquel seu eruditísimo e simpático pai. Vin eu, á presa, fichas, papeletas, orixinais de libros e ensaios, a colección formidábel de romances galegos, un extracto de todo o existente sobre o tema de Tristán, mesmo partituras musicais, deseños e repertorios lexicográficos. E decateime de que estaba nun dos centros da memoria culta de Galicia. Aquel piso encontrábase no barrio madrileño de Salamanca e no *Fondo dos Espellos* materializábase o ectoplasma de quen puido ser o fundador da filoloxía galega e non o foi porque o destino o levou moi cedo. Nunca esquecemos que Said usou a Biblioteca de Muruais como fixo a sa por Valle-Inclán. No intre que trato de evocar, a filla do sabio e a neta do que fora sabio e discípulo do sabio tomaban café e pastas comigo en canto se trataba do tema delicado de doar a algunha institución galega aquel tesouro.

Finalmente, o arquivo de Said Armesto foille entregado á Fundación Barrié por María Eugenia. Celébrase este ano o centenario da morte de Said Armesto e a Barrié fai

honor á súa vocación ofrecendo na Coruña unha exposición suxerinte e instrutiva so a dirección de Diego Rodríguez González. A mostra complementábase cun valioso volume, que é catálogo e obra colectiva sobre o autor que memoramos.

Entre outras cousas, a exposición Said Armesto da Coruña sérvenos para facer re- 343
nacer no *Fondo dos Espellos* a realidade social e intrahistórica da Pontevedra da segunda metade do século XIX e da primeira década do XX. O Madrid dos galegos que desde os días de Sarmiento á construción contemporánea que levantou Ana Acuña, nunca se vai, tamén se amosa con viveza. E como era aquela Pontevedra?

Ante todo, unha capital de provincia instalada nun vello burgo comercial que crecerá no outono da Idade Media. A igrexa católica tiña pouco peso e o arcebispado encontrábase lonxe, na outra punta da carrileira do prelado Malvar. Non había crus, si Muruais. Nada pois, semellante a Vetusta. A capital levantaba os seus novos emblemas, notoriamente a casa consistorial e a deputación/goberno civil, ao tempo en que as administracións públicas ocupaban e aproveitaban as propiedades que foran das ordes monásticas e da dioceses.

Pontevedra era unha vila que participaba de dúas bisbarras: Morrazo e a Terra de Montes. Morraceiras eran (e son) as freguesías de Lourizán e de Salcedo, así como o arrabalde da Moureira.

Nos días de feira, as masas labregas de Mourente, Marcón, Tomeza, incluídas na cultura da Terra de Montes, invadían a vila co seu gando e produtos agrícolas. Como por alí houbo sempre mestres de obra e finos pedreiros, desde a opulencia burguesa dos edificios de Sesmero até o máis sinxelo hórreo do *rus urbanus*, a pedra de gra rendía todas as súas posibilidades expresivas e funcionais. O mar e a pesca seguían estando alí, até o extremo de os señoritos faceren barbaridades cos arroaces e imitación das corridas de touros; nas Corbaceiras. No ano 1900 terminouse de tender a Ponte da Barca, que intentou unir Pontevedra co Salnés; sen éxito. A Fundación Figueroa favorecía centos de familias labregas do arredor que vían os seus fillos triunfar nas profesións liberais e postos administrativos.

Na Pontevedra da Restauración brillaba a cultura, o deporte arqueolóxico, a filosofía, a filarmonía, as artes visuais, o teatro, ao tempo que a «bourgeoisie de robe» organizaba festas e entroidos de salón e rúa. No relato comunmente aceptado da Pontevedra da Restauración nunca faltan os veraneos dos políticos de Madrid. En primeiro lugar: Montero Ríos, que alén do palacio espectacular de Lourizán comprou a illa de Tambo e a península dos Praceres para recreo dos seus convidados. Había no *hinterland* de Pontevedra outras mansións filisteas pero estas non tiñan a categoría da de Lourizán, nin os seus habitantes a talla do Cuco.

O librepensamento prosperaba nesta vila sen catedral. E con el, o ocultismo, o espiritismo e o submundo que nas cloacas da razón viña reproducíndose desde o século

XVII en Europa co nome de teosofía. A masonería erguía as columnas dos seus templos e estes eran lugares de idealismo e perfeccionamento grupal. Masón, e adherido á Institución Libre de Enseñanza, era Federico Saiz Sánchez, o pai pedagogo de Said Armesto, e masona a súa nai Amelia Armesto Aldao. Non sabemos se esta señora, so o «simbólico» de Iris, integraba unha loxa de adopción regular para mulleres ou se xa formou parte da avanzadísima obediencia «Le Droit Humain» que se negaba a perpetuar a discriminación de sexos na orde francmasónica. Tamén Víctor Said Armesto pertenceu á masonería, co «simbólico» Aristides. E formouse, Víctor, nunha familia na que varias xeracións de mulleres e de homes amosaron comprensión e simpatía polo protestantismo, abrazaban os principios socialistas e republicanos e asumiron en diversos graos o programa protonacionalista de Murguía noonsel autóctono de Pintos e Sarmiento.

Insistamos en que Said Armesto tivo no consello e nos libros de Xesús Muruais unha guía que o conduciu ao máis innovador das letras europeas e tamén á filoloxía, á crítica literaria e aos estudos de cultura popular. O primo, ou tío, Indalecio Armesto, marcáballe as liñas do alto pensamento e da filosofía. Cando Víctor Said Armesto parecía estar pronto para destacar en diversos ámbitos, a Morte cruzóuselle na vía e cortoulle o paso.

A Morte deulle o alto no camiño real (Malraux) e marcoulle co canto da gadaña o ritmo da súa danza. «A la danza venit los nascidos»: motivo literario da Idade media crepuscular que Said Armesto coñecía ben.

Romantismo e novela galega (27.12.2014)

Na súa donosa despedida do xénero novelístico, Ramón Otero Pedrayo propón un modelo de narración na que a biografía se confunde co relato histórico, non sen o adubo dunhas pingas de humorismo crítico. Estou a falar d'*O señorito da Reboraina*, novela que ten como protagonista a figura literaria e política de don Xohán Manoel Pereira, que tivo pazo e acougo das súas aventuras e viaxes en Reboreda, Redondela. Ao saír publicada a novela, escribume don Ramón unha carta. «O primeiro morto que eu vin foi don Xoán Manoeliño» –dime nela. «Algo moi fondo e confuso díxome que, alén do que un home, morrera unha época de fronda apaixonada». Moitos anos máis tarde, nas derradeiras voltas do camiño da vida, Otero Pedrayo escribía unha aproximación luminosa ao tempo no que as Tres Luces axudaban a camiñar as nosas xentes.

Durante o liberalismo dos anos vinte do século XIX, na explosión do 1868, antes, no bienio revolucionario que se abre en 1854, vaise conformando, en España e en Galicia, unha sociedade de clases medias, ligada á administración (con ceses dramáticos polo medio) e ás profesións liberais, que adopta o librepensamento e se achega

ao protonacionalismo, ao republicanismo, ao socialismo. O clero perde influencia desde o intre no que as desamortizacións deixan as ordes relixiosas, os cabidos e as dioceses sen recursos económicos.

Gonzalo Torrente Ballester, poño por caso, na triloxía *Los Gozos y las Sombras* e en *La Saga/Fuga de J. B.* (tamén en *Fragments de Apocalipsis*) bota man da memoria urbana de Galicia e do *Fondo* daqueles *Espellos* extrae figuras, por veces bonecos, que son cristalizacións das familias ceibes da Pontevedra e Ferrol que el ben coñecía polos rexoubes transxeracionais que se transmitían arredor do braseiro, tutelar da pequena burguesía. 345

Na semana pasada falabamos de Víctor Said Armesto. Os seus avós, as súas avoas, os seus tíos e curmáns, o seu pai e a súa nai, as súas amizades de neno e de mozo, en Pontevedra e en Madrid formaban parte da pura tradición romántica a-relixiosa e revolucionaria. Familias coma a de Said Armesto foron moderadas nos períodos moderados militarmente, pero sobre todo foron obrigadas a moderarse e a someterse ideoloxicamente a partir de se implantar o réxime da Restauración nos anos setenta do século XIX, réxime que se prolongará até a ditadura de Primo de Rivera en 1923.

Eu imaxino agora unha serie de novelas biográficas entre Balzac e Valle Inclán, cun toque folletinesco, que comecen no Ourense liberal e absolutista no que o deán Bedoya se enfronta con dureza a Quevedo y Quintano, o carnal-bispo, mentres o eco da revolta labrega de 1789 aínda resoa polas veigas limiás. A revolución de 1846 tería un sitio de honor e o relato non podía usar outro fío condutor que o sabre de Solís, que hoxe pode admirarse no Castelo de Santo Antón. Unha serie de novelas tiñan que ter Ferrol por centro. Alí o liberalismo iría contaminándose de espiritismo nos círculos militares mentres a burguesía de toga producía cara a fin do século o fenómeno das irmás Rodríguez Carballeira e os dous produtos da súa pedagogía perfeccionista e extrema: un deles foi o músico prodixioso, desde meniño, Pepito Arriola; o outro, a infeliz, admirada, chorada Hildegart.

Co asasinato de Hildegart a mans da súa nai en 1935, podemos decer que o corpus das novelas románticas de Galicia vistas desde o tempo de hoxe remataría, e ben dolorosamente. A foto de Pepito Arriola cuberto coa monteira nacional galega de Said Armesto leva implícita un grande relato histórico.

Outra serie de novelas, entrelazadas máis ao modo das de Balzac ca ao xeito das de Zola, irían saltando en Pontevedra desde Xoán Manuel Pintos e o seu círculo de estudos de Sarmiento ao Pintos Fonseca que adopta a relixión espírita tras demoradas lecturas de, por exemplo, *Le Livre des médiums* de Allan Kardec, até chegarmos ao importante erudito Víctor Said Armesto, pasando pola figura poderosamente crítica e intelixente do seu familiar Indalecio Armesto.

En todo caso non se librarían Concepción Arenal, nin Rosalía, nin Murguía, nin a intelectual orgánica da Restauración, Pardo Bazán, de ter que lle ceder ao futuro novelis-

ta da revolución e das mentalidades libres de Galicia fragmentos das súas Apocalipses particulares e sociais. Familias enteiras coma as dos Chao, terían que ser vistas desde o intre en que o pai elabora (presuntamente) unha bomba destinada a executar un verdugo da Liberdade até un fillo que exerce o fugaz poder republicano e outro Chao que funda o Vigo intelectual contemporáneo ao crear, cos seus compañeiros, *La Oliva*. Nesta microhistoria, de mediar un xenio, podían ser utilizados os artigos de Otero Pedrayo sobre o Ourense decimonónico que os encargados de perpetuar a súa memoria parecen descoñecer.

O século XIX tivo e ten historiadores, algún excelente, que souberon elucidar, cada un segundo o seu criterio, ese período no que a burguesía despraza ao clero e á nobreza para se asentar como clase dominante do país. Hai importantísimas aproximacións literarias á época pero eu boto de menos unha novelística que relate as idas e vidas, os padecementos e as glorias, das camadas revolucionarias e intelectuais. Son elas, cos labregos e obreiros e non banqueiros, nin os curtidores, nin os transportistas, nin os comerciantes e salgazoneiros, os que compuxeron a imaxe de Galicia nacional que non se rende.

Índice onomástico remisivo e misceláneo

Marta Abalo Sánchez

347

- Abalo, Mariano: 296
Acuña, Ana: 44, 51, 276-277, 343
Afonso X O Sabio: 56, 267, 303
Agrafoxo Pérez, Xerardo: 216, 218
Agrasar Vidal, Camilo: 64, 121, 214
Aguado Sánchez, Francisco: 31
Aguirre, Aurelio: 67, 302
Alberti, Rafael: 242
Alleg, Henri: 183
Allende, Salvador: 179, 226
Alonso Amat, Fernando: 107, 195
Alonso del Real, Carlos: 278, 279
Alonso Fontán, Antón: 313
Alonso Montero, Xesús: 91
Alonso Ríos, Antón: 282, 299
Alonso Riveiro, Luis: 195
Alonso Salgueiro, Xavier: 122
Alonso, Dámaso: 67, 148, 231
Alonso, Eliseo: 157, 198
Alonso Girgado, Luís: 294
Álvarez Blázquez, Alfonso: 121
Álvarez Blázquez, Darío: 177, 273
Álvarez Blázquez, Emilio: 220, 272
Álvarez Blázquez, Xosé Manuel: 80, 84, 135, 178, 208, 274, 320, 328
Álvarez Blázquez, Xosé María: 80, 85, 135-136, 157, 178, 208, 272-274, 320, 328
Álvarez Cáccamo, Afonso: 63
Álvarez de Novoa, Francisco: 15, 326
Álvarez de Soutomaior, Pedro: 87
Álvarez Gándara, Alfonso: 122, 177, 178
Álvarez Ruíz de Ojeda, Victoria: 89-91
Álvarez Torneiro, Manuel: 232-233
Álvarez, Bautista: 46
Álvarez, Benigno: 144, 299
Álvarez, Eudósia: 66
Álvarez, Santiago: 300
Amado, Xosé Bieito: 22-23
Andrade, Domingo A. de: 340
Angueira, Anxo: 56, 162-163, 199, 202, 219
Anllo, Xoán: 24, 189, 225

- Anneo Floro, Lucio: 312
Añón, Francisco: 20, 22, 57, 270, 277,
Aragón, Louis: 108
Aramburu, Manuel: 97
Aranguren, José Luis: 232, 263
Archidona, Romero: 131, 273
Arenal Ponte, Concepción: 322
Ares Díaz, Andrés: 236
Ares, Nicandro: 151
Areses, Dosinda: 96
Arias Curto, Antón: 46
Ariosto: 82
Arjona, Xosé A.: 50, 232
Armesto de Aldao, Amelia: 90, 91, 344
Armesto, Constantino: 91
Armesto, Indalecio: 90-91, 344-345
Arrabal, Fernando: 200
Arvatov, Boris: 170
Asensio, Eugenio: 72
Asturias, Miguel Ángel: 227
Axeitos, Xosé Luis: 21, 41, 117, 162, 199, 272
Ayala, Nicolás de: 135
Azaña, Manuel: 299
Azorín (José Martínez Ruiz): 326
Baena, Humberto: 61
Baixeras: 157
Balboa de Paz, José Antonio: 209, 311
Balmes, Jaime: 101, 106, 264
Baltar Ramírez, Rogelio: 68
Balzac, Honoré de: 345
Barbosa du Bocage, Manuel María: 204
Barja, Xosé María: 88
Barrán, José Pedro: 188
Barreiro Fernández, Xosé Ramón: 50, 88, 272, 321
Barreiro, Bernardo: 121, 125
Barro, Teresa: 25, 190
Barro, Pepe: 41, 201, 272
Barthes, Roland: 116, 191, 196
Bautista, Aurora: 146-147
Beauvoir, Simone de: 244
Becáud, Gilbert: 183
Bécquer, Gustavo Adolfo: 175
Bedoya Díez, Juan Manuel: 50, 55-56, 322, 345
Beethoven: 175
Beiras, Xosé Manuel: 165-166, 176, 178, 245, 264, 303
Ben Cho Shey: 39, 276-277
Benda, Julien: 142, 286
Bergson, Henri: 241
Bermejo Barrera, José Carlos: 165
Bernardo Rubio, Antonio: 195
Bértolo, Constantino: 211, 323
Bertorini, María: 232
Bieito Santos, Benito: 195
Bilbatúa Zubeldía, Antonio: 281
Bioy Casares, Adolfo: 59
Blanco Amor, Eduardo: 16, 67, 156, 244-245, 247, 290, 303, 307, 327
Blanco Freijeiro, Antonio: 287
Blanco Torres, Roberto: 83, 168-169
Blanco, Josefina: 231
Blanco-Cicerón, Ricardo: 262
Blecuá, José Manuel: 60
Bloch, Ernst: 263
Boccaccio, Giovanni: 164, 309
Boisgel, Valerie: 205

Bolande, Jesús de: 259
 Bonaparte, Napoleon: 135, 175
 Borges: 59
 Borobó (Raimundo García Domínguez): 64, 117, 207, 214, 228, 244, 276-278, 287
 Botzaris, Markos: 113, 257-258, 260
 Bouza Brey, Fermín: 67, 248, 264
 Bóveda, Alexandre: 39, 53, 67, 116, 130, 144, 166, 168-169, 211, 234, 238, 282, 289-291, 298-299
 Braga, Teófilo: 150
 Brañas, Alfredo: 129-130
 Brassens, Georges: 29, 108
 Brecht, Bertolt: 43, 200, 299
 Brizeux, Auguste: 258, 268
 Brown, John: 113, 258
 Búa, Carlos: 288, 317
 Buen y del Cos, Odón de: 171
 Bugallal, Jaime: 124
 Bunin, Iván: 38
 Burgos, Javier de: 211, 340
 Burns, Robert: 91, 138-139, 269
 Butler Yeats, William: 222-223
 Buzzati, Dino: 60
 Caamaño Bournacell, José: 76, 333
 Caba, Carlos: 95
 Cabada Castro, Manuel: 191, 291, 311, 330
 Cabana Outeiro, Alexandra: 125, 127
 Cabana, Darío Xohán: 42, 48-49, 55, 68-69, 82, 145, 284, 309
 Cabanillas Enríquez, Ramón: 20, 21, 28, 41, 54, 64-66, 73-78, 82, 141, 144, 164, 214, 219, 229, 264, 275, 295, 305
 Cabanillas Rodríguez, Amelia: 74
 Cabanillas Rodríguez, Genoveva: 74
 Cabanillas, José: 74
 Cabo, Piedad: 44
 Cabrera Iglesias, María Dolores: 177
 Caeiro, Manolo: 283
 Calé, Emilia: 277
 Callas, María: 183
 Calvez, Jean-Yves: 196, 249
 Calvo Segarra, José: 29, 31
 Camões, Luis de: 83, 177
 Campio, Víctor: 51
 Campoamor, Clara: 274
 Camus, Albert: 244-245
 Camus, Mario: 146
 Caparrós Esperante, Luís: 88
 Carballo Calero, Ricardo: 26, 39, 77, 96, 242, 306
 Carles Pla, Dalmau: 203, 247, 313, 341
 Carlos, Leónides de: 85
 Carpentier, Alejo: 227
 Carrillo, Santiago: 36, 280
 Carro, Paco: 294
 Casabella, Miro: 297
 Casal Rivas, Alberto: 158-160, 272-274
 Casal, Ánxel: 67, 141, 217
 Casal, Xohán: 160-161, 232
 Casares Quiroga, Santiago: 53, 83, 116, 168, 299
 Casares, Carlos: 16, 294
 Casares, Julio: 227-228
 Casarès, María: 245
 Caselles Americh, Jesús: 30
 Castaño, Yolanda: 127
 Castelao, Daniel: 19, 295
 Castelló, Gonçal: 122

- Castelo Branco, Camilo: 149-152, 154-156, 321
Castiñeiras, Maximino: 64
Castrillo, Hernando: 324-325
Castro e Tobío, Plácido: 53, 223, 238
Castro, Raúl: 179, 186
Castro, Rosalía, de: 20-21, 34, 41, 44, 58, 64, 66-67, 77, 89-91, 120, 131, 135, 156, 173-175, 196, 200-202, 213-214, 219, 223, 232, 276, 302-303, 346
Castroviejo, José María: 207, 220, 262, 273-274
Cebreiro, Álvaro: 40-41
Cela, Camilo José: 64, 213, 231-232, 331
Celan, Paul: 93
Cernadas e Castro, Diego Antonio: 135, 137
Cervantes, Miguel de: 185-186, 207, 268, 292, 324, 330
Cervera Valderrama, Juan: 157
Cerviño Sesteira, Farruco: 127, 171, 186, 238-239
Chao, Eduardo: 22, 108
Chávez, Hugo: 171, 179, 185-189, 196, 215
Che Guevara: 179, 185, 226, 289, 291
Chekhov, Antón: 38
Chirico, Giorgio di: 81
Chomsky, Noam: 284-286
Churchill, Winston: 182-184
Cicerón: 34
Cid Rumbao, Alfredo: 320, 328
Cirlot, Juan-Eduardo: 79
Claudel, Paul: 78, 288
Cochón, Luís: 27, 65-66, 73-79, 159, 284, 294
Coelho, Trindade: 150
Coia, Manuel: 27
Coiradas, Ramón: 58
Colmeiro, Manuel: 230
Colón: 78, 87, 104
Comandante Marcos (Rafael Sebastián Guillen Vicente): 187
Constantine, Eddie: 205
Conti, Óscar (Oski): 103
Cordal Fustes, Xabier: 120
Cordo Boulhosa, Manuel: 118
Cores Trasmonte, Baldomero: 121, 127
Cornide Saavedra, Xosé André: 89, 110, 135-137
Cornu, J.: 317
Corominas, Joan: 206, 266
Cortada, Joan (Juan): 206-207
Cortés Cavanillas, Julián: 218
Costabil Orazio Nicandro, Felice: 311
Costas, Xosé-Henrique: 249-250
Cotarelo Valledor, Armando: 229
Couceiro Freijomil, Antonio: 120
Cousteau, Jacques: 262
Cremaes, María: 232
Cribeiro, Xosé Alexandre: 131, 232, 277
Cuevillas, Florentino (Floro): 19, 51-52, 141, 193, 308
Cunhal, Álvaro: 280
Cunqueiro, Álvaro: 33, 42-44, 59-60, 87, 96, 107, 129, 154, 157-160, 174, 202, 207-208, 220, 223, 261, 268, 272-274, 283-284, 286-287, 289
Curiel, Luis: 231
Curros Enríquez, Manuel: 16, 20, 41, 48, 66, 75, 77, 160, 215, 222, 283, 297, 318-319, 326
Cusa, Nicolás de: 220
D. Juan Manuel: 260
Da Cruz, Bento: 95, 150, 224
Da Rocha Martins, Francisco: 150
Dainoff, Vladimiro: 35-40
Dalí, Salvador: 81

Dante Alighieri: 68, 82, 309
 Darwin, Charles: 111, 323
 Das Casas, Álvaro: 19, 143, 216
 De Amicis, Edmundo: 203
 De Bastera, Ramón: 78, 288
 De Blas García, Ceferino: 59
 De Isla, Francisca: 89, 134-135, 137, 320
 De la Iglesia, Antonio: 57-58, 103
 De la Riva, Tanis: 228
 De Llòria, Matilde G.: 55
 De los Ríos, Blanca: 178, 185
 Del Río, Luciano: 208
 Demócrito: 191, 263
 Díaz Baliño, Camilo: 217, 264
 Díaz Castro, Xosé María: 63, 158, 162, 207-209, 273, 286-288
 Díaz Ferrer, Xohana: 45
 Díaz Jácome, Xosé: 37, 162, 272
 Díaz Pardo, Isaac: 237, 306
 Díaz Rozas, Manuel: 248
 Díaz, José: 37
 Díaz, Pablo C.: 210
 Dieste, Rafael: 218, 300, 303
 Díez, Teresa: 36-37
 Dimitrov, Gueorgui: 144, 169, 281
 Dion Casio: 291-292
 Distel, Sacha: 182
 Domínguez Mallo, Lorena: 159
 Dopazo, Roberto: 85, 283
 Do Prado Coelho, Jacinto: 150
 Douglas, Gawin: 138
 Dostoievski, Fíodor: 38
 Duarte Núñez de León: 56
 Dubuffet, Jean: 232
 Dumas, Alejandro: 115
 Eherenburg, Iliá: 38
 Einstein, Albert: 285
 Eliot, Thomas: 223
 Ellacuría, Ignacio: 195
 Elpidio Villaverde: 83, 168-169, 282
 Engels, Friedrich: 322
 Enguita Utrilla, José M.: 249
 Enríquez, Joaquina: 66, 74
 Esquilo: 200
 Estevan da Guarda (trovador): 267
 Estrabón: 164, 209, 310
 Fandiño, Luz: 145
 Faraldo, Antolín: 22, 270-271
 Faurisson, Robert: 286
 Feijoo, Antonio: 332
 Feixóo, Anselmo: 320-321
 Feixóo Montenegro, Benito Jerónimo (P. Feixóo): 96, 135, 137, 142, 242, 246-247, 265, 297, 318-330, 332-334
 Feixoo de Arauxo, Gabriel: 157, 200
 Feixóo Montenegro, Plácido: 321, 332
 Fernán Martiz: 18, 165
 Fernán Vello, Miguel Anxo: 123, 239
 Fernández, José: 119, 159
 Fernández Albor, Gerardo: 307
 Fernández Armesto, Felipe: 37, 212
 Fernández Bouzas, Xosé Antonio: 331
 Fernández Cañedo, Virxilio: 78
 Fernández Costas, M.: 157
 Fernández del Riego, Francisco: 39, 42, 54, 80, 85, 158, 175-178, 207-208, 229, 231, 238, 245, 272-273, 283

- Fernández Ferreiro, Xosé: 51-52, 94
Fernández Morales, Antonio: 20, 22
Fernández Naval, Francisco: 16
Fernández Rei, Francisco: 42, 250
Ferreiro Curras, Anxo: 233, 235-236
Ferreiro Loredo, Luís: 35-36
Ferreiro, Celso Emilio: 38, 54, 78-79, 85, 127, 129, 142, 157, 171, 176-177, 186, 206, 220, 272, 286, 296-297, 305, 327
Ferreiro, Manuel: 130, 132
Feuerbach, Ludwig: 191
Féval, Paul: 115
Fialho de Almeida, José: 150
Figueroa, Antón: 41, 212-213, 218
Filgueira Valverde, Xosé: 90, 169, 229, 295, 299
Filgueira, Araceli: 154, 157, 198
Flamel, Nicolás: 115
Fole, Ánxel: 40, 81, 93, 149, 158
Fontán, Domingos: 22
Fontenla Leal, José: 130
Fortes Bouzán, Xosé: 307
Fraga Mascató, Eugenio: 74-75
Fray Gerundio de Campazas: 135-136, 324
Frei Luis de Granada: 207
Freixanes, Vitor: 42, 95
Freyre, Bernardino: 261
Fuentes, Moncha: 145, 173
Fuentes, Virginio: 35-36, 38
Galdo, Fausto: 88
Gallego Esperanza, María de las Mercedes: 327
Gallego, Alfonso: 232
Gallego, Fernando: 80, 283
Gallego, Ignacio: 36, 280
Gamallo Fierros, Dionisio: 159
Gamillscheg, Ernst: 212
Gamoneda, Antonio: 51
García Crego, Xosé M.: 145
García de la Riega, Celso: 165
García Ferreiro, Alberto: 326-327
García Lorca, Federico: 67-68, 197, 243, 293
García Márquez, Gabriel: 227
García Mosquera, Xosé: 20, 22, 246
García Rudeiro, Arturo: 217
García-Sabell, Domingo: 25, 41, 128-129, 201, 229
García Soto, Xosé Ramón: 248-249
García Suárez, Xenaro: 85
García Velasco, José: 92
Gasset Artime, María: 107
Gaulle, Charles de: 183
Gebhardt, Victor: 259
Gerardo Diego: 293
Ghelderode, Michel de: 200
Gide, André: 192, 244
Gil, Vicente: 83
Giménez Barlett, Alicia: 29
Gimferrer, Pere: 59-60, 94, 281
Giner de los Ríos, Francisco: 34, 142
Giraudoux, Jean: 86
Glondys, Olga: 225-226
Glubb, Pachá: 218-219
Godard, Jean-Luc: 205
Goethe: 43
Gógol, Nicolái: 38
Gómez de la Serna, Ramón: 104
Gómez del Valle, Ernesto: 79

Gómez Pato, Serafín: 51
Gómez Pereira, Mauro: 78
Gómez Román, Manuel: 175
Góngora, Luis de: 199
González-Alegre, Ramón: 67-68, 80, 107, 207-208, 273-274, 286-287
González Álvarez, Eligio: 230
González Besada, Augusto: 89-91
González Gándara, Remixio: 19, 238, 273
González Garcés, Manuel: 232-233
González López, Emilio: 24, 160, 189
González Lopo, Domingo: 127
González Martínez, Xosé: 195
González Tosar, Luís: 208, 228, 287
González Troncoso, Joaquín: 330
González, Xoán Xesús: 46, 168
González-Pardo, Isidoro Millán: 42, 65-66, 73, 75-76, 163-164
Gorbachov, Mijaíl: 170
Goytisolo, Luis: 59
Gracq, Julien: 60
Grande, Franco: 44, 129
Graña, Bernardino: 24, 110, 131, 147-149
Graña, Carme: 145
Gregorio de Tours: 34
Grey, Žane: 115
Guede, Manuel: 16
Guerra da Cal, Ernesto: 67, 149
Guiance Pampín, Amando: 282
Guichard, Jean: 196
Guillén, Jorge: 26
Halffter, Ernesto: 269
Heaney, Seamus: 222-225
Hegel: 175
Heidegger, Martin: 18, 64, 190, 263, 283
Heine, Heinrich: 175
Hemingway, Ernest: 52
Heráclito: 263
Hermida, Carme: 21
Hermida, Vicente: 19
Hernán Cortés: 113
Hetzl, Jules: 108-109, 111, 256
Hölderlin, Friedrich: 173-175, 200
Homero: 20, 165, 200
Horacio: 20
Ibarruri, Dolores (A Pasionaria): 37, 180
Iglesia Alvariño, Aquilino: 33, 45, 63-65, 174, 207-208, 214, 243, 286-287, 294
Iglesias Famar, Alfonso: 145
Iglesias Lago, Dalmacio: 55
Iglesias, Luís: 291
Illa Couto, Fidel: 119
Illa Couto, Xaime: 85, 302
Ínsua, Emilio Xosé: 88
Isla, María Francisca de: 89, 134-135, 137, 320
Isla, José Francisco de (Padre Isla): 134-135, 320, 324
Jammes, Francis: 288
Jara, Víctor: 179
Jiménez, Georgina: 289
Joanes, Fernando: 49
Joyce, James: 15, 227, 293
Jung, Carl Gustav: 190
Jünger, Ernst: 190
Kardec, Allan: 98, 345
Kent, Victoria: 274

- Keyzan, Maximino: 230
Kinsey, Alfred C.: 99
Kosciusko, Tadeusz: 257
Küng, Hans: 283
Kuper, Alejandro: 39
Kuper, Elías: 36, 40
Kuper, Lidya: 35, 37-40
Kuper, Simeón: 37, 39
Kuper, Sonia: 37, 39
Labra, José María de: 114
Lafuente, Modesto: 259
Lamas Carvajal, Valentín: 15, 318-319
Langland, David: 259, 261
Lapesa, Rafael: 148
Lareo Jiménez, Ernesto: 271
Larrañaga, Carlos: 146
Le Bihan, Herve: 265-268
Leal Ínsua, Francisco: 158, 220
Ledo, Margarita: 42
Ledo, Xohán: 273, 287
Lefebvre, Henry: 263
Lenin: 39, 232
León Trilla, Gabriel: 37
Limés Ambrós, Luís (Limés): 78, 80-81
Lincoln, Abraham: 113, 258, 260
Linneo, Carlos: 153, 198
Lis, Víctor: 191
Líster, Enrique: 37, 66, 280, 300
Llopis, Rodolfo: 304
Lobo Antunes, Antonio: 149, 294
Lodeiro, Xosé: 145
Lois Ripalda, Xosé: 266
López Abente, Gonzalo: 81-83
López Álvarez, Luis: 225-226
López Casanova, Arcadio: 294
López Cid, José: 225
López Cortón, Pascual: 57
López Fernández, Suso: 129, 295
López Niño, Enrique: 216
López Susín, José Ignacio: 249
López, Rosa: 145
López, Suso: 128, 295
López-Acuña, Fernando: 130
Lorenzo, Ramón: 45
Losada Espinosa, Antucho: 64
Losada Pimentel, Joaquín: 196, 321-322
Losada, Basilio: 26
Lousada Diéguez, Antonio: 141, 196
Lugrís, Ramón: 18, 24, 29, 53, 189-190, 225, 245
Lugrís, Urbano: 114-116, 232, 255, 257, 260
Luis Bernárdez, Francisco: 77, 288
Luís Chao, Ramón: 225
Luís Fontenla, Xosé: 295
Lumumba, Patrice: 226
Luna, Elvira: 58
Mac Orla, Pierre (pseudónimo de Pierre Dumar-chais): 62
Machado, Antonio: 34, 249
Macías, Marcelo: 246, 332
Macpherson, James: 138, 270
Madariaga, Salvador de: 225-226, 244, 279, 305-306
Maduro, Nicolás: 215
Maetzu, María de: 36-37
Maetzu, Ramiro de: 178, 184-185, 234, 263, 323

Magen, Hippolyte: 259,261-262
 Maiakovski, Vladímir: 171
 Malinovski, Bronislaw: 38
 Malraux, André: 182, 281, 344
 Mangano, Silvana: 94
 Manin, Daniele: 258
 Manteiga, Luís: 281
 Maquiavelo: 219
 Marcial, Marco Valerio: 310
 Margarit, Badia: 248
 María, Manuel: 27, 46, 78, 297
 Mariás, Javier: 59
 Mariátegui, José Carlos: 179
 Marín Bráviz, Marta: 249
 Marín, Jorge: 180, 218
 Marinas, Aniceto: 326
 Mariño, Luís: 25, 294
 Martí, José: 179
 Martín Codax: 69-72, 110-111, 141
 Martínez Barbeito, Carlos: 67, 135, 137
 Martínez Carballo, Eloísa: 143
 Martínez Gendra, Luís: 295
 Martínez-López, Ramón: 178
 Martínez Oca, Xosé Manuel: 16, 245
 Martínez-Risco, Sebastián: 178
 Martiño Dumiense: 219
 Martiz Crespo, Xurxo: 239
 Martiz, Fernán: 18, 165
 Marx, Karl: 28, 57, 166, 191, 196, 220, 232, 302, 322
 Maside, Carlos: 80, 85, 140, 216, 273
 Mayan Ramos, Ramón: 216-217
 Mellado, Francisco de Paula (Francisco P. Mellado):
 103
 Méndez Silva, Rodrigo: 125
 Méndez, Veremundo: 248
 Menéndez Pidal de Navascués, Faustino: 124
 Menéndez Pidal, Ramón: 70, 230
 Menéndez, Adrio: 318
 Meogo, Pero: 69-70, 72
 Merino, José María: 59
 Meyer-Lübke, Wilhelm: 163, 212
 Miguélez, Rosa: 270
 Míguez, Alberto: 167, 306
 Míguez, Ana: 195
 Míguez, Xosé Alberto: 167
 Mihura, Miguel: 103
 Millán González-Pardo, Isidoro: 42, 66, 73-76, 163-
 164, 274
 Mistral, Frédéric: 163
 Mistral, Gabriela: 179
 Moeller, Charles: 196
 Montaigne, Michel de: 320
 Monteagudo, Henrique: 310, 313
 Montenegro, Ulloa: 320
 Montero Díaz, Santiago: 26, 264
 Montero Ríos, Eugenio: 75, 91, 343
 Montes, Conchita: 103, 105
 Montes, Eugenio (Euxenio / Uxío): 66, 76-77, 283-
 284
 Moore, John: 232
 Moralejo, Juan José: 209, 317
 Morales, Evo: 179
 Morayta, Miguel: 322-323, 326
 Moreiras, Eduardo: 272-273
 Moreno, Venancio: 322
 Moreto, Agustín: 207

- Morey, Benard: 213
- Morin, Edgar: 97
- Moro, Víctor: 159-160
- Moscoso de Prado, Ana María: 320
- Moure Mariño, Luis: 158
- Moure, Erin: 202
- Mourullo Cañas, Xosé Manuel: 40
- Música Laínez, Manuel: 60
- Mulele, Pierre: 226
- Murguía, Manuel: 21, 44, 48, 50, 55, 58, 89, 92, 120-121, 133, 136, 229, 232, 276, 301, 344, 346
- Muruais, María Elena: 89, 342
- Muruais, Xesús: 322-323, 342-344
- Navarro Tomás, Tomás: 248
- Navarro, Vicenç: 61
- Navaza, Gonzalo: 136
- Neruda, Pablo: 179
- Neumann, Teresa: 191
- Neville, Edgar: 103-104
- Newman, Paul: 147
- Niebla, Daniel: 85
- Niemeyer, Óscar: 170-171
- Nogueira, Camilo: 131, 273, 307
- Noguerol Buxán, Arturo: 34, 141-143, 166
- Nomdedeu, Vicente: 326-327
- Noriega Sánchez, Martiño: 302
- Novás, Juan: 238
- Novoa Cisneros, Ignacio: 272
- Novoa Montero, Ricardo Ignacio: 272
- Novoa, Sofía: 37
- Novoneyra, Uxío: 26-27, 307
- Noya, Xohán: 131
- O'Connell, Daniel: 113, 258, 260
- O'Toole, Gavin: 289
- Ocaña Eiroa, Francisco Javier: 210
- Orduña, Juan de: 146
- Orosio, Paulo: 310, 312-313
- Ortega y Gasset, José: 59, 104, 192
- Ossorio-Tafall, Bibiano: 53, 281
- Otero Pardo, César: 271
- Otero Pedrayo, Ramón: 15, 17-20, 25, 28, 33-34, 44, 48, 50, 52, 55, 57, 59, 64, 66, 77, 79, 89, 116, 128, 141, 143, 148-149, 166, 168, 174, 193, 200, 202, 207, 213-214, 220, 229, 231, 245-247, 274, 277, 290-291, 298-299, 302, 318, 321, 327, 329, 334, 344, 346
- Otero, Blas de: 243
- Outeiriño, Manuel: 222
- Outeiriño, Maribel: 318
- Ovidio: 310
- Ozores, Xavier: 48
- Pacheco (Jaime de Sousa Guedes): 54, 275, 295, 305
- Pacheco Vázquez, Mercedes: 111, 113, 255, 260
- Padín, Ramona: 74
- Palacios, Antonio: 119-120, 126, 159, 334
- Parada Justel, Ramón: 326-327
- Pardo Bazán de Mendoza, Miguel: 74
- Pardo Bazán, Blanca: 75
- Pardo Bazán, Emilia: 326-327, 346
- Pardo Bazán, José: 65, 74-75
- Pardo de Andrade, Manuel: 20, 23
- Pardo de Cela, Pero: 74-78, 87, 270
- Pardo de Guevara, Eduardo: 124-125, 127
- París Amador, Carlos: 263
- Pasternak, Borís: 38
- Pastor Díaz, Nicomedes (Pastor Díaz): 88-90
- Patiño, Antón: 44

Patiño, Reimundo: 27, 44, 79-80, 94, 232, 276-277, 287
 Pato, Chus: 93, 202
 Paz Andrade, Valentín: 53-54, 106, 110-111, 116-120, 126, 130, 159, 166-169, 171, 272-273, 299, 307
 Paz Nóvoa, Juan Manuel: 318-319, 322
 Peces Barba, Gregorio: 83-84
 Pedrayo Silva, Ramón: 246, 318
 Péguy, Charles: 288
 Peinador Lines, Enrique: 65, 74, 76-77, 175
 Pena, Xosé Ramón: 86, 122-123, 129, 183-184, 224, 266
 Penzol, Fermín: 277, 323
 Peña Novo, Lois: 166
 Peña Rey, Manuel: 19-20
 Per Abbat: 70
 Pereira, Xohán Manoel: 344
 Pereiro Rey, Manuel: 318
 Pereiro, Lois: 43-46, 93-94, 117
 Pérez-Barreiro, Fernando: 24-25, 52, 189-190, 225
 Pérez Bellas, Agustín: 283
 Pérez de Andrade, Fernán: 165
 Pérez de Ayala, Ramón: 192
 Pérez González, Rufo: 80, 84-86, 273, 283
 Pérez Guerra, Eduardo: 67
 Pérez Lugin, Alejandro: 156, 293
 Pérez Paz, Xacobo: 330
 Pérez Placer, Heraclio: 15, 326
 Pérez Reverte, Arturo: 59
 Pérez Varela, Mauro: 66, 76
 Perozo Porteiro, Llerena: 111, 113, 255, 260
 Perucho, Joan: 60, 277
 Pessoa: 149
 Petersen, Julius: 45, 294, 327
 Petrarca: 68
 Picadillo (Manuel M. Puga y Parga): 154, 157, 198, 199
 Picallo, Héitor: 46
 Picasso, Pablo: 170
 Picazo, Miguel: 147
 Piel, Joseph María: 212
 Pimentel, Alberto: 150
 Pimentel, Luís: 34, 138, 201
 Pinheiro Chagas, João: 150
 Pino, Daniel: 27
 Pinto, Brais: 44, 51-52, 79, 147, 276
 Pintos, Xoán Manuel: 20-24, 344-345
 Piñeiro, Ramón: 25-27, 40, 73, 75, 159, 175-178, 190, 201, 245, 250, 279-281, 283-284, 305-306
 Pires Bouça, João: 220-221
 Pla Meseguer, Florencio: 29-32
 Pla, Joseph: 206
 Plinio el Viejo: 164, 209, 310
 Plutarco: 270
 Pokorny, Julius: 190, 288, 317
 Poncela, Jardiel: 104
 Pondal, Eduardo: 20-21, 41, 44, 57-58, 66, 76-77, 81-82, 89, 113, 128-131, 133-134, 138, 164, 173-174, 257-258, 270, 301
 Ponte, José Manuel: 138, 279-280
 Popova, Liubov: 171
 Porteiro Garea, Luís: 166
 Portela Valladares, Manuel: 116, 166, 169, 299
 Porto Mella, Francisco: 29
 Posada Curros, José: 229
 Pose Mesura, Xosé Manuel: 165, 209, 311
 Potter, John: 262
 Pottier, Bernard: 144, 256

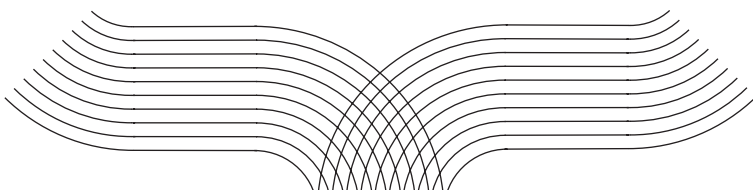
- Pound, Erza: 23, 41, 94
Pousa Antelo, Avelino: 178, 248
Pousa, Xavier: 198
Pousada Covelo e Castro: 85
Poza Cobas, Celestino: 282
Pozo Garza, Luz: 88, 93
Prado, Miguelanxo: 236-238
Prego de Oliver, Manuel: 20, 273
Prieto Coussent, Benito: 72
Proust, Marcel: 205, 240-242
Ptolomeo: 310
Puértolas, Soledad: 59
Puga Sandoval-Novoa, María de: 332
Quasimodo, Salvatore: 283, 284
Queirós, Eça de: 149, 156, 275
Quesada, Xaime: 16
Quevedo y Quintano, Pedro de: 49-50, 55-56, 345
Quintanilla, Bernardino: 220
Quintanilla, Xaime: 169
Quiroga, Elena: 60
Rache, Pepa: 53
Ramalho Ortigão, José: 150
Ramallo, Fernando: 250
Rancière, Jacques: 202
Reboiras Noia, Xosé Ramón (Moncho): 61, 195, 200, 307
Rei, Amador: 85
Rei, Luís: 65, 75-76, 78
Reynouard, Vicent: 163
Ribeiro, Aquilino: 149-150
Rico, Anxo A.: 145
Ricón, Amado: 189
Rilke, Rainer Maria: 242
Río Barja, Francisco Javier: 17-18, 28-29
Ríos Panisse, M. C.: 21
Risco, Antón: 225
Risco, Vicente: 15-16, 45-46, 78-79, 98, 106, 141-142, 168-169, 212, 245-247, 282, 299, 312, 327
Rivas, Manuel: 44
Rivero, Carlos: 180
Robbe-Grillet, Alain: 52
Robespierre: 48
Rodchenko, Aleksandr: 171
Rodríguez Baixeras, Xavier: 154
Rodríguez Cadarso, Antonio: 64
Rodríguez Carballeira, Hildegart: 37, 345
Rodríguez Díaz, Leonardo: 77
Rodríguez González, Diego: 343
Rodríguez González, Eladio: 148
Rodríguez Monroy, J. C.: 281
Rodríguez Mourullo, Gonzalo: 40, 81, 245
Rodríguez Sanjurjo, Primitivo: 142
Rodríguez, Francisco X.: 17, 22
Rodríguez, Olivia: 82, 114
Rodríguez, Pastor: 35-36, 38
Rof Codina, Juan: 330
Rolán, Feliciano: 37
Rolland, Eduardo: 255, 262
Román Alonso, X. Fernando: 141, 143
Romero Cachinero, Adriano: 281
Romero Falque, Xosé L.: 145
Romero Masiá, Ana María: 165, 209, 311
Romero Ortiz, Francisco: 22, 270
Romero, Marina: 37
Rubal Moás, Antón: 18, 29
Ruibal, Euloxio: 42

Rulfo, Juan: 60
Saco Brey, Emilio: 58
Saco e Arce, Xoán Antonio: 20, 165, 246, 319, 322
Saco, Cesáreo: 177
Said Armesto, Víctor: 89-92, 342-346
Said, Eugenia: 342
Sainte-Maure, Benoit de: 165
Saint-Exupery, Antoine: 244
Saiz Sánchez, Federico: 344
Salazar y Castro, Luis de: 329
Salgado, Xosé Manuel: 33, 41, 145
Salgari, Emilio: 115
Salvado, Rosendo: 33
Sampedro Folgar, Casto: 92
Sampedro, Francisco: 145, 196, 248
Sánchez Arteaga, Manuel: 321
Sánchez Bravo, José Luís: 61, 200, 307
Sánchez, Dolores: 162
Sánchez, Germán: 35, 38-39
Sancho Gracia, Félix: 146
Santana, Lía: 41
Santiso, Xulía: 51, 74
Sanz, Juan: 325
Saramago, José: 149
Sarmiento, Martín (frei Martín Sarmiento): 21, 23, 44, 56, 58, 89, 125, 135, 137, 164, 222, 271, 277, 292, 313, 333, 343-345
Saroyan, William: 294
Sartre, Jean Paul: 106, 183, 185-186, 190, 244-245, 281
Sastre, Alfonso: 231
Saura, Carlos: 146
Saussure, Ferdinand de: 281
Schulten, Adolf: 313
Scott, Walter: 270
Sebio, Francisco: 145
Seixas, Miguel Anxo: 194-195, 302
Seoane Fernández, Ignacio: 282
Seoane, Luís: 39, 167, 229, 267, 281, 285, 303, 307
Serrano Iranzo, Francisco: 30, 32
Sestay, Iván: 336
Sesto López, Xosé: 127, 238
Sesto Novás, Farruco: 127, 171, 186, 238-239
Shakespeare, William: 139, 200
Sharp, Gene: 285-286
Sieiro, Juan: 318, 322-323
Siguënza, Xulio: 131
Silio Itálico: 165, 291, 310
Silva Méndez, Marisol: 73
Silva Méndez, Xesús César: 72
Simán, Ramona: 58
Simon, Claude: 60
Sixirei Paredes, Carlos: 188
Soarez de Pávia, Johan: 71
Sobрино Buhigas, Ramón: 314
Solá, Jaime: 37
Solís y Cuetos, Miguel: 271-272
Somoza Gutiérrez, Alfredo: 83, 168-169
Somoza, Santiago: 58
Soneira, Emilio: 85, 273
Soto Ferreiro, Manoel: 259
Soto, Benito: 53
Soto, Lois: 52, 144-145, 281, 304
Souto, Arturo: 144
Sponer, Margot: 212-213, 218
Stalin: 169-171, 296, 300-302
Sténuit, Robert: 262

- Suárez- Llanos, Camilo Gonsar: 24
Suárez Picallo, Ramón: 168, 298-299
Sue, Eugène: 115
Sueiro, Daniel: 146
Taibo, Luís: 129
Taibo, Victoriano: 129-131, 273
Tapia, Amadora: 58
Tapié, Michel: 79
Tato, Ramiro: 283
Tavani, Giuseppe: 69, 71
Taylor, Elisabeth: 147
Teilhard de Chardin, Pierre: 192, 196
Teixeira de Pascoaes: 150
Tettamancy Gastón, Francisco: 271-272
Tobío, Lois: 53, 212
Toledano, Jerónimo: 230-231
Tono (Antonio Lara de Gavilán): 103
Torrente Ballester, Gonzalo: 26, 91, 231, 244, 264, 293, 345
Torres Villarroel, Diego de: 321
Torres, Casimiro: 313
Torres, Sabino: 208, 287
Torres, Xohana: 26, 195
Tosltoi, Leon: 200, 241
Trotski: 39
Tse-Tung, Mao: 27, 325
Tudela, Mariano: 114, 232
Umbra, Francisco: 207
Unamuno, Miguel de: 114, 263-264, 274-275
Usero Torrente, Matías: 236
Valente, José Ángel: 24, 51, 55, 189, 225
Valéry, Paul: 110
Valladares, Marcial: 22
Valle-Inclán, Ramón del: 20, 33, 37, 40, 60, 65-66, 75-77, 81, 88, 90, 117, 146, 149, 188, 200, 227-231, 268, 293, 305, 333, 342, 345
Van der Meersch, Maxence: 102
Vaqueira, Raimbaut de: 70-72
Varela, Lorenzo: 223, 315
Vázquez, Alfonso: 157
Vázquez, Claudio: 322
Vázquez, Paulino: 223
Vázquez de Neira, Pedro: 136
Vega, Juana de: 22, 57-58, 270-271
Vega, Lope de: 24
Veiga Iglesias, Pascual: 128, 130
Velasco, Leoncio: 38
Velo Mosquera, Xosé: 238
Velo, Carlos: 37, 144
Vence, Xavier: 119
Verdaguer, Jacint: 114
Verne, Julio (Jules Verne): 108-116, 255-261, 329, 341
Vestreiro Torres, Teodosio: 277
Viale Moutinho, José: 150, 154, 155
Viana Esperón, Alejandro: 282
Viana, Antonio: 273
Vicente Chamorro, Jesús: 254
Vicenti, Alfredo: 322-323
Vicetto, Benito: 26
Víctor Hugo: 48-49, 113
Vidal Bolaño, Roberto: 200-201
Vidal Fraga, Juan: 74
Vidal Villaverde, Manuel: 336
Vidán Torreira, Manuel: 18, 29
Vilar Ponte, Antón: 53, 83, 168-169
Vilar, Ponte, Ramón: 128, 296, 299

Villalta, Luísa: 222
Villanueva Gesteira, Dolores: 175, 177
Villar Raso, Manuel: 31
Villar, Miro: 82
Villaverde Rey, Elpidio: 83, 168-169, 282
Vínuesa Hoyos, Marino: 30-31
Viñas Cortegoso, Luís: 273
Virxilio, Plubio: 78-80, 320
Vogt, Annette: 213
Von Humboldt, Wilhelm: 212-213
Wallace, William: 270
Weil, Simone: 196
Wells, Herbert George (H. G. Wells): 97

Williams, Tennessee: 147
Xil Varela, Álvaro: 119
Xordo, Roi: 223
Xulio César: 291
Yxart y Moragas, Joseph: 207
Zamora Vicente, Alonso: 148, 254
Zbarski, Abraham: 37-39
Zbarski, Boris: 39, 282
Zbarski, Jacobo: 39-40, 282
Zola, Émilie: 323, 345
Zorro, Joan: 205

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

Últimas publicaciones na colección

Trabajo y capital en el siglo XXI: Mutaciones, consecuencias, alternativas (2022)
Albino Prada Blanco

No Fondo dos Espellos: Artigos 2007-2010 (2022)
Xosé Luis Méndez Ferrín

¿Universidades híbridas? De las universidades públicas presenciales a las universidades públicas presenciales-virtuales en el mundo del coronavirus (2021)
Enrique J. Varela Álvarez

Riqueza nacional y bienestar social. Más desarrollo con menos crecimiento (2021)
Albino Prada Blanco

Lenguaje y multilingüismo en los mitos del mundo: Dimensiones lingüísticas en el relato folclórico y religioso (2021)
Daniel Pinto Pajares

No Fondo dos Espellos

2011-2014

Con este terceiro e derradeiro volume, que recolle os artigos publicados entre 2011 e 2014, péchase a recompilación dos textos que conforman *No Fondo dos Espellos*, a imprescindible achega ensaística de X.L.

Méndez Ferrín publicada no *Faro de Vigo*. Desexamos que esta iniciativa contribúa a fortalecer unha necesaria lectura reflexiva e epistémica da súa obra.

Servizo de Publicacións

Universida de Vigo

